P. E. IABLONSKII

OPVSCVLA.

TOMVS II.

PAVLI ERNESTI IABLONSKII

OPVSCVLA,

QVIBVS

LINGVA ET ANTIQVITAS AEGYPTIORVM,
DIFFICILIA LIBRORVM SACRORVM LOCA
ET HISTORIAE ECCLESIASTICAE CAPITA
ILLVSTRANTVR;

MAGNAM PARTEM NVNC PRIMVM IN LVCEM
PROTRACTA, VEL AB IPSO AVCTORE
EMENDATA AC LOCVPLETATA.

TOMVS SECVNDVS.

EDIDIT ATQVE ANIMADVERSIONES ADIECIT

IONA GVILIELMVS TE WATER.

LVGDVNI BATAVORVM
APVD A. ET I. HONKOOP.
MDCCCVI.

ERVDITO LECTORI

S. P. D.

IONA GVILIELMVS TE WATER.

Praeter libellos, ad Antiquitatem et Geographiam Aegyptiacam pertinentes, ab Auctore diligenter emendatos auctosque, et disputationes quasdam de locis Sacri Codicis difficilioribus, itidem recognitas et locupletatas, continentur altera hac Opusculorum parte animadversiones et emendationes, quas exemplo Panthei Aegyptiorum ac Prolegomenorum *Iablonskius* sua ipse manu adscripsit. Codicem istum cum non ita diu a domino, ad quem pervenerat, in Germania aere meo mihi comparassem, nolui hoc operis doctissimi auctarium mihi asservare, atque ab eius usu excludere eruditos. Oblatam occasionem tempore admodum opportuno redimendi *curas* istas *secundas*, ad quas *Iablonskius* aliquoties in Glossario Aegyptiaco lectores

reiicit, gratus laetusque accepi, neque eas cum Pantheo contulisse, ut opinor, quempiam poenitebit. Haud difficulter meum probetur consilium, quo factum est, ut et pauciores et pleraque breviores huic parti apponerem annotationes, aut in ipsa Auctoris oratione uncinis [ ] inclusas, aut in ima paginarum parte hoc signo (*) notatas.

Per mihi gratum fecere docti homines in Patria mea et Germania, qui, quamvis *Iablonskiana* omnia ipsis non placuissent, editionem Opusculorum viri praeclare excellentis calculo suo comprobarent, civibusque suis de meliori nota commendare haudquaquam dubitarent.

Reliquae disputationes de locis Librorum Divinorum difficilioribus, atque libelli ad Antiquitatem et Historiam Ecclesiasticam Christianorum spectantes, ut brevi post in lucem promantur, sedulam navabo operam. Vale ac fave.

Scripsi in Academia Lugduno Batava, d. 28 Octobris a. 1806.

TO-

TOMO HOC SECVNDO
CONTINENTUR

Ob-

REMPHAH.

REMPHAH,

AEGYPTIORVM DEVS,

AB ISRAELITIS IN DESERTO CVLTVS,
NVNC EX LINGVA ET ANTIQVI-
TATE AEGYPTIACA ERVTVS ET
ILLVSTRATVS.

AMPLISSIMO ET *CELEBERRIMO*

V I R O

MATVRINO VEYSSIERE LA CROZE,

AVGVSTISSIMO BORVSSIAE REGI A CONSILIIS, A BIBLIOTHECA ET ANTIQVITATIBVS,

S. P.

A V C T O R.

Non gravaberis, Vir Celeberrime, sepositis tantisper melioribus libris et occupationibus, quibus assuetus es, oculos Tuos in hasce pagellas convertere, iisque perlustrandis horam unicam impendere. Ipsum namque argumentum huiusmodi est, ut, si in manus hominis, et ingenio et eruditione plus valentis, incidisset, Tibi antiquitatum Aegyptiacarum studiosissimo, et vero Linguae Aegyptiacae instauratori, gratum esse possit. Et si summam totius rei, quam isthac mea opella illustrare conatus sum, mecum perpendo, Te in sententiam meam pedibus iturum esse, tanto certius confido, quod ante hos jam quatuordecim annos, si bene memini,

explicationem meam vocis REMPHAH calculo Tuo comprobaveris. De aliis, quae inter legendum forſitan Tibi ſeſe obiicient, quae punctum omne non tuliſſe videbuntur, operoſe excuſandis ſollicitus non ero. Neque enim Te fugit, rarius mihi, cum Graecis aliisque literis elegantioribus, nunc, quam olim, intercedere poſſe commercium; neque mihi obſcura eſſe poteſt prolixa Tua in me voluntas et benevolentia, cujus tot, etiam publica, teſtimonia extare voluiſti; ut nihil commemorem de aequitate Tua, deque favore, quo omnes, qui de literis bene mereri ſaltem cupiunt, proſequi ſoles. Ego, etſi me ſeverioribus et ſanctioribus ſtudiis Theologicis totum tradiderim, literis tamen hiſce Aegyptiis, quas Tuo hortatu, Tuo ductu, Tuis auſpiciis, non mediocri ardore tractare et excolere coepi, horas nonnullas ſubceſivas tanto libentius indulgeo, quoniam illae memoriam Tuae conſuetudinis iucundiſſimae, plurimarum rerum, quas a Te didici, et otii literarii ſuaviſſime quondam Tecum exacti, renovare ſolent. Accipe igitur eo animo primitias haſce ſtudii mei Aegyptiaci, quo Tibi ego illas conſecratas eſſe volo. Tibi certe maximo iure debentur. Tu vero, quod unum abs Te mihi expeto, eodem amore, quo me olim praeſentem complexus es, nunc locorum intervallis a Te ſeiunctum, porro dignare. Dabam Francofurti ad Viadrum Kal. Junii MDCCXXX.

REM-

R E M P H A H,

AEGYPTIORVM DEVS (*).

§ I.

Inſtituti ratio, Ordo dicendorum.

Locum illuſtrare aggredior Amoſi, a ſanctiſſimo protomartyre Stephano repetitum in oratione ad Iudaeos, quae in Actis Apoſtolorum habetur, locum inquam, ſi quisquam alius in S. Codice, explicatu difficilem, et de quo, etſi ingenia praeſtantiſſimorum interpretum non leviter exercuerit, etiamnum dici poſſe reor, quod vir κριτικώτατος, *Lud. de Dieu*, in commentario ad Actor. VII. 43, cum ad difficultates huius loci enarrandas perveniſſet, ſuo tempore pronuntiare veritus non eſt: *Vox* Ῥαιφὰν, *vel* Ῥεμφὰν, *vel* Ῥομφᾶ etc. *quid ſibi velit, hactenus nemo ſatis explicavit.* Vsque adeo enim obſcura eſt Numinis huius Ῥεμφὰ, cuius ex Amoſo Stephanus protomartyr mentionem facit Actor VII.

(*) Conf. annotatio tom. I pag. 230, 231, et *I. C. Harenbergus* ad Amoſi cap. V, p. 1—324.

VII. 43, memoria, ut commentatores invenias, eosque nec numero paucos, nec eruditione cuiquam postponendos, qui Numen aliquod *Remphah*, in rerum natura unquam fuisse, negent, quique ex *Kiun*, vel *Kevan* Amosi, per oscitantiam aut interpretum Graecorum, aut librariorum, corruptum vocabulum Ῥεφὰν prodiisse, sibi persuadeant, nobisque idem persuadere conentur. Facile autem fuisset viris eruditissimis, et errorem hunc, de quo dixi, vitare, et lites omnes, quas Amosi et Stephani verba suppeditarunt, componere, si linguam Aegyptiacam, a *Claudio Salmasio* excoli coeptam, sed, post (*a*) *Bocharti* iudicium non adeo honorificum, vulgo spretam et neglectam, in consilium adhibere dignati fuissent. Numen enim illud, de quo hanc praesentem disputationem instituimus, Aegypto natales suos debere, interpretum plurimi ultro agnoscunt, idque, uti mox probabimus, ipsis S. Scripturae indiciis luculentissimis confirmatur. Operae itaque pretium esse existimavi, ea, quae ad illustrandum Numen hoc obscurissimum ex lingua Aegyptiorum conferri possunt, eruditorum examini subiicere, ut palam fiat, quantum subsidii, ad explicanda non pauca S. Scripturae loca, ex linguae Aegyptia-

(*a*) In Geogr. Sacr. Part. I Lib. I c. XV col. 60: *Hodie Coptorum Dialectus multo plura habet Graeca vocabula, quam Aegyptia.* Adde eumdem in Opusculis col. 850. et seqq. ubi argumentum hoc prolixe pertractatur. Verum affirmare non vereor, inter omnes explicationes vocum Aegyptiacarum, quas illic *Bochartus* ex lingua Hebraica nobis offert, vix unicam esse veram et solidam. Idem omnino de omnibus similibus virorum eruditorum conatibus dicendum est (*).

(*) Plura dixit *Iablonskius* tom. I Opusc. p. 208, 209, ubi observatio mea potest comparari.

tiacae, vel, uti nuncupari solet, Copticae, studio sperari possit, utque una eademque opera bonam, fidem, quinimo eruditionem Graecorum interpretum, in loco Amosi transferendo, vindicem, ac denique ipsi illi historiae, quam Amosus et Stephanus commemorant, aliquid lucis inferam. Vt vero pede inoffenso in hoc curriculo progrediar, ea omnia, quae difficultatem aliquam pariunt, et de quibus viri eruditi hoc loco disceptant, attingam, sed quam potero brevissime, quaesiturus: I. Quid de versione verborum Amosi Graeca LXX interpretum, quam Stephanus secutus est, in universum censendum sit. II. Vtrum cultus ille, quem ab Israëlitis Molocho et Remphae exhibitum esse testantur Amosus et Stephanus, fuerit cultus vere externus, certis suis ritibus, idolum hoc respicientibus, constans. III. Num LXX interpretes vertendo 'Ρεμφὰ, aut 'Ρηφὰν, errorem commiserint, vocemque hanc ex כיון Hebraica, non recte lecta, corruperint. IV. Vtrum vero 'Ρεμφὰ sit potius vox Aegyptiaca, et quid illa sibi velit.

§ II.

Verba Amosi V. 25 *Hebraica expenduntur, et cum versione* LXX *interpretum conferuntur. Quomodo Israëlitae in deserto Deo non obtulerint sacrificia. Comma* 26 *cap.* V *Amosi expenditur. In versione τῶν* LXX *interpretum transpositio verborum notanda, illiusque ratio.*

Priusquam de *Rempha* speciatim, et quidnam istud nomen sibi velit, sententiam meam proferam, res ipsa requirere videtur, ut Amosi verba, quae omne rei, de qua agimus, fundamentum continent, paucis considerem, et cum Graecis conferam. Verba Amosi, ad quae respicimus, hunc in modum concepta leguntur

cap. v com. 25, 26, הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל: ונשאתם את סכות מלככם ואת כיון צלמיכם כוכב אלהים אשר עשיתם לכם: Comma 25 ita ab omnibus redditur: *An ſacrificia et munus mihi obtuliſtis in deſerto quadraginta annis, domus Israël?* Et ſic (*b*) fere LXX, *Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι, οἶκος Ἰσραὴλ, τεσσαράκοντα ἔτη ἐν τῇ ἐρήμῳ.* Quae ad verbum ex hac verſione repetuntur in oratione Stephani ad Iudaeos, Act. VII. 42. Cum autem ſenſus verborum Amoſi hic ſit (*c*): *Iſraëlitas in deſerto per quadraginta annos Deo ſacrificium non obtuliſſe*, non levis hic nobis obiicitur difficultas. Quid enim, dices, an populus Iſraëliticus, recens a Deo in Rempublicam peculiarem formatus, de cultu, de ſacrificiis ſigillatim, eorumque ratione omni et modo edoctus, duce rerum omnium et auſpice Moſe, Deo non ſacrificaſſet in deſerto? Satis bene, et ad rem prorſus accommodate reſpondent (*d*) viri eruditi, (1) Leges de ſacrificiis, eorumque ordine et modo, eo fine a Deo Iſraëlitis datas fuiſſe, ut non tam in deſerto, quam in Canaane obſervarentur, adeoque in deſerto fere fuiſſe neglectas. (2) Sacrificia in deſerto, non eo, quo decebat, modo, Deo oblata fuiſſe, quare non maiorem eorum rationem Deus habuit, quam ſi plane intermiſſa fuiſſent. Similem fere in modum Deus populum Iſraëliticum alloquitur Ieſ. XLIII. 23, *non obtuliſti*

(*b*) Non abs re tamen *Grotius* obſervat, verba haec ex interpretatione Graecorum talem fundere ſenſum: *An non mihi hoſtias et ſacrificia obtuliſtis?* tanquam concederet Deus, Iſraëlitas in deſerto ſibi ſacrificia ſemper obtuliſſe, quod re ipſa menti Vatis Sacri repugnat.

(*c*) Vide *Vitringae* Obſervat. Sacr. Lib. II cap. I. § 3.

(*d*) *Druſius* in Annot. ad Amoſ. v. 25. *Liveleus* ibid., *Braunius* Select. Sacr. Lib. IV c. IX § 163.

listi mihi pecudes holocaustorum tuorum, nec me sacrificiis tuis honorasti. Quibus in verbis illa sacrificia sibi non oblata esse, testatur Deus, quae recte oblata, adeoque grata esse poterant. (3) Rationem deserti etiam non permisisse, ut hostiae omnes, in Lege praescriptae, Deo sisterentur, dum illic haerebant Israëlitae. Non enim tantus in deserto erat animalium proventus, ut sacrificiorum legibus commode satisfacere possent. Comma, quod apud Amosum sequitur, 26 in versione *Francisci Iunii* et *Tremellii* ita redditum legitur: *Imo portastis tabernaculum Meleci vestri, et basin imaginum vestrarum, sidus dei vestri, quae fecistis vobis.* Vbi notabis, verba illa, quae *Tremellius* vertit; *Meleci vestri* i. e. *Molochi*, Ammonitarum idoli celeberrimi, posse etiam, et forte commodius, reddi: *regis vestri*, ut מלך hic sit nomen non proprium, sed appellativum. Quando praeterea idem *Tremellius* verba haec כיון צלמיכם transtulit: *basis imaginum vestrarum*, in cuius sententiam alii quidam etiam concedunt, interpretum longe plurimi כיון pro nomine proprio idoli cuiuspiam habent, eaque verba sic vertunt: *Kiun, imagines vestras.* Non meum est, lites hasce diiudicare, ne in nimium excrescat haec Exercitatio, tametsi pro ratione instituti quaedam huc spectantia in sequentibus delibabuntur. Si itaque plurimorum interpretum rationes probamus, uti certe non improbamus, verba Amosi Hebraica hunc in modum quam optime reddentur: *Imo portastis tabernaculum Molochi vestri, et Kiun, imagines vestras, stellam deorum vestrorum, quos fecistis vobis.* Versio τῶν LXX Graeca h. l. ita sonat: *Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥαιφὰν, τοὺς τύπους αὐτῶν, οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς.* In qua LXX interpretum versione viri docti transpositionem quamdam

verborum notant. Nam cum verba, uti ab interpretibus Graecis capiuntur, hoc situ et ordine legantur in Codice Hebraico: *Et portastis tabernaculum Molochi vestri, et Kiun, imagines vestras, stellam deorum vestrorum, quos fecistis vobis*, illi sic transtulerunt textum, tanquam in exemplaribus suis legissent: *Et portastis tabernaculum Molochi vestri, et astrum dei vestri Kiun*, (vel *Remphae*) *imagines illorum, quas fecistis vobis*. Transpositionis istius vera ratio difficulter indicari potest. Forte LXX verba Amosi aliter ceperunt, quam cepisse eos hactenus credidimus. Forte existimarunt, verba Amosi, per se nonnihil obscura, hac transpositione clariora evadere. Certe et alios interpretes in ordine et situ verborum ab Hebraico textu discrepare, ab eruditissimo *Spencero* observatum videmus, de Legibus Hebr. Rit. L. III Dissert. I cap. III p. 39. Et quamvis ingeniosa sint, quae in hoc negotio celeberrimus *Vitringa* protulit, Observat. Sacr. L. II cap. I § 5, mihi tamen cumprimis placet *Spenceri* epicrisis, quam l. c. pag. 40. reperies in haec verba: *Satis exemplis hisce declaratum est, vel horum verborum ordinem mobilem et in dubio positum esse, vel interpretes ea pro lubitu transmutasse, ut nodo vel difficultate aliqua seipsos expedirent, et sensum elicerent* (*eorum iudicio*) *magis expeditum et cohaerentem*. In oratione Stephani Martyris, qualem Lucas Evangelista eam in commentarios retulit, versio τῶν LXX retinetur, inque ea nihil mutatur, nisi quod verbis istis, quae in versione τῶν LXX leguntur, τοὺς τύπους, οὓς ἐποιήσατε, explicationis gratia, haec addita legamus: Προσκυνεῖν αὐτοῖς, de quibus pauca monendi statim nanciscar occasionem.

§ III.

§ III.

Molocho et Remphae Israëlitae in deserto cultum vere externum exhibuerunt: quod rationibus nonnullis probatur, et minus recte a viris quibusdam doctis negatur; quorum sententia examinatur.

Quomodocunque autem verba Amosi Hebraica construantur, id saltem liquido omnes intelligunt, Amosum, et verbis ejus Stephanum, Israëlitis in deserto Arabiae viventibus hoc exprobrare, ipsos idolis Gentium, *Molocho*, *Kiun*, *Remphae*, cultum exhibuisse, non modo internum mentis, sed et externum, certis eumque in finem constitutis cerimoniis circumscriptum. Quid enim aliud cogitare nos patitur oppositio illa inter cultum, qui vero Deo, per sacrificia ab eo ipso praescripta, debetur, neglectum, et cultum idolis gentium exhibitum? An non ad cultum externum pertinet, aediculas, stellas et simulacra idolorum circumgestare, quod disertis verbis Amosus et Stephanus commemorant? Sed quid, quaeso, disertius hanc in rem dici potest eo, quod sanctus Stephanus ad illustrandum hocce argumentum addit, omnia haec, quae Amosus Israëlitis exprobrat, ab ipsis facta fuisse *εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτοῖς*, *ut Numina illa cultu religioso venerarentur*, atque eos in his *serviisse exercitui coelorum*. Fuerunt tamen (*e*) viri eruditissimi, qui haec Amosi et Stephani verba non proprie, sed figurate esse accipienda censerent. Quorum si subscribimus sen-

ten-

(*e*) *Tremellius* et *Franc. Junius* annotat. in Amos. v. 26. *Piscator* in notis ad eumdem locum. *Coccejus* in h. l. et in Act. VII. 43. *Lud. Cappellus* in locum hunc posteriorem. *Spencerus* de Legibus Hebr. L. III Diss. I c. III p. 32. et 40.

tentiae, dicere nihil aliud Iſraëlitis, niſi hoc, voluerunt viri θεόπνευςοι, *Portaſtis quidem tabernaculum Dei vivi, eique miniſtraſtis externo ritu, interea autem re ipſa animis Molochum, aliosque Gentium deos coluiſtis.* Sed quo minus hanc eruditiſſimorum hominum interpretationem admittere poſſimus, plurimae obſtant eaeque graviſſimae rationes. Primo enim, in illis ipſis locis, quae jam diſcutimus, doctores θεόπνευςοι conceptis verbis teſtantur, ſicuti jam monuimus, Iſraëlitas ſerviiſſe exercitui coelorum, i. e. aſtris, et haec ipſa adoraſſe; adhaec teſtantur, eos idolorum, quae *regum* nomine paſſim veniunt, tabernacula et ſtellas geſtasſe, et deos ſibi factitaſſe; quae certe non nudam aliquam mentis propenſionem ſignificant, ſed cultum externum ejusque ritus ſolemnes manifeſto produnt. Et haec quidem omnia opponuntur ritibus verum Deum colendi, ab ipſo Deo praeſcriptis. Notari inſuper meretur, quae eſt obſervatio ſagaciſſimi *Vitringae* Obſervat. L. II c. I §. 12, illa ſancti Stephani locutio de Iſraëlitis in deſerto, Act. v com. 42, Ἔςρεψε δὲ ὁ Θεὸς καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ ςρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν. Vix quisquam dubitabit, qui omnia haec aequa lance expenderit, quin veriſſimum ſit, quod *Lud. de Dieu*, in notis ad h. l., timidius nonnihil, et poſt eum *Vitringa* confidentius aſſeruerunt, verba haec: ἔςρεψε δὲ ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς, Hebraiſmum continere, et proinde ſic reddenda eſſe: *Rurſus tradidit eos Deus, ut ſervirent exercitui coelorum*, i. e. *Sivit Deus eos ſervire exercitui coelorum.* In antecedentibus vir ſanctus dixerat de μοσχοποιΐα, *vituli aurei formatione et cultu*, quae μοσχοποιΐα omni procul dubio cum cultu ſolemni et ritibus externis conjuncta fuit. Tale quid, permittente Deo, Iſraëlitas poſthaec iterato feciſſe, verbis non ambiguis idem teſtatur. Ex quo dilucide apparet, ſanctum hunc Martyrem loqui de cultu, qui, ſi ri-

ritus externos spectes, non vero Israëlis Deo, sed Molocho et Remphae, Gentium idolis, a perverso et beneficiorum Dei immemore populo oblatus fuerit. Pluribus haec et alia urget *Vitringa*, cuius solidissima argumenta, si quidquam ego iudico, rem extra omnem dubitationis aleam in tuto collocant. Mihi, postquam paucis ostendi, *Remphae* et *Molocho* verum ab Israëlitis cultum fuisse praestitum, ad summum huius Dissertationis caput pergendum, atque discutiendum est, quisnam fuerit *Remphah*, quem Israëlitae in deserto coluerunt.

§ IV.

Idolum ab Israëlitis in deserto cultum Graeci interpretes vocant Ῥεμφά. *Quam vocem quidam suspicantur esse corruptam ex Hebraica* כיון.

Numini illi, quod ab Israëlitis in deserto cultum fuisse, Amosus et post hunc Stephanus referunt, nomen fuisse *Remphae*, LXX interpretes memoriae prodiderunt. Ita enim illi verba Amosi in Graecum sermonem converterunt, Ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥαιφάν. Quorum versionem retinuit Stephanus Martyr, aut Lucas, orationem eius ad Judaeos habitam nobis referens Graece, Actor. VII. 43, Ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν. Quibus in locis cum in scriptura nominis, Ῥαιφὰν vel Ῥεμφὰ, admodum inter se discrepent libri et editi et manu exarati, quaenam sit vera peregrini huius nominis lectio, in sequentibus indagabitur. Hic vero, antequam ipsam vocabuli huius interpretationem moliamur, eorum excutienda nobis venit hariolatio, qui *Remphan* vere fuisse Numen negant; qui illud nuspiam gentium vel ado-

adoratum, vel etiam cognitum fuisse, asseverant; qui per solam Graecorum interpretum oscitantiam, loco τοῦ כיון legentium in textu Hebraico ריון, Numen hoc alias inauditum, subito nobis productum fuisse, pro certo habent. Primus, quod sciam, *Drusius* hanc suam coniecturam eruditis expendendam proposuit in comment. ad Act. VII. 43: *In textu Hebraico est* כיון, *quod olim, cum apices abessent, legi poterat* Chevan, *inde* Revan, *et* Rephan, *et cum epenthesi* Remphan. *De facili autem* ר *in* כ *mutatur, et contra.* Confer eumdem in Amosi v. 26. Videas tamen *Drusium* de eo dubitare, sitne error ille, qui, ut ipsi videtur, versionem Graecam occupavit, in versionis illius auctores, an vero in librariorum negligentiam reiiciendus. *Drusium* alii sequuntur, interque eos celeberrimus et perspicacissimus *Vitringa*, qui *Drusii* sententiam nuper non modo suam fecit, sed et argumentis aliquot, si non veris, ingeniosis tamen, ut solet, propugnavit. Quibus quantum roboris et virium insit, iamiam inquiremus. *Seldenum*, rerum harum, si quisquam alius, maxime idoneum iudicem, in sententiam suam pertraxisset *Drusius*, nisi illum religio retinuisset. Postquam enim *Drusii* sententiam, et quae pro ea dici posse existimabat, attulisset, de Diis Syris Synt. II c. XIV, hanc epicrisin subdit: *Sed piaculum esto, tale quid de iis, qui Spiritu S. dictante, ex Vet. Instrumento ad rem Christianam promovendam, quid adduxere, statuere.* Equidem ratio illa, quam vir summus adducit, Lucam dictante Spiritu S. vocem Ῥηφὰν, vel Ῥεμφὰ ex LXX interpretibus repetiisse, adeoque nec in Actis Lucae, nec in versione τῶν LXX huius loci, errorem cogitari posse, mihi hoc in loco tanti non videtur. Si ageretur de veritate aliqua doctrinae Coelestis, a iudicio *Seldeni* recedere, omnino religioni nobis duceremus. Sed quaeritur de nomine idoli, Stephano non minus, quam au-

auditoribus eius, Iudaeis illius aevi, ignotissimi, quod quomodo pronuntiaretur, perinde erat, et ad scopum S. Martyris nihil faciebat, quodque Lucas, uti in versione LXX interpretum scriptum reperiit, sine mutatione retinuit. Si omnino error aliquis in nomine proprio incognito contigisset, error esset non Lucae, sed Graecorum interpretum. Plura hanc in rem eleganter observavit clariss. *Vitringa* Observat. L. II c. 1 §. IX, quae apud ipsum legi velim.

§ V.

Ratio Cl. Vitringae *prima examinatur. Probari non potest, veteres Iudaeos* כיון *pronuntiasse* Kevan. *Si* כיון *pronuntiatum fuisset* Kevan, *inde tamen* Ῥεμφὰν *per corruptionem enasci non potuit.*

Quae vir idem celeberrimus pro sua et *Drusii* sententia attulit, sine examine dimitti non possunt. Primo enim ostendendum, et in tuto collocandum est, interpretes Graecos sphalma neutiquam commisisse, *Remphah* verum esse idoli nomen, ut interpretaturis nobis illud, fidem conciliemus. Probabilem autem vir doctissimus, aut potius, ut ipse loquitur, Observat. L. II c. 1. §. 9. *solidam*, putat esse *Drusii* coniecturam, 1. Quia, si ipsum audimus, vox Hebraica apud Amosum, quae hodie a Masorethis sic reperitur punctata כִּיּוּן *Kiun*, vel *Kijun*, a veteribus ut plurimum lecta et pronuntiata fuerit כֵּיוָן *Kevan*, unde facile *Revan*, et *Rephan*, et *Rempha* enasci potuerit. Ego vero nescio, utrum hoc, quod sibi concedi postulat vir eruditus, alii ita facile sint largituri, primum vocabulum illud non *Kiun*, sed *Kevan*, in S. Codice lectum et pronuntiatum fuisse. Nam, si vete-

te-

teres Iudaei pronuntiarunt *Kevan*, quae caufa eft, ut a recepta lectione abierint Maforethae, et ignotum nobis fubftituerint *Kiun*? quomodo nunc in omnibus codicibus vocabulum hoc punctatum effe fcimus. Neque id ex *Aben-Efra* et *Kimchio*, quorum teftimonio fretus eft vir eruditus, colligi fatis tuto poteft. Vide hic *Pocockii* fpecimen Hiftoriae Arabum pag. ult. Etfi enim illi idoli cujusdam *Kevan* meminerint, id tamen conceptis verbis a *Kiun* Scripturae S. diftinguunt. *Aben-Efrae* verba in Amof. v. 26, a *Vitringa* adducta, ita fonant: ומלה כיון ידועה בלשון ישמעאל גם פרס כי הוא כיואן והוא שבתי כי עשי לו צלם׃ *Dictio vero* כיון *nota eft in lingua cum Arabica, cum Perfica. Eft enim* Kevan, *qui Saturnus eft, cui fecerunt imaginem. Kimchius* haec habet: ועוד פירשנו כיון שהוא כוכב שבתי וכן נקרא בלשון ישמעאל ופרס (*f*) כיואן׃ *Amplius etiam exponimus τὸ* כיון *per Saturnum, qui in Lingua Arabica et Perfica Kevan dicitur*. Nemo non videt, hofce Iudaeorum magiftros vocem כיון, in textu Hebraeo lectam, explicare ex alia, quam Arabum et Perfarum lingua ipfis fuppeditat, quamque etiam alio modo, addita una litera, fic fcribunt ביואן. Nihil vero vulgatius eft, quam unam eamdemque vocem, in diverfis Dialectis, cum aliqua differentia efferri. Ipfe *Vitringa* l. c. § 9 obfervat, vocem מלך a Syris et Ammonitis *Molech*, ab Hebraeis *Melech* pronuntiari. Et haec fane obvia funt. Nondum itaque ifthoc argumen-

(*f*) Ita hanc vocem illic legendam effe, docet *Vitringa* loc. cit.

mento, pronuntiatio et punctatio vocis כיון, quae nostros codices occupat, labefactata est. Si autem hoc demus, genuinam et antiquam nominis huius pronuntiationem esse *Kevan*, inde tamen confici non potest, ex ista huius vocis pronuntiatione per corruptionem enatum esse Graecorum *Revan*. In sequentibus enim ostendemus satis luculenter, LXX interpretes non scripsisse *Revan*, vel Ῥήφαν; sed genuinam huius vocabuli lectionem esse Ρέμφα, vel Ρόμφα, quod a *Kevan* satis longe recedit, et multo longius a *Kiun*, quae est communis omnium codicum scriptura. Praeterea, cum certum sit, כיון vocabulum esse aut Hebraicum, aut ex Syrorum et Arabum lingua derivandum, non minus certum nunc apparebit, Ρέμφα, vel Ρόμφα, esse originis Aegyptiacae.

§ VI.

Ratio secunda Vitringae *ponderatur*, *LXX saepe vocabula communis usus Hebraica in versione sua retinent*, *et quare. Iidem nomina propria nonnumquam non translata retinent; aliquando ex Hebraico in Graecum sermonem convertunt*, *praesertim nomina Aegyptiaca. LXX interpretes multa sciverunt de antiquitatibus Aegyptiorum hodie ignota.*

Aliud argumentum nobis obiicit Clariss. *Vitringa*, quod aliquam, prima fronte, speciem praeferre videtur. Observat enim in Dissert. cit. § 9. *LXX interpretes*, *tot nomina*, *in versione accuratiore exponenda*, *non translata reliquisse*, *nomina vero propria plane transferre non solere.* Quare *probabile* ipsi fit, *non voluisse eos hanc vertere vocem*, *cuius significatio genuina priscos omnes fugit*, *et quam proprii nominis*

 vim

yim habere, *prisci omnes interpretes fatentur*. Multa in his coacervavit vir eruditus, quae perpendenda paucis sunt, ut intelligatur, quaenam sit argumenti huius vis. Lubens concedo, LXX interpretes, in vertendo Hebraico textu, usque adeo scrupulosos fuisse, ut saepenumero nomina non propria, sed communia et appellativa Hebraica retinuerint, ut, uti loquitur *Vitringa*, non translata reliquerint. Talia sunt, e c. vocabula mensurarum, aut vasorum, Γομὸρ, Κόρος, Κάβος, Νέβελ, et quae sunt his similia, non Graeca, sed pura putaque Hebraica, quae tamen aliquo modo ad naturam nominum propriorum accedunt, ut vix aliter verti potuerint. Alia apud eosdem interpretes occurrunt, quae magis mirere, qualia sunt, Ἀλληλούϊα, *Laudate Dominum*, Δαβεὶρ, quomodo transferunt דביר, partem interiorem Templi, vel *Sanctum Sanctorum*, Ἐλωῒ Σαβαὼθ, vel Θεὸς Σαβαὼθ, *Deus exercituum*, Βαδδὶν, *stolae byssinae*, quae vox est ipsissima Hebraica, quam facile per Graecam aequipollentem reddere potuissent, uti et nonnumquam fecerunt (*). Nempe voces Hebraicas in versione sua retinuerunt LXX interpretes, quando aut singularem illis inesse vim putarunt, aut quando Iudaeis, etiam Graece loquentibus, communi et recepto usu tritae erant, aut quando ancipites haesere, quomodo quam optime, ad mentem Scriptorum Sacrorum, essent Graece exprimendae. Non minus fateri oportet, τοὺς LXX nomina propria;

(*) Immo vero Alexandrini interpretes pro בַּדִּים etiam praebuere Βύσσινα, Dan. x. 5, XII. 6, 7. Βαδδὶν retinuit sua in interpretatione *Theodotion*, sed diversa ea est ab Alexandrina. Dudum id monuerat *Hieronymus*, a recentioribus non bene intellectus Vide *Petrum Sabatier* tom. II Bibliorum versionis veteris Italicae p. 878, et virum eruditum, (*Caietanum Bugatum*) qui ipsam Alexandrinam Danielis interpretationem Graecam e codice Chisiano primus edidit Romae a. 1772, p. 62.

pria, quae in textu Hebraeo leguntur, saepius non translata relinquere. Quaedam enim nomina propria, v. g. nomina virorum et mulierum, id omnino non patiuntur. Vbi vero res ipsa id permittit, veluti in nominibus regionum, urbium, fluviorum, idolorum, quae, pro diversitate gentium et linguarum, diversis quoque nominibus gaudent, videmus profecto, LXX interpretes id non raro fecisse. Regio circa Babylonem urbem in S. Literis vocatur שִׁנְעָר *Sinear*. Quia autem situs illius regionis τοῖς LXX incognitus non erat, in versione nonnumquam adhibere solent nomen communius, et tritum omnibus, Βαβυλωνίαν, ut Ies. XI. 11. דדנים vel רודנים verterunt Ῥοδίους, Gen. x 4 et 1 Paralip. 1. 7, quia putarunt, Insulam Rhodum fuisse huius populi sedem (*). תרשׁישׁ, cuius in Prophetis aliquoties mentio occurrit, quamque eruditiores putant esse Hispaniam, nonnumquam reddunt Καρχήδονα, ut Ezech. XXVII. 12, putantes indicari *Carthaginem* urbem. Vel una Paradisi descriptio plura huiusmodi exempla nobis subministrat Gen. II. Namque ibi כושׁ reddunt Αἰθιοπίαν; חדקל vertunt Τίγριν; פרת ipsis dicitur Εὐφράτης. Eumdem morem sequuntur, quando in textu Hebraico peregrinorum idolorum nomina occurrunt. תרפים norunt omnes, esse idola Syrorum, quorum in historia Labanis et posthaec saepius mentio facta est. Nonnumquam nomen hoc retinent Graeci, scribentes Θεραφείν. Alias interpretantur γλυπτὰ, *sculptilia*, εἴδωλα, *imagines*, et aliis praeterea modis, uti pridem *Seldenus* annotavit, de Diis

(*) Videntur Alexandrini Gen. x. 4. in suo codice legisse רדנים, ubi vulgo דדנים, quem in modum 1 Chron. 1. 7. De varietate lectionis in libris scriptis consulantur *Kennicottus* et *Rossius* ad utrumque locum, item *Michaëlis* P. 1 Spicil. Geogr. Hebr. p. 114—123.

Diis Syris Synt. I c. II p. 102. בעל זבוב, Numen Accaronitarum, interpretantur Βααλ Μυΐαν, *Baal muscam*, 2 Reg. I. 2, et quae his similia alia adduci possent. Non alienum est ab instituto meo, quoniam *Remphah* Aegyptium Numen esse ostendetur, observare, LXX interpretes, qui in Aegypto scribebant, quique rerum et antiquitatum illius regni se non imperitos ostendunt, in explicandis et transferendis nominibus Aegyptiacis solito fuisse diligentiores. Vide Commercium Literarium *Lud. Picques*, etc. a *Wincklero* editum, p. 317. Itaque מצרים, quomodo ab Hebraeis constanter Aegyptiorum regio appellatur, Graeci interpretes semper vertunt Αἴγυπτον. In historia Iosephi mentio occurrit urbis און, cuius sacerdos fuit Potiphera, Iosephi socer, Gen. XLI. 45: In versione autem τῶν LXX, eadem urbs dicitur Ἡλιούπολις, ex quo satis intelligimus, quod alioquin nos lateret, urbem istam, sacris Aegyptiorum celeberrimam, Heliopolin vulgo dictam, ipsa Aegyptiorum lingua antiquitus *On* nuncupatam fuisse. Confirmat hoc Copticus Pentateuchi interpres, typis a. 1731 descriptus, qui, etsi versionem suam, non ad textum Hebraicum, cuius plane ignarus erat, sed ad interpretationem τῶν LXX adornarit, hoc tamen loco nomen vere Aegyptiacum illius urbis, sibi notum, et, uti par est credere, tum adhuc usitatum, ωΝ, restituit. Conf Pantheon Aegypt. part. I pag. 138 et Collectio MS. vocum Aegypt. v. ON [t. I Opusc. p. 184, 185, cum notis]. Regiam Pharaonis, in cuius conspectu tot miracula edidit Moses, discimus fuisse צען *Tzoan*, Psalm. LXXVIII. 12. Ex versione autem LXX interpretum constat, hanc esse urbem, quam Graeci communiter vocant Τάνιν. Sic enim vertunt. Vide eamdem Collectionem MS. v. ΤΑΝΙΣ [Opusc. tom. I pag. 339, 340]. Thebaidis, sive Aegypti superioris, urbs fuit praecipua, quam Sacri Scriptores

ptores נא אמון *No Ammon* appellant, Ierem. XLVI. 25 Ezech. XXX. 15. Nahum. III. 8. Mirari satis non possum, *Hieronymum* quondam, et post eum, interpretes recentiores haud paucos, qui *No Ammon* Alexandriam esse putant, in explicando hoc nomine adeo potuisse aberrare, cum compositio vocis ex נא et אמון ipsos ad perspiciendam veram interpretationem certo dirigeret. אמון enim, *Ammon* vel *Hammon*, sive, ut scriptores Graeci efferre solent, (*g*) Ἀμοῦν, nomen esse Divinitatis in Aegypto religiosissime quondam cultae, quam Graeci et Romani (*h*) *Iovem* interpretari solent, omnes illico facile intelligunt. ϨΝΟ (*Noh*) enim Aegyptiorum sermone *fortem* et *possessionem* designat, quod vel sola coniectura (*i*) ex compositionis ratione quivis, paulo sagacior, assequi potest. Erit igitur נא אמון, *Iovis possessio*, vel *Iovis urbs*, Διόσπολις, cuius etiam meminit *Diodorus* L. I p. 14, 42, [c. 15 et 45] uti Graecos interpretatos esse hoc nomen deprehendimus. Namque Nahum. III. 8. vertunt μερίδα Ἀμμὼν etymologice, id enim iuxta literam *Noh Ammon* Aegyptiis significat. In loco autem Ezech. XXX. 15 adhibent nomen, quo Graeci communiter tum urbem illam sole-

(*g*) *Herodotus* L. II c. 42. *Plutarchus* de Is. et Osir. p. 354. *Origenes* contra Celsum Lib. V p. 259, 261, 263. *Hesychius* v. Ἀμμοῦς. et alii.

(*h*) *Diodorus Sic.* tamen L. I [cap. 25] p. 22, edit. Wechel. ait, *Ammonem* eumdem etiam haberi cum Osiride. Ex quo ratio reddi posset, quare Aegyptii, (ut testatur *Achilles Tatius*, infra § X adducendus) Planetam Iovis lingua sua dixerint *Stellam Osiridis*.

(*i*) Pleraeque enim Aegypti urbes celebriores tale quid sonant, Ἑρμούπολις, Ἀφροδιτόπολις, Διόσπολις minor, Πανόπολις, Ἡλίου πόλις. Ex quibus de compositione נא אמון coniicere pronum est.

lebant nuncupare, Διοσπόλεως. Eadem nempe est urbs, quam scriptores frequentius *Thebas Aegyptias* vocare consueverunt. *Strabo* Lib. XVII p. m. 561 [1154], Μετὰ τὴν Ἀπόλλωνος πόλιν αἱ Θῆβαι, καλεῖται δὲ νῦν Διόσπολις. *Ptolemaeus* in Geographia Aegypti, Θηβῶν νομὸς, καὶ μητρόπολις Διὸς πόλις. Sed disputant tamen eruditi, utrum hic intelligi queat Diospolis magna, an vero cogitandum sit de Diospoli minori, sita in Delta magno. Vide meam Collectionem vocum antiquarum Aegyptiacarum MS. in *No-Ammon* p. 185 [tom. I Opuscul. p. 163 ac seqq.] Tot exemplis itaque ostensum est, τοὺς LXX nomina peregrina, si eorum significatio ipsis esset perspecta, et quoties res ipsa id permitteret, in Graecum sermonem transtulisse, aut per vocabula notiora omnibus declarasse. Cumque certissimum sit, eos in nominibus Idolorum peregrinis idem fecisse, quis dubitabit, hoc ipsum in loco Amosi contingere pariter potuisse? Subruto itaque fundamento hoc, LXX interpretes nomina propria transferre non solere, quicquid illi superstruit *Vitringa*, tanti non est, ut morari nos debeat. Demus iam, quod tamen omnibus non placet, כיון esse nomen proprium idoli. Quid vetat, quominus illud in versione sua, alio vocabulo, in Aegypto, ubi scribebant, notiori, declararint, aut potius nomen antiquissimum illius idoli, recens ex Aegypto ab Israëlitis in desertum advecti, sed postea obliterati, restituerint interpretes Alexandrini? Forte autem Amosus nomen proprium illius idoli plane reticet, indicans tantum fuisse *regem ipsorum* et Numen, quod ab iisdem interpretibus demum explicationis gratia additum est. Nec magis causam viri eruditi iuvat, quod illico addit, *genuinam significationem vocis* כיון *omnes priscos fugere.* Vnde enim hoc colligit vir magnus? An ex fluctuatione et haesitatione hodiernorum interpretum? Sed quam multa hodie nos latent, post de-

deperdita tot nobilissima vetustatis monumenta, post interceptas et oblivioni commissas tot gentium antiquas traditiones, quae τοῖς LXX recte cognita atque perspecta erant? Quis hodie sciret, urbem און, cuius memoriam in commentariis suis Moses reliquit, esse urbem Aegypti quondam clarissimam *Heliopolin*, nisi interpretes Graeci, rei huius probe gnari, id nos edocuissent? Et iam, postquam ex illorum versione id didicimus, aliis indiciis et argumentis, rem certo ita se habere, sic probare possumus, ut dubio locus nullus supersit. Conservabantur certe illo tempore, quo LXX interpretes scribebant, nec minus postea, traditiones etiam illarum rerum, quae in Aegypto, et in deserto, Israëlitis evenerant, et quas tamen Moses praetermisit, non adeo obscurae aut spernendae, quin ipsi quoque scriptores Θεόπνευςοι illis nonnumquam uti dignarentur. In Stephani Protomartyris oratione ad Iudaeos, Act. cap. VII, talia occurrere, ipse, qua erat sagacitate, *Vitringa* observavit, citata Dissert. § XVI. Et quis ignorat, Paulum Apostolum nomina Magorum, quibuscum Mosi res fuit in Aegypto, *Iannis* et *Iambris*, etsi is ipse in historia sua eorum nomina tacuerit, adferre 2 Tim. III. 8. Vnde illa hausit Paulus, nisi ex traditione vetusta? ex qua eadem nomina referunt scriptores (*k*) Iudaei et (*l*) Gentiles.

§ VII.

(*k*) Tanchuma fol. 40 col. 1, ubi vocantur *Ionos* et *Iombros*. Gemara Babyl. in Codice Menachoth fol. 85 col. 1, ubi vocantur *Iochane* et *Mamre*. Locum adfert et explicat *Buxtorfius* in Lexico Talmudico in שקל col. 2515. Targum Ionathan in Exod. VI. 11, ubi vocantur *Ianis* et *Iambres*. Vide *Drusium* in 2 Tim III, 8, *Grotium* ibid. et in Lib. I de verit. Relig. Christ. § 16 in notis. Conferatur hic *Prideaux* Histoire des Juifs. tom. V pag. 23. 24. Extare *Ludovici de Dieu* dissertationem de *Ianne*, et *Iambre*, didici e Sylloga Epistolarum *Iac. Vsserii*, edita a *R. Parrio* p. 465.

(*l*) Vtriusque meminit, sub nomine *Iannis* et *Iambris*,

§ VII.

Graeci interpretes nonnumquam confuderunt כ *cum* ר. *Id vero in loco Amosi factum etiam fuisse, certioribus argumentis probandum est, et concipi difficulter potest.*

Denique et hoc pro causa *Drusii*, quam suam fecit eruditissimus *Vitringa*, adferre aequum putat, *LXX interpretes*, qui pro כיון *Kevan*, nomine sibi ignoto, per negligentiam facile condonandam, legerint ריון *Revan*, aberrare facile potuisse, cum *etiam alias, literas hasce* ר *et* כ *in codice suo aut non recte discretas, aut ab imperita manu immutatas pro iisdem acceperint*, Observ. L. II c. I § IX Certe LXX interpretes, literam unam cum alia saepe confudisse, post *Hieronymum* Critici plurimi observarunt, et rationibus invictis probarunt. Quin imo literas has כ et ר, de quibus nunc agitur, eamdem subiisse sortem, ut una pro altera acciperetur, luculenter demonstravit meritissimus ille de Philologia *S. Glassius* Philol. S. L. IV Tract. III, cuius observatione satis opportune hoc loco utitur *Vitringa*. Namque ubi Nahum. I. 6 in Hebraico legitur חמתו נתכה כאש, Graeci verterunt ὁ θυμὸς αὐτοῦ τήκει ἀρχάς, unde cuivis manifestum est, Graecos pro כאש, *sicut ignis*, le-

Numenius Pythagoraeus apud *Eusebium* Praeparat. L. IX c. VIII p. 241, edit. Graec. R. Steph., itemque apud *Origenem* contra Cels. L. IV p. 199. *Ianis* mentionem facit *Plinius* Lib. XXX c. I, *Apuleius* Apol. p. 331. Vide *Grotium* l. c. et *Spencerum* in *Orig.* contra Cels. p. 55, 56 [543]. Vid. et *Fabricii* Codicem Apocryphum N. Testamenti tom. I. p. 249, 250 in notis, *Assemani* Biblioth. Orient. tom. III part. I p. 315. [Comparentur dicta tom. I Opuscul. *Iablonskii* p. 433.]

legisse ראש, quare vocem hanc reddiderunt ἀρχάς. Verum isthoc argumento id tantum conficitur, τοὺς LXX tales nonnumquam errores commisisse; quod in hoc loco similiter contigisse, aliis rationibus probandum esset. Praeterea, etiamsi ר cum כ non difficulter commutari posse largiar, quomodo tamen כיון, *Kiun*, quae est lectio constans Codicis Hebraici, argumentis non usque quaque firmis sollicitata, in Ῥεμφὰ, vel Ῥομφὰ, quae est genuina huius loci in versione τῶν LXX scriptura, transformari potuerit, dictu sane longe difficilius est. Sed dubium omne tollit accuratior vocabuli Ῥεμφὰ indagatio, quod cum sit Aegyptiacum, cumque illud et verbis Amosi probe sit accommodatum, et in universum Israëlitarum in deserto cultum idololatricum insigniter illustret, cui in mentem posthaec venire poterit, *Rempha* Graecorum ex *Kiun* Hebraeorum corruptum et immutatum fuisse?

§. VIII.

Remphah *est vocabulum Aegyptiacum.*

Superatis hisce difficultatibus, id iam, cuius caussa praecipue hanc Dissertationem conscripsi, agendum mihi restat, ut *Remphae* vocabulum explicem, et hanc meam explicationem, si possim, idoneis argumentis confirmem. Aliquoties iam in superioribus monere debui, vocabulum hoc non aliunde, quam ex antiquitate et lingua Aegyptiaca, duci recte posse. Quare, qui aut eius parum memores fuere, aut, cum linguae Aegyptiacae rudes essent, de vocabulo tamen Aegyptiaco pronuntiare conati sunt, operam et oleum perdidere. Esse autem hoc vocabulum Aegyptiacum, argumentis ostendi potest, nec paucis, nec levibus. Nam ex aliis Orientalium linguis frustra eius explicationem tentari, vani hactenus doctissimorum virorum

in hoc argumento conatus satis testatum faciunt. Quapropter, ut temporis aliquod compendium faciam, etymologias omnes, aut ex Hebraica, aut Arabica, aut alia Orientalium lingua petitas, utpote quae in censum venire nequeunt, silentio praetermittam. Certe Amosum, et post eum Stephanum, loqui de cultu Numinis alicuius Aegyptiaci, res ipsa, seria aestimatione pensitata, per se unumquemque docere potest. In desertum Israëlitae transierant ex Aegypto, quae ipsos in lucem ediderat ac nutriverat. Cum Aegyptiis vixerant, eorum cultum quotidie viderant, et eorum moribus erant adsueti. Illorum de cultu summi Numinis, per imagines, symbolico, ideas imbiberant. Haec omnia, quae aliquam sapientiae speciem prae se ferebant, quaeque hominibus nondum regenitis, nondum spiritualibus, facile placent, non ita cito dedidicerant. Quando versabantur adhuc in Aegypto Israëlitae, ab omni idololatriae contagione liberi non fuerant. Insignia eam in rem sunt verba Ezechielis c. xx. 6. et seq., *Die illo, quo sublata manu mea juraveram illis, me deducturum illos e terra Aegypti — edixeram eis, quisque res detestandas oculis suis abiicite, et stercoreis diis Aegypti ne polluatis vos — Rebellantes contra me noluerunt auscultare mihi, et stercoreos Deos Aegypti non abiecerunt.* Conf. Ios. xxiv. 14 et Ezech. xxiii. 3, 8. Quis autem non libenter credat, Israëlitas, cum, spreto unius veri Dei praescripto, ἐθελοθρησκείαν animo concepissent, ad illum potissimum rediisse cultum, cui a teneris in Aegypto adsueverant; etsi non negem, illos, praeter Aegyptiorum superstitiones, aliarum quoque gentium, quarum commercio utebantur, Numina et cerimonias adscivisse. Et sane in deserto Israëlitas eosdem *deos stercoreos*, quorum cultum in Aegypto Deus ipsis interdixerat, veneratos tamen fuisse, Ezechiel disertis verbis testatur cit. cap. com. 16 et 24. Et quid aliis testimoniis opus est, cum vitulus au-

aureus, a populo hoc solemnibus ritibus in deserto cultus, testimonium nobis offerat, omni exceptione maius. Mihi vero dubium nullum est, quin *Remphah* ipse ille vitulus aureus fuerit, aut, quin cultus *Remphae* idem fuerit cum vituli aurei cultu. Id profecto Stephanus Martyr satis aperte indicat, in oratione ad Iudaeos, Act. VII, 39 ac seq., dicens: *Mosi noluerunt auscultare patres nostri, sed repulerunt eum, et aversi sunt cordibus suis in Aegyptum; dicentes Aharoni: Fac nobis deos, qui praeeant nobis — Et vitulum fecerunt per illos dies — Rursus autem Deus eos tradidit, ad colendum exercitum coeli. Sicut scriptum est — baiulastis tabernaculum Molochi, et sidus dei vestri Rempha.* Quae adeo luculenta sunt, ut iam dudum (*m*) viri eruditissimi iudicaverint, *Rempham* videri esse vocabulum Aegyptiacum. Quam vero iudicium illud veritati consentaneum sit, sequentia, ut spero, docebunt.

§ IX.

Remphah *non est* Remphis, *Aegypti rex*, *Diodoro memoratus*.

Non defuerunt itaque eruditi, qui nominis *Remphah*, ex antiquitate et lingua Aegyptiaca, ut putant, expositionem nobis offerrent. *Lud. Cappellus*, ad Act. VII, 43, nec citra aliquam speciem, existimat, se Numinis huius vestigia Aegyptiaca reperiisse in *Diodoro Siculo*, qui Histor. Lib. I p. 39 [cap. 62] regis cuiusdam Ae-

(*m*) *Lud. Cappellus* in Act. VII. 43. *Lud. de Dieu* in eumd. loc. *Pfeifferus* Dub. Vexat. in Amos. V 26. et in Act. VII 43. [tom. I Op. Philol. p. 459, 496]. *Salmasius* de Annis Climact. p. 597. *Hottingerus* in Exercit. Anti-Morin. p. 57. *Braunius* in Selectis Sacris passim, etc.

Aegyptiorum, *Remphis* nomine, mentionem iniicit. Cum enim ille colligendis pecuniis unice deditus fuisset, ita ut, teste *Diodoro*, moriens XL. myriades talentorum reliquerit, hinc verosimile fit *Cappello*, *Remphin* illum esse Pharaonem, qui Iosephum Aegypto praefecit, atque, ex annonae divenditae copia, et Aegypti et vicinarum regionum pecuniam corrasit. Eumdem coniicit, ab Aegyptiis ob conservatam Aegyptum, ab Israëlitis vero ob beneficia in se collata, honoribus divinis mactatum fuisse. Quae viri eruditi coniectura adeo placuit *Iohanni Braunio*, Select. Sacr. Lib. IV c. IX § 132, ut assensum suum his testaretur verbis: *Rectius existimare videntur eruditi alii, Seniores, cum in Aegypto Biblia verterint, in gratiam Ptolemaei regis Aegypti, maluisse adhibere vocem Aegyptiacam* Ῥεμφὰν, *quae idem significaret, ac apud Amosum Hebraeorum* כיון *Chiun. Id eo facilius crederem, cum, teste Diodoro Lib.* 1, *Aegyptus antiquissimis temporibus habuerit regem* Ῥέμφιν, *qui procul dubio fuit ipsissimus* כיון *Chiun.* Sed hanc sententiam non uno nomine mihi displicere fateor. Nam Aegyptios eo insaniae processisse, ut mortuos homines in deorum numerum referrent, et ab iis beneficia exspectarent, quae Osiridi, Isidi, reliquisque Numinibus suis in acceptis ferebant, id quidem mihi nemo persuadebit. Sub involucris fabularum, quas de Osiride et Iside, aliisque Numinibus, ex Aegyptiorum traditione, commemorant *Herodotus*, *Diodorus*, *Plutarchus*, et alii, latere arcana Astrologiae et Physiologiae Aegyptiacae, agnovere multi, cum veteres, tum recentiores, et si res tanti esset, demonstrari facillime posset, et abunde comprobasse mihi videor in Pantheo Aegyptiorum, ac Prolegomenis parti III eiusdem operis a me praefixis. Quodsi autem mortales quosdam coelo intulissent Aegyptii, causa nulla est, cur id Remphi

huic

huic contigisse suspicemur. *Diodorus* enim, qui illum in serie regum Aegypti recenset, non modo non meminit, eum singularibus, nedum divinis, honoribus ab Aegyptiis ornatum fuisse; sed nec quidquam in eo laudabile commemorat, quod nomen eius posteritati commendare potuerit. Exprobrat ipsi *μικροψυχίαν*, *pusillanimitatem*, et *φιλαργυρίαν ἤθους*, quod interpres vertit *sordidam ingenii avaritiem*, quae impediebant eum, quominus quidquam ex pecuniis amplissimis, undique congestis, vel in sacra Deorum munera, vel in publicam hominum utilitatem erogaret. Quare hoc de eo iudicium tandem fert, *fuisse non regem bonum, sed bonum oeconomum.* Si ad nomen Aegyptiacum attendas, ϸⲏⲙⲫⲓ, non incommode *negotiatorem bonum* interpretari possis, quam tamen veram esse nominis huius interpretationem, affirmare non ausim (*). Quis autem credat, Aegyptios in eum, quem ne boni quidem regis nomen mereri putabant, honores omni forte humana multo augustiores conferre voluisse? Si in nomine huius regis latet aliquod Divinitatis nomen, quod vero dissimile non est, dicendum potius fuerit, regem hunc, more Aegyptiorum pervulgato, nomen ab aliqua Divinitate tractum adscivisse, qua de re quaedam in sequentibus monebo. Cui vero persuadebunt viri eruditi, Arabes et Syros eumdem regem Aegyptium Remphin, sub nomine כיון, honoribus divinis prosecutos esse, aut, quod multo creditu est difficilius, Israëlitas adorasse homines et quidem demortuos, et cultu publico veneratos fuisse?

§. XI.

(*) Conf. tom. I Opusc. *Iablonskii* p. 231, 232.

§. X.

ⲢⲎⲪⲀⲚ *in Lexico Coptico explicatur Stella Saturni. Cui explicationi viri quidam eruditi applauserunt. Sed* ⲢⲎⲪⲀⲚ *non est vox Aegyptiaca. Neque nomina Planetarum in illo Lexico sunt vere Aegyptiaca. Lingua Coptica hodiernis Coptis vernacula non est. Nomina Planetarum in Lexico Coptico ex versione Graeca τῶν LXX derivata sunt.*

Majorem sibi fidem conciliavit auctor Lexici Coptico-Arabici, ab *Athan. Kirchero* primum editi, qui nomina Planetarum Arabico-Aegyptiaca se referre profitetur, inter quae ⲢⲎⲪⲀⲚ, tanquam Saturni stellam designans, locum quoque habet. Nomina illa Planetarum, sicuti in (*n*) Lexico *Kircheriano* edita sunt, adiiciam, nisi, quod loco Arabicae interpretationis, versionem Latinam, ex Arabico a *Kirchero* concinnatam, additurus sim. Sic autem habent: ΥΛΙΑ et ΠΙΡΗ *Sol.* ΣΥΛΙΝΗ et (*o*) ΠΙΙΟΖ *Luna.* ΡΗΦΑΝ *Saturnus.* ΠΙΖΕΥΣ *Iupiter.* ΜΟΛΟΧ *Mars.* ΣΟΥΡΟΤ *Venus.* ΠΙΕΡΜΗΣ *Mercurius.* Haec, si credere fas est, nomina sunt vetusta Planetarum Aegyptiaca, in quo nimis patienter verba sibi dari passi sunt quidam viri eruditissimi. Inter quos *Lud. de Dieu*, Criticus non obesae naris, tanquam de thesauro maximi pretii reper-

(*n*) Vide *Kircheri* Linguam Aegyptiacam Restitutam p. 49 et p. 528. Adde eiusd. Prodrom. Copt. c. v. Arabica literis Hebraicis expressit *Hottingerus* in Exercit. Anti-Morin. p. 57, 58.

(*o*) Z in ΠΙΙΟΖ non est Z Graecorum, sed *h* Latinorum, *pijoh*, Aegyptiace ΠΙΙΟϨ, quod literis Graecis exprimi non potest. Idem infra observandum in ΡΕΜΦΕΖ.

perto, hunc in modum gloriatur in Actor. VII. 43: *Iam cecidit recepta fere apud omnes eruditos sententia*, Ῥεμφὰν *apud* LXX *interpretes corruptum esse ex Hebraico* כיון, *pro quo* ריון *legerint*, *inde* Ῥεφάν. *Laudandi iam doctissimi prudentissimique interpretes*, *quod*, *cum in Aegypto*, *in Aegyptiorum gratiam*, *a Philadelpho Aegyptiorum rege vocati*, *Biblia in Graecam linguam transferrent*, *ignotum Aegyptiis* כיון *Hebraeorum*, *in notissimum ipsis* Ῥηφὰν *transtulerint*. Non minori plausu magnus ille Literarum Orientalium promus condus, *Sam. Bochartus*, expositionem illam excepit. Postquam enim eam protulisset Geogr. Sac. Part. I Lib. I c. XV, hoc suum iudicium adnectit: *inde certa lux Amosi verbis*, *iuxta Graecam editionem*, *quam sequitur Martyr Stephanus* Act. VII. 43. *In quibus explicandis aqua haeserat hactenus interpretibus*, *quos fugerat*, *cur Raephan reddatur Hebraeum* כיון. *Sed iam ratio est manifesta*, *etc.* Cui, ut alios iam praetermittam, iungendus *Claud. Salmasius*, Literatorum suo tempore princeps, quique aliquam linguae Aegyptiacae cognitionem sibi paraverat. Is, hanc interpretationem in dubium vocari non posse, existimat. Sic enim scribit de Ann. Climact. p. 596, 597: *In Lexico Aegyptiaco*, *in Planetarum nominibus*, Ἄρης *Mars Aegyptiace vocatur* Μολὸχ, *et Saturnus* Ῥήφάν. *Duo haec nomina in versione Septuaginta reperiuntur. Et hoc pro* כיון, *quo nomine Saturni Stellam Judaei appellarunt. Vt non dubium sit*, *quin* Ῥέφάν *Aegyptiis vocatus sit Saturnus.* Et ita ante hos omnes *Petrus della Valle* Itinerar. Part. I Epist. XI fin. fol. 125 edit. German. vel p. 278 edit. Gallic., qui videtur Scalam illam ex Aegypto Romam advexisse, quam postea *Kircherus* edidit. Pace vero tantorum virorum, mihi non modo interpretatio illa dubia videtur;

tur; sed et certum est, Ῥήφαν neque Stellam Saturni, neque omnino aliquid Aegyptiis significasse, adeoque ceu vocem adulterinam, ex sermone Aegyptiaco, in quem furtim sese insinuavit, eiiciendam penitus esse. Et certe fraus, quam hoc in loco auctor Lexici *Kircheriani* commisit, tam est crassa et indocta, ut illis etiam, qui linguae Aegyptiacae periti non sunt, subolere facile potuerit. Audiamus hoc *Spenceri* iudicium, de Legibus Hebr. L. III Dissert. I c. III p. m. 36: *Vnum quod hic obiici possit, et Lectorem suspensum teneat, breviter enodabo. Hoc nempe Fragmentum (uti creditur) Aegyptiacum, temporum recentiorum figmentum esse, nec quicquam veteris Aegypti continere. In eo enim Mercurius* Πιερμῆς, *Iupiter* Πιζεὺς, *et Sol* Πιρὴ *dicitur; cum Iovem* Ammun, *Mercurium* Thot, *et Solem* Osirin, *ab antiquis Aegyptiis appellatum fuisse, nec pueros fugiat. Ideoque* Remphan *olim apud Aegyptios Saturnum indicasse, temere colligitur e fidei tam sublestae, vel incertae, testimonio.* Vltimum hoc verissime pronuntiavit doctissimus vir, etsi id ab aliis sibi tantum objici fingat. Quis enim credat, Aegyptios *Solem* appellasse ΤΛΙΑ, et *Lunam* CΤΛΙΝΗ? quae nomina non modo non sunt Aegyptia, sed ne Graeca quidem. Quis credat, eosdem *Planetam Iovis* nomine Graeco ΠΙΖΕΥC nuncupasse, cum Iovem lingua sua *Amun* dixerint? Quis credat, eos *Mercurii* Planetam vocasse ΠΙΕΡΜΗC, cum is sermone Aegyptiorum *Thot*, aut potius *Anubis* audierit. Scimus praeterea, aliam denominationis Planetarum apud Aegyptios rationem fuisse, aliam apud Graecos, uti constat ex insigni testimonio Achillis Tatii. Sic enim auctor ille eruditus (in Vranologio *Petavii* editus p. 136 edit. Paris.): Τὰ ὀνόματα τῶν πλανήτων διαφόρως ἐκλήθησαν. Αἰγυπτίοις γὰρ καὶ Ἕλλησι, τοῦ Κρόνου ὁ ἀςὴρ, καί τοι ἀμαυρότατος ὢν, Φαίνων λέγεται, ἀλλὰ παρ' Ἕλλησι μὲν κατὰ τὸ εὔφημον λέγε-

λέγεται οὕτω. Παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις ΝΕΜΕ´ΣΕΩΣ ᾿ΑΣΤΗΡ´. Δεύτερος ὁ τοῦ Διὸς καθ᾿ Ἕλληνας Φαέθων, κατὰ δὲ Αἰγυπτίους ᾿ΟΣΙ´ΡΙΔΟΣ ᾿ΑΣΤΗΡ´. Τρίτος ὁ τοῦ Ἄρεως παρὰ μὲν Ἕλλησι Πυρόεις, παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις ῾ΗΡΑΚΛΕ´ΟΥΣ ᾿ΑΣΤΗΡ´. Τέταρτος ὁ τοῦ Ἑρμοῦ ἀςὴρ καλεῖται παρὰ μὲν Ἕλλησι Στίλβων, παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις ᾿ΑΠΟ´ΛΛΩΝΟΣ ᾿ΑΣΤΗΡ´. Ex illustri hoc testimonio certum est, Aegyptios non habuisse *Planetam Saturni*, vel eius Divinitatis, quam Graeci *Saturnum* interpretantur, sed *Nemeseos*; Planetam Iovis apud Aegyptios nomen habuisse ab *Osiride*; Martis Planetam Aegyptiis fuisse ignotum, quorum sermone ille dicebatur *Herculis stella*; non agnovisse Planetam Mercurii, quem ipsi nuncupabant stellam *Apollinis*, vel *Hori*. Aliud iam nos docere conatur recens auctor putidi illius Planetarum catalogi, quem ille Aegyptiacum appellat, sed quem tamen Aegyptii veteres, si videre possent, numquam intellecturi essent. Aliquid nihilo tamen minus, ad difficultatem hanc, quam ipse non citra rationem moverat, responderi posse, putat *Spencerus*: *Fatendum est*, inquit, *nonnulla Planetarum nomina, in Catalogo iam dicto, recensita, Graecam originem olere.* Itaque frustra venditantur pro Aegyptiacis. Sed pergit: *Hoc non obstat, quo minus aliqua supersint* (nempe in sermone Coptico, quem antea dixerat, plures habere voces Graecas, quam Aegyptias) *hodie veteris Aegypti vocabula, et nonnulla Planetarum nomina, Remphan imprimis, ad originem Aegyptiacam referantur* (*p*). Libenter concedo, in sermone Coptico,

(*p*) Plurimi hodie eruditi cum *Spencero* iudicant, Copticam, quae sic dicitur, linguam, plus ex Graeco potius, quam ex vetusto Aegyptiorum sermone trahere. Ita censet etiam *Cudworth* in the true Intellectual Systeme cap. IV Segm. XVIII p. 223. Edit. Anglic. Conferatur autem de lingua Aegyptiaca *Renaudotus* in Dissertationibus, praemissis Col-

 le-

co, quem vir eruditus ab Aegyptiaco distinguit, aliqua superesse veteris Aegypti vocabula. Quin imo certum est, quod iam publice monuit vir de lingua Aegyptiaca optime meritus, omniumque, qui, post Aegyptum ab Arabibus penitus subiugatam, vixerunt, illius linguae peritissimus (q), *M. V. La Croze*, integram pene Aegyptiorum linguam ex libris Copticis facile restitui posse. Etsi enim versiones S. Scripturae, aliorumque librorum Ecclesiasticorum, in sermonem Aegyptium, vocibus Graecis abundent, hoc tamen, quod falso credidere eruditi plurimi, non penuriae et paupertati linguae Copticae tribuendum est; sed consuetudini paulatim invectae. Vti enim Germani nostri sermoni suo innumeras inserere solent voces Latinas et Gallicas, singularem, uti putant, emphasin spirantes, quamvis non desint Germanicae voces, idem significantes, ita Aegyptii pariter post tempora Ptolemaeorum, et postquam Romanis paruere, praesertim ubi Christianorum Religio invalescere coepit, innumeras adsciverunt voces Graecas; sed ita tamen, ut antiqua gentis suae vocabula ex lingua sua non penitus eliminarent. Quare, quod uno loco Graeca voce exprimunt Aegyptii, alio loco recte vocabulo patrio, vere Aegyptiaco, designare solent. Et paucissimae omnino voces Graecae in Coptorum libris occurrunt, quibus non genuinae et antiquae voces Aegyptiae substitui possint. Sed nunc disputamus de spurio illo Planetarum Aegyptiacorum Catalogo, ex quo, si quis totam linguam Aegyptiacam aestimare velit, non poterit non eam

fectioni Liturgiarum Orientalium p. LXXXI, LXXXII, praecipue p. CXII et seq., ubi data opera de lingua Coptica disserit.

(q) Vide Biblioth. Bremens. Class. v Fascic. IV. p. 746, 747, 751.

eam contemtui habere. Quid igitur de illo Catalogo *Spencerus?*. *Hoc non obſtat*, inquit, *quo minus nonnulla Planetarum nomina*, *Remphan inprimis*, *ad originem Aegyptiacam referantur.* Mihi vero certiſſimum eſt, nullum hic occurrere vocabulum vere Aegyptiacum, ſi excipias ΠΙΡΗ, *Solem*, et ΠΙΙΟΖ, *Lunam*, vocabula in omnibus Coptorum libris centies occurrentia, quae ignorare non potuit Lexici illius auctor. Quare fallitur vir doctiſſimus, quando auctorem illius Catalogi in eo quoque aberraſſe autumat, quod Solem ΠΙΡΗ nuncupari ſcripſerit, *cum Solem ab antiquis Aegyptiis Oſirin appellatum fuiſſe*, *nec pueros fugiat.* Nam Solem Aegyptii non Oſirin vocarunt, ſed ΠΙΡΗ. Oſiris quidem numen erat Aegyptiis ſanctiſſimum, in quo vim et virtutem Solis venerabantur, quemadmodum fere Graeci in Apolline, ſicuti tamen Graeci *Solem* in communi uſu, non Ἀπόλλωνα, ſed ἥλιον, *Lunam*, non Ἄρτεμιν, ſed σελήνην nuncuparunt: ita Aegyptii quoque *Solem*, non *Oſirin*, ſed ⲠⲒⲢⲎ, et *Lunam*, non *Iſin*, ſed ⲠⲒⲒⲞϨ vulgo appellarunt. Exceptis his vocabulis, in quibus Copti errare non potuerunt, cetera omnia ſunt commentitia. De ΠΙΖΕΥC et ΠΙΕΡΜΗC iam diximus. Reliqua, etſi typum aliquem Aegyptiacum prae ſe ferant, tamen melioris commatis profecto non ſunt. ΜΟΛΟΧ enim haudquaquam eſt nomen Aegyptiacum; ſed Syriacum, uti omnes norunt. Et ſcimus ex verbis Achillis Tatii, ſupra citatis, Aegyptios *Martem* Planetam, ſermone ſuo dixiſſe (*r*) *Stellam Herculis.* ΣΟΥΡΟΥ, quomodo

(*r*) Ex *Cedreno* tamen intelligimus, Stellam *Martis* Aegyptiace dictam fuiſſe Ἑρτωσι, vel, ut habet *Vettius Valens*, Aſtrologus ineditus, Ἄρτης. Vide *Seldenum* de Diis Syris Synt. I c. VI p. 186, *Salmaſium* de Ann. Climact. p. 596. Quod ut intelligi poſſit, notandum eſt, quod ex variis indiciis

do Venerem ab Aegyptiis vocatam esse, Catalogus ille spurius nugatur, vox est, Aegyptiis veteribus prorsus ignota. Numen illud Aegyptiorum, quod Graeci Ἀφροδίτην, *Venerem*, interpretantur, lingua vernacula, novimus, Σουρὸτ non dictum fuisse. Veneri ab Aegyptiis nomen Ἀθὼρ dari consuevisse, colligitur vulgo ex testimonio fide digno (*s*) *Orionis* Grammatici, gente Aegyptii, in haec verba scribentis: Καὶ τὴν Ἀφροδίτην Αἰγύπτιοι καλοῦσιν Ἀθὼρ, καὶ μῆνα γε τὸν τρίτον τοῦ ἔτους ἐπώνυμον ταύτῃ πεποιήκασιν, *Venerem Aegyptii vocant Athor, a qua et tertium anni mensem denominarunt*. Auctoritate *Orionis*, ego quoque opinabar quondam, nomen istius Numinis, quod Veneris Planetae praeerat, Aegyptiace fuisse Ἀθὼρ, atque sic in prima huius libelli editione, quae anno 1731 prodiit, hoc loco scribebam. Sed errorem hunc meum postea ipse correxi in dissertatione mea de Aegyptiorum Athor, quae est prima in Pantheo, § 7 ac seqq. Quidquid autem de Ἀθὼρ statuatur, certum satis est, Aegyptios veteres nomen Σουρὸτ plane ignorasse. Restat ΡΗΦΑΝ, *Planeta* scilicet, si Catalogum audimus, *Saturni*. At modo ex Achille Tatio didici-

ciis didici, Planetae unicuique apud Aegyptios tria fuisse nomina, unum *Numinis*, quod illi praeesse credebatur, alterum *virtutis*, qua valere existimabatur, tertium *coloris*, v. g. Stella Martis a *Numine* suo dicebatur *Stella Herculis*, a potestate et *virtute* Ἕρτωσι, vel Ἄρτης, a *colore* Πυρόεις Id etiam aliis Orientalibus in usu fuit. Vide *Hydium* de Relig. Persarum p. 69. Itaque Ἕρτωσι nomen est virtutis, quod pluribus hic persequi non licet. Conferri potest, quod monui in Pantheo Lib. III cap. VI § 4, et in MS. Collectione vocum Aegypt. v. Ἕρτωσι [t. I Opusc. p. 71, 72].

(*s*) Apud Etymologici magni auctorem in voce Ἀθύρ. De Orione vero, vel Oro, consule indicem *Sylburgii* in Etymologicon, voce *Orion* et *Orus*.

cimus, Planetam hunc ab Aegyptiis lingua patria dictum fuiſſe *Stellam Nemeſeos.* Vnde apparet, Planetae huic, ex ſententia Aegyptiorum, praefuiſſe Numen ſexus foeminei, cui, ſi in iſtiusmodi rebus coniecturae indulgere licet, lingua Aegyptiaca nomen fuit Τιθράμβω. *Epiphanius*, in loco memorabili, Expoſition. Fidei Cathol. num. XII (Opp. p. 1093. D.) ait: *Tithrambo* ἑρμηνευομένην, *ſi eam Graeco vocabulo interpretari velis, eſſe Hecaten.* Nomen Aegyptiacum Τιθράμβω ſive Τιθραμβώ et Hecatae et Nemeſi Graecorum ſatis bene accommodari poteſt. Significat enim et *furentem ira*, et *indentem aliis furorem et iram.* Sed haec huius loci non ſunt. Conferatur Collectio MS. vocum Aegyptiacarum v. Τιθραμβὼ [t. I Opuſc. p. 346] et praecipue Pantheon Lib I cap. V toto. Et ut paucis omnia comprehendam, Ῥηφὰν, ſi in originem eius Aegyptiacam inquiras, nullum ſenſum commodum fundit. Sed, dices forſitan, an Aegyptii nomina Planetarum, ſua lingua uſitata, ignoraſſe cenſendi ſunt? Et unde tandem nomina illa depromſerunt, niſi ſint Aegyptia? Huic difficultati facile obviam ire poſſumus. Etenim ab aliquot iam retro ſeculis, Chriſtianis Coptis lingua vetus Aegyptiaca non magis vernacula fuit, quam hodie Italis Latina, aut Iudaeis Hebraea. Lingua patria, quam loquuntur omnes, ipſis iam dudum fuit Arabica. Non eſt, qui linguam Aegyptiacam in communi vitae uſu adhibere ſoleat, aut forte etiam poſſit. *Michaël Wanslebius*, cuius de itinere ſuo in Aegyptum relatio eruditorum manibus teritur, in Galliam redux, exiſtimavit, aliisque retulit, uti, cum Lutetiae Pariſiorum verſarer, a celeberrimo tum *Euſ. Renaudoto* accepi, ſe vidiſſe illum, qui, inter Coptos omnes, linguae Copticae notitiam ultimus habuiſſet, et cum quo illa intermortua penitus fuiſſet. Sed ita etiam *Wanslebius* ſcripſit in Relatione itineris ſui Aegyptiaci Gallica p. 303. Simile

quidpiam is ipſe indicare videtur, ubi in eadem relatione p. 312 de quodam Lexico Coptico-Arabico, a ſe viſo, hoc iudicium fert: *Dicere auſim, ſolum hoc Lexicon Copticum, et Grammaticam illi adiunctam, ſufficere ad reſtituendam Linguam Copticam hodie deperditam.* Equidem non usque adeo periit omnis veteris linguae Aegyptiacae peritia. Nam etiam hodie ſupereſſe quosdam, licet paucos, qui libros vetuſtos lingua Coptica conſcriptos, praecipue Eccleſiaſticos et rituales, legere et, beneficio verſionis Arabicae, quae tantum non ſemper in eorum Codicibus textui Coptico adiecta legitur, intelligere queant, ex relationibus eorum, qui, poſt *Wanslebium*, Aegyptum adierunt, *Pauli Lucae*, *Du Bernatii*, et, ſi qui ſunt alii, ſatis perſpicitur. Nulla tamen linguae Aegyptiacae vocabula norunt, quam quae in libris ſuis, quos aetas tulit, legere, et, ut dixi, ope interpretationis Arabicae explicare poſſunt. Nomina Planetarum auctor Catalogi *Kircheriani*, ex interpretatione τῶν LXX Coptica, haud dubie depromſit. Cum itaque in illis ⲠⲒⲢⲎ pro *Sole*, ⲠⲒⲞⲞϨ pro *Luna* toties legantur, in illis errare non potuit. Planetas *Jovis* et *Mercurii* cum in libris ſuis non legiſſet, eorum nomina ſubito ex Graeco confinxit, addito articulo maſculini generis, ΠΙΖΕΥΣ, ΠΙΕΡΜΗΣ, quae tamen etiam occurrunt in verſione (*) Coptica Actor. XIV. 12, 13. Quod ad *Stellam Martis* attinet, quam in Catalogo *Kircheriano* ΜΟΛΟΧ reddi videmus, illa interpretatio ex verſione τῶν LXX fluxit. Vocem enim hanc, in verſione illa Graeca repertam, in qua ſae-

(*) Non tantum in verſione Memphitica ex editione *Wilkinſii*, ſed etiam in Sahidica interpretatione, paucis ante annis edita.

ſaepius occurrit, interpretes Copti retinuerunt, quemadmodum in verſione eorum N. Teſtamenti, Oxonii edita, et quidem loci Act. VII. 43 factum eſſe videmus. Quid vero illud vocabulum, alioquin plane ignotum, ſibi vellet, Copti recentiores, ex verſione Arabica, aut ex Scholiis, nonnumquam adiectis, didicerunt. Etſi *Molochum* plerique *Saturnum* explicent, ſunt tamen inter veteres, qui Moloch *Stellam Martis* interpretentur, interque illos *R. Levi* ad Levit. XVIII. 21 (apud *Druſium* in Comment. ad eumdem locum). Quae interpretatio Coptis tanto magis placuiſſe videtur, quod ſic ad deſignandum *Saturni Planetam* aliam vocem ſupereſſe crederent, nempe Ῥηφὰν; ſic enim in ſuis codicibus vocem hanc ſcriptam deprehendiſſe videntur. Idem omnino dicendum de ΡΗΦΑΝ, quod nomen *Saturni* eſſe Aegyptiacum, auctor Catalogi Planetarum ſcribit, nempe in verſione Coptica librorum Sacrorum a ſe inventum, et hunc in modum expoſitum. Ita ſane in Scholio aliquo Coptico ad Act. VII. 43, quod ex Cod. MS. Vaticano *Kircherus* (in lingua Aegyptiaca reſtituta p. 527.) protulit, ΜΕΛΟΧ exponitur *Deus deſtructionis*, *Dominus tonitruum*, *ignis et terrae motuum*, ΡΗΦΑΝ vero *Dominus temporis*. Supereſt ΣΟΥΡΟΤ, quam auctor Catalogi Planetarum *Venerem* interpretatur. Et iſtam quoque vocem, ſi recte calculos ſubduxi, non aliunde, quam ex verſione LXX interpretum hauſerunt Coptitae, nonnihil tamen a ſe corruptam. Jobi XXXVIII. 32 ita textum reddiderunt LXX: Ἢ διανοίξεις ΜΑΖΟΥΡΩΘ ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ Ἕσπερον ἐπὶ κόμης αὐτοῦ ἄξεις αὐτά. Vbi in Hebraico eſt מזרות *Maſaroth*, quod quidam interpretantur *Signa Zodiaci*, alii (t) *Aſtrum Canis*. Iidem interpretes lo-

(t) *Aſtrum Canis* cum *Venere* Aegyptiorum, (ſi ita loqui fas eſt) aliquam habet relationem. *Aſtrum Canis* Aegy-

 ptio-

locum 2 Reg. XXIII. 5, ita verterunt: καὶ (κατέκαυσε) τοὺς θυμιῶντας τῷ Βάαλ, καὶ τῷ ἡλίῳ, καὶ τῇ σελήνῃ, καὶ τοῖς ΜΑΖΟΥΡΩ'Θ, καὶ πάσῃ τῇ δυνάμει τοῦ οὐρανοῦ. Codex Hebraicus habet מזלות, quam vocem plerique capiunt de Planetis omnibus, aut de omnibus Zodiaci signis. Graeci tamen permulti *Venerem* intellexere. Ita *Procopius Gazaeus* in 2 Reg. XXIII. 5, Μαζουρὼθ ἀςέρος ὄνομα, ὡς εἰκὸς τοῦ Ἑωσφόρου. Et ante eum *Theodoretus*, Τὸ Μαζαρὼθ ἀςέρος οἶμαι ὄνομα εἶναι, καὶ τοπάζω τὸν Ἑωσφόρον οὕτως ὠνομάσθαι, *Nomen esse stellae puto, coniicioque Luciferum sic nominari.* Quos respiciens *Grotius* in eumdem locum: *Alii*, inquit, *Iovem*, *alii Venerem intelligunt.* Horum sententiam secuti interpretes Coptorum, vocem Μαζουρὼθ, vel, uti corrupte scribunt, COΥΡΟΤ, pariter *Venerem* explicuerunt: quae causa est, quod in hoc Catalogo, Aegyptiaco, uti vocatur, inter Planetas appareat. Neque dubito, quin, si versione librorum Regum Aegyptiaca frui daretur, loco citato vocabulum hoc COΥΡΟΤ reperturi essemus. Saltem exinde vocem hanc depromsisse auctorem Lexici *Kircheriani* sine cunctatione affirmare ausim. Plura de nominibus Planetarum Aegyptiacis addere vetat ratio instituti. Satis ex his, quae brevibus de Catalogo illo Planetarum Aegyptiaco disseruimus, apparebit, quam exiguam ille fidem mereatur, quamque omnino nihil praesidii, ex illo, ad illustrandum Remphae Numen exspectare debeamus.

§ XI.

ptiorum sermone dicebatur Σῶθις, teste *Porphyrio* de Antro Nymphar. p. 265 [cap. 24], *Chalcidio* in Tim. *Platonis* p. 218, ubi vide notas *I. A. Fabricii.* Apud *Vettium Valentem*, Astrologum MS., abiecta terminatione Graeca, Astrum illud vocatur Σὴθ. Vide *Marshami* Canonem p. 8 edit. Franek. Σῶθις autem illa erat ipsa *Isis*. Vide *Fabricium* l. c. Conf. Collectio MS. voc. Aegypt. [t. I Opusc. p. 336] et Pantheon Lib. III cap. 2 toto.

§ XI.

Vera lectio huius vocis est Ῥεμφὰ *vel* Ῥομφά. *Significat hoc vocabulum Aegyptiace* Regem Coeli. *Quod ex lingua Aegyptiaca explicatur.*

Rectius aliquanto clarissimus vir, *David Wilkinsius*, cui editionem Novi Testamenti Coptici debemus, ex linguae Aegyptiacae vocabulis indubiis, Numinis *Remphah* explicationem tentavit (*u*). Ῥήφὰν, inquit, *si Aegyptiacae originis esse debet, a* ⲢⲎ *Sole derivatur*. Quod si explicationi huius vocis diutius immorari, inque illam pluribus inquirere, operae pretium existimasset vir eruditus, veram eius significationem, obviam sane et facilem, nullo negotio subodoratus fuisset. Quod tamen, ut fieri possit, genuina primum et antiqua nominis Aegyptiaci scriptura eruenda est. Vulgata τῶν LXX exemplaria, quae plurimorum manibus teruntur, exhibent Ῥάιφὰν, alia Ῥήφὰν, quae lectio satis antiqua est, et in Coptorum versionem pariter irrepsit. Codices vero Actorum Apostolicorum c. VII v. 43 et plurimi, et antiquissimi, et optimi legunt Ῥέμφὰ, vel Ῥέμφὰν, quomodo et vulgata versio Latina expressit. Sic itidem locum hunc ab *Irenaeo* Lib. IV c. XV n. I (edit. Massuet.) aut antiquo eius interprete Latino citari videmus. *Origenes* autem adversus Celsum Lib. V p. 236, (uti quidam Codices (*) habent) Ste-

(*u*) In Differt. de lingua Coptica (inter Differtationes, quae Collectioni Orationis Dominicae, in varias linguas translatae, subiectae sunt) pag. 109.

(*) *Hoeschelius* edidit Ῥομφᾶ, sed *de la Rue* p. 583 Ῥεμφὰν, nullam vero de varietate lectionis in codd. MSS. mentionem fecit.

Stephani verba citans, legit Ρόμφᾶ, quam lectionem tuentur etiam, in versione Graeca LXX Interpretum Amosi, editio Complutensis, et Antwerpiana, neque illam spernendam esse putem. Non citra rationem, ex his colligi posse opinor, vetustam et genuinam τῶν LXX nominis huius scripturam fuisse Ρέμφὰ, vel Ρόμφὰ, quod plane idem est, quodque nobis veram vocis huius Aegyptiacae significationem aperit. Etenim Ρέμφὰ, sive malis Ρόμφὰ, nullo plane apice immutato, REGEM COELI sonat. ⲣⲏ, vel ⲣⲟ potius, quamquam vocales, apud Aegyptios praecipue, mirum in modum inter se permutentur, *regem* significat. Tametsi enim in nostris Coptorum libris, ⲟⲩⲣⲟ, et cum articulo generis masculini ⲡⲓⲟⲩⲣⲟ, vel quod idem est, ⲫⲟⲩⲣⲟ, ad designandum *regem*, constanter occurrat, mihi tamen dubium non est, quin primitivum vocabulum fuerit ⲣⲏ, vel ⲣⲟ, quod postmodum, ut innumera alia, cum articulo indefinito ⲟⲩ in unam vocem coaluit. Iam dudum, et verissime quidem, *Salmasius* observavit, de Lingua Hellen. p. 390, 391, antiquiores linguas monosyllabis ut plurimum constitisse, quae recentior demum aetas, additis syllabis, protraxit: quod de linguae Aegyptiacae vocabulis pariter dicendum esse, facile concedet, quisquis ad rem hanc considerandam animum suum appulerit. Quod itaque recentiores extulerunt ⲟⲩⲣⲟ, et cum articulo ⲡⲓⲟⲩⲣⲟ, vel ⲫⲟⲩⲣⲟ, vetustiores dicebant ac scribebant (*x*) ⲣⲏ vel ⲣⲟ, et

(*x*) Ex compositione multorum vocabulorum Aegyptiacorum, hoc ita certo colligitur, ut dubium non supersit. Observavit hoc etiam clarissimus vir, *Franciscus Smit*, Bremensis, in dissertatione, quam iuvenis ante hos XIII annos Bre-

et cum articulo ϕⲣⲟ, vel ϕⲣⲏ, quod ex Dialecto Aegypti superioris, quae nunc vocatur Sahidica, quaeque communi Dialecto est antiquior (*), confirmari potest. ϕⲉϩ (y), quod vocabulum in Coptorum libris frequentissime occurrit, *Coelum* designat: ubi tantum observabis, ⲉ Aegyptiorum aliquanto obscurius pronuntiari solitum fuisse, ita, ut ad A Graecorum fere accedat. Cuius rei in vocabulis Aegyptiacis plurima exempla occurrunt. ⲉⲣⲧⲱⲃ est nomen mensurae Aegyptiacae, quod a Graecis ἀρτάβη vulgo scribi et pronuntiari solet, ut pluribus docui in Collectione vocum Aegypt. MS. [tom. I Opusc. p. 39, 40]. ϕⲉⲛⲉϩ, quo nomine Aegyptii τὸν αἰῶνα designant, Graeci φάνης efferunt, ut ibidem in v. φάνης monui [t. I p. 372 — 374], et sic in aliis. Ceterum

Bremae edidit a. 1717. de Amuleto quodam Gnosticorum, ubi pag. 17 haec lego: *Nam* ΡΗΟΤΩ *et* ΡΑΟΤΟΣΙΣ *est unum et idem in lingua Aegyptiaca.* ΡΗ *est Sol — et κατ' ἐξοχὴν princeps, seu ἀρχός.* ⲡⲟⲧⲟ [ϩⲟⲩⲟ] *est abundantia — Ephes.* I. 19. ΡΗΟΤΩ *ergo Princeps abundans potentia.*

(y) Z hic in ΦΕΖ pariter non est Graecorum Z, sed Latinorum H; quod supra iam in ΠΙΙΟΖ (ⲡⲓⲓⲟϩ) observatum est. Pronuntiandum itaque *pheh*, vel *phah*. Notabis obiter, iam olim a *Prisciano* observatum fuisse, *in Syrorum et Aegyptiorum dictionibus, solere etiam in fine aspirari vocales.* Lib. I col. 549 edit. Putschii.

(*) *Mingarellius* ad Aegyptiorum Codicum reliquias pag. XVIII de hac re dubitat, sed contrarium verum iudicant alii, interque eos inprimis *A. A. Georgius*, in Praefat. ad Fragmentum Euang. Iohannis Graeco-Copto-Thebaicum, pag. XXV — XXXVII, cuius argumenta, sive gravioris ponderis, sive levioris, digna certe sunt, ad quae literarum Aegyptiarum studiosiores diligenter attendant.

rum, cum Aegyptii (z) nomina sua flectere non solleant, uti Graeci et Romani faciunt, ⲙ hoc loco nota est status constructi, vel, si ex genio Grammaticae Graecae et Latinae loqui malis, nota genitivi casus. Est itaque ⲣⲟⲙⲫⲉϩ, *Romphah*, vel ⲣⲏⲙⲫⲉϩ, *Remphah*, REX COELI, quod recentiores Aegyptii extulissent ⲫⲟⲩⲣⲟⲙⲫⲉϩ, *Phuromphah.* Neque omnino aliud Aegyptiis superest vocabulum, ad *Regem Coeli* indicandum, nisi circumscriptione uti velint.

§ XII.

Numen illud, de quo loquuntur Amosus et Stephanus, fuit Aegyptiacum; quod pluribus rationibus probatur.

Non erit, credo, quisquam, qui non hanc interpretationem facilem et verosimillimam dixerit. Vides vocabulum Aegyptiacum, quale rerum circumstantiae poscunt. Vides vocabulum Aegyptiacum, a LXX Senioribus literis Graecis sic expressum, ut investigari nullo negotio queat, utque nulla, ne minima quidem contorsione, aut mutatione opus sit. Vides vocabuli illius significationem non longe petitam, sed facilem, et rei, de qua agitur, perquam accommodatam. Quis non illico intelligat, per *Regem Coeli* alium, praeterquam *Solem*, intelligi non posse? Et vero cultum illum, quem Amosus et post eum Stephanus Martyr Israëlitis exprobrant, respexisse Astra

(z) *Varro* de Ling. Lat. Lib. VII p. 97 edit Steph. observat, *Aegyptiornm vocabula singulis casibus dici*, i. e., unicum habere casum.

Aſtra Coeli, Solem cumprimis et Lunam, attente vaticinium Amoſi atque orationem Stephani legenti, manifeſtum omnino erit. Amoſus enim teſtatur, ipſos portaſſe כוכב *Stellam* Deorum ſuorum, id eſt, ut doctiſſimi interpretes exponunt, *Stellam*, *Deum ſuum*. LXX interpretes, quos ſequitur hic Stephanus, habent ἄϛρον, quod ſaepius κατ' ἐξοχὴν (*a*) *Solem* indicare certum eſt. Id ipſum luculentius Stephanus ſignificat, quando ad Amoſi verba provocans, Act. VII. 42, ait, Iſraëlitas cultum exhibuiſſe τῇ ϛρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, *exercitui Coeli*, perquam ſane ad explicationem noſtram appoſite. Stephanus ait, Iſraëlitas coluiſſe *exercitum Coeli*, i. e. ſtellas atque ſidera. ⲢⲎⲘⲪⲈⲌ ſive ⲢⲞⲘⲪⲈⲌ autem eſt *Rex Coeli*, vel *Dux exercitus Coeli*. Conf. etiam infra § XIV. Cum idem S. Stephanus non obſcure innuat, ut ſupra iam annotavimus, Iſraëlitas in deſerto rediiſſe ad intermiſſum aliquamdiu vituli aurei cultum, non eſt, quod dubitem, Rempham fuiſſe ipſum illum vitulum, vel bovem, cuius cultum in Aegypto viderant, et poſthaec in deſerto imitati ſunt. Sive iam bos ille aureus vel vitulus repraeſentaverit Apim, ſive aliud quoddam Aegyptiorum ſimulacrum, in ſpeciem bovis efformatum, quod pluribus excutere, nimis prolixum nunc foret, certum tamen eſt, figmentum illud Aegyptiorum, quod Iſraëlitae imitari voluerunt, ſymbolum fuiſſe Solis, eiusque virtutes et beneficia adumbraſſe. Omnia namque ſimulacra Aegyptiorum ſacra, ſpeciem bovinam referentia, ipſis emblemata Solis fuiſſe, et probari aliunde facile poteſt, et a veteribus quoque obſervatum iam eſt. Ita enim *Macrobius* Saturn. Lib. I c. 21: *Taurum ad*

(*a*) Schol. in *Arati* Phaenomena, p. 3 edit. Oxon. λέγεται δὲ καὶ ὁ ἥλιος ἄϛρον ἰδίως.

ad Solem referri, multiplici ratione Aegyptius cultus ostendit. Et *Plutarchus* de If. et Ofir. p. 653 edit. H. Steph. Βοῦν γὰρ Ὀσίριδος εἰκόνα καὶ γῆν (puto fcribendum γῆς) νομίζουσιν, *Bovem reverentur, ut imaginem Ofiridis et Terrae*, five Ifidis. Ifis enim certo refpectu Lunae, alio refpectu Terrae fymbolum erat. Boves mares ad Ofiridem, Boves foeminae, feu Vaccae ad Ifidem referebantur. Idque facile ex omnibus huiusmodi facris bovibus Aegyptiorum, quorum in antiquitate illius gentis mentio fit, perfpicitur. Celeberrimus omnium erat Taurus Memphiticus, patria ipforum lingua *Apis* dictus, qui, etfi ob myfticam facrorum rationem, quam nunc non tango (*b*), Lunae facer, re ipfa tamen fymbolum erat Solis. Aliis non indigemus argumentis, cum (*c*) veterum teftimonio id nitatur, inter quos *Strabo* Geograph. L. XVII p. 555, edit. Cafaub. [1160] de Memphi differens, Ἔχει, inquit, τε τοῦ Ἄπιδος, ὅς ἐςιν ὁ αὐτὸς καὶ Ὄσιρις. Poft hunc fanctiffimus Aegyptiis habebatur *Mnevis*, Taurus Heliopolitanus (*d*), cuius fimulacrum fingulari ratione Soli fa-

(*b*) Sic *Ammian. Marcellinus* L. XXII p. 245, edit. Lindenb. *Aelianus* de N. Anim. L. XI c. XI. *Porphyrius* apud *Eufebium* de Praeparat. Euang. Lib. III c. XIII p. 71, edit. R. Steph. *Lutatius* in *Statii* Thebaid. L. III v. 478. Anon. apud *Suidam* in Μέμφις. Iunge *Diodorum Sic.* p. 19. B. [lib. I cap. 21, 22.]

(*c*) *Plutarchus* de Is. et Ofir. p. 677 ait, *videri, Apin facrum effe Ofiridi*; et fic *Diodorus Sic.* p. 19. Erat traditio apud Aegyptios, Animam Ofiridis morientis migraffe in Apidem, tefte *Diodoro Siculo* Lib. I p. 76 fin. [lib. I cap. 85]. *Plutarchus* eam traditionem ita exprimit, *Apidem effe imaginem animae Ofiridis*, de Is. et Ofir. p. 639. fin. et 645. Non male igitur *Macrobius* Saturn. L. I c. XXI p. 212, *Apis, in Civitate Memphi, Solis inftar excipitur.*

(*d*) *Ammianus, Aelianus, Macrobius, Eufebius, Suidas,* locis citatis, *Plutarchus* de Is. et Ofir. p. 649. *Diodorus Sic.* p. 19.

ſacrum fuiſſe atque dicatum, omnes conſentiunt. Tertium hiſce adiungit *Macrobius*, Saturn. L. I c. XXI, *Pacin*, Hermunthi in Aegypto ſuperiori religioſis ritibus cultum, quem ait *Soli conſecratum eſſe, et praeterea inſignem miraculis convenientibus naturae Solis.* Hiſce quartum addas licet, *Onuphim*, *Aeliano* memoratum de N. Anim. Lib. XII c. XI, quem ab Apide et Mnevi, de quibus alio loco egerat, diſtinguere videtur. Cumque Apin Memphi, et Mnevin Heliopoli nutriri commemoraſſet, Onuphis huius civitatem nominare, ob aſperitatem nominis, reformidat. Et hunc Onuphim quoque Soli dicatum, aut ejus imaginem fuiſſe, exinde recte colligas, quod, non ſecus ac Apis et Mnevis, colore nigro inſignis fuiſſe perhibeatur. Hanc enim nigredinis cauſam in Mnevi afferunt Aegyptiacarum antiquitatum ſcriptores (*e*), ὅτι ὁ ἥλιος ὁ πολὺς μελαίνει τὰ ἀνθρώπεια σώματα. Aliam nigredinis cauſam praeterea adfert *Plutarchus* de Iſid. p. 649. Mitto iam quaerere, utrum haec vera ratio moris huius Aegyptiis fuerit; mihi ſufficit obſervaſſe, ad ritus Aegyptiorum ſacros pertinuiſſe, ut bos Soli conſecratus, et Oſiridem referens, atro colore inſignis eſſet. Quin imo ipſum Oſiridem Aegyptii, in fabulis ſuis myſticis, perhibebant (*f*) *μελάγχρουν colore nigricantem* fuiſſe, ob rationem ſine dubio arcanam. Quae cum in Onuphi ſervata etiam fuerit, aliter exiſtimare non licet, quam hunc etiam virtutes et beneficia Solis adumbrare debuiſſe. Hiſce, quae modo diſputavi, obſtare videtur, quod vitulus ab Iſraëlitis in deſerto conflatus, non ater fuerit, ſed aureus, ex quo concludere quispiam poſſet, inter Tauros Aegyptiorum ſacros, et vitulum Iſraëlitarum, eximiam animadverti diſcrepantiam, neque adeo hos, ſin-

(*e*) *Porphyrius* apud *Euſebium* Praepar. L. III c. XIII.
(*f*) *Plutarch.* de Is. et Oſir. p. 640, et 648.

fingendo vitulum aureum, illos imitari voluisse. Verum illa discrepantia tanta non est, quanta primo intuitu apparere nonnullis posset. Nam et *Plutarchus bovis aurei* in Aegypto commeminit, *velamento nigro byssino contecti*, de Is. et Osir. p. 653, quale quid in bove suo etiam observare potuerunt Israëlitae. Merito etiam in dubium vocari potest, utrum eadem fuerit ratio simulacrorum fusorum ex metallo, vel ex alia materia sculptorum, quae Taurorum vivorum erat. Denique ratio sacrorum non poscebat, ut in simulacris omnibus Osiridis fieret, quod observabatur in quibusdam. Diversus erat, iuxta mysticas Aegyptiorum rationes, Osiridis respectus. Modo ut absens lugebatur, modo ut inventus cum gaudio excipiebatur. Vtriusque rei memoria certis in urbibus, certis diebus, peragebatur, et in singularibus simulacris conservabatur. Etsi itaque opus non esset, ut in omnibus Osiridis emblematibus nigredo compareret, in Tauris tamen sacris, ubi aderat, ad Osiridem haud dubie referebatur. Quamobrem, si Israëlitae, vitulum aureum in deserto fingentes, Aegyptiorum superstitionem imitari, et in emblematibus mysticis virtutes Spiritus aeterni et invisibilis venerari voluerunt, in quo, praeeunte ipsa S. Scriptura, docti fere omnes consentiunt, dubium vix cuiquam erit, quin Astra, *Exercitum Coeli*, cum duce suo, *Sole*, cultu religioso praecipue prosecuti fuerint. Et hunc quidem *Astrorum*, cumprimis *Solis* et *Lunae* cultum, absolvisse vetustissimam idololatriam, cum Aegyptiorum, tum aliorum quoque populorum, ab eruditissimis viris iam dudum plenissime demonstratum est, et inprimis a *G. I. Vossio* in erudito opere de Theologia Gentili, sive de origine ac progressu idololatriae, Lib II Part. I cap. I et seqq., cap. 18 ac seqq., et passim alibi.

§ XIII.

§ XIII.

Remphah nomen Soli apprime convenit. Amosus ipse explicationem nostram iuvat, et confirmant etiam observationes Criticorum in locum Amosi.

Erat itaque *Remphah* idolum Aegyptiorum, in quo ipsi virtutes et beneficia Solis, deorum suorum maximi, venerati fuisse censendi sunt. Quis iam non facile concesserit, Aegyptios per nomen, quod idolo huic imposuerunt, *Remphah*, i. e., *Regis Coeli*, hoc ipsum eleganter expressisse? Habet coelum exercitus suos, stellas atque sidera, quibus omnibus veteres cultum decreverunt, quia eorum efficacia et vi, sive influxu, omnia generari, animari, fieri, geri ac procurari existimarunt. Isti vero siderum exercitui iidem communiter ducem aliquem, aut, si mavis, duos duces, *regem et reginam*, *Solem* nimirum et *Lunam*, praefecerunt. Tritum ac pervulgatum est, Orientales, non minus quam Graecos et Romanos, *Solem* cognominasse *regem*, *Lunam* vero *reginam*. Quare cum Stephanus Martyr mentionem fecisset *exercitus Coeli*, cui Israëlitae cultum religiosum exhibuerint, perquam commode subiicit *Remphah*, ducem huius exercitus, *regem Coeli*, in quo uno reliqua etiam sidera, quibus ille dominatur, venerati merito censentur. Et idem plane, aut certe simile Numen, Amosum quoque subinnuere, verba eius, accurate pensitata, non obscure indicant. Ita enim Iudaeos alloquitur: נשאתם את סכות מלככם *Portastis tabernaculum regis vestri* Vocat idolum hoc מלך *regem* ipsorum, quo ipso, sive מלך hic iam sit nomen proprium *Molochi*, notissimi Ammonitarum idoli, sive sit nomen appellativum, in genere *regem* vel *Numen* designans, quod mihi magis probatur, nihil

aliud ſignificatur, quam quod Aegypti ⲣⲱⲙⲫⲉϩ *Romphah*, *regem Coeli* dixerunt. Hinc manifeſtum eſt, unam vocem explicare et illuſtrare alteram. Quae ſequuntur apud Amoſum verba: ואת כיון, ſi כיון ſit nomen proprium idoli, quod in medio relinquo, eodem omnino reſpiciunt. *Samuelem Petitum* ſi audimus, Miſcell. L. II c. 2, *Kiun* notiſſimum Numen Phoenicum fuit, cuius cultum Poeni Carthaginem detulerunt. In (*g*) *Plauti* Poenulo, Saturnus bis *Kiun* videtur nuncupari, etſi de ſoliditate huius obſervationis ſubdubitet magnus *Bochartus* Geog. S. Part. II Lib. II c. 6. Fac vero, rem ita ſe habere, ac *Petitum* rem acu tetigiſſe, Saturnus tamen Carthaginienſium, alius a Sole, *rege Coeli*, fuiſſe exiſtimandus non eſt. Magis *Remphah* noſtrum illuſtrant, quae de *Kiun* ad Amoſi locum eruditi interpretes annotarunt. Etſi enim tantum non omnes per *Kiun* Saturnum intelligi velint, vocem tamen ipſam eiusque originem ſic nobis quidam explicant, ut exinde luculenter appareat, idem omnino *Kiun* ſignificaſſe Arabibus et Perſis (*h*), quod *Remphah* diximus ſignificare Aegyptiis, *regem* nempe *Coeli*. Hanc etymologiam vocis *Kiun* tradit doctiſſimus *Spencerus*, de Legibus Hebr. Lib. III Diſſert. I c. III p. 35, *Chiun et Perſarum uſu* DOMINVM MAGNVM *notis* &c. *Iohannes Braunius*, qui etymologiae iſtius mentionem nullam facit, aliunde ſuſpicatus eſt, hanc eſſe Amoſi mentem, quam vocabulum *Remphah* exhibere luculenter probavimus. Haec enim ſunt illius verba,

Sel.

(*g*) Vide *Petiti* Miſcell. l. c. et *Braunii* Selecta Sacra lib. IV c. IX p. 484.

(*h*) *Kiun* Tartarorum etiam lingua dici *Solem*, colligo ex Hiſtoria Genealogica Tatarorum p. 59.

Sel. Sac. p. 487, 488: *Enim vero, si accurate examinemus verba Amosi ac Stephani, Molech et Chiun unum eundemque deum fuisse, primo intuitu animadvertemus — Postquam Propheta dixisset:* Tulistis tabernaculum regis vestri: *explicat, qualis sit rex, scilicet* CHIVN, *id est*, REX COELI. *Patet itaque, nonnisi de uno rege, de uno deo fieri mentionem, nempe de* CHIVN, *quem Stephanus vocat* REMPHAN. *Sunt tamen, qui de duobus diis Sacros Scriptores loqui, existimant, quod utatur Amosus voce* אלהים *in plurali. Tamen nonnisi unus, nempe* כיון *Chiun, Sol,* REX COELI *intelligendus est.* Quis non existimaret, *Braunio* de originatione nostra Aegyptiaca aliquid constitisse, nisi Dissertatio eius, ex qua haec desumsi, aperte reclamaret. Attamen, quamvis vera nominis *Remphah* ratio ipsum fugeret, ex rerum connexione et aliis indiciis rem ipsam, hoc saltem in loco, quem produxi, bene perspexit, licet eamdem in illa ipsa Dissertatione, aliis observationibus incertis, longe petitis, et valde contortis, quaeque nonnumquam sibi repugnant, non parum obscuret.

§ XIV.

Solem vocare Regem Coeli, *Aegyptiis familiare fuit. Id significat vox, qua Aegyptii lingua sua Solem denotare solent. Idem indicat nomen Osiridis et Isidis. Id quoque de Osiride et Iside Aegyptii praedicabant. Osiris, sive Sol, in Aegyptiorum monumentis diserte vocatur* Dominus Coeli. *Ab Aegyptiis cultus* Regis Coeli *ad alios propagatus est.*

Sed quandoquidem diximus, *Remphah* Aegyptiis *Coeli Regem* sonare, videamus, num alia reperire

 pos-

possimus vestigia, Aegyptios Solem istiusmodi cognominibus honorare solitos fuisse. Id enim etymologiae et explicationi nostrae confirmandae non parum inserviet. Et primo quidem commune Aegyptiorum vocabulum, quo in usu quotidiano Solem designare consueverant, ⲣⲏ, huiusmodi notionem *Regis Coeli* iam sic satis involvit. Nam uti in superioribus iam observatum fuit, ⲣⲱ et ⲣⲏ antiquitus *regem* significabat, cuius vocis in nominibus compositis Aegyptiorum, ut in ⲣⲏⲙⲫⲉⲍ, plurima supersunt indicia, quod recentiores, coalescente articulo indefinito ⲟⲩ cum radice, ⲟⲩⲣⲱ efferunt. Solem igitur a dominio Aegyptii dixerunt ⲣⲏ, i. e., *regem*. Idem omnino dicendum est de *Osiride* et *Iside*, quae celeberrima Aegyptiorum Numina, pro *Sole* et *Luna* habita cultaque fuisse, inter omnes convenit. *Salmasius* quidem, qui aliquos in addiscenda lingua Aegyptiaca, tum penitus ignota, progressus fecerat, *Osirin* putat Aegyptiace scribendum esse ⲟⲩϣⲏⲣⲓ, quod *filium* significet, *Isin* vero sermone Aegyptiorum dici *matrem*, et utrumque numen hisce nominibus ab Aegyptiis insignitum fuisse, eo quod Osiris Isidis filius haberetur. Vide librum de Annis Climact. p. 566, 567. Concedo quidem, ⲟⲩϣⲏⲣⲓ *filium* significare Aegyptiis; at vero hoc esse nomen *Osiridis*, sanctissimum Aegyptiis, credere multae vetant rationes, quas exponere operosum nimis foret. Conferri possunt, quae scripsi in Pantheo L. II c. I § 7. *Isis* vero, ⲓⲥⲓⲥ, lingua Aegyptiaca *matrem* omnino non designat. *Osiris* praeterea *Isidis* non natus, sed frater et maritus, vulgo ab Aegyptiis perhibebatur, etsi in quibusdam Sacris, et certo tantum respectu my-

myftico, etiam *Ifidis filium* appellatum effe fciam. Et obfervatu certe dignum eft, quod *Plutarchus* de If. et Ofir. p. 651 memoriae prodidit, *Ofirin* in Sacris illis myfticis, in quibus filius *Ifidis* habebatur, non *Ofirin*, fed *Arfaphen* nominari; in cuius appellationis originem et fignificationem inquifivi in Pantheo Lib. II cap. VII § 9, atque in Collectione voc. Aeg. MS. v. Ἀρσαφὴς [tom. I Opufc. p. 38, 39, cum notis]. *Ofirin* compofitum effe ex ϷΗ, quod *regem* fonat, dubitare nos non finunt, quae veteres de Ofiridis et nomine et virtute fcriptum reliquerunt, fed quibus iam brevitatis ftudio immorari non licet. *Ifis* porro Aegyptiorum lingua denotare *Dominam euntem*, vel *fe moventem*, mihi quidem, quando hanc differtationem primum fcribebam et edebam, videbatur certum, quod tamen tunc pluribus ex lingua et antiquitate Aegyptiorum illuftrare, cum temporis, tum typorum Copticorum, quibus in vocabulo hoc fcribendo opus erat, me prohibere penuriam monebam. Factum id poftea fuit in Pantheo Lib. III cap. I § 14. Aliam tamen, eamque veriorem, ut puto, nominis etymologiam ibidem adduxi § 15. Conf. quoque Collectio MS. vocum v. *Ifis*. [tom. I Opufc. p. 98]. Quod ipfa haec nomina Numinum, religiofiffime ab Aegyptiis cultorum, indicant, id de iisdem quoque a fcriptoribus praedicari, iisque aliis verbis tribui, quivis obfervare poteft. *Ofiridem* ita defcribit *Apuleius* L. XI Metam. p. 272 edit. Elmenh. [p. 816 c. n. *Oudendorpii*]: *Deus Deûm magnorum potior, et majorum fummus, et fummorum maximus, et maximorum* REGNATOR, *Ofiris.* Quid? an hoc non eft, *rex exercituum Coeli*, cum Aegyptiorum Numina, quorum Ofiris dicitur *regnator*, pleraque refpectum ad fidera, exercitus Coeli, habuerint. *Plutarchi* de Ofiride haec funt verba: Τὸν γὰρ

ΒΑΣΙΛΕ'Α *καὶ κύριον* "Οσιριν ὀφθαλμῷ καὶ σκήπτρῳ γράφουσιν, de If. et Ofir. p. 632. Vbi *Plutarchus* Ofiridem non modo ex mente Aegyptiorum REGEM ac Dominum appellat; fed et eumdem ab Aegyptiis, ad hoc indicandum, picto SCEPTRO REGALI, emblematice adumbrari obfervat. Quod ipfum emphatice magis fic expreffit *Macrobius* Saturn. Lib. I c. 21, p. 210: *Ofirin Aegyptii, ut Solem effe afferant, quoties Hieroglyphicis fuis literis exprimere volunt, infculpunt Sceptrum, inque eo fpeciem oculi exprimunt, et hoc figno Ofirin monftrant, fignificantes, hunc deum Solem effe*, REGALIQVE POTESTATE *cuncta defpicere.* Ifidem, ut ad hanc quoque accedamus, REGINAM Memphiticam vocat *Martianus Capella* L. I pag. 2 fin., REGINAM fimpliciter *Apuleius* L. XI Metam. p. 270 [p 810]. Inprimis obfervatione noftra dignum eft, quod idem *Apuleius*, in libro, quo fe myfteriorum Aegyptiorum valde peritum oftendit, Ifidem fic compellat: REGINA COELI — *ifta luce foeminea conluftrans cuncta moenia, et udis ignibus nutriens laeta femina*, Metam. L. XI p. 257 [753]. Regina Coeli (*i*) eft ⲣⲱⲙⲫⲉⲍ, quod vocabulum, nifi articulo diftinctivo generis masculini determinetur, tam *reginam*, quam *regem Coeli* fignificare poteft. Et fane poffet *Remphah* non minus Ifidem defignare, quam Ofiridem, nifi Amo-

(*i*) Illius etiam Ieremias Vates bis meminit, c. VII. 18 et c. XLIV. 17, ubi numen aliquod vocatur מלכת השמים *regina Coeli.* Quod nomen *Ionathan* explicat *Stellas Coeli*; *Rafchi* fic commentatur: *Stellam enim magnam, vocaverunt lingua Graeca, reginam coeli*; et *R. David Kimchi: Dicitur autem regina Coeli, lingua Graeca fcilicet, ftella magna in Coelo, quam Ionathas vocat ftellam Coeli, Arabes Kabar.*

Amosus, dum *Molochi*, vel *regis* Israëlitarum, meminit, eo subinnueret, se loqui de Numine masculino. Ceterum cum Aegyptii Isidem, quae *Luna* est, et Osiridis uxor, REGINAM COELI nuncupent, hoc ipso satis indicant, Osiridem, qui est *Sol*, et Isidis maritus, REGEM COELI censendum esse. Et ita certe aliquoties appellatur in Obelisco, cuius interpretationem Graecam, ab Hermapione adornatam, *Ammianus Marcellinus* suis historiarum libris ex parte inseruit. Namque ibi (Lib. XVII p. 102.), appellatur *Ἥλιος θεὸς μέγας* ΔΕCΠΟ΄ΤΗC ʼΟΥΡΑΝΟΥ, *Sol, magnus Deus*, DOMINVS COELI. Ibidem de Rameste rege dicitur: *ἐκόσμησεν Ἡλίου πόλιν, ὁμοίως καὶ αὐτὸν Ἥλιον* ΔΕCΠΟ΄ΤΗΝ ʼΟΥΡΑΝΟΥ, *ornavit Heliopolin, nec minus ipsum Solem*, DOMINVM COELI, et in sequenti versu: Ἥλιος Θεὸς ΔΕΣΠΟ΄ΤΗΣ ʼΟΥΡΑΝΟΥ. *Ῥαμέςῃ βασιλεῖ δεδώρημαι τὸ κράτος, καὶ τὴν κατὰ πάντων ἐξουσίαν*, *Sol Deus*, DOMINVS COELI, *Ramestae regi robur et potentiam dono largior, et imperium in omnia.* Toties in uno monumento, etsi non magno, hoc Osiridis cognomen ⲣⲉⲙⲫⲉϩ, aut aliud, quod huic aequipollet, occurrere videmus. Neque dubium est, quin, si alia vetusta Aegyptiorum monumenta legi a nobis et intelligi possent, saepenumero *regis Coeli*, sive *Remphah* mentionem inventuri essemus. *Sextus Empiricus* adversus Mathematicos Lib. VI p. 343. edit. Fabricii: *Ceterum septem quidem Stellarum praecipuas esse putant* Chaldaei SOLEM *et* LUNAM: *minorem autem his vim habere ad eventura effectus, quinque reliquas*, *παρ᾽ ἣν αἰτίαν καὶ Αἰγύπτιοι βασιλεῖ μὲν καὶ δεξιῷ ὀφθαλμῷ ἀπεικάζουσι τὸν ἥλιον, βασιλείᾳ δὲ καὶ ἀριςερῷ ὀφθαλμῷ τὴν σελήνην, ῥαβδοφόροις δὲ τοὺς πέντε ἀςέρας, τῷ δὲ λοιπῷ λαῷ τοὺς ἄλλους ἀπλανεῖς.* Conteras cum his doctrinam Zabio-

rum apud *Salmasium* de Annis Climact. Praefat. p. XXXVII, ex *Maimonide.* Ab Aegyptiis cultus huius *regis Coeli* ad alias Africae gentes dimanavit. Operae pretium est adferre, quae *Leo Africanus* de Libybus, qui Nigri vocantur, memoriae prodidit in Descriptione Africae Lib I pag. 60 edit. Elzev. *Qui Numidiam, et qui Libyam incolebant Africani, planetam quemdam quisque adorabat, cui et sacrificia et vota fiebant. Quidam ex illis, quos antea Nigri vocabulo notavimus* (*k*), Guighimo, *hoc est,* COELI DOMINVM, *venerabantur, fuitque illis sanior haec mens, non a Propheta quodam aut doctore, sed quasi divinitus introducta. Inde Iudaicam tandem sibi assumserunt Legem, in qua et multis* an-

(*k*) Hunc locum sine dubio illustrare voluit *Windetus*, de Statu vita functorum Sect. III p. 34 (in *Crenii* Fascic. Philol. IV.) ita scribens: *Graecis Deus Opifex* Ζεὺς *dicitur, Aethiopibus* YGZIA SMAI, *id est,* DOMINVS COELI, (*istud nomen corrupte scribitur apud Leonem Afric. p.* 22.) *penesque illum vita. Materia* ἅδης, *penes quem mors, seu dissolutio.* Utrum vero vir doctus rem acu tetigerit, aliis disquirendum relinquo. Certe *Leo Africanus* loquitur de Nigritis, seu Nigri fluminis accolis, quos non Aethiopicum, sed peculiarem suum sermonem habuisse, alibi docet, p. m. 19. Et eorumdem quosdam, suo etiamnum tempore, Solem orientem veneratos fuisse, testatur Lib. VII p. 636. *Sanchuniathon* apud *Eusebium* Praeparat. Euangel. Lib. I p. 22., τοῦτον γὰρ φησὶ (τὸν ἥλιον) θεὸν ἐνόμιζον μόνον οὐρανοῦ κύριον, Βεελσάμην καλοῦντες, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι κύριος οὐρανοῦ, Ζεὺς δὲ παρ' Ἕλλησι. — *In Sinarum libris lego, ipsos iam inde ab initio supremum et unum Numen adorasse, quod ipsi coeli regem appellabant, vel alio nomine Coelum et Terram: ex quo apparet, Veteres Sinas opinatos fortasse Coelum ac Terram animata, eorumque animam pro supremo Numine coluisse.* Haec *Trigautius* apud *Assemanum* Biblioth. Orient. Vatic. Tom. III Part. II p. 507.

annis ſtetiſſe dicuntur. Poſtea et Chriſtianae Fidei aſſertores remanſerunt etc., ubi in ſequentibus narrat, eos dein ad Muhammedanorum fidem tranſiiſſe. *Leo Africanus* ex eo, quod Nigritae REGEM COELI coluerint, benignius de iis iudicat, tamquam qui uni Deo, Creatori et Domino Coeli, ſacra fecerint. Sed ex iis, quae modo ex antiquitate Aegyptiorum attulimus, facile eſt videre, Nigritas in *Rege Coeli* nonniſi Solem, more aliorum populorum, coluiſſe, quod ipſe etiam *Leo Africanus* aliquo modo confirmat, quando eos poſthaec demum veri Dei cultum a Iudaeis accepiſſe, refert. Hinc tamen coniicere licet, quamobrem Iſraëlitae *Remphan* potius, quam aliud Aegyptiorum Numen colendum adoptaverint. Nempe nomen *Remphah* per ſe ambiguum eſt, et non minus ex mente fidelium vero Deo, qui ſe non raro *Dominum Coeli* nuncupat, quam Soli ex mente idololatrarum tribui poteſt. Placuit forte Iſraëlitis ſymbolica illa, per imagines animalium, aeternum Numen adumbrandi et colendi ratio, quam in Aegypto viderant, etſi hunc perverſum cultum ad יהוה verum Deum Iſraëlis, cuius beneficio ſe a manibus Aegyptiorum liberatos fuiſſe norant, referre cogitarent, quod ipſum Moſes, Scriptor Sacer, ſatis indicat Exod. XXXII. 4, 5. Quam depravatam in Aegypto Iſraëlitarum indolem videns, ſanctiſſimus et ſapientiſſimus Legislator, in lege decem verborum, non modo peregrinorum deorum, ſed et veri Dei peregrinum, et fictum e cerebro humano, cultum per imagines populo ſuo interdixit. Apparet ex eo, diverſam eſſe cauſam praecepti primi ac ſecundi legis Sinaiticae, Exod. XIX. 3, 4. Conf. Levit. XXVI. 1 et loca ſimilia.

§ XV.

Quaeritur, an Numinis Remphah etiam ſcriptores profani meminerint. Sunt nomina Aegyptiaca, quorum in unico tantum ſcriptore mentio ſupereſt. Exemplum eſt in Neith, in Athor et Beſa.

Quaerere quis poſſet, quaenam cauſa ſit, quod, cum *Remphah*, ut hactenus oſtenſum fuit, ſanctiſſimum et celeberrimum Aegypti Numen eſſet, nulla tamen eius apud profanos ſcriptores mentio occurrat. Praeter LXX enim Seniores, quos ſequitur Stephanus Martyr, nemo eſt, qui *Remphae* Aegyptii, ſub hoc nomine, commeminerit. Huic difficultati, quae poſſit quibusdam non minimi ponderis videri, facile tamen me ſatisfacturum eſſe, confido. Nam etſi veteres quorumdam Numinum Aegyptiacorum, velut *Oſiridis*, *Iſidis*, *Anubidis*, *Hori*, aliorumque nomina vere Aegyptiaca perſaepe referant, ſunt tamen etiam, quae inter ἅπαξ λεγόμενα merito numerari queant, Quis hodie ſciret, ſanctiſſimum Aegyptiorum Numen Saï cultum, quod Graeci *Minervam* interpretantur, Νηΐθ, ⲚⲎⲈⲦ ſive ⲚⲎⲈⲐ, audiviſſe ſermone Aegyptiorum vernaculo, niſi unus *Plato*, qui in Aegypto cum ſacerdotibus converſatus eſt (*l*), id memoriae prodidiſſet, in Timaeo p. 474 edit.

(*l*) Fallitur *Thomas Hydeus*, doctiſſimus vir, qui in libro de Rel. Perſar. p. 52 ait, ab interpretibus Latinis Νηΐθ in *Platone* male verti *Minervam*. Nam haec non eſt explicatio interpretum *Platonis*; ſed ipſius *Platonis*, cuius verba ſunt: Ἀιγυπτιςὶ μὲν τ᾽ οὔνομα Νηΐθ, Ἑλλενιςὶ δὲ, ὡς ἔοικεν λόγος, Ἀθηνᾶ. Nec minus fallitur, quando putat, hanc Νηΐθ eamdem eſſe cum *Anaitide* Perſarum, in quo tamen Celeberrimus *Relandus* ipſum ſe-

edit. Basil. Valder. Etsi enim huius Aegyptiorum Divinitatis (*m*) alii quoque meminerunt, apparet tamen illico, eos id ex *Platone* hausisse, et ad Timaeum eius respexisse. Postquam hoc ex *Platone* didicimus, haud difficulter *Eratosthenem* intelligimus, qui (*n*) in Catalogo regum Thebaeorum Aegypti Νίτωκριν interpretatur Ἀθηνᾶν νικηφόρον. Oblitus erat sine dubio *Salmasius* verborum *Platonis*, neque haec ipsa *Eratosthenis* verba recte pensitaverat, cum haec calamo eius exciderent: *Inde nomen* Νίτωκρις, *quod* νικηφόρον *interpretantur. Nam* νισρὼ *in plurali numero sunt victoriae, et* ἶρι *verbum significat facere. Inde* Νισρωρὶ *victorias faciens, vel ferens. Pro quo Graeci, ut duritiem vocis emollirent, dixerunt* Νιτωκρίς, de Ann. Clim. p. 614. Omisit in hac explicatione *Salmasius* interpretationem nominis Νηΐθ, vel Νηΐτ, ad quam eum manu ducebat ipse *Eratosthenes*, nomen hoc exponens ἈΘΗΝᾸΝ νικηφόρον. Videtur eius rei a Clarissimo *Bocharto* admonitus fuisse *Salmasius*. Saltem postea ita semet ipsum correxit (*o*): *In Eusebia-*

secutus est, de Vet. Ling. Persar. p. 123. Confer. Dissertatio mea de Neitha, in Miscell. Lips. Novis vol. VI p. 417 ac seqq., Pantheon Aegypt. Lib. I cap. 3, et Collectio MS. v. Νηΐθ [tom. I Opusc. p. 161, 162].

(*m*) *Hesychius* in Νηΐθη. *Arnobius* L. IV adv. gent. p. 137. *Proclus* in Timaeum Plat. p. 30. *Chalcidius* in versione sua Timaei p. 11, ubi legitur *Neuth*, male.

(*n*) Apud *Eusebium* p. 21 edit. Chronici Graeci Scaligeranae, qui illum Catalogum habuit ex *Syncello*, tum nondum edito. Vide dicta in annotatione ad *Eratosthenem*, quam suae Chronologiae Sacrae inseruit *A. des-Vignoles* tom. II p. 755.

(*o*) In addendis ad librum de Annis Climact. Adde *Bocharti* Opuscula, Geographiae Sacrae in novissima editione subiecta p. 831, ubi tamen bis male scribitur νηιθορωρί. Lege, ut supra correxi.

bianis, *sive potius apud Georgium Syncellum legitur*, *hanc vocem*, Νίτωκρις, *significare* Ἀθηνᾶν νικηφόρον. *Fuerit igitur Aegyptiace* ⲛⲏⲓⲑⲥⲣⲱϥⲓ, (ita lege) *Id est Minerva victoriam faciens*. De ipsa nominis Aegyptiaci interpretatione *Salmasiana*, quae a scriptura nominis valde noti, Νίτωκρις, nimium quantum recedere omnibus non immerito videbitur, plura iam haud addo. Non minus hodie ignorare nos oporteret aliud Numen, ab Aegyptiis summa religione cultum, cuius Graeci sub nomine Ἀφροδίτης, *Veneris*, meminisse solent, patrio Aegyptiorum sermone Ἀθὼρ, ⲁⲑⲱⲣ, dictum fuisse, nisi Etymologici auctor, ut supra iam observavi, ex *Orione* id nobis retulisset. Praeter eum enim, qui id disertis verbis scriptum reliquerit, reperire hactenus potui neminem. Et nunc tamen id ipsum multis argumentis, ex antiquitate Aegyptiorum, et beneficio linguae eius gentis, confirmare atque illustrare possumus. Vnum, quod nunc succurrit, silentio praetermittere nolo. Meminit *Herodotus* in Prosopitide Nomo in Aegypto urbis, cui nomen fuerit Ἀτάρβηχις. Haec eius sunt verba Lib. II c. 41: ἐκ τῆς δὲ αἱ βάρις παραγίνονται ἀναιρησόμεναι τὰ ὀςέα τῶν βοῶν. οὔνομα τῇ πόλει Ἀτάρβηχις, *Illa vero urbs* (in Prosopitide insula), *ex qua proficiscuntur naves ad ossa boum auferenda*, *vocatur Atarbechis*. Existimo, apud *Herodotum* legendum esse Ἀτάρβηκις. *Stephanus Byzantius* in Artic. Ἀταρβίκις, ad haec *Herodoti* verba respiciens, habet Ἀταρβίκις; sed vera lectio, ut monui, est Ἀτάρβηκις. Ἀτὰρ, vel, ut *Orionem* Graecis literis exprimere vidimus, Ἀθὼρ, est nomen Divinitatis, quam Graeci *Venerem* interpretantur. Βήκις est vox Aegyptiaca notissima ⲂⲀⲔⲤ, id est, *urbs*. Erit igitur ⲀⲦⲀⲢⲂⲀⲔⲤ sive ⲀⲐⲰⲢⲂⲀⲔⲤ, et cum terminatione Gracca Ἀτάρβηκις, Ἀφρο-

φροδιτόπολις, *Vrbs Veneris*. Audiamus *Herodotum* explicaturum, quod ipse forsan non intellexit. Nam post verba modo recitata sic pergit: ἐν δὲ αὐτῇ Ἀφροδίτης ἱρὸν ἅγιον ἵδρυται, *in illa* (Atarbaci) *sanctum Veneri templum est. Herodotus* hic dederat Aegyptiacum illius urbis nomen. Alii scriptores Graece appellant Ἀφροδιτόπολιν. Cum enim plures urbes hoc nomine insignes in Aegypto reperiundae sint, in Prosopitide Nomo aut insula, Aphroditopolin agnoscit, ut urbem notatu dignam, *Strabo* Lib. XVII p. 552 [1154]: καὶ ἔτι ὁ Προσωπίτης νομός (ita legendum cum *Casaubono*) ἐν ᾧ Ἀφροδίτης πόλις. Plura Aegyptiorum Numina proferre possem, quorum vera et patria nomina nonnisi semel, aut certe rarissime, apud scriptores vetustos occurrunt. Sed ista poterunt nunc sufficere. Quid igitur mirum est, si praeter LXX interpretes, et qui eos sequitur, Stephanum Martyrem, *Remphae* alius quisquam hoc ipso nomine non meminerit. Si quid iudico, *Remphah* in Aegypto non fuit nomen proprium alicuius simulacri in certam speciem efficti, certisque ritibus solemnibus dedicati et culti, quale est nomen *Osiridis*, *Isidis*, *Hori*, *Ammonis*, ac similium; sed fuit nomen appellativum, quod quivis Soli et omnibus simulacris, eum aliquo modo repraesentantibus, Osiridi, Api, Mnevi, ceterisque pari iure tribuere poterat, quale est illud *regis deorum*, quo Graeci et Romani ornant Iovem suum, et *reginae*, vel *reginae Memphiticae*, vel *reginae Coeli*, quod Aegyptii suae Isidi imponunt. Aut forsitan *Remphah* Numen fuit aliquod locale, quod in unico tantum Nomo, aut in unica tantum urbe, religiosis ritibus coleretur, qualia in Aegypto non pauca fuisse, novimus. Tale erat Numen *Besae*, Abydi tantum in Aegypto superiori cultum, et propterea valde obscurum, cuius unus tantum *Ammianus Marcellinus* mentionem iniicit Lib. XIX p. 164:

Op-

Oppidum est, inquit, *Abydum*, *in Thebaidis parte situm extrema*, *hic Besae Dei*, *localiter appellati*, *Oraculum futura quondam praedicebat.* Conf. Pantheon Aegypt. Lib. v cap. vii § 1. Quod si res eodem modo se habuit cum *Remphah*, multo minus mirari nos oportet, quod illum a scriptoribus profanis commemorari non videamus.

§ XVI.

Sunt tamen vestigia Numinis Remphae *in monumentis Aegyptiorum*; *forte in* Remphi *Rege Aegypti*, *et in urbe* Paremphi, *sed praesertim in* ⲢⲞⲘⲠⲈ, *quae vox Aegyptiis annum significat. Osirin Aegyptii tradunt esse annum. Veteres annum*, *et mensem*, *et diem*, *et noctem divinis honoribus coluerunt*, *et quidem praecipue Mystici et Theurgi*; *sed et gentes communiter*, *Phryges*, *Graeci*, *Armenii et Gaditani. Cum tribueretur anno cultus*, *potuit et tribui nomen Solis*, *praesertim*, *cum annus certo respectu sit ipse Sol.*

Neque tamen existimandum est, nulla omnino *Remphae* vestigia, in Aegyptiaca Antiquitate reperiunda, nobis superesse. Supra habuimus *Remphin*, Aegypti regem, quem si a *Remphah* vel *Rempheh* nomen habuisse dixero, nihil dixero a moribus Aegyptiorum alienum. Aegyptii enim ipsa Deorum suorum nomina gerere admodum frequenter solebant. *Lucianus* hunc Aegyptiorum morem salse perstringit. Nam cum de Graecis quaedam huc pertinentia commemorasset, ita pergit: *ἐῶ γὰρ τοὺς Αἰγυπτίους, οἵπερ καὶ δεισιδαιμονέςατοί εἰσι πάντων, ὅμως τοῖς θείοις ὀνόμασιν εἰς κόρον ἐπιχρωμένους· σχεδὸν γοῦν τὰ πλεῖςα αὐτοῖς ἐξ οὐρανοῦ ἐςιν*, *Omitto Aegyptios*, *qui*, *quamvis mortalium omnium sint superstitiosissimi*, *di-*

divinis tamen nominibus ad ſatietatem utuntur. Itaque paene omnia e coelo illis deſumta ſunt. Vide librum pro imagin. p. 44 edit. Salmur. [tom. 11 pag. 506]. Et quis ignorat, in hiſtoria Aegyptiorum continuo occurrere *Petoſirin*, *Petiſium*, *Serapionem*, *Athotem*, *Orionem*, et ſimilia. Quae omnia nomina gens illa ſervavit, etiam poſtquam Chriſti Sacra, pulſo idolorum cultu, ubique iam obtinebant. Nam et inter Monachos Aegyptios reperias, *Piamun*, *Pior*, *Anub*, *Iſidorum*, et quos non alios? Vero itaque diſſimile non eſt, a *Remphah*, regem Aegypti *Remphin* nomen accepiſſe. Vrbem etiam in Aegypto, *Paremphin* nomine, apud *Stephanum Byzantium* in Πάρεμφις, et (*p*) in nummis, memorari video, de qua idem dicendum eſt. Nulla enim fere eſt Aegypti urbs paulo celebrior, quae non a Numine quopiam nomen traxerit. Sed illud prae aliis memoratu dignum eſt, quod vox Aegyptiorum ⲣⲟⲙⲡⲓ, quo illi in communi uſu *annum* deſignant, ſi originem et etymologiam ſpectes, mihi quidem nihil aliud, quam *regem Coeli*, innuere videatur. Incolae Thebaidis, vel Aegypti ſuperioris, quorum dialectus haud dubie antiquior eſt communi dialecto, *Coelum* dicebant, non ⲫⲉϩ, *pheh*, ut alii Aegyptii, ſed ⲡⲉ, *pe*, ut ex quibusdam illius dialecti fragmentis, in Bibliotheca Oxonienſi, et in Regia Pariſienſi mihi viſis, intellexi. Antiquiſſima itaque Aegyptiorum lingua ⲣⲟⲙⲡⲉ ſignificabat *regem coeli*, et hoc ipſum in dialecto Thebaidis vel Sahidis, uti ab Arabibus vocatur, anno nomen eſt, quod in communi dialecto, ut dicebam, ⲣⲟⲙⲡⲓ effertur. Ⲣⲟⲙⲡⲉ igitur, et communi dialecto

(*p*) Tales *Holſtenius* producit, in notis ad *Stephanum* p. 243. [Conf. tom. 1 Opuſc. *Iablonskii* p. 445].

lecto ⲣⲉⲙⲡⲓ, proprie significat *regem coeli*, et deinde ex usu Aegyptiorum *annum*. Nempe Solem ideo venerati quoque sunt Aegyptii, quod annum et mirabiles illius vicissitudines efficeret, atque hoc ipso omnia conservaret. Osiris itaque ab Aegyptiis, mysticam sacrorum suorum rationem tradentibus, nonnumquam explicatur *annus*, teste *Tertulliano*, Lib. I advers. Marcion. c. XIII: *Sic et Osiris, quod semper sepelitur, et in vivido quaeritur, et cum gaudio invenitur* — RECIDIVI ANNI *fidem argumentatur*. *Recidivus annus* est, qui et vocatur *vertens*, quem *Censorinus* ita describit, de Die Nat. c. XIX: *Annus vertens est natura, dum Sol percurrens duodecim signa, eodem, unde profectus est, redit. Censorinus* itaque annum hunc vertentem *naturam* esse ait, unde consequitur, ex sententia Gentilium, ipsum Solem, *regem coeli*, revera esse annum, vel causam efficientem, ut omnia ad pristinum statum redeant, etsi communi sermone tempus, quo Sol cursum suum conficit, annum vocare soleamus. Vetusti Gentilium Theologi ad primas et aeternas rerum omnium causas mentem suam direxere, in quibus inveniendis et describendis diversa inter se usi sunt methodo. In eo tamen fere omnes consensere, ut effectis nobilioribus harum causarum et nomina Divina et Divinos honores tribuerent, inque illis causam eorum efficientem venerarentur. Quamobrem cum Sol et Luna, motibus suis, *annum*, *mensem*, *diem* etiam et *noctem* efficiant atque temperent, temporis hasce dimensiones, ceu nobilissimos Solis et Lunae effectus, per σωματοποιΐαν pro Numinibus (*q*) apud gentes quam plu-

(*q*) Sic etiam Zeno Stoicus apud *Ciceronem* de N. D. Lib. I cap. 14.

plurimas habitas, et divinis honoribus mactatas fuisse, luculentis veterum testimoniis constat. Tempori in universum, quod aevi vel aeternitatis, τοῦ αἰῶνος, imaginem esse volunt, divinitatem tribuit Theologia Paganorum Mystica, uti praesertim ex (*r*) *Proclo*, Theologiae illius idealis doctore disertissimo, addisci potest. Quae is ex principiis subtilis illius Theologiae idealis prolixe explicuerat de Temporis Divinitate, in *Platonis* Timaeum Lib. IV, ea sic tandem velut in compendium redigit p. 251: *δύναιτο δὲ ἂν τὰ ἄςρα καὶ ὄργανα λέγεσθαι χρόνου, ὡς τοῦ χρόνου ποιητικὴν ἔχοντος ἀξίαν πρὸς αὐτὰ, καὶ δι' αὐτῶν, ὥσπερ δι' ὀργάνων τὴν γένεσιν διακοσμοῦντος· ᾧ καὶ δῆλον, ὡς ἄρα ὁ χρόνος οὐκ ἔςιν ὁ μετεχόμενος μόνον, καὶ ἀριθμὸς ὢν τῆς κινήσεως, εἴπερ ὀργάνων ἔχουσι πρὸς αὐτὸν τάξιν οἱ (s) κοσμοκράτορες, ἀλλὰ θεὸς ἀφανὴς, καὶ κατ' οὐσίαν αἰώνιος ἐνεργῶν περὶ πάσας τὰς κινήσεις, καὶ τὴν ὅλην τοῦ κόσμου περίοδον, ὀργάνοις δὲ χρώμενος, ὡς μερικωτέροις μέτροις ἑαυτοῦ τούτοις τοῖς θεοῖς·* *Possunt et Astra instrumenta temporis appellari, siquidem tempus ad illa relationem habet causae efficientis; et per illa ceu per instrumenta omnia producit, et efficit. Ex quo etiam apparet, tempus non modo participare* (vel aliunde procedere) *et motus omnis mensuram esse, siquidem rectores mundi, instrumenta illius censentur, sed esse Numen invisibile, substantia aeternum, circa omnem motum, totumque huius Vniversi ambitum efficax et actuosum, quod Diis hisce* (Astris) *ut particularibus sui ipsius mensuris utitur.* Verum hae *Procli* argumen-

(*r*) Vide cumprimis eius in Timaeum *Platonis* Commentar. Lib. IV passim, praesertim p. 241, 246, 251.

(*s*) Κοσμοκράτορες, *Mundi rectores.* Ita apud Theologos Platonicos, et Astrologos dicuntur septem Planetae.

mentationes de temporis divinitate a nemine recte intelligi possunt, nisi qui totam illius hac de re disputationem bene longam perlegerit, quique praeterea Theologiam Platonicorum, et quidem recentiorum, familiarem sibi reddiderit. Ratiocinationibus suis ex principiis Theologiae suae Platonicae petitis addit ea, quae nitebantur persuasione populorum, quaeque in Sacris a Theurgis fieri consueverant: Ἀλλὰ καὶ οἱ θεουργοὶ συνᾴδουσι, θεὸν ἐγκόσμιον τὸν χρόνον ὑμνοῦντες, αἰώνιον, ἀπέραντον, νέον καὶ πρεσβύτην, ἑλικοειδῆ· *Verum et*, inquit, *Theurgi hisce concinunt, qui Tempus hymnis suis celebrant, tamquam Numen, quod rerum universitati interest, aeternum, infinitum, recens et antiquum, circulo simile* (quippe quod in se redit). Alibi provocat ad receptas omnium gentium ea de re opiniones: Κοινῆς οὔσης ἐννοίας, εἶναι τὰς ὥρας θεὰς, καὶ τὸν μῆνα θεὸν, ὧν καὶ ἱερὰ παρειλήφαμεν, καὶ ἡμέραν καὶ νύκτα θεὰς εἶναι φάμεν· ὧν καὶ κλήσεις (*t*) ἔχομεν ἐκδεδομένας παρ᾽ αὐτῶν τῶν θεῶν. Πολλῷ μᾶλλον ἀνάγκη τὸν χρόνον αὐτὸν εἶναι θεὸν, καὶ μηνὸς, καὶ ὡρῶν, καὶ νυκτὸς, καὶ ἡμέρας ὄντα περιληπτικόν· *Cum sit communis et recepta omnium sententia, horas esse Deas, et Mensem esse Deum, quorum et Sacra tradita accepimus: cum Diem et Noctem Deas dicamus, quarum denominationes ab ipsis diis habemus: quanto necessarium magis est,, ut tempus ipsum sit Deus, quod mensem et horas, et diem, et noctem in se comprehendit*, pag. 248. Discrimen itaque inter Philosophos et vulgum gentilium in eo situm erat, quod illi

(*t*) Κλήσεις. Videndum, an non potius hic intelligantur *invocationes efficaces*, de quibus multa Platonici recentiores et Theurgi. Sic κλήσεις ἄφθεγκτοι in Oraculo apud *Eusebium* Praepar. Evang. Lib. V c. XIV.

illi ad tempus ipſum, quod partes ſui in ſe continet, cogitatione adſcenderent, cum hi partes tantum temporis demenſas, *annum*, *menſem*, *diem et noctem* nominibus et honoribus divinis mactarent. Menſem divino cultu proſecutos fuiſſe Phryges, teſtatur *Lucianus* in Iove Tragoedo p. 233: Φρύγες (θύουσι) μηνὶ (ita malim legere pro eo, quod vulgo legitur μήνῃ) καὶ Αἰθίοπες ἡμέρᾳ, *Phryges ſacra faciunt Menſi, Aethiopes vero Diei* (*u*). Vides jam, ſi correctionem meam (*) admittas, verba *Luciani* aptius cohaerere. Dicit enim, quosdam Menſi, alios Diei ſacrificaſſe, quemadmodum et in verbis modo citatis *Proclus* diem et menſem coniunxit. Sed eamdem correctionem egregie inprimis confirmat *Proclus* in Timaeum Lib. IV p. 251 ſic commentatus: καὶ παρ' Ἕλλησι μηνὸς ἱερὰ παρειλήφαμεν, καὶ παρὰ Φρυξὶ μῆνα Σαβάζιον ὑμνούμενον, καὶ ἐν μέσαις ταῖς τοῦ Σαβαζίου τελεταῖς· *Etenim apud Graecos accepimus ſacra fuiſſe Menſi inſtituta, et Phryges* (*v*) *Sabazium*

(*u*) Αἰθίοπες ἡμέρᾳ: Haec eximie illuſtrantur ex iſtis *Euſtathii* in *Dionyſ.* Perieg. [v. 243] p. 42 fin. edit. R. Steph.: διὰ τοῦτο τοίνυν ἠῶ σωματικώτερον τὴν τοῦ Μέμνονος νοοῦσι μητέρα, τὴν ἡμέραν τὴν θεὰν, τὴν πρὸς τοῖς Αἰθίοψιν, εἰς οὓς καὶ ἡ τοῦ Δέλτα ὀξύτης ἀφορᾷ. ἧς ἡμέρας ἐν ταῖς νοτίαις Θήβαις ἀνέστηκεν ἄγαλμα.

(*v*) Verba haec duplicem habere poſſunt ſenſum: nam 1) id ſignificare poteſt *Proclus*, menſem unum ex XII *Sabazium* dictum, divinis honoribus cultum fuiſſe. Et certe non eſt, quod dubitem, quin Phryges habuerint menſem, quem ipſi ſermone patrio *Sabazium* appellarunt. Bithyni enim, quos eamdem cum Phrygibus linguam habuiſſe, monui iam in Diſquiſit de lingua Lycaon. § XIV, quodque

(*) Μηνὶ in textum recepit *Moſes Solanus*, Μήνῃ revocavit *Reitzius* tom. II p. 690.

zium Menſem hymnis celebraſſe, *etiam quando ipſa Sabazii myſteria peraguntur.* De Phrygibus idem refert, quod *Lucianum* commemorantem audivimus. De Graecis, quorum in verbis citatis mentionem *Proclus* fecerat, ex aliis monumentis id facile confirmari poteſt. *Diogenes Laërtius*, ubi ſymbolum illud Pythagorae, *Gallo albo eſſe abſtinendum*, explicat, hanc etiam rationem adfert, ὅτι τῷ μηνὶ ἱερός, vel potius, ut habet antiqua lectio, ὅτι ἱερὸς τοῦ μηνός, *eo quod* (*x*) *Men-*

que pluribus facillime probari poteſt, menſes ſuos a Diis cognominarunt. Nomina horum Menſium ex Cod. MS. *Joſ. Scaliger* edidit, de Emend. Temp. Lib. I p. 50. Sed illa Graeca ſunt, ex ſermone Bithynorum converſa, excepto Βενδιαίῳ. Hic ſolus ſervat typum vetuſtum Bithynorum. Graeci hunc menſem dixiſſent Ἀρτεμίσιον. Nam Ἄρτεμιν interpretantur, i. e. *Dianam*, quam Phryges Βένδιν vocabant. Occurrit in his etiam Menſis Διονύσιος. Hic procul dubio Phrygibus et Bithynis vernaculo ſermone audiebat Σαβάζιος. Nam Phryges Numen illud, quod Graeci Διόνυσον vocant, dixiſſe Σαβάζιον, referunt veteres. Ariſtoph. in Avibus p. 402, edit. Graec. Baſil. [v. 874], ubi conſulendus omnino Scholiaſtes vetus, ex quo emendari poteſt facile Etymologici auctor in Σαβάζιος. Namque illic pro ἐν βαδίζειν, legendum omnino eſt εὐάζειν. Adde *Euſtath.* in *Dionyſ.* Perieg. [v. 704] p. 147, edit. Rob. Steph. Aut 2.) id ſignificare poteſt *Proclus*, Sabazium ſanctiſſimum apud Phrygas Deum, in myſteriis etiam haberi pro Menſe. Sabazius enim a Thracibus et Phrygibus, qui eiusdem originis ſunt, nil aliud, niſi Sol eſſe credebatur. Vide *Marcrobium* L. I c. 18 Saturnal. p. 201. Solem autem et a Phrygibus quidem vocari etiam *Menotyrannum*, i. e. *regem menſium*, ex eleganti inſcriptione intelligitur, quam vide apud *Reineſium* in Syntagm. Inſcript. p. 64.

(*x*) Obſervavit *Salmaſius* in *Spartiani* Caracall. *Plinium* reſpicientem ad hoc Pythagorae ſcitum, Gallum Gallinaceum τοῦ μηνὸς ἱερὸν fuiſſe, vertiſſe *Menſi ſacrum*, quod ſi verum foret, magnum ſententiae *Salmaſii* pondus adiecturum eſſe, *Cuperus* largitur. Locus *Plinii* hactenus reperiri non potuit. Quidſi *Salmaſius* veterem *Diogenes Laërtii* in-

Mensi sacer est, in vita Pythag. L. VIII Segm. 34, quae repetita videbis a *Iamblicho* in vita Pythag. c. XVIII p. 70 edit. Kusteri. Equidem *Is. Casaubonus*, vir harum rerum peritissimus, μῆνα non putat hoc loco significare *Mensem*, sed *Lunam*, signo tantum Masculini generis elatam, uti Latini etiam *Lunum* sua lingua dici posse volunt. Vide ad *Spartiani* Caracall. c. VII. Et quamvis *Salmasius* postea in eumdem *Spartiani* locum docuisset, haud dubie non modo Lunae, sed et Mensi apud Graecos et Barbaros sacra fieri consuevisse, celeberrimus tamen *Cuperus*, in Harpocrate p. 16, *Casauboni* sententiam veriorem esse ratus, multis ostendere laboravit, in omnibus veterum locis, quae indicant μηνὶ sacra facta esse, per μῆνα non intelligendum esse *Mensem*, seu orbem, quem menstruo cursu Luna absolvit, sed ipsam *Lunam* sub habitu tantum Masculino repraesentatam, aut *Deum Lunum*, et ingeniosis suis observationibus, eruditos (y) tantum non omnes in suas partes pertraxit. Verum ea, quae ex *Proclo* hactenus iam adduximus, quaeque in eamdem rem adhuc sumus allaturi, de eo nos dubitare non sinunt, Graecos praeter Lunam, singulari etiam cultu Mensem prosecutos fuisse. De Deo Μηνὶ, extat etiam observatio *Io. Alb. Fabricii* in Menologio p. 2. Armeniis eumdem cultum tribuit *Strabo* L. XII p 383 [835] Ἔχει δὲ καὶ τὸ ἱερὸν Μηνὸς, Φαρνάκου καλούμενον, *Est et* (*Cabiris*) *tem-*

interpretem, quem *Casaubonus* ad *Laërtium* adducit, cum *Plinio* confuderit? Nam ille vertit *Mensi sacratus est*. Ceterum puto, rationes, quas in medium attuli, non minoris fore ponderis, quam versionem *Plinianam* sciti Pythagoraei.

(y) Ipse *Menagius* argumentis *Cuperi* a pristina sententia abduci se passus est. Vide eius notas in *Laërtium* p. 369. Vide et *Vitringae* Comment. in Ies. LXV. comm. 11, et quos ille praeterea viros doctos illic nominat.

templum Menſis, *quod dicitur Pharnacis*. Addit inſignis ille auctor, moris fuiſſe regibus, ut iurarent μῆνα Φαρνάκου, *per menſem Pharnacis*; ſic enim locum hunc intelligo. Ea, quae ſequuntur de templis et ſacris Lunae et Menſis, cum *Strabo* hic perbrevis ſit, nosque alia monumenta deſtituant, mihi obſcura ſunt. Ibidem templi meminit in Phrygia, quod et Lunae et Menſi ſacrum fuerit. In eodem loco, unico verbo tangit templum Ἀσκαίου *Aſcaei* apud Antiochiam Piſidiae, quod ſacris hiſce celebritatem ſit conſecutum. De hoc ipſo alibi in deſcriptione Phrygiae p. 397 [864, 865] hunc in modum loquitur: Ἦν δὲ ἐνταῦθα καὶ ἱερωσύνη τὶς Μηνὸς Ἀρκαίου, πλῆθος ἔχουσα ἱεροδούλων, καὶ χωρίων ἱερῶν, *Fuit ibi etiam ſacerdotium Menſis Arcaei*, *multitudinem hierodulorum habens et ſacrorum locorum* (z). In Phrygia pariter diligentiſſimus hicce ſcriptor obſervat, inter Carura et Laodiceam ſitum fuiſſe ἱερὸν Μηνὸς Κάρου καλούμενον, τιμώμενον ἀξιολόγως, *Fanum Menſis*, *Cari cognominatum*, *quod magna veneratione cultum fuerit*, p. 399 [869]. Quae omnia pariter ea, quae ex *Luciano* et *Proclo* de cultu menſis apud Phryges ſupra obſervavimus, non leviter confirmant. Si hoc nondum ſufficeret ad probandum, praeter Lunam, orbem quoque illum, quem curſu ſuo menſtruo Luna conficit, quem vocamus menſem, per σωματοποιΐαν divinis honoribus cultum fuiſſe, id certe dubium omne tollit, quod μῆνα *menſem* cum *anno* con-

(z) Qui hic vocatur Ἀσκαῖος, et mox Ἀρκαῖος, a *Plutarcho* in libro de Paſſionibus corporis et animae in fin. p. 891 edit. Steph. dicitur Ἀσκραῖος, quem interpretatnr Iovem Lydorum. Verba ita ſonant: οὐκ Ἀσκραίῳ Διΐ Λυδῶν καρπῶν ἀπαρχὰς φέροντες. *Apollonius* Hiſtoriae commentitiae cap. XIIII: Ἐν τῷ κατὰ τόπους μυθικῷ, ἐν Ἁλικαρνάσσῳ θυσίας τινὸς τῷ Διΐ τῷ Ἀσκραίῳ τελουμένης κ. τ. λ.

coniungi, et utrumque ab Ethnica antiquitate in Deorum censum referri videmus. Eximia hanc in rem verba sunt (*a*) *Aeliani*, de Gadibus ita referentis: ὅτι ἐν Γαδείροις βωμὸς ἐνιαυτῷ ἵδρυται, καὶ μηνὶ ἄλλος, εἰς τιμὴν χρόνου βραχυτέρου τε καὶ μικροτέρου, ubi pro μικροτέρου, haud dubie legendum esse μακροτέρου per se quivis facile intelligit, *Gadibus aram unam anno, alteram mensi erectam esse, in honorem temporis cum brevioris, tum longioris.* Et de Theurgis in universum *Proclus* observat in Timaeum Lib. IV p. 251: Οὐ τὸν χρόνον μόνον ὡς θεὸν ὑμνήκασιν, ἀλλὰ καὶ ἡμέραν αὐτὴν, καὶ νύκτα, καὶ μῆνα θεὸν, καὶ ἐνιαυτόν. *Non tempus tantum ut Deum celebrant, sed et diem ipsum, et noctem, et mensem dixerunt Deum, et annum.* Quid post haec opus est, plura addere? Si igitur, ut prolixe hactenus ostendimus, anno potuerunt tribui honores, quos re ipsa Soli, caussae efficienti circuli annui decernebant Gentiles, quidni et nomen, Soli tribui solitum, anno similiter adhaerere potuit? Annus certe, ut supra ex *Censorino* observabamus, est ipse Sol, *rex Coeli*, cursu suo absoluto, omnia ad pristinum statum reducens. Hunc igitur plenum perfectumque annum, quem serius ab Aegyptiis inventum esse novimus, videntur nomine ipsius Solis *regem Coeli* cognominasse. Auctor est *Censorinus* de Die Nat. c. XVIII, *Magnum annum* (*b*) i. e. plenum et perfectum, *a quibusdam dici*

(*a*) In libro iam deperdito de Providentia, apud *Eustathium* in *Dionys.* Perieget. [v. 453] pag. 75 edit. Rob. Steph. Caussam istius cultus non difficulter assequetur, qui *Strabonis* de Gadibus disputationem expenderit Lib. III, praesertim p. 119, 120 [262, 263].

(*b*) Constantem diebus 365, et sex horis, quem ab Aegyptiis paulatim inventum et perfectum fuisse, cum antea annos minus accurate computassent, notum est omnibus.

dici *ἡλιακὸν* (annum ſolarem) *et ab aliis τὸν θεοῦ ἐνιαυτόν.* (*annum Dei*). Ex quo ſuſpicio oboriri poſſet, Aegyptios annum magnum ſolarem ſermone ſuo dixiſſe ⲡⲁⲣⲣⲱⲙⲡⲉ, quod ſignificaret *τὸν τοῦ βασιλέως οὐρανοῦ* (ſubintell. *ἐνιαυτὸν*) *annum regis coeli*, quae vox poſtea ſucceſſu temporis, abiecta compendii cauſa priori ſyllaba, in ⲣⲱⲙⲡⲉ abire potuit. Nihil in his definio. Id tamen dubio omni carere mihi videtnr, Numinis *Remphah*, cuius, ex LXX Seniorum verſione, apud Lucam Stephanus mentionem facit, in voce Aegyptiaca ⲣⲱⲙⲡⲓ, vel ⲣⲱⲙⲡⲉ, veſtigia ſupereſſe luculenta et obſervatu non indigna. Forſitan eruditorum quiſpiam, ex iis, quae de iſthoc argumento huc usque delibavimus, occaſionem aucupabitur, rem hanc, quae operae pretium feret, pluribus illuſtrandi.

DIS-

DISSERTATIONES ACADEMICAE OCTO

DE TERRA GOSEN.

INDEX

DISSERTATIONVM.

VI. De

VI. De vero situ Terrae *Gosen* quarta, qua situs illius Terrae, a nobis indicatus, ex vetustis Aegyptiorum traditionibus confirmatur et illustratur.

VII. De nomine Terrae *Gosen* prima, qua ostenditur, *Gosen* Aegyptiorum sermone idem sonare, quod Graecis *Heracleopolis*, videlicet *terram Herculi sacram.*

VIII. De nomine Terrae *Gosen* secunda, qua de statu Idololatriae apud Aegyptios, tempore Iosephi Patriarchae, vetustissimo, ac speciatim de cultu *Herculis* differitur.

DIS-

DISSERTATIO I,

QVA

OPINIONES ALIORVM PROPONVNTVR.

---

§. I.

Scopus et Oeconomia huius commentationis declaratur.

Fatebuntur facile omnes, qui ad investigandam paulo accuratius memorabilem illam historiam, quam de Iosephi et ceterorum Israëlitarum, in Aegypto, vita, statu, ac rebus gestis, scriptor omnium vetustissimus, idemque Θεόπνευστος, Moses, literis consignavit, animum suum appulerint, multa illic etiamnum superesse scitu iucundissima et dignissima, cum ad historiam vetustiorem Iudaeorum et Aegyptiorum illustrandam, tum ad antiquitatem et αὐθεντίαν librorum Mosis egregie confirmandam, sed quae ex tenebricosa antiquitatis nocte nondum satis evoluta et in lucem protracta fuerint. Cuius rei hanc praecipuam caussam fuisse reor, quod lingua Aegyptiaca, sive, ut communi usu, tracta ab Arabibus pronuntiatione, nuncupari solet, Coptica, vel sola antiquitate sua venerabilis, et ad recte intelligendas antiquitates Aegypti omnino necessaria, ab eruditis tam diu neglecta et inculta iacuerit. Quemadmodum enim in Geo-

demus, sed quam tanto celebriorem, nostraque attentione digniorem reddidit Historia Mosaica. Illa enim *Gosen* nobis repraesentat, ut partem Aegypti longe fertilissimam et beatissimam, Gen. XLV. 18, XLVII. 6, 11. Cum autem ipsa Aegyptus, quam late Nili fluentis irrigatur, omnes fere totius orbis regiones, praestantia soli, foecunditate, et rerum omnium abundantia superet, hinc ubertatem Terrae *Gosen* aestimare licet, quae alias Aegypti partes antecelluit, uti Aegyptus reliquum orbem terrarum. Ex eadem Mosis historia et hoc discimus, *Gosen* fuisse regionem, quam Deus posteris Abrahami, omnium primam ac veluti propriam suam possessionem inhabitandam tradidit, ut ipsis esset pignus aliquod terrae amplioris et melioris, quam ex benignissima promissione Dei praestituto tempore olim occupaturi essent. Hanc enim Aegypti, sive regionem, sive Praefecturam, Iosephus, Aegypti Prorex, Patri suo Iacobo, ex consilio Dei, destinaverat, hanc ei obtulerat, ut eum cum familia sua in Aegyptum ad se pelliceret, Gen. XLV. 10, XLVI. 28. Quam conditionem sibi oblatam cum Iacobus non illibenter acceptasset, Rex Aegypti ratam eam esse iussit, et consensu regio confirmavit, Gen. XLVII. 6. A quo tempore familia Israëlitarum *Gosen* inhabitavit, multis confestim possessionibus donata et locupletata, Gen. XLVII. 11, 12, 27, ex qua in Terram Canaanis quidem, ad sepelienda Patris sui Iacobi ossa, aliquando exiit, sed ita tamen, ut in eamdem, utpote iam suam, protinus rediret, Gen. L. 8. In eadem Aegypti regione Israëlitae, post id temporis, tam numerosa prole aucti fuere, ut ipsis indigenis pertimescendi iam viderentur, Exod. I. 7, 9, 10. Illo enim tempore, de quo in verbis modo citatis sermo est, gentem Abrahamidarum adhuc Terram *Gosen* incoluisse et possedisse, dubium minime esse potest. Id enim Scriptor

sa-

facer, Exod. VIII. 22, et IX. 26, conceptis verbis testatur. Ex quo non absurde colligimus, Israëlitas, quorum iam in immensum excreverat numerus, et quibus, propter religionis et morum ingentem discrepantiam, cum avitis Aegypti incolis non bene conveniebat, tum fere solos, et a reliquis Aegyptiis segregatos, *Gosen* inter se divisisse, exceptis forte iis, qui nomine regis ius dicebant, supremaeque eius, etiam inter Israëlitas, auctoritatis regiae vindices erant. Quare cum *Gosen* esset terra Israëlitarum peculiaris, sicuti Israëlitae populus erant Dei peculiaris, eam etiam videmus, Divinis et iucundissimis quidem miraculis, singularem in modum, fuisse collustratam, iisque beneficiis et privilegiis ornatam, a quibus reliqua Aegyptus tota exclusa erat. Nam cum universa Aegyptus, iusto Dei iudicio, muscis caninis, veluti colluvione quadam, inundata et vehementissime afflicta esset, sola *Gosen*, in qua Deus cum populo suo habitabat, mali huius gravissimi nihil omnino sensit, Exod. VIII. 21, 22. Consimiliter, cum pars maxima animalium, quae alebant Aegyptii, una die periisset, ac brevi post horrida grando agros Aegyptiorum omnes devastasset, neque minus homines et pecudes in agris ad necem usque percussisset, unicam *Gosen* ab hac calamitate exceptam esse voluit Deus, Exod. IX. 4, 6, 23, 24, 25, 26. Cum spissae tenebrae, per integrum triduum, totam Aegyptum pressissent, Israëlitae tamen, in habitationibus suis, iucunda lucis usura, ut antehac, interea fruiti sunt, Exod. X. 22, 23. Quando media nocte omnes omnino Aegyptiorum primogeniti, mandatu Divino, simul moriebantur, Israëlitici benigne in vita conservabantur, Exod. XI. 4, 5, 6, 7. Hoc de quinque Aegyptiorum plagis observasse Mosen videmus. Sed ambigi non potest, quin eadem Israëlitarum in *Gosen* ratio fuerit, dum aliis malis et plagis re-

reliqui Aegyptii castigarentur. Recte *Bochartus*, postquam in aliis, quas modo memoravimus, plagis discrimen Aegyptios inter et Israëlitas in *Gosen* observasset, haec subiungit (*a*): *Quod ipsum de reliquis Aegypti plagis supplendum est, quamvis non expresse dicatur.* *Gosen* igitur, quemadmodum ex dictis luculenter perspicitur, Terra fuit, quam Deus populo Israëlitico in antecessum habitandam dedit, in qua eos voluit augeri, inque tam numerosum et potentem populum excrescere, qui exercitus robustos adversus Cananaeos ducere, vi armorum terram, a Deo promissam, sibi subiicere, et populum Canaanis maledictum internecione delere posset.

§ III.

Situs Terrae Gosen, hactenus ab eruditis ei assignatus, dubio non caret.

Quae cum ita sint, et Deus ipse Terram hanc tot illustribus notis ac characteribus insigniverit, et in historia populi sui nobilem esse voluerit, quis vitio nobis vertet, aut quis vanae cuiusdam curiositatis nos accusabit, ubi in verum situm regionis adeo memorabilis paulo attentius inquirere in animum induximus? Neque enim obscurum est, situ huius regionis certo et accurate constituto, historiam (*b*) et commorationis Israëlitarum in Aegypto, et eorumdem excessus ex Aegypto, hinc inde novam accipere eamque non contemnendam lu-

(*a*) Hierozoic. Part. II L. IV cap. XVI col. 557.
(*b*) Monuit vir doctus in Bibliotheca Germanica, tom. XXXVIII pag. 197, hic negligi non oportuisse animadversionem *Lakemacheri* Part. I Observat. p. 297 et seqq. Quam igitur consulas, velim.

lucem. Neque etiam ceteroquin opera haec nostra, argumento tam nobili impensa, otiosa et fructu omni vacua censeri poterit, eo praesertim, quod nomen Terrae *Gosen*, uni tantum Mosi memoratum, scriptoribus autem exoticis omnibus ac Geographis Aegypti pariter ignoratum, scrupulos movere posset. Equidem fateor, si viros eruditissimos audimus, negotium hoc omne dudum confectum, situm Terrae *Gosen* certo assignatum et demonstratum esse. Ita enim scribit vir summus, *Camp. Vitringa* (*c*): *Situs eius* (Gosen) *non est incertus: iacebat in ora Nili orientali*, etc. Verum hae Exercitationes, nisi fallor, palam facient, situm huius regionis nondum ita certo fuisse descriptum, quin certiora ostendi et idoneis argumentis comprobari queant. Et ipse profecto eruditorum, in assignandis et definiendis terminis Terrae *Gosen*, inter se dissensus, indicio luculento est, ea, quae hucusque de hoc argumento disputata fuere, omnibus haudquaquam ab omni parte satisfacere. Etenim si Iudaeos quosdam excipiamus, qui, *Hieronymo* teste (*d*), *Gosen* in Thebaide, vel Aegypto superiori, collocant, reliqui, quantum meminisse nunc possum, in eo consentiunt, situm Terrae *Gosen* nonnisi in magno Delta, sive Aegypto inferiori, quaerendum esse; si autem quaeras, quasnam Aegypti inferioris partes vel Praefecturas *Gosen* complexa sit, aliud huic, aliud illi placere deprehendes. Non abs re erit, varias eruditorum sententias hic distinctius proponere, ne quid videamur dissimulasse, et ut, collatis diversis inter se opinionibus, et singularum fundamentis et rationibus, lectori optionis liberum arbitrium relinquamus.

§ IV.

(*c*) In *Geogr. Sacra*, opere posthumo, cap. VIII § 2.
(*d*) Ea de re prolixius disputabitur in Exercitationibus secuturis.

§ IV.

Plerique Terram Gosen ponunt in extremis Aegypti inferioris finibus, qui Arabiam et Syriam contingunt.

Quando situm Terrae *Gosen* accuratius definire aggredimur, praemonendum atque supponendum est, totum Aegypti regnum dividi solere in duas partes, in Aegyptum *inferiorem*, quam Nilus, postquam Memphim, vel tractum illum regionis, in quo hodie Cairo, urbs ambitu longe maxima, aedificata est, transiit, duobus alveis, quorum alter prope Canopum, hodie Rosettum, alter penes Pelusium, hodie Damiatam, sese in mare exonerat, alluit et circumfluit, et *superiorem*, quae a Memphi usque ad Cataractas Nili, id est, confinia Aegyptiorum et Aethiopum, porrigitur. Haec Aegypti divisio, quam ex Geographis multi sequuntur, ad institutum nostrum nunc sufficere nobis potest; est eadem divisio quoque antiquissima, et temporibus, de quibus hic sermo est, inprimis accommodata (*e*). Qui de *Gosen* disputare solent, tantum non omnes, fines eius in Aegypto inferiori ponunt, sed tamen non eodem modo. Plerique autem in orientali inferioris Aegypti parte, quae Arabiae et Syriae finitima est, sedes Israëlitarum quaerendas esse, certo sibi persuadent. Non pauci ex vetustis Iudaeorum magistris, *Gosen* in extremis Aegypti inferioris finibus, circa Pelusium, quae nunc Damiata nuncupatur, sitam esse, memoriae tradiderunt. *Targumistae Ionathan* et *Hierosolymitanus* Gen. XLVII. 11, ubi in Hebraico est ארעא רעמסס *Terra Rhamses*, quae eadem est cum Ter-

(*e*) Vid. *Bocharti* Phaleg. Lib. IV cap. 24.

Terra *Gosen*, et cuius nomen suo loco explicabimus, vertunt ארדעא דפילוסין *Pelusium*, vel *Terram Pelusiacam.* Similiter Exod. I. 11, ubi mentio est urbis רעמסס, iidem Targumistae, hanc urbem putantes eamdem esse cum Terra *Rhamses*, eam in Paraphrasi sua appellant טאנין et פילוסין, *Tanin* et *Pelusium* (*f*). Hi itaque *Gosen* collocant in insula, quam Nilus efficit supra Praefecturam, quam *Ptolemaeus* vocat Arabiae, inter ostium Pelusiacum et Taniticum. In eadem sententia videntur fuisse, qui expeditiones Christianorum, pro recuperanda Terra Sancta, in Syriam et Aegyptum, seculis XII et XIII susceptas, commemorarent. Ita *Wilhelmus Tyrius* Lib. XIX cap. 23 (*g*): *Nam Terra Gessen, quae fratribus Ioseph data fuisse legitur, in ea parte Aegypti est, quae Syriam respicit, sicut ex lectione libri Geneseos esse deprehenditur.* Quamvis verba ista latius accipi possint de toto illo Aegypti tractu, qui a mari mediterraneo usque ad Aegyptum superiorem porrectus, littus Nili Orientale respicit. Disertius ad sententiam illam Targumistarum accedit *Iacobus de Vitriaco*, Acconensis Episcopus, Histor. Orient. L. III, ubi de Damiata Urbe in haec verba scribit (*h*): *Civitas haec inter Ramesse et campum Taneos sita, in terra, ut coniicere possumus, Gessen* (*i*), *quae pascualis est, quam petierunt filii Israël.* Si-

(*f*) Confer *Drusium* in Gen. XLVII. 11, *Fagium* in Exod. I. 11, *Lightfooti* Chorographiam Marco praemissam cap. 1 § 2.

(*g*) In Collectione, quam *Bongarsius* edidit, inscriptam, *Gesta Dei per Francos*, Tom. 1 p. 969.

(*h*) In eadem Collectione Tom. 1 p. 1141. Vide et p. 1143. fin. et seq.

(*i*) Apud *Oliverium de captione Damiatae*, qui sua totidem verbis descripsit ex *Iacobo de Vitriaco*, in eadem Collectio-

Similia habet (*k*) *Marinus Sanutus*, Patricius Venetus; ut alios praeteream. Horum sententiam probavit *Christoph. Furerus*, qui seculo XVI Aegyptum perlustravit, et in Commentario de Itinere suo haec annotavit (*l*): *Superius paulo, ad dextram Nili, Taphnis, sive Tanis, et Bubastus urbes sunt. Atque haec terra illa Gosen est, quam Iacobus Patriarcha a Pharaone dari sibi petiit.* Verum ille, ut alii ante ipsum quoque fecerunt, *Tanim* cum *Taphni*, seu *Daphnis Pelusiacis*, confundit, adeoque eam extra magnum Delta ad lacum Serbonidem collocat. Haec denique sententia arrisit etiam viro rerum Aegyptiacarum peritissimo, *Io. Marshamo* (*m*), qui ad hanc quaestionem, *Verum ubi terrarum fuit Ghosen?* ita respondet: *Certe in inferiore Aegypto, et habitatio Israëlitarum, Syriae et Arabiae finitima.* Et quibusdam interiectis: *Neque est verisimile, illos unquam ad interiora Aegypti versus Occasum aut Austrum penetrasse.* Ut (*n*) alios iam praetermittam.

§ V.

Alii Gosen in tractu Nomi Heliopolitani quaerunt.

Video, rationes eorum, qui *Gosen* in extremis Aegypti inferioris finibus, qui mare mediterraneum a Septentrione, et ab oriente Arabiam et Syriam respiciunt, col-

lectione p. 1191, legitur *quia*, ut nempe indicetur ratio et fundamentum coniecturae.

(*k*) In eadem Collectione Tom. II p. 171.

(*l*) In Itinerario Aegypti etc. p. 45.

(*m*) In Canone Chronico ad sec. VII p. 90. edit. Franeq. vid. et p. 25.

(*n*) Inter quos sunt *Ioh. Lightfootus Op. Posth.* p. 126 et *Io. Fr. Buddeus Hist. Eccl. V. Test.* Tom. I p. 336.

collocandam esse putant, displicuisse, nec immerito, *Christophoro Cellario*, viro doctissimo, cui Geographia vetus plurimum debet (*o*). Negat enim, cum hoc situ Terrae *Gosen* conciliari posse, quod Moses commemorat Gen. XLVI. 28, 29, *Iosephum Patri suo obviam processisse in Gosen*, ubi Graeci interpretes, explicandi causa, addiderunt, καθ' Ἡρώων πόλιν εἰς γῆν Ῥαμεσσῆ, *iuxta Heroopolim in terram Ramesse*, quos sequitur *Iosephus* Antiq. L. II c. VII § 5, καθ' Ἡρώων πόλιν αὐτῷ συνέβαλε, *iuxta Heroopolim ipsi obviam factus est*. His itaque perpensis, vir eruditus putat, a mari altius progrediendum et adscendendum esse, atque veram sedem Terrae *Gosen*, nos circa Heliopolin, quae a Mose (*p*) *On* vocatur, quaerere iubet: ubi illud tantum observamus, Praefecturam Heliopoliticam positam quidem esse extra alveum Nili, et extra illud, quod vocatur magnum Delta, sed omnium tamen consensu, Aegypto inferiori accenseri. Idem, iam ante *Cellarium*, ut ipse observat, in mentem venerat eruditissimo *Constantino l'Empereur*, qui (*q*) pariter censet

(*o*) Notit. Orbis antiqui Tom. III p. 51, 52.

(*p*) Genes. XLI. 45, 50, XLVI. 20, in quibus locis LXX interpretes urbem און interpretati sunt Ἡλιούπολιν. Memorabile est, interpretem Aegyptium Pentateuchi, Londini ante quatuor annos [1731] a Reverendo et Celeberrimo *Wilkinsio* editum, quique versionem suam, non ex textu Hebraico, sed ex interpretatione Graeca LXXvirali adornavit, locis illis vetus huius urbis nomen Aegyptium ΩΝ restituisse.

(*q*) In notis ad *Beniaminis Tudelensis Itinerar.* pag. 224, et ante *Constantinum* hunc, eadem opinio placuit *Tremellio* ad Genes. XLV. 10, qui, *ego potius*, inquit, *Heliopolitanum et Aphroditopolitanum esse Nomum ex coniecturis certis putaverim.* Sic et *Spanhemius* in Geographia Sacra, Tom. I Opp. p. 12, ubi notandum, eius et similium aliorum sententiam a mea non ita remotam esse.

ſet in tractu Heliopolitano tutiſſime poni terram, quam Iſraëlitae inhabitarunt in Aegypto. Eaque in ſententia fuit ipſe *Beniamin Tudelenſis*, quem erudito commentario vir ille doctiſſimus illuſtravit, ut qui terram, ab Iſraëlitis in Aegypto poſſeſſam, vocet עין אלשמיש *fontem ſolis*, i. e. Ἡλιούπολιν. Ita etiam cenſuit *Ioſephus*, nobiliſſimus Antiquitatum Iudaicarum ſcriptor, qui Lib. II c. VII §. 6, ait, *regem Aegypti conceſſiſſe Iacobo*, Patriarchae, ζῆν μετὰ τῶν τέκνων ἐν Ἡλιουπόλει· ἐν ἐκείνῃ γὰρ οἱ ποιμένες αὐτοῦ τὰς νομὰς εἶχον. Quin imo generatim Iudaeorum hanc eſſe opinionem, innuit *Petrus Vallenſis* in Itinerario (*r*): *Iudaei volunt*, inquit ille, *Villam Bilbeis*, *quae ſupra* (ſcribendum erat *infra*) *Mataream et Chamicam*, *verſus Septentrionem*, *ſita eſt*, *illam ipſam Goſen eſſe*, *quae fratribus Ioſephi quondam conceſſa fuit*. In illo autem tractu, quem deſcribit *Petrus Vallenſis*, fuiſſe olim Nomum vel Praefecturam Heliopoliten, nemo ex eruditis dubitat. Addi his poteſt, iſtam virorum doctorum ſententiam, ex ipſis vetuſtis Aegyptiorum traditionibus confirmari aliquo modo poſſe. *Apion* certe, Aegyptius gente, *rerum Aegyptiacarum* Lib. III de Moie ſcripſerat: Μωϋσῆς, ὡς ἤκουσα παρὰ τῶν

πρεσ-

(*r*) Itiner. Part. I p. 132, verſion. Germanicae, vel Tom. I p. 293 edit. et verſ. Gallicae. Urbis *Bilbeis* mentionem iam facit ſeculo XIII *Guilielmus Tyrius* Lib. XIX, eamque ait finitimam eſſe Caheri, cap. 7 p. 959, 960, cenſet autem cap. 13 p. 963 eam eſſe vetuſtam Peluſium. Et ſic quoque Lib. XX cap. 5 p. 978. Nec aliter *Iacobus a Vitriaco* Hiſtor. Hieroſolymit. cap. 39 p. 1070. Conf. le Chevalier *Jauna* dans l'Hiſtoire generale de Ieruſalem Tom. I p. 577. Meminit eiusdem urbis, ſed quam a Peluſio diſtinguit, *Marinus Sanutus* Lib. III p. 169, 170, vir tamen Geographiae Aegyptiorum antiquae omnino imperitus, quod ubique prodit.

πρεσβυτέρων τῶν Αἰγυπτίων, ἦν Ἡλιουπολίτης, Mofes, ut accepi a grandioribus natu Aegyptiis, Heliopolitanus erat (s).

§ VI.

Sententiae Camp. Vitringae et Herm. ab Hardt.

Iftae funt praecipuae virorum eruditorum de fitu Terrae *Gofen* fententiae. Ab his parum difcedit vir ille doctiffimus, cuius iudicio multum tribuo, *Camp. Vitringa*, nifi quod utriusque partis fententias, nonnihil difcrepantes, conciliaverit et coniunxerit. Ita ipfe fententiam fuam concepit (t): *Conftat, Ifraëlitas confediffe in Terra Gofen. Situs ejus non eft incertus: iacebat in ora Nili orientali. Totus tractus a Daphnis Pelufiacis ad Memphim, Gofen vocatur. Petrus Vallenfis, qui iter fecit in hoc tractu, defcribit eum, dicitque effe agrum pafcuum, graminofum, latum. Favent et omnia alia.* De rationibus et fundamentis harum fententiarum poftea videbimus. Antequam vero Differtationi huic finem imponam, operae pretium effe duxi, uno adhuc verbo monere, me haud ita pridem incidiffe in opinionem plane fingularem viri et eruditione et ingenio florentiffimi, *Hermanni van der Hardt* (u), qui non modo Terram, fed et nomen

(s) Apud *Iofephum contra Apion.* L. II § 2, Opp. Tom. II p. 469. edit. noviff.

(t) Geogr. Sac. cap. VIII § 2. In eadem fententia deprehendo etiam *Richardum Cumberlandium* in Obfervationibus ad *Sanchoniathonis* Hiftoriam Phoenicicam p. 403 fqq., et 418 edit. Germanicae.

(u) In Magno Hallel, feu Commentario in Pf. CXXXVI, ex quo tamen excerpta tantum vidi, collecta in *Actis Eruditorum* Germanicis Part. XIII num. XI.

Terrae *Gosen*, sibi visus est reperiisse in Nomo Arabiae, et quidem in urbe *Phacusa*, sive *Phaccusa*, quam *Strabo* [lib. XVII p. 1158, ubi *ἀπὸ κώμης Φακκούσης*] et *Stephanus Byzantius* *κώμην vicum* appellant. Doctissimo viro hoc primarium argumentum fuisse putem, quamvis ipsius huius libri inspiciendi copia non fuerit, quod LXX interpretes ארץ גשן, ut in Hebraico legitur, transtulerint *γῆν Γεσὲμ Ἀραβίας.* Vide *Christ. Muller* Saturam Observat. p. 107, 108. Iam vero *Phacusa* est in Nomo Arabiae. Et praeterea *Phacusa* quaedam vestigia servat nominis *Gosen*. Nempe *Cusa* non multum abludit a *Gosen*, et *Pha* potest fuisse praefixum, uti re vera ⲫⲁ in Aegyptiorum sermone praefixum aliquod est, quod sese habet instar articuli, aut pronominis masculini. Tacere tamen non possum, sententiae huic viri eruditi, quantumvis ingeniosae, plurima obstare. Namque 1. quando LXX interpretes *Gosen* nuncupant *Γεσὲμ Ἀραβίας*, non sequitur, Nomum Arabiae exiguum intelligendum esse, cum gens illa, quae, in Aegypto superiori, loca deserta, inter Nilum fluvium et mare rubrum intermedia, incoluit, pariter nomine Arabum apud Geographos veteres veniat. *Syncellus* Chorograph. p. 110: *Ἰακὼβ δὲ κατελθὼν πρὸς τὸν Ἰωσὴφ εἰς Αἴγυπτον — κατῴκησεν ἐν γῇ Γεσὲμ, ἥτις ἐςὶν ἡ πρὸς τῇ Αἰγύπτῳ Ἀραβία.* Vbi tamen intelligit Arabiam Aegypto superiori conterminam, id est, inter Aegyptum superiorem cultam et mare rubrum sitam. Et certe ibidem apud *Stephanum* videas locari *Cassanitas* gentem. Verba *Stephani* sunt: *Κασσανῖται ἔθνος ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης.* Sed ex *Ptolemaei* Geographia constat, *Cassanitas* hos collocandos esse ab altero latere maris rubri in Arabia Felice. 2. Nomen *Phacusa*, vel, uti Graece scribitur, *Φακοῦσα*, est nomen non Aegyptiacum, sed Graecum, multis post Mo-

 sen

sen seculis, a Graecis urbi huic impositum, ἀπὸ τοῦ φακοῦ, i. e. *lente*, qua tractus ille abundabat, quaeque incolis in deliciis erat (*v*), ut viri in his rebus exercitatissimi probatum dederunt. Ex hac Aegypti Provincia diffundebantur *lentes* magna copia per totam Aegyptum, in qua incolis cibum praebebant communem valde et gratum. *Palladius* Hist. Lauf. de Antonio refert, quod Macario praeceperit ποιήσον αὐτοῖς φακὸν, καὶ δὸς αὐτοῖς φαγεῖν, c. XXVI, p. 939 (in Biblioth. Patrum Magna T. XIII.). *Lentem* vero Aegyptii, sermone suo patrio, longe aliter, nempe ⲁⲣϣⲓⲛ, nuncuparunt. Nisi id sciremus ex antiquorum testimonio, posset quis suspicari Φακοῦσαν esse vocabulum Aegyptiacum, a Graecis ad indolem sermonis sui detortum et inclinatum. In Scala Coptico-Arabica *Kircheri* p. 194 legitur, ⲡⲓϥⲁⲕⲓ Aegyptiis dici *Sesamum*, uti nec minus *oleum Sesaminum*; ubi tamen posteriori loco malim legere ⲡⲁϥⲁⲕⲓ. Nam si ⲡⲓϥⲁⲕⲓ significat *Sesamum*, ⲡⲁϥⲁⲕⲓ significabit *Sesaminum*, subintellige *oleum*. 3. *Gosen* fuit nomen non urbis, sed regionis, quod ubique Historia Mosaica docet. Φακοῦσα vicissim non fuit regio, sed urbs, eaque, ut videtur, non admodum celebris. Neque uspiam mentio reperitur Terrae aut regionis *Phacusae*. Et 4. denique, suo loco ostendemus, *Gosen* revera procul a *Phacusa* dissitam fuisse. Quare non firmiori talo niti facile intelligitur, quae vir eruditus ibidem de via, qua Israëlitae egressi sunt ex Aegypto, non per mare rubrum, sed per lacum Serbonidem, disseruit. Sed de his iam satis.

(*v*) *Bochartus* Geogr. Sac. Part. I Lib. IV c. 3. *Berkelius* in *Steph. Byzant.* voce Φάκουσσα.

DIS-

DISSERTATIO II,

QVA

IN RATIONES INQVIRITVR, QVIBVS ALIORVM OPINIONES NITVNTVR.

§ I.

Iis, qui Gosen in Aegypto inferiori collocant, rationes non desunt.

Quae sit plurimorum eruditorum de situ Terrae *Gosen* sententia, superiori Disputatione ostendimus. Illi autem, quos nominavimus, omnes atque singuli, situm illius regionis intra fines Aegypti inferioris collocandum esse, contendunt. Et fatendum omnino est, rationes ab illis proferri, quae non exigua specie sese commendent, quasque hanc ob caussam tacitus praeterire non possum. Quaedam desumtae sunt a natura et indole Terrae *Gosen*, qualem Moses depingit: aliae a situ Terrae *Gosen*, respectu cum Palaestinae, tum etiam aliarum Aegypti regionum: aliae denique a discessu Israëlitarum ex Aegypto, et via, quam in exitu tenuerunt. Rationes has aut omnes, aut

aut certe praecipuas, sic in medium adferre animus est, ut simul, quid responderi posse putemus, singulis subiiciamus.

§ II.

Respondetur ad primam rationem, petitam a soli fertilitate.

Prima ratio nobis nunc illa erit, quam viri eruditi ab indole et natura Terrae *Gosen* desumunt. Constat namque testimonio Mosis, Terram *Gosen*, ubertate soli, rerum omnium abundantia, ac cumprimis pascuis herbosis laetissimam fuisse, ita quidem, ut aliis Aegypti regionibus non immerito praeferretur, Gen XLVI. 18, 34, XLVII. 6, 11. Hoc vero tractui illi, qui in Aegypto inferiori ad orientem Nili situs est, finesque Arabiae et Syriae respicit, egregie prorsus convenire, viri illi eruditi urgent. Ita magnus *Vitringa* (*a*): *Totus Tractus a Daphnis Pelusiacis, ad Memphim, Gosen vocatur. Petrus Vallensis, qui iter fecit in hoc tractu, describit eum* (*b*), *dicitque esse agrum pascuum, graminosum, latum.* Quod ipsum a *Iacobo de Vitriaco* iam antehac animadversum fuisse, supra monuimus Disput. I § IV. Accedant ad testimonium *Petri Vallensis* antiquiorum observationes, quos inter est *Diodorus Siculus*, Lib. I [cap. 34] p. 30 scribens: Ἡ δὲ νῆσος αὕτη πολλαῖς διώρυξι χειροποιήτοις διείληπται, καὶ

(*a*) *Geogr. Sac.* cap. VIII § 2.
(*b*) Videtur respicere locum, qui legitur Tom. I p. 132 fin. vers. German. *Itinerarii.* Conferri possunt *Menochii* et *Bonfrerii* notae in Genes. XLV. 10, in *Poli* Synopsi Criticorum. Adde omnino Itinerarium *Cornelii de Bruin* Tom. I p. 180—182.

καὶ χώραν περιέχει καλλίϛην τῆς Αἰγύπτου. Ποταμόχωϛος γὰρ οὖσα καὶ κατάῤῥυτος πολλοὺς καὶ παντοδαποὺς ἐκφέρει καρποὺς, τοῦ μὲν ποταμοῦ διὰ τὴν κατ' ἔτος ἀνάβασιν νεαρὰν ἰλὺν (ita lege) ἀεὶ καταχέοντος, τῶν δ' ἀνθρώπων ῥᾳδίως ἅπασαν ἀρδευόντων διά τινος μηχανῆς, ἣν ἐπενόησε μὲν Ἀρχιμήδης ὁ Συρακούσιος, ὀνομάζεται δὲ ἀπὸ τοῦ σχήματος κοχλίας. Equidem uti hoc negare non possum, ita tamen ex veterum et recentiorum omnium relationibus non minus certum est, hanc non esse praerogativam Aegypti inferioris, aut illius tantum tractus, qui Memphim inter et Daphnas Pelusiacas iacet, sed privilegium hoc toti Aegypto concessum esse, quam Nilus alluit, quamque exundatione sua fertilissimam omnium orbis regionum efficit. Quod non tantum de agris frugum feracissimis, sed et de pascuis, graminis et herbarum plenissimis, verum est. *Plinius* igitur hunc in modum de Aegypto iudicat Lib. XXI cap. 15: *Aegyptus frugum quidem fertilissima, sed, ut prope sola iis carere possit, tanta est ciborum ex herbis abundantia.* Nullo vero hactenus argumento comperire potui, tractum illum Aegypti inferioris, de quo nunc loquimur, aliis Aegypti partibus iure praeferendum esse; quinimo rationes non desunt, quibus probari posse videtur, tractum istum, bonitate et praestantia terrae, aliis Aegypti regionibus aliquanto inferiorem fuisse. Notum est, lentem Pelusiacam olim in magna existimatione fuisse. Vid. *Martialis* Lib. XIII Epigr. 9, cuius haec verba: *Accipe Niliacam, Pelusia munera, lentem: Vilior est alica, carior illa faba.* Iungatur hoc *Auli Gellii* Lib. XIII cap. 8: *eius coenae fundus et fundamentum omne erat aula* (olla) *una lentis Aegyptiae, et cucurbitae inibi minutim caesae.* Vnde *Virgilius* L. I Georg. 228: *Nec Pelusiacae curam aspernabere lentis*, ad quae verba *Servius* ita commentatur: *Pelusium unum est de septem ostiis Nili;*

li, ubi primum lens inventa dicitur, vel ubi optima nascitur. Equidem alio modo *Hieronymus* ista Poëtae verba interpretatus est (*c*): *Vnde et Poëta Pelusiacam appellat lentem: non quod ibi genus hoc leguminis gignatur vel maxime: sed quod e Thebaide et omni Aegypto, per rivum Nili, illuc plurima deferatur.* Verum profecto mihi dubium non est, quin *Hieronymus* hic quidem sibi imposuerit. Lentem enim in illo tractu tam copiose provenisse scimus, ut urbs Φακοῦσα, quemadmodum (*d*) alio loco iam monuimus, inde nomen suum traxerit. Hoc vero, si *Plinium* audimus, indicium est agri tenuioris. Ita enim ille (*e*): *Lens amat solum tenue magis, quam pingue, coelum utique siccum.* Sed missis his, ad alia transeamus.

§ III.

Examinatur ratio secunda, desumta a vicinia Terrae Gosen et Canaanis.

Videndum iam porro est, utrum ex situ Terrae *Gosen*, tum respectu Syriae et Arabiae, tum respectu aliarum Aegypti regionum, quem ex Historia Mosaica eruunt viri eruditi, sententiae suae certius firmiusque praesidium conciliare possint. Censent nempe, quae *secunda* nobis erit *ratio*, supponi in Historia Mosaica, Terram *Gosen*, inter ceteras Aegypti provincias, Canaani fuisse maxime propinquam, et veluti vicinam, quod tractui illi, quem pro *Gosen* haberi volunt, omnium optime conveniat. Ita *Gui-*

(*c*) *In Ezech.* Lib. IX col. 912. vel in cap. XXX.
(*d*) Disp. I § VI.
(*e*) Lib. XVIII c. 12.

Guilielmum Tyrium (*f*) collegiſſe, iam vidimus: *Terra Geſſen, quae fratribus Ioſeph data fuiſſe legitur, in ea parte Aegypti eſt, quae Syriam reſpicit, ſicut ex lectione libri Geneſeos eſſe deprehenditur, quod diligens facile lector inveniet.* Et hoc *Guilielmi Tyrii* argumentum (*g*) aliis etiam bene multis maiorem in modum placuiſſe video, ut in eo non minimum ſententiae ſuae robur ponerent. Sed profecto nuſpiam in Hiſtoria Moſis ſacra legitur, *Goſen* Arabiae et Syriae, adeoque Canaani, vicinam extitiſſe ac veluti conterminam. Moſes tantum refert, *Goſen* fuiſſe regionem totius Aegypti fertiliſſimam, et Ioſephum hac ratione pellexiſſe Iacobum patrem ſuum, ut Terram adeo abundantem habitatum veniret. Si vero perpendimus viam, quam in exitu ſuo ex Aegypto tenuerunt Iſraëlitae, aperte ſatis illa convellit eorum opinionem, qui *Goſen* Syriae et Arabiae adeo vicinam fuiſſe, ſibi perſuadent. Sunt tamen quaedam, quae viri eruditi ex Hiſtoria Moſis ſibi eruiſſe viſi ſunt, quibus vicinia illa Terrae *Goſen* cum Syria et Arabia adſtrui poſſit. Hanc enim viciniam vel ex eo colligi poſſe putant, quod Ioſephus patri ſuo in Aegyptum adventanti obviam proceſſerit usque ad Terram *Goſen*. Ex quo ſequi videtur, regionem *Goſen* Syriae propinquiorem utique fuiſſe, quam urbem Aegypti regiam, in qua habitabat Ioſephus, quamque volunt fuiſſe *Tanin*, celebrem in Aegypto minori urbem, non ita procul a mari mediterraneo diſſitam, a qua *oſtium* Nili *Taniticum* nomen habet. Nam cum Moſes, Gen. XLVI. 28, narraſſet, Iacobum in Terram *Goſen* adveniſſe, haec

(*f*) Lib. XIX c. 23. *In Geſtis Dei per Francos T.* I *p.* 969.

(*g*) Ita *Henr. Ainsworth* Annot. in Genes. XLV. 10. *Vitringa* l. c. *Marshamus Canon. Chron.* pag. 90.

haec addit v. 29, ויאסר יוסף מרכבתו ויעל לקראת ישראל אביו גשנה, *Iunxitque Ioseph currum suum, et adscendit obviam Israëli, patri suo, Gosenam.* Poterimus autem difficultati huic nobis obiectae facile satisfacere, si observemus 1) viros eruditos hic supponere, Iosephum habitasse Tani, atque ex illa urbe obviam ivisse Iacobo, quod nondum liquido demonstratum est, quodque mihi probabile non videtur. Sed ea de re in sequentibus plura. 2) Proprie loquendo, Iosephus non obviam venit Iacobo, ut eum deduceret in Terram promissam. Nam Iacobus in Terram *Gosen* iam appulerat. Nihil aliud itaque significat scriptor sacer, quam, Iosephum, postquam de adventu Iacobi certior factus esset, festinasse ad ipsum salutandum, et in eius amplexus ruisse, ubicumque terrarum Iacobus fuerit. Quinimo *Christoph. Cellarius* ex illo ipso argumento coniecit, *Gosen* non in finibus Aegypti, quae Syriae et Arabiae finitima est, sitam esse, sed in partibus Aegypti australioribus, versus Aegyptum superiorem, quaerendam omnino esse. Ita autem ille (*h*): *Si vero iter Patriarchae et Iosephi occursum secundum eosdem* septuaginta *interpretes consideremus, alia nobis via, alia regio ostendetur. Iosephus patri obviam ivit in Gosen*, Gen. XLVI. 28, 29, *quod* Graeci interpretes *transtulerunt*, *καθ'* Ἡρώων πόλιν εἰς γῆν Ῥαμεσσῆ, iuxta Heroopolin in Terram Ramesse; *et Iosephus quoque historicus* Lib. II Antiq. c. IV, *καθ'* Ἡρώων πόλιν αὐτῷ συνέβαλε, iuxta Heroopolin ipsi obviam factus est, *quod oppidum ad intimum Arabici sinus est positum: quo concesso, oportet terram Gosen multo australiorem fuisse, quam regio*, Ta-

(*h*) Geogr. Antiq. Part. III p. 51, 52.

Taniticae urbi apposita; et quibusdam interpositis: *Hoc ita tenemus, quia non apparet, cur necesse fuisset, patriarcham Sinum Arabicum adire, nisi in ulteriora ille, ex promisso filii Genes.* XLV. 10, *destinasset progredi.* Haec eo tantum attuli, ut intelligatur, quam diversa sint eruditorum de hoc argumento iudicia. Quia vero *Cellarii* haec argumentatio, uti *B. Buddeum* (*i*) iam monuisse video, auctoritate *LXX interpretum* et *Iosephi* unice nititur, nimium illi tribuere nolim. Forsitan tamen 4) attentionem in verbis sacri scriptoris paulo ante adductis merebitur, quod ibi legamus, ויעל *et adscendit* Iosephus, ut in amplexus Iacobi rueret. Hebraei enim vocem עלה, uti Graeci ἀναβαίνειν, *adscendere*, adhibere solent, ubi sermo est de itinere, quod a mari in interiora alicuius regionis procedit, quemadmodum vicissim utuntur voce ירד, sicut Graeci καταβαίνειν, *descendere*, quando iter describitur versus mare instituendum. Et certe, qui ex Aegypto superiori in inferiorem contendit, recte dicitur *descendere*, sicut, qui in partes superiores progreditur, dicetur *adscendere* (*k*). Ex quo sequi videtur, Iosephum, ut patri suo obviam iret, in superiores Aegypti partes profectum fuisse.

§ IV.

Examen secundae rationis continuatur.

Alio argumento II. viri eruditi viciniam Terrae *Gosen* cum Syria et Arabia eliciunt, ex eo nimirum,

(*i*) *Hist. Eccles. V. Test.* Tom. I p. 356.

(*k*) Sed vide tamen eiusdem capitis XLV comma 31, quod videtur argumentum illud, quo hic usus eram, enervare. Consule vero in utrumque locum notas magistrorum Hebraeorum.

rum, quod habitatio Iosephi propinqua fuerit Terrae *Gosen*. Sic enim ipse Iosephus fratres suos patri nunciare iubet, Gen. XLV. 10, *ut habites in Terra Goschenis, et sis vicinus mihi, tu et filii tui.* Hoc tamen argumento parum probari, nemini obscurum est. Nam 1) rursus hic supponitur, Iosephum habitasse Tani, ut in vicinia huius urbis *Gosen* quaeratur, quod minime concedendum esse putamus. 2) verba illa Patriarchae sunt generaliora, et hoc commode satis significare possunt, Iacobum, cum hactenus in Canaane habitasset, et regionum intervallis a se separatus fuisset, nunc in Aegypto eamdem patriam, eamdem civitatem, habitaturum, sibique propinquum futurum esse.

§ V.

Tertia ratio, fundata in interpretatione LXX virorum excutitur.

Tertium Argumentum, pro illo, quem eruditi viri, etiam *Christ. Mullerus* in Satura Observationum p. 107, mente sua conceperunt, Terrae *Goschenis* situ, depromtum est ex testimonio LXX interpretum. Illi enim verba Mosis Gen. XLV. 10, וישבת בארץ גשן, *et habitabis in Terra Gosen*, ita reddiderunt, καὶ κατοικήσεις ἐν γῇ Γεσὲμ Ἀραβίας, *et habitabis in Terra Gesem Arabiae.* Vid. et XLVI. 34 (*l*). Existimarunt itaque LXX interpretes, *Gosen* sitam esse in finibus Arabiae. Et sane reperitur in Aegypto inferiori *Praefectura Arabiae*, inter Pelusium et Heliopolin intermedia, cui *Gosen* con-

(*l*) Vide et hic *Rich. Cumberlandii* observationes ad *Sanchoniathonis* Hist. Phoenic. p. 404 sqq.

conterminam fuisse, putant viri eruditi. In illa Praefectura urbs occurrit *Phacusa*, quam veram et propriam fuisse Israëlitarum in Aegypto sedem, vir quidam doctus adstruere annisus est, ut (*m*) alio loco monuimus. Sed nec hoc argumentum quemquam merito potest morari. Nam 1) ex illa LXX interpretum versione aut additione potius, qua verba textus Hebraici interpolarunt, id quidem perspicitur, eos in hac fuisse sententia, Terram *Gosen* non procul a finibus Arabiae remotam esse, verum illa LXX seniorum opinio aliis praeiudicare non potest, qui ob rationes idoneas aliter sentire coguntur. 2) Neque etiam illa ipsa LXX seniorum interpretatio, aut aliorum opinioni valde patrocinatur, aut nostrae vehementer adversatur. Etenim praeter Praefecturam Arabiae, in Aegypto inferiori, Arabes etiam vocantur, quicunque extra illam Aegypti partem, in quam Nilus sese effundit ad Orientale Nili latus, sedes suas habebant, praecipue in Aegypto superiori. Quod, quia a (*n*) *Cellario* animadversum iam video, pluribus non persequar. Res ex veterum Geographorum monumentis dilucide probari potest. *Strabo* Lib. 1 p. 29 [71] de Troglodytis scribit: *οὗτοι δέ εἰσιν Ἀράβων οἱ ἐπὶ θάτερον μέρος τοῦ Ἀραβίου κόλπου κεκλιμένοι, τὸ πρὸς Αἰγύπτῳ καὶ Αἰθιοπίᾳ*. Coptum, Thebaicam alibi dictam [lib. XVI p. 1128], appellat *Strabo* p. 560 [lib. XVII p. 1169] communem Aegyptiorum et Arabum urbem. De Pelusio haec ille monet p. 522 [lib. XVII p. 1155]: *ἐκ τῆς Ἀραβίας δὲ τῆς Ναβαταίων, ἥτις* [in Cod. Mediceo *ἥπερ*] *ἐςι προσεχὴς, διὰ τούτων ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἡ ὁδός. Ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ Νείλου καὶ τοῦ Ἀραβίου κόλπου, Ἀραβία μέν ἐςι, καὶ ἐπὶ*

γε

(*m*) Disput. I. § ult.
(*n*) Geograph. Vet. Africae p. 52, 53.

γε τῶν ἄκρων αὐτῆς ἵδρυται τὸ Πηλούσιον· ἀλλ' ἔρημος ἅπασα ἐςὶ, καὶ ἄβατος ςρατοπέδῳ. Heliopolin et Praefecturam Heliopolitanam scribit sitam esse in Arabia, nempe Aegyptiaca, p. 555 et 556 [lib. XVII p. 1160]. Hinc illustrandus *Plinius* Lib. VI c. 29: *Iuba accolas Nili a Syenen* (lege *Syene non*) *Aethiopum populos, sed Arabum esse dicit usque ad Meroen. Solis quoque oppidum — Arabas conditores habere.* Confer hic omnino de Heliopoli *Artapanum* apud *Eusebium* Lib. IX de Praepar. Euang. c. 27, ubi forte Abrahamidae, qui illic Arabes dicuntur, confunduntur cum Arabibus antiquioribus, qui Aegyptum occupaverant, Heliopolinque condiderant. *Aristides* in Aegyptio fol. 93. b. ait, apud Elephantinem concurrere fines Aegypti, Arabiae, Libyae et Aethiopiae; atque fol. 94. a. mentionem facit τῆς Ἀσσόρου τῆς Ἀραβικῆς. Ita lege. Intelligit autem Arabiam Aegyptiacam. *Ptolemaeus* Lib. IV Geogr. c. 5 p. 121 edit. *Bertii* scribit: Τὴν δὲ παρὰ τὸν Ἀράβιον κόλπον ὅλην παραλίαν κατέχουσιν Ἀραβαιγύπτιοι, ἰχθυόφαγοι, ἐν οἷς ὀρειναὶ ῥάχεις; et p. 122: supra Syenen ἀπ' ἀνατολῶν εἰσὶν Ἄραβες, καλούμενοι Ἀδεοι. Comparentur haec *Marciani Heracleotis* verba in Periplo, in Geographis Minoribus Hudsoni Vol. 1, p. 11: τούτῳ, Sinui nempe Arabico, παροικοῦσιν Ἀραβαιγύπτιοι, ἰχθυόφαγοι· Μετὰ δὲ ταύτην ἡ Τρωγλοδυτικὴ ἐπὶ πλεῖςον ἐκτεινομένη. Recte igitur in Apophthegmatibus Patrum memoratur Ἀραβία τῆς Αἰγύπτου. Nec omittas *Diodorum Siculum* collocare Antaeopolin ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἀραβίαν μέρει, p. 18 [Lib. I c. 21, c. n. Wesselingii]. De hisce Arabibus loqui mihi videtur *Diodorus* p. 49 et 57 [1. 53 ac 63]. An huc forte referendae lapidicinae montis Arabici? Meminit earum *Herodotus* Lib. II c. 124. Tantum nunc addam testimonium *Plinii* Lib. XIX cap. 1: *Superior*

pars

pars Aegypti, in Arabiam vergens, gignit fruticem, quem aliqui gossipion vocant. Conf. *Diosçoridem* Lib. II cap. 213.

§. VI.

Inquiritur in argumentum quartum, cuius haec est summa, Tanin *fuisse Metropolin Aegypti.*

Pergo iam (*) ad *quartum* idque praecipuum *argumentum*, quo eruditi viri evincere moliuntur, situm Terrae *Gosen* nonnisi in Aegypto inferiori ostendi posse. Censent nempe illi, dubitandum non esse, quin sedes regia in Aegypto tempore Israëlitarum *Tanis* fuerit, urbs inter celebriores Aegypti numeranda, quam § III iam descripsimus, quae cum, omnium Geographorum consensu, in Aegypto inferiori, et quidem extremis eius finibus, posita fuerit, consequi videtur, ab illis finibus Terram *Gosen* remotam esse non potuisse. Video certe, in hoc argumento (*o*) omnes propemodum haerere, quare opera omnino danda nobis est, ut illud diluamus, antequam meditationes nostras, in diver-

(*o*) Vide *Marshami* Canonem p. 25. *Cellarii* Geogr. Africae p. 51, 52. *Vitringae* Geogr. Sac. cap. VIII § 2. *Buddei* Hist. Eccles. V. Test. p. 335, 336. Prae aliis argumentum hoc pluribus ornavit *Lakemacherus* Observation. Philol. Part. VI p. 316, 317.

(*) Margini codicis sui adscripserat *Iablonskius*: „Omnia haec in nova editione possunt omitti, et in peculiarem Dissertationem de *Tani* reiici". Quae dissertatio, si umquam a *Iablonskio* conscripta, ad me non pervenit. Nolui igitur in nova editione omittere aut omnia ea, quae quondam hoc loco legebantur, aut etiam, et adeo multo minus, annotationes uberiores, manu Auctoris huic § VI additas, quamvis exigua earum pars inserta legatur Collectioni vocum Aegyptiacarum, tom. I Opuscul. p. 359, 340.

versum tendentes, proferamus. Mosen ipsum, in sua historia, Taneos, ceu regiae Aegyptiorum, mentionem nullam facere, ab omnibus libenter conceditur. Verum auctor Psalmi LXXVIII innuere satis clare videtur, tempore Mosis, reges Aegypti sedem suam habuisse Tani. Ita enim legimus vs. 12, *coram majoribus eorum fecerat miracula, in Terra Aegypti, in agro Tanis*, et v. 43, *disposuit in Aegypto signa sua, et prodigia sua in agro Tanis.* In textu Hebraico urbs haec scribitur צען *Tsoan*, LXX interpretes in versione sua habent Τάνιν. Interpres vero Aegyptiacus, typis hactenus nondum descriptus, in Bibliotheca Regia Berolinensi, nomen illius urbis expressit ϫⲁⲛⲏ, unde colligimus, id fuisse vetustum et patrium urbi huic nomen in Aegypto. Iidem tamen Interpretes, quod mirere, in Pentateucho, nuper a Ven. *Wilkinsio* Londini edito, Num. XIII. 23 ubi pariter in Hebraico legitur צען, et in Graeco Τάνις, verterunt ⲧⲁⲛⲓⲥ, veluti addubitantes, quaenam Aegypti urbs vere intelligenda veniat. Et profecto, fuisse plures in Aegypto urbes consimilis fere nominis, vel ex Scala illa Coptico-Arabica, quam *Ath. Kircherus* edidit (*p*), satis intelligere licet. Sed concedam haud gravate, intelligi ab auctore Psalmi LXXVIII *Tanin*, Graecis et Latinis scriptoribus percelebratam, quae ostio Tanitico nomen dedit, ne sic quidem id, quod volunt, viri docti consequentur (*q*). Etenim 1) in Psalmo LXXVIII mentio est miraculorum a Mose et Aaro-

(*p*) In *Kircheri Lingua Aegyptiaca restituta* pag. 207, 208, 209.

(*q*) Ad hanc obiectionem, et argumentum a *Tsoan* desumtum, respondent etiam *Sicardus* dans les Nouveaux Mémoires des Missions Tom. VI p. 63—67 et *Iac. Kochius* in dem beleuchteten Hiob Part. II p. 401.

Aarone, ultimo anno commorationis Iſraëlitarum in Aegypto, editorum, anno nempe ducenteſimo decimo quinto, poſtquam in Aegyptum familia Jacobi pedem intulerat. Potuit alia Aegypti Metropolis fuiſſe, quo tempore Jacobus cum familia ſua in Aegyptum concedebat, de qua hic potiſſimum quaeritur, alia, quo tempore Aegyptum Iſraëlitae reliquerunt. Verum 2) per *Tſoan* ſine dubio intelligenda eſt tota Aegyptus, ac ſi Propheta dixiſſet, *in campis Aegypti.* Ita iudicat etiam *Shaw* dans les obſervations Geographiques ſur la Syrie, l'Egypte &c. chap. 11 p. 26. Quae autem alia ibidem in ſequentibus obſervat vir eruditus, ſententiam meam inſigniter confirmant. Simile iudicium tulit et *Bochartus* in Hierozoico Part. II Lib. v cap. 18 fin. Tſoan antiquitus (r) ex inſignioribus Aegypti urbibus, et aliquamdiu totius regni caput extitit; hinc toti regno nomen illud adhaeſit. Sic Eſa. XIX. 11, *Principes Tſoanis* ſunt *Principes* ſive *Magnates Aegypti*, unde illico additur, *Conſiliarii Pharaonis*, etſi omnium conſenſu, non Tanis, ſed Memphis tum fuerit Aegypti metropolis, quare Propheta eod. cap. verſ. 13 rem eamdem ſic exprimit, *ſtulte agunt Principes Tſoanis, decipientur Principes Noph*, i. e. Mempheos. Videtur tamen hic excipi poſſe, hoc pacto agnoſcendam eſſe tautologiam in loco, de quo agitur, Pſalmo LXXXVIII. 12, *fecerat miracula, in Terra Aegypti, in agro Tanis*, et ſic etiam vſ. 43. Si enim *ager Tanis*, et *Terra Aegypti* idem ſunt, difficile videtur locus ille a tautologia liberari poſſe. Ad objectionem illam reſpondeo 1) Pſalmum LXXVIII eſſe canticum Poëticum, in quo non mirum eſt, ſi res eadem diverſis loquendi modis expri-

(r) *Stephanus de Vrbibus*, in voce Τάνις. Τάνις πόλις μεγάλη Αἰγύπτου.

primitur. Id Enthusiasmo Poëtarum proprium esse, nemo nescit. In eo saepenumero maiestas et sublimitas Poëtarum sita est. Ita etiam *Sicardus* l. c. p. 65. Sed tamen etiam addendum id 2) est, inter *Terram Aegypti*, et *agrum Aegypti* aliquam utique discrepantiam observari posse. Nam *Aegyptus* מצרים stylo Hebraeorum totam quidem Aegyptum designat superiorem et inferiorem, sed strictius tamen superiorem, quasi diceretur מצור, *angusta*, *coarctata*. Et sic etiam re ipsa in S. Literis vocatur. Aliter tamen *Perizonius* in Origin. Aegypt. cap. v p. 67, 68, 69. Totam vero Aegyptum superiorem, etiam respectu inferioris angustam valde, et arctis finibus circumscriptam esse, ab omnibus observatur, omnibusque satis notum est. Vide *Bocharti* Phaleg. Part. I Lib. IV cap. 24, *Vitringae* Commentar. in Iesaiae cap. XIX p. 535, et eiusdem Geographiam Sacram c. VII § 3. Ita etiam *Is. Vossius* in *Pomponium Melam* p. m. 64 observat: *Inferiorem Aegyptum, ne Aegypti quidem nomine, aut vix certe, dignati sunt Graeci vetustiores.* Erat igitur Aegyptus et מצרים proprie Aegyptus superior, a qua tamen adhuc distincta erat Thebais. *Tsoan* vero commodissime designat Aegyptum inferiorem, cuius aliquando fuit metropolis, et cuius etiam tempore Mosis urbs erat illustrissima et praestantissima. Ea causa est, ob quam mentio fiat *agri Taneos.* Tota enim Aegyptus inferior, *agri* instar humilis, plana atque depressa erat. Vide *Diodorum Sicul.* Lib. I p. 27 [cap. 31]. Id ipsum *Tsoan*, Aegyptiace ϪⲀⲚΗ, designat, nempe ταπεινόν, vide Matth. XI. 8, ut suspicari pronum sit, antiquissimis temporibus, *Tanin*, ϪⲀⲚΗ, non tantum *urbis*, sed etiam totius Aegypti inferioris nomen fuisse. Postea nomen Metropoli peculiariter adhaesit, quale quid etiam Thebis contigisse statim di-

dicetur. Eodem modo Pſ. LXXXVII. 4, per *Rahab*; uti et Pſ. LXXXI. 11, deſignatur univerſa Aegyptus; etſi *Rahab* (*s*), uti viris doctis placet, proprie ſit *Athribis*, urbs Aegypti inferioris, ex praecipuis, quae primum Praefecturae Athribiticae, et ſucceſſu temporis toti Aegypto inferiori nomen dedit. Nec ab iſto more Graeci quoque alieni fuere. Scimus enim a Thebis, Metropoli Aegypti ſuperioris, totam Aegyptum Thebas audiviſſe. Conceptis verbis id docet *Ariſtoteles* (*t*), Τὸ ἀρχαῖον, inquit, ἡ Αἴγυπτος Θῆβαι καλούμεναι. Et ante eum *Herodotus* (*u*), πάλαι αἱ Θῆβαι Αἴγυπτος ἐκαλέετο. Et quis tandem neſcit, Scriptores Graecos et Latinos, Poëtas cumprimis, cum nominant Alexandriam, Memphim, Bubaſtum, aliasque celebriores Aegypti urbes, totam ſubinnuere Aegyptum? Vide *Ianum Vlitium* ad *Gratii* Cynegeticon verſ. 42, *Valerium Flaccum* Lib. V. verſ. 421. Conferatur etiam *Cudworth*, the true Intellectual Syſteme p. 341. Vt hoc unum adiungam; *Henricus Dodwellus*, in his Diſcourſe concerning Sanchoniathon ex *Seldeno*, exiſtimat, Iudaeos de Alexandria loquentes, perſaepe intelligere totam Iudaeorum gentem per Aegyptum diſperſam. Vide p. 95.

§ VII.

Epilogus huius Diſputationis.

Alia quaedam a Viris eruditis praeterea ſolent in

(*s*) *Bochartus* in *Phaleg et Canaan* part. I Lib. I. c. XV et Lib. IV c. XXIV. *Vitringa Geog. Sac.* cap. VII § XI.
(*t*) *Meteorol.* L. I c. 14. adde ibi Commentatorem Graecum *Olympiodorum* p. 26, et *Is. Voſſium* in *Pompon. Melam.* p. 79.
(*u*) L. II c. 15.

in medium proferri, fed minoris utique momenti. Tale eft, quod *Rameffès* et *Pithom* partem fecerint Terrae *Gofen*, quod tamen liquido oftendi nondum potuit. Sed ea de re commodius infra agendi locus erit. Eo pertinet pariter, quod ex rationibus itineris Ifraëlitarum ex Aegypto, pro fe concludi poffe putant. Verum, quia et hoc argumentum in fequentibus paulo diftinctius pertractabitur, nunc quidem manum de tabula aufero.

DIS-

DISSERTATIO III,

QVAE

EST DE VERO EIVS SITV PRIMA.

§ I.

Transitur ad ostendendum verum situm Terrae Gosen.

Hactenus aliorum de situ Terrae *Gosen* sententias sub examen vocavimus, quae, quia et a viris summis non sine fiducia prolatae, et argumentis speciosis adstructae, et a plurimis denique cum plausu exceptae fuerunt, a nobis utique silentio obtegi non potuere. Idque tanto libentius fecimus, ut non modo diversae opiniones, sed earum etiam fulcra et praesidia, contendi inter se et recte expendi possent. Tempus iam est, ut, quia sententiae virorum eruditorum, in superioribus allatae, nobis non satis faciunt, Lectori indicemus, in quanam Aegypti regione nos Terram *Gosen* commodius et certius collocandam esse putemus. Alii Terram hanc quaerunt in Aegypto inferiori; nos (*a*) eam

(*a*) Adversus meam hancce sententiam disputat cumpri-

eam in superiori, aut potius in Heptanomide, sive illa Aegypti parte, quae inter Thebaidem et Aegyptum inferiorem, intermedia est, vere sitam fuisse, nunc ostendemus.

§ II.

Gosen fuit Insula Heracleopolitica, et tractus, qui illam ambit.

Regio illa, quam scriptor sacer Moses, nomine avito et patrio ארץ גשן *Terram Gosen* nuncupat, eadem fuit, ut mihi persuadeo, quae a scriptoribus Graecis Νομὸς Ἡρακλεώτης, a Latinis *Nomus Heracleopolites*, vel *Praefectura Heracleopolitica* appellari consuevit. Erat autem Nomus Heracleotes, Insula satis magna, quam Nilus efficit, supra Memphim, inter Nomum Arsinoiten et Aphroditopoliten sita, cujus accuratior descriptio ex Geographis, *Cellario* (*b*) praesertim, petenda erit. *Plinius* de illo Nomo ita scribit (*c*): *Heracleopolites est Insula Nili, longa passuum quinquaginta M. in qua et Oppidum Herculis appellatum.* Quando autem Terram *Gosen* illam Aegypti regionem fuisse censeo, quae

primis et prolixe *Matth. Hasius*, in *Regno Davidico* [*], nec minus serio *Iacobus Kochius* im beleuchteten Hiob Part. II p. 402, 403, in notis, et *Christianus Mullerus* in Satura Observationum p. 107, 108, 188, 189.

(*b*) Geograph. Antiq. Part. III p. 63.

(*c*) Lib. V cap. 9.

[*] *I. M. Hasius* in Descriptione Regni Davidici p 179—181 minime probat sententiam *Iablonskii*, cuius tamen dissertationes de *Gosen*, ingenii et doctrinae profundae specimina habere haud diffitetur. De aliorum dissensu monui tom. I Opusc. p. 57, 462.

quae, in Geographia Aegypti, *Praefectura Heracleopolitica* vocari solet, id non de sola illa insula, quae sigillatim *Heracleopolis*, et *Nomus Heracleopolites* audit, intelligi volo, sed de toto illo (*d*) regionis tractu, qui Insulam illam ab omni parte ambit, atque Praefecturam *Arsinoiticam* non minus, quam *Aphroditopolitanam* ex parte, et alias forte versus Thebaidem, complectitur. Hodie regio illa, quam nunc designo, ab Arabibus, uti ex Geographis Arabibus et Itinerariorum scriptoribus intelligitur, *Fioum* vulgari usu appellatur. Totus ille tractus, antiquissimis temporibus, de quibus Moses loquitur, Aegyptiis videtur dictus fuisse *Gosen*, Graecis postea Ἡρακλεώτης, quamvis nomen hoc, secutis temporibus, insulae illi, de qua dixi, adhaeserit. Invenio etiam apud Graecos Latinosque scriptores, de Heracleopolitica Praefectura loquentibus, vestigia antiquae illius significationis, qua *Gosen*, sive, quod mihi nunc idem est, regio Heracleotica, latius accipitur, et plus omnino comprehendit, quam Nomum stricte sic vocatum, ab Arsinoite et Aphroditopolite distinctum. *Agatharchides*, qui sub Ptolemaeo Philometore et deinceps vixit, inter Memphim et Thebaidem, *quinque* tantum *Nomos* numerat (*e*), *Heracleopoliten*, *Lycopoliten*, *Oxyrinchiten*, *Hermopoliten*, *et Schediam*, adeoque sub Nomo Heracleopolite complectitur Nomum Arsinoiten et Aphroditopoliten, ut qui non nominantur. Ita etiam interpretor *Plinii* verba, loquentis de Labyrintho (*f*): *Durat etiam nunc in Aegypto*, *in Heracleopolite Nomo*,

(*d*) Ita etiam *Perizonius* in Origin. Aegypt. p. 351 censet, *Gosen* occupasse regionem terrae satis amplam.

(*e*) De mari rubro apud *Photium*, in Biblioth. Cod. CCL et in *Hudsoni* Geographis Minor. Tom. I p. 21.

(*f*) Lib. XXXVI cap. 13.

mo, Labyrinthus, qui primus factus est, ante annos, ut tradunt, III MDC, *a Petesucco rege, sive Tithoë.* Labyrinthum *Plinius* collocat in Heracleopolite Nomo, cum tamen, si accurate loquimur, in Nomo Arsinoite prope Lacum Moeridis situs fuerit. Ita etiam vulgo (*g*) Geographi meliores. Idque conspectus Tabularum Geographicarum omnium confirmat. *Plinius* itaque sub Nomo Heracleopolite comprehendit etiam Arsinoiten, quod praeterea ex nomine Regis *Petesucci*, cuius mentionem facit, illustrare et confirmare possem, nisi hoc me nimium a via abduceret. Non citra rationem tamen id hoc loco monendum et adstruendum erat. Provincia enim illa, quam Arabes *Fioum* nominant, quaeque ex mea sententia respondet *Gosen* Mosaicae, a quibusdam (*h*) habetur quidem pro tractu Heracleote, sed ad Arsinoiten magis, quam ad Heracleoten Nomum solet referri. Certe urbs ipsa *Fioum*, a qua Provincia nomen id accepit, a ruderibus Arsinoës vetustae prope abesse existimatur. Ex iis quae nunc disputavimus, satis luculenter perspici arbitror, Nomum Heracleopoliten, ab antiquis Aegyptiis, uti quidem censeo, *Gosen* appellatum, latioris fuisse ambitus, quam vulgo a Geographis circumscribitur. Et sane fines illius adhuc latius extendit *Martianus Capella*, scriptor pereruditus, et rerum Aegypti gnarissimus: *Heracleopolis*, inquit, *insula Nili est, in qua Oppida Herculis, Arsinoita et Memphita, quae ad summum Delta perveniunt* (*i*). Ne quid tamen dissimulem, videtur *Capella* verba mutuatus esse ex *Plinio*, qui Lib. v cap. 9 hunc in modum scribit: *Heracleopo-*

(*g*) Vide *Cellarii* Geographr. Antiq. P. III p. 64.

(*h*) Vide imprimis *Herbeloti* Bibliothecam Orientalem, artic. *Fiioum*.

(*i*) In Satyrico Lib. VI p. 218. ed. *Grotii*.

polites est in insula Nili — Herculis appellatum. Arsinoitae duo sunt. Hi et Memphites ad summum Delta perveniunt. Vbi videas Arsinoen non poni urbem Heracleopoliticae Praefecturae, uti nec Memphim, sed utriusque Nomum a Nomo Heracleopolitico distingui.

§ III.

Haec sententia aliis etiam in mentem venit.

Illa igitur Aegypti regio, quam nunc descriptam dedi, quam Graeci, nomine ex sua lingua desumto, Ἡρακλεώτην appellant, nomine patrio antiquo Aegyptiis audiebat *Gosen*, et illa domicilium Israëlitarum fuit, dum in Aegypto peregrinarentur. Deprehendi, cum omnia, quae argumento huic lucem affundere possunt, diligenter versarem, et undecumque excuterem, in hanc, quam proposui, sententiam, etiam alios incidisse. *Iudaeos* quosdam olim ita censuisse, fidem facit *Hieronymus*, cuius verba (*k*) adscribimus: *Nonnulli Iudaeorum asserunt, Gosen nunc Thebaidem vocari. Et id, quod postea dicitur*, dedit eis, ut possiderent optimam terram in Ramasse, *Pagum Arsenoitem sic olim vocatum autumant.* Equidem *Marshamus* (*l*) hanc Iudaeorum opinionem *imperitiae* accusat, sed quo iure, ipse viderit. Ex *Hieronymo* habuit *Alcuinus*, quae in eumdem sensum scribit (*m*): *Ramasse pagum olim Arsenatem dictum putant.* Vbi recte *Drusius*, pro *Arsenatem*, voce currupta (*n*), *Arsinoiten*

(*k*) Quaestion. Hebr. in Genesin fol. 102. b. edit. *Erasmi.*
(*l*) Canone Chron. p. 90.
(*m*) Quaestion in Genesin.
(*n*) Not. Maior. in Genes. XLVII. 12.

ten legendum censet. Prope ad hanc sententiam illi accedunt, quorum meminit *Nicolaus* Princeps *Radzivilius*, his verbis (*o*): *Nam ultra Deltam, quae regio viginti millia villarum complectitur, sunt plurimae in Aegypto, infra et supra Cayrum, villae, quarum campos et agros Nilus inundat. Volunt nonnulli, totum hunc circuitum esse Terram Gessem.* Sed de huiusmodi auctoritatibus parum quidem sollicitus ero, qui malo hoc negotium idoneis argumentis et rationibus conficere. Ostendam igitur, et naturam atque indolem Provinciae Heracleoticae, et illius situm, ex quo illustrari etiam potest exitus Israëlitarum ex Aegypto, et nomen huius Provinciae, mirum in modum nostrae sententiae patrocinari, et eidem traditionem vetustam non parum favere.

§ IV.

Nota praecipua characteristica Terrae Gosen est eius, prae aliis Aegypti regionibus, maxima fertilitas.

Historia Mosaica notam aliquam characteristicam Terrae *Gosen* nobis suppeditat, eamque luculentam adeo et insignitam, ut iure suo, inter argumenta, quibus uti constituimus, illa primum locum sibi vindicet. Moses namque *Gosen* nobis describit, ut Terram Aegypti praestantissimam et beatissimam. Gen. XLV. 18. Iosephus ita fratres alloquitur: *Et dabo vobis* את טוב ארץ *bonum terrae*, id est, uti *Hebraeorum Magistri*, atque ex illis *Drusius*, exponunt, *praestantiam Terrae*, vel, *quod in Aegypto prae-*

(*o*) Peregrinat. Hierosol. p. 176.

praestantissimum est. Pergit Iosephus, ואכלו את חלב הארץ, *Comedetis adipem*, vel *medullam Terrae*, nempe Aegypti. Quod *Ionathan* hunc in modum *παραφράζει*: *Pinguedinem i. e. partem eius fertilissimam.* Gen. XLVII. 6, Pharao sic fatur ad Iosephum: *Terra Aegypti exposita est tibi, collocabis patrem tuum et fratres tuos* במיטב הארץ, *in optimo terrae, in terra Gosen.* Ita et v. 11 legimus de Iosepho: *Dedit eis possessionem in terra Aegypti, in optimo loco eius terrae, quemadmodum praeceperat Pharao.* Ex his igitur certissime colligitur, *Gosen* non modo regionem fuisse praestantem, fertilitate agrorum et pascuorum laetitia conspicuam, quod de tota Aegypto, quam Nilus inundat, merito dici scimus, sed bonitate et fertilitate illam ceteras etiam Aegypti regiones antecelluisse. Quare satis mirari non possum impudentiam *Celsi*, Philosophi Epicurei, calumniatoris vanissimi, qui, adversus Christianos scribens, Iudaeis haec etiam exprobrat (*p*): Ἰουδαίων γένος ἐπὶ πλῆθος ἐν Αἰγύπτῳ σπαρὲν, ἔξω που παροικεῖν, καὶ ποιμαίνειν ἐν τοῖς ἀτίμοις ἐκελεύσθη· *Iudaeorum genus in Aegypto numerosa sobole auctum, seorsim inquilinorum iure habitare, et pasturis vacare iussum est in locis vilioribus.* Quae undenam potuit (*q*) haurire Graecus ille mendax, nisi ex Iudaeis et Mose? qui tamen contrarium conceptis verbis plus semel testantur, quemadmodum ex locis citatis et universa narratione Mosaica abunde apparet.

§. V.

(*p*) Apud *Origenem* contra Celsum, Lib. IV p. 195 [539].
(*q*) Poterit tamen id conciliari cum aliqua antiqua traditione, de qua p. 67, 68 [Diss. VI de Gosen § IV].

§ V.

Notam hanc competere Heracleopoli, probatur testimonio Strabonis.

Quaerendus igitur est aliquis Aegypti tractus, cui character ille Mosaicus recte conveniat, id est, qui praestantia soli, fertilitate, omniumque rerum laetissima copia emineat, et alias ipsius quoque Aegypti partes vincat. Hunc iam, si *Plinium*, auctorem diligentem, audimus, in Aegypto potius superiori quaeremus, quam in inferiori, ubi tamen complures eruditi viri *Gosen* collocant. Ita enim ille (r) iudicat: *Excellentius Thebaidis regionis frumentum, quoniam palustris Aegyptus. Plinio* assentitur *Iohannes Leo Africanus*, qui quidem in descriptione Africae L. VIII p. m. 666, ita scribit: *Sahidica Provincia* (quae ab Alcairo usque ad Nubiam secundum hunc auctorem extenditur) *reliquas partes, omnis generis leguminum, animalium, pullorum, linique copia antecellit, Errifia fructibus et oryza, Maremma gossypio et saccharo foecundior.* Observare operae pretium est, per *Aegyptum* simpliciter, a *Plinio*, uti etiam saepe ab aliis, intelligi sigillatim Aegyptum inferiorem, *Thebaidem* vero hic significare, quicquid supra Memphim situm est, atque Heracleopoliten Nomum simul complecti. Hodie plerique testantur, Aegyptum inferiorem fertilitate vincere superiorem, quia tota Nilo circumdata est. Vide *Jean Coppin*, le Bouclier de la Foi Liv. II chap. 18 p. 124, qui tamen ibidem scribit: *Il n'y a aucune pairie des sains foins.* Cuius vero rei contrarium videtur apparere ex *Vanslebio*, Description de l'Egypte p. 27, 28. *Maillet* Part.

(r) Lib. XVIII c. 18.

Part. II p. 123, 124 ait: *Les plus beaux chevaux se tirent de la haute Egypte, autrement le Saidi, ou les paturages sont plus abondans, qu'en aucun autre canton de ce pais.* Sed audiamus potius *Strabonem*, nobilissimum Geographum, qui ipse Aegyptum peragraverat, inque ea omnia visu digna sollicite exploraverat; et qui, quod Moses de *Gosen* commemorat, totidem fere verbis de Heracleopoli praedicat. Ita autem sonant ejus verba (s): *Εἶθ' ὁ Ἡρακλεώτης Νομὸς ἐν νήσῳ μεγάλῃ —— ἔςι δ' ὁ Νομὸς οὗτος ἀξιολογώτατος τῶν ἁπάντων, κατά τε τὴν ὄψιν, καὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν κατασκευήν· ἐλαιόφυτός τε γὰρ μόνος ἐςὶ μεγάλοις καὶ τε-*

(s) Lib. XVII p. 556 edit. *Casauboni* Genev. [1163]. *Iacobus Elsnerus* in Dissertatione de praestantia et excellentia Soli in Palaestina § XVI p. 425 edit German. ita loquitur: das Land (Palestina) liegt in einem glückseeligen Himmelstrich, (Clima) in eben demselben mit Delta, dem allerfruchtbahrsten Theil Egyptens, wie schon *Strabo* angemercket; Buch 17 seite 1173. Verum locus ille *Strabonis*, qui in mea edit. p. 563 legitur, non sibi vult, Delta esse praestantius Nomo Heracleotico, alioquin sibi ipse contradiceret. Et si vel Delta dici posset in universum praestantia vincere Aegyptum reliquam, hoc tamen de temporibus posterioribus intelligendum tantummodo esset. Vide, quae ipse hac de re observavi, pag. 68, [Diss. VI de Gosen § 4.] Quod *Elsnerus* ex *Strabone* probare volebat, et quod ille tamen re ipsa non dixit, conceptis verbis affirmat *Diodorus* L. I [cap. 34] p. 30. Sed hoc intelligendum de tempore recentiori, et cum certa limitatione. Responsionem pete ex *Mailleto* Tom. II p. 41, 42. — Alia ratione *Rich. Cumberlandus* probare voluit, Terram *Gosen* extra Delta sitam esse, sed ad oram Arabiae Asiaticae desertae, quia nempe maior fuerit fertilitas Delta, quam ut Terrae *Gosen* convenire possit. Vide eius Observationes in Sanchoniathonem p. 404 ed. German. Sed haec eius exceptio pro mea sententia militat. Vide, quae infra a me observata sunt Dissert. VI p. 66 sqq. [§ 4].

τελείοις δένδρεσι καὶ καλλικάρποις, εἰ δὲ συγκομίζοι καλῶς τις, καὶ εὐέλαιος.... Ἡ δ' ἄλλη Αἴγυπτος ἀνέλαιος.... οἶνον δὲ οὐκ ὀλίγον ἐκφέρει, σῖτον τε καὶ ὄσπρια, καὶ τ' ἄλλα σπέρματα πάμπολλα· *Sequitur Heracleotica Praefectura, in magna insula.... Haec Praefectura ceteras omnes antecellit, et adspectu, et virtute et apparatu. Sola enim oleas perfectas et pulchris fructibus conspicuas profert. Ac si quis bene colligat, optimum etiam oleum fit. At Aegyptus reliqua oleo caret.... Praeterea vini non parum fert, frumentum quoque, legumina, et alia semina omnis generis.* Qualia auctor ille de alia Aegypti Praefectura sane non observavit. Inter ea, quorum iacturam deplorarunt Israëlitae post exitum ex Aegypto, sunt etiam *pisces*, Num. XI. 5. Illi in tota Aegypto abundant, sed praecipue tamen circa lacum Moerin in Provincia, quae hodie dicitur Fioum. Ex illo enim lacu pisces ditabant reges reditibus insignibus. Vide *Herodotum* L. II c. 149, L. III c. 91, et inprimis *Diodorum Sic.* p. 48 [cap. 52].

§. VI.

Strabonis Testimonium ex quibusdam Scripturae locis illustratur.

Mihi igitur, neque citra rationem, verba haec *Strabonis* allata in memoriam revocarunt, non modo, quae Moses de indole Terrae *Gosen* in literas retulit, sed et querulas Israëlitarum voces, quibus dolorem suum de tot, quibus in Aegypto fruiti fuerant, bonis amissis testantur, Numer. XI. 5, *Recordamur piscium, quos edebamus gratis in Aegypto, cucumerum et peponum, et porrorum, et ceparum et alliorum*, et XX. 5, *Quare fecistis, ut adscenderemus ex Aegypto? ad adducendum nos in locum hunc malum? Non est locus se-*

sementis, aut ficuum, aut vitium, aut malogranatorum. Notare hic non abs re erit 1.) *Strabonem* in Nomo Heracleopolitico, et quidem in illo solo totius Aegypti, collocare Oliveta. Consule hic les Nouveaux Mémoires des Missions Tom. II Part. I p. 135, 136. Haec vero Deus Israëlitis, ut veluti desiderium Aegypti ex mentibus ipsorum evellat, aut leniat, promittit in Canaane, Deut. VI. 11, *Introducet te Deus ad vineas et oliveta, quae non plantâsti*, et VIII. 8, *Deus te introducet in terram feracem tritici, et hordei, et vitis, et ficus, et malogranati, terram feracem oleae oleosae et mellis.* Quinimo, quod observatu dignum est, deprehendas, Hebraeos et Aegyptios, uno fere eodemque vocabulo, Oleam designare. Hebraeis dicitur זַיִת, Aegyptiis ϫⲱⲓⲧ, *Soit.* Nempe, quia Olea in ea tantum Aegypti parte (*t*) proveniebat, quam possederunt Israëlitae, factum fuisse videtur, ut aut Aegyptii nomen ab Hebraeis arbori illi inditum retinuerint, aut Hebraei nomen arboris sibi familiaris (*) Aegyptiacum et consuetum postea conservaverint. Recentiores quidam putant, copiosas circa Saïn, in Aegypto inferiori, olim provenisse oleas. Vide *P. Lucae* Itinerar. tertium Tom. II pag. 254, 255, *Pluche* Histoire du Ciel, Tom. I p. 64, 185 sqq., *Guichart* Harmonie des Langues p. 241. Sed haec sunt mera somnia recentiorum, qui

(*t*) Nimis generatim scribit Anonymus in Expositione totius mundi (in Geographis Minor. Hudsoni Tom. III) p. 7. de Aegypto: *fructuum feret omnia, sine oleo*, quod in notis sic exponitur: omnis generis frugum frugifera est, oleo tantum excepto.

(*) Comparetur annotatio tom. I horum Opusc. p. 432.

qui ut tanto luculentiorem inter Minervam Aegyptiorum et Graecorum constituerent convenientiam, Minervae Aegyptiorum, non secus atque Graeci Minervae suae, inventionem oleae attribuerunt, eoque Saïn, ubi praecipue colebatur Minerva Aegyptiorum, dictam putarunt a זית *olea*. Hac de re copiose disputavi in Pantheo Aegyptiorum Lib. I cap. III. Sed habemus disertum testimonium *Strabonis*, scriptoris accuratissimi, et qui ipse Aegyptum peragravit, monentis, oleam provenire tantum in Praefectura Heracleopolitica, reliquam Aegyptum esse ἀνέλαιον, *olea privatam*. Idque confirmat *Herodotus* Lib. II cap. 94, ubi observat, Aegyptios, qui palustria accolunt, in Aegypto inferiori, non ita procul a Saï, uti oleo ex sillicypriis confecto, quia nempe olivis carent. Vide et *Plinium* Lib. XV cap. 7. Expende etiam notam *Dalechampii* in *Plinium* Lib. XXVII cap. VII lit. m. Hinc dicitur Hoseae XII. 1, Israëlitas *oleam* שמן *in Aegyptum esse deportaturos*. Adde ibi Commentar. *Pocockii* p. 636 ac 637, et, quem is laudat, *Joh. Drusii*. In Thebaide tamen superiori circa Abydum urbem olim Oleas fuisse non infrequentes *Theophrastus* auctor est in Hist. Plantar. Lib. IV cap. 3 p. 74. Idem Lib. IV cap. 8 memoriae prodidit, in Sinu Arabico nasci arbores oleis et lauris similes. 2) Attentione indignum non est, Israëlitas in deserto conqueri de Ficubus, quibus, post excessum ex Aegypto, carendum sibi sit. Etsi enim fructu hoc tota Aegyptus abundaverit, et etiamnum abundet, insignis tamen illius copia in provincia Fioum, i. e. Heracleopoli reperiri, testatur *Paulus Lucas*, qui provinciam illam vidit. *Ficus*, inquit (*u*), *illic praecipue magna copia proveniunt*, *solumque tam praestans est*, *ut arbores*

(*u*) In Itinerario tertio, Anno 1714. Tom. II p. 206.

bores illae cito excrescant, ac ingentem fructuum multitudinem edant. Novimus praeterea, Ficus in Aegypto distingui solere (*v*) in Ficus communes, et illas, quas provincia Fioum producit, quaeque propter praestantiam hodie Cairum, Aegypti Metropolin, transferri solent. *Cato* de Re Rustica cap. VIII. I scribit: *Ficos mariscas in loco cretoso et aperto serito: Africanas et Herculanas.* Vide, an forte *Cato* ad ficos *Heracleopoliticas* digitum intendat. Neque 3) illud omittendum, Judaeos non sine moerore recordari Vitium, in Aegypto a se cultarum. Vide hic etiam *Rich. Pococke's* Observations on Egypt L. I c. 7 p. 65. Ex *Strabone* autem jam audivimus, Nomum Heracleopoliten vini non parum producere. Quinimo novimus ex testimoniis Scriptorum recentiorum, quae postea producemus, vineas non reperiri, in tota Aegypto, excepta provincia Fioum, sive antiqua Heracleopoli. Et vinum, quod illic provenit, generosum esse testatur *Vanslebius* p. 256, 260. Non ignoro testimoniis his opponi posse testimonia scriptorum antiquorum, qui vini haud ignobilis, in aliis Aegypti provinciis crescentis, meminere. *Virgilius* (*w*) *uvas Mareoticas* inter praestantiores numerat,

Sunt Thasiae vites, sunt et Mareotides albae (*x*).

Meminit earumdem *Horatius* (*y*), ad quem *vetus commentator* ita scribit: *Mareotis in Aegypto palus est, iux-*

(*v*) *Vanslebius* in Relatione Itineris Aegyptici p. 97.
(*w*) *P. Lucas* Lib. cit. p. 206, 207, 251.
(*x*) Georg. Lib. II v. 91. Mareotides albae *Graeculis vitibus* accensentur a *Columella* de R. R. Lib. III cap 2 § 24 p. 482; ex quo non absurde colligas, eas a Graecis demum in Aegyptum fuisse translatas. Et sane non procul aberant ab Alexandria, Graeca civitate.
(*y*) Carmin Lib. I od. XXXVII v. 14.

iuxta quam vinum optimum nascitur. Meminerunt eiusdem vini etiam *Strabo* (z) et alii. *Vinum Sebennyticum* (a) inferioris Aegypti a *Plinio* (b) commendari reperimus. *Diodorus Sic.* Lib. I p. 32 [c. 36 p. 43] de tota Aegypto affirmat, regionem vitibus consitam vino abundare, ἥ τε ἀμπελόφυτος ὁμοίως ἀρδευομένη, δαψιλείαν οἴνου τοῖς ἐγχωρίοις παρασκευάζει. *Athenaeus* (c) cumprimis differens de vinis Aegypti, laudat quidem vinum Thebaidis vel Aegypti superioris, quippe quod tam facile digeratur, ut etiam febri laborantibus citra noxam praebeatur, sed multa tamen alia Aegypti vina praeterea memorat, *Mareoticum*, *Taenioticum*, *Antyllaeum*, *Copticum*, et haec etiam addit, Ἡ δὲ περὶ τὸν Νεῖλον ἄμπελος, πλείςη μὲν αὐτὴ, ὅσος καὶ ὁ ποταμὸς, καὶ πολλαὶ τῶν οἴνων αἱ ἰδιότητες· *Sunt etiam circa Nili decursus, et quacumque fluvius labitur, vineae creberrimae, et sunt vinis his multa propria et peculiaria.* Vinis hic enumeratis *Clemens Alexandrinus* addit *Mendesium*, Lib. II Paedagog. p. 156 extrema [185]. Haec testimonia veterum utique agnosco. Sed videntur tamen vineae hae a Persis primum, ac deinde Graecis, postquam illi Aegypto potiti essent, serius, ac velut invita Minerva, plantatae et cultae fuisse. *Herodotus* certe, omnium histo-

(z) Lib. XVII P. 550 (*).
(a) Vide et nummum Sebennyticum apud *Vaillantium* in Hist. Ptolemaeorum p. 215.
(b) Lib. XIV cap. VII.
(c) Deipnos. Lib I p. 33 [126 sqq. ed. nov.].

(*) Verba *Strabonis* sunt p. 1150, [1151, εὐοινία τέ ἐστι περὶ τοὺς τόπους, ὥστε καὶ διαχεῖσθαι πρὸς παλαίωσιν τὸν Μαρεώτην οἶνον, ubi Μαρεώτην legendum, praeeunte *Casaubono*, monet *Almeloveenius*, et plura adiungit de vino Mareotico. — De vineis aliis Aegyptiacis dixi tom. I Opusc. p. 432, 472.

historicorum Graecorum, qui ad manus nostras pervenerunt, antiquissimus, quique de Aegypto ea narrat, quae ipse oculis suis subiecit, sua adhuc aetate (*d*) testatur, *Οἴνῳ δ' ἐκ κριθέων πεποιημένῳ διαχρέωνται, οὐ γάρ σφι εἰσὶ ἐν τῇ χώρῃ ἄμπελοι, Vino utuntur ex hordeo: desunt enim in ea regione vites. Ex myxis in Aegypto et vina* fieri, scribit *Plinius* Lib. XIII cap. 5. Ante Psammetichi tempora in Aegypto vinum nemo bibebat, idque nitebatur traditionibus quibusdam sacris, quae Diis etiam vinum libare vetabant, teste *Plutarcho* de Is. et Osir. p. 629 ed. Stephani. Ex his non absurde colligi posse puto, Mosis tempore (*e*) vitem in sola Heracleopoli, vel *Gosen*, utpote ad hunc usum prae aliis Aegypti regionibus commoda et opportuna, satam fuisse, uti etiam in ho-

(*d*) Lib. II cap. 77.

(*e*) Cogitandum esset de removenda obiectione speciosa, quae peti posset ex Genes. XL. 9—12, et huic similis in historia Asenethae, in *Fabricii* Cod. Apocr. V. T. Vol. II p. 91 fin., si existimarem, eam meae sententiae repugnare. Non nego, alicubi et aliquando extitisse vineas in Aegypto, sed ubique eas inventas esse atque semper. Notum est hoc *Martialis* Lib. XIII Epigr. 122,

Amphora Niliaci cum sit tibi vilis aceti,
Esset cum vinum, vilior illa fuit.

Observa hunc *Hellanici* locum apud *Athenaeum* Lib. I p. 34 [128, 129], Ἑλλάνικος δέ φησι ἐν τῇ Πλινθίνῃ πόλει Αἰγύπτου πρώτῃ εὑρεθῆναι τὸν ἄμπελον· διὸ καὶ Δίων, ὁ ἐξ Ἀκαδημίας, φιλοίνους καὶ φιλοπότας τοὺς Αἰγυπτίους γενέσθαι· εὑρεθῆναί τε βοήθημα παρ' αὐτοῖς, ὥς τε τοὺς διὰ πενίαν ἀποροῦντας οἴνου, τὸν ἐκ τῶν κριθῶν γενόμενον πίνειν καὶ οὕτως ἥδεσθαι τοὺς τοῦτον προσφερομένους, ὡς καὶ ᾄδειν, καὶ ὀρχεῖσθαι, καὶ πάντα ποιεῖν, ὅσα τοὺς ἐξοίνους γινομένους. Compara haec verba cum istis, quae ex *Herodoto* adduxi. Ex illis enim horum petenda interpretatio.

hodiernum usque diem, solus ille in Aegypto tractus vini ferax esse perhibetur. Postquam enim Aegyptum occuparunt Muhammedani, quibus vino indulgere illicitum est, industria operosa, quam Graeci in cultura vini posuerant, cessavit, et res ad primaevum statum rediit. Vide les Nouveaux Mémoires des Missions Tom. VII p. 109, et *Nicolai Radzivilii* Peregrinationem p. 160.

§ VII.

Testimonium Plinii aliorum consimilibus testimoniis confirmatur.

Ne quis vero mihi obiiciat, haec omnia, quae de eximia Provinciae Heracleopoliticae fertilitate adstruxi, niti auctoritate et fide unius *Strabonis*, qui forte in laudanda hac regione paulo liberalior fuerit, testimonium *Strabonis* consensu aliorum scriptorum, qui id ipsum testantur, corroboremus. Et possemus sane multa, tam ex scriptis Arabum, quam e Commentariis auctorum Christianorum, qui medio aevo floruerunt, hic congerere. Sed quem in usum? Contenti esse possemus testimoniis duorum scriptorum celebrium, *Mich. Vanslebii* et *Pauli Lucae*, qui nostra memoria Aegyptum adierunt, atque illam sigillatim Aegypti Provinciam, quae Fioum nuncupatur, accuratius, quam ab aliis factum fuit, descripserunt. Alter eorum haec de Provincia Fioum refert (*f*), quae et hic legisse non poenitebit: *Provincia Fioum semper numerata fuit inter celebriores Aegypti Provincias, non tantum propter agrum fertilem, eximiam rerum abundantiam,*

(*f*) *Vanslebius, Relation d'un Voyage fait en Egypte,* pag. 245, 246.

tiam, qua re omnes alias huius regni provincias antecellit, verum etiam propter admiranda, quae ibi visuntur, opera. Et alio (g) loco: *Solum huius Provinciae est et fertilissimum et amoenissimum. Quaecunque illic crescunt, sapore suo se commendant prae iis, quae in aliis Aegypti regionibus proveniunt. Reperiuntur integri campi rosis consiti et Ficubus, quod in aliis Provinciis non videas. Horti repleti sunt arboribus fructiferis omnis generis, pyris, malis, malogranatis et aliorum generum.... Fioum est sola totius Aegypti regio, in qua reperiuntur vineta.* Alter, qui de ea Provincia non pauca memoriae prodidit, hucusque minus nota, inter alia, quae apud ipsum auctorem legi possunt, et haec observat (h): *Phioum est ex Provinciis Aegypti fertilissimis et felicissimis.* Et plusculis interiectis (i): *Provincia illa non continet nisi* CCCLXVI *vicos, verum proverbio iactatur, unum- quem-*

(g) Ibid. p. 255.

(h) *Paulus Lucas* in *Descriptione Itineris secundi* in Orientem Tom. II cap. VI init. p. 40.

(i) Ibid. p. 45. Ceterum dissimulare hic nolo, *Lucam* ea, quae de CCCLXVI. vicis narrat nou tam vidisse, quam ex Scriptoribus Arabibus hausisse. *Wilhelmus Tyrius*, scriptor seculi XII, ita de hac Provincia scribit, *Hist. Orient.* Lib. XIX c. 23: *Est autem regio non modica, imo* CCCLXVI *tam urbes, quam suburbana, finibus suis dicitur coërcere.* At *Vanslebius*, *Paulo Luca* nonnihil antiquior, et praeterea scriptor satis accuratus, sua aetate numerum illum vehementer diminutum fuisse testatur. Haec sunt eius verba: *Provincia Fioum olim* CCCLXVI *urbes et vicos continuit. Verum hodie nonnisi* LXII *supersunt*; in *Descriptione Itineris* p. 257. De Provincia Fioum potest etiam consuli Descriptio tertii itineris eiusdem *Lucae* Tom. II p. 205, 206, 207, quo postremo loco ita scribit: *Cum ager, qui urbem Fioum ambit, omnium totius Aegypti sit praestantissimus et optime cultus, videas etiam hortos repletos arboribus fructiferis omnis generis*, quae ibi ex parte enumerantur. Id vero in reliqua Aegypto raro admodum cernitur. Ligni in Aegypto magna inopia est,

quemque horum vicorum satis habere frumenti, *ut* (*k*) *ex eo*, *quod incolis superest*, *cives urbis Cayri*, *per integrum diem commode sustentari possint..... Lina*, *quae regio haec producit*, *putantur esse praestantissima citra controversiam totius Aegypti..... Cumque ex omnibus Aegypti Provinciis*, *sola Phioum vineas habeat*, *coniicere liceret*, *eam esse* (*l*) *Sebennytum*, *a vini praestantia veteribus laudatam.* Et in sequentibus: *Solum urbis Phioumi non modo est egregie foecundum*, *verum et quae illic Terra producit*, *gustu excellentiora sunt iis*, *quae in aliis Aegypti regionibus crescunt.* Scriptores hi, quod mirari posses, olearum nullam mentionem faciunt, quas *Strabo* Provinciae Heracleoticae proprias fuisse testatur. Suppleamus itaque hoc testimonio scriptoris Latini, quamquam Muhammedani, qui sub initium Seculi XVI Aegyptum peragravit, et de Provincia Phioum haec memoriae prodidit (*m*): *Magnam fructuum et olivarum producit abundantiam*, *quae esui accommodae olea exprimendo prorsus habentur inutiles.* Quae postrema ex *Strabone* sunt corrigenda. Ita enim auctorem illum optimum et iudiciosissimum scripsisse supra vidimus: *Sola* Heracleopolis *oleas perfectas et pulchris fructibus conspicuas profert. Ac*, *si quis bene colligat*, *optimum etiam oleum fit.* Quia vero testimoniis *Vans-*

(*k*) Potest addi *Maillet* Part. 1 p. 126. Id haustum est ex scriptoribus Arabicis. Vide *Murtadum* p. 203.

(*l*) Hoc iudicium non magnam veteris Geographiae peritiam ostendit. Ita tamen etiam *Maillet* Part. 1 p. 125 et 294, et *Lucas* quoque, nisi fallor, in Itiner. secundo, tom. II chap. 6 p. 45, ut itaque coniicere pronum sit, errorem hunc esse satis antiquum et communem, forte ex eo natum, quod *Gosen*, i. e. *Terra Herculi dicata*, et *Sebennytus* vel *Samanuti* fere idem significat.

(*m*) *Ioh. Leo Africanus*, *in Descriptione Africae* p. 722. De Provinciae huius excellenti indole et praestantia vide etiam *Maillet*, Description d'Egypte p. 293, 294.

Vanslebii et *Lucae* nunc aliud addidi *Leonis Africani*, temperare mihi non possum, quin illi etiam aliud adiungam, scriptoris non illaudati, *Wilhelmi Tyrii*, cuius de Provincia Phioum, verba haec sunt (*n*): *Est quaedam alia regio, ad eandem pertinens Aegyptum, a Cahere distans itinere diai unius, per terram inhabitabilem, quae eiusdem fluminis beneficio* (*o*) *per quosdam meatus visitata, optimum et fertile nimis habet solum, agrorum et vinearum multa gaudens opulentia. Hanc Aegyptii* (intelligit Arabes in Aegypto) *lingua sua Phioum vocant.* Adiungantur praeterea haec testimonia. *Maillet*, Description d'Egypte Part. 1 p. 125: *La Province du Fioum — la plus abondante et la plus fertile de tout ce charmant pays. Murtadi* Muhammedanus in Libro de admirandis Aegypti, ex versione Gallica Vattierii, p. 203, 204: *Il n'y a au monde, que ce pays, qui ait été bati & cultivé par révélation Divine. Il n'y a point sur la terre, de Province plus petite & plus fertile tout ensemble, n'y plus abondante en toutes sortes de biens, n'y mieux fournie de rivières &c.* Vide et p. 213: *dans toute l'Egypte il ne s'en trouvoit point de pareille, n'y d'égale.* Denique *Grangier*, Voyage d'Egypte p. 159, commemorat *la Province de Faioum, qui étoit sous les Pharaons, comme elle l'est encore aujourd'huy le Jardin de l'Egypte à cause de ses arbres fruitiers, de vignes, & de la grande quantité de rosiers.* Opus autem non est, ut, quod facile fieri possit, istiusmodi testimonia plura congerantur. Cuinam igitur dubium esse potest, quin Fioum, sive Heracleopolis, illa ipsa sit Aegypti Provincia, de qua Moses testatur, eam in sinu suo fovere *bona, pinguedinem et adipem totius Aegypti?*

D. I. S.

(*n*) *Hist. Orientat.* Lib. XIX cap. 23 p. 969.

(*o*) Ita videtur legendum esse. In editione mea legitur *benefici.*

DISSERTATIO IV,

QVAE

EST DE VERO EIVS SITV SECVNDA.

---

§ I.

Transitur ad argumenta, quae capiuntur ex situ Terrae Gosen.

Pergamus iam ad illa argumenta, quae ex situ Terrae *Gosen* capi possunt, et ex indiciis a Mose in historia subministratis ostendamus, illa omnia cum sententia nostra quam commodissime conciliari. Argumentum hoc, quia nomina quaedam urbium et regionum, in historia Mosaica occurrentium, paulatim perierunt, et oblivioni mandata sunt, arduum omnino, et difficultatibus non levibus expositum esse fateor; verum enimvero, supersunt tamen in illa historia vestigia quaedam extantiora, quae ubi eruta et in apricum prolata fuerint, viam nobis aliquam patefacient ad situm regionis, quam quaerimus, inveniendum, et certis quibusdam limitibus circumscribendum.

§ II.

§ II.

Praemittuntur quaedam, et primo quidem quaeritur, quaenam fuerit Metropolis Aegypti, tempore Israëlitarum.

Antequam autem ad evolvenda paulo attentius vestigia illa, ex quibus de situ Terrae *Gosen* coniecturam facere possumus, accedamus, ab argumento hoc nostro alienum non est, ut de sede regum Aegypti, deque urbibus, a Jacobidis in Aegypto, aut aedificatis, aut inhabitatis, quarum Scriptor historiae Sacrae meminit, quaedam praemittamus, quae partim ad stabiliendam sententiam nostram, partim ad convellenda aliarum opinionum praesidia, aliquid omnino conferent. Et primo quidem omnes facile intelligunt, ad diiudicandum verum Terrae *Gosenis* situm, plurimum momenti accedere posse, si, quaenam fuerit tempore commorationis Israëlitarum in Aegypto regni huius metropolis, ostendi et certo constitui possit. Equidem hactenus tantum non omnes, quod supra (*a*) iam monui, credidere, Tanin fuisse tempore illo sedem regiam, quamobrem *Gosen* quoque in vicinia eius, adeoque in Aegypti inferioris regionibus, collocarunt. Verum paucis iam, cum sententiae huius virorum eruditorum mentionem facerem, subindicavi, roboris infirmi et ponderis exigui esse, quae pro illa adducuntur. Quia tamen sentio, dubia, quae hic lectori sagaci sese offerre possunt, nondum penitus esse sublata, totum hoc argumentum, peculiari (*) Dissertatione, *de Tani*,

(*a*) Differt. II § VI.

(*) Vide tamen annotationem p. 101 huius partis.

regem, a multis, et veteribus et recentioribus, iam diu obſervatum eſt) *attamen ſine te non attollet quisquam manum ſuam, aut pedem ſuum, in univerſa terra Aegypti.... Vocavit autem Pharaoh nomen Ioſephi Tzophnath pahaneach, deditque ei Aſenetham, filiam Potipherahi* (*d*), *Sacerdotis Onii* (vel Heliopoleos), *uxorem. Poſtea egreſſus eſt Ioſeph ad Terram Aegypti.... Et circumivit omnes regiones Aegypti.* Duxit igitur Ioſephus uxorem, filiam Sacerdotis Onii, vel Heliopoleos, cum primum ad ſummam totius Aegypti dignitatem admotus fuiſſet, et antequam relicta regia Pharaonis, in qua hucusque vitam egerat in Aegypto, ad rite obeundum munus ſuum in alias regni eiusdem provincias excurriſſet. Ex quo, profecto non citra rationem, colligimus, contigiſſe hoc in ea ipſa urbe, quam rex praeſentia ſua dignari conſueverat, in qua Ioſe-

dani Hiſtoria Vitae *La Crozii* Part. II p. 292, 293. Aegyptii, loquentes de regibus ſuis, eos non nomine unicuique proprio deſignabant, ſed appellativo omnibus communi; de quo Orientalium more vide les Voyages de *Chardin* Tom. VI p. 214, 215. Iunge dicta in Collectione MS. Vocum Aegyptiacarum v. *Φαραώ* [tom. I p. 374—376, c. n.]. In Hebraico Codice vox haec exprimitur פַּרְעֹה *Pharoh*. Apud Aegyptios vero communi dialecto ⲫⲟⲩⲣⲟ *regem* ſignificat, et dialecto Thebaidis, quae eſt antiquiſſima, ⲡⲣⲣⲟ, quaſi dicas *Parro*, vel quod Aegyptiis plane idem eſt, ⲫⲣⲣⲟ, *Pharro*.

(*d*) Secutus hic ſum verſionem LXX Seniorum, qui habent *ἱερέως* Ἡλιουπόλεως. Sic etiam interpres vulgatus Latinus. In Hebraeo eſt כֹּהֵן אֹן, quod *Tremellius* reddidit, *Praeſidis Oniorum*, cuius verſionem ex eruditis multi probant. Ego in aliqua ex ſequentibus Diſſertationibus rationes dabo, ob quas verſionem Graecam praeferendam putem.

Iosephus moratus fuerat, in qua finem malorum, et fortunae suae mutationem insperatam viderat. Hoc sine dubio *Fl. Iosephum* (*e*) compulit, ut Heliopolin fuisse tum temporis regiam Aegypti sibi persuaserit. Et sic video etiam rationes inivisse *Eman. Tremellium*, emunctae naris interpretem, utpote qui *Gosen* fuisse censet (*f*) *regionem, non multum ab Oniis, regia urbe, et Iosephi domicilio dissitam.* Accedit, quod (*g*) aliunde compertum satis ac exploratum nobis sit, antiquissimis temporibus reges Aegypti sedem habuisse Heliopoli, atque in ea exornanda studii et operae plurimum contulisse.

§ IV.

Rationes pro Memphi.

De *Memphi* vero, cuius *Moses* quidem mentionem expressam nullam facit, ut tamen suspicer, extitisse et hanc Aegyptiorum regiam, quo tempore Israelitae in regno illo habitarunt, rationes quaedam me adegerunt non spernendae. Namque 1) de eo inter omnes convenit, Memphim inter antiquissimas et clarissimas totius Aegypti urbes iure suo referendam esse, cum forte, si Thebas excipias, antiquior in Aegypto ostendi non poterit. Eamdem, si non omnino prima regum Aegypti sedes fuit, primis tamen regiis annumerandam esse, mihi quidem probasse (*h*) *Marshamus* videtur. *Eusebius* in Chronico ex versione *Hieronymi* Lib. 1 p. 12, *Memphis in Aegypto ab Ape condita*, idque poni-

(*e*) Antiquit. Lib. 11 cap. VII § 6.
(*f*) Annotat. in Genes. XLV. 10.
(*g*) Vide *Marshami* Canonem Chron. p. 315.
(*h*) In Canone Chron. p. 28.

ponitur ante Iacobi Patriarchae adventum in Mesopotamiam et servitutem in domo Labanis. Idem p. 15, *Epaphus filius Ius Memphim condidit, quum in secunda Aegypto regnaret.* Vide et Lib. II p. 67, 78. Teste *Diodoro Sic.* L. I p. 46 [cap. 50], *Uchoreus*, octavus ab Osymandua, Memphim condidit. Si vero *Herodoto* (*i*) credimus, ipsi Meni, omnium Aegypti regum antiquissimo, Memphis originem suam debet. Probare tamen non possum, quod (*k*) *Marshamus*, ubi de antiquitate illius urbis disserit, coniectat, ipsum *Mempheos* nomen vestigia conditoris sui *Menis* servare. Certissima potius est *Plutarchi* nominis illius interpretatio, quam is ab Aegyptiis accepit, quamque praeter rationem *Marshamus* repudiat. Ita autem *Plutarchus* (*l*), τὴν πόλιν Μέμφιν.... ὅρμον ἀγαθῶν ἑρμηνεύουσιν, *urbem Memphim* Aegyptii *interpretantur portum bonorum.* Et hoc profecto Μέμφις sermone Aegyptiorum significat. ⲙⲉϩ (*Meh*) Aegyptiis dicitur *plenus*, ⲛⲟⲩϥⲓ (*nuphi* vel *enuphi*) *bonus.* ⲙⲉⲛⲟⲩϥⲓ igitur Aegyptiorum lingua sonat *plenam bonorum.* Id vero est ὅρμος ἀγαθῶν. Mihi etiam dubium nullum superest, quin verum insignis illius urbis nomen Aegyptiacum fuerit *Menuphis*, quod Graeci Μέμφιν extulerunt. Hodie ab Arabibus *Menf* appellatur, ut (*m*) viri eruditi observarunt. Copti vero vel Aegy-

(*i*) Lib. II c. 99.

(*k*) L. c. Eius coniecturam non improbat *Vitringa* in Iesaiae XIX, Tom. I p. 565, in notis.

(*l*) De Is. et Osir. p. 639 edit. Stephani, sive p. 359.

(*m*) *Renaudotus* Histor. Patriarch. Alexandr. in Praefat. p XXXI: *Nam* Menf *adhuc appellatur urbs, quae ab altera parte Nili superest.* *Herbelotus* in Biblioth. Orient. artic. MESR. p. 579 fin. observat ex scriptoribus Orientalibus,

Aegyptii hodierni Christiani, et in libris, et in communi sermone, eamdem *Menuph* nuncupant, quod a *Mich. Vanslebio* (*n*) accepimus, quodque testimonio Scalae Coptico-Arabicae, a *Kirchero* editae, confirmatum vidimus, etsi illic non ⲘⲈⲚⲞⲨϤⲒ legamus, quod verum urbis huius nomen fuisse diximus, sed (*o*) ⲠⲀⲚⲞⲨϤ, vel quod idem est, abiecto nempe articulo, ⲚⲞⲨϤ. *Balmis* apud *Kircherum* in Oedipo tom. I p. 19: *Noph nomen urbis in Aegypto, barbare dicta Monph.* Nam haec nomina eodem redeunt, et re ipsa idem sonant, nisi quod prius ⲘⲈⲚⲞⲨϤⲒ sit paulo plenius, posterius ⲠⲀⲚⲞⲨϤⲒ sit contractius, quemadmodum urbis cuiusdam in Graecia incolas, modo Θῶας, modo etiam 'Ακροθοΐτας appellari deprehendimus. Hinc iam ratio peti potest, quamobrem urbs ista a Scriptoribus Sacris aliquoties נֹף, aliquando etiam מֹף appelletur, quod (*p*) viris quibusdam eruditis difficile explicatu visum est, aut cuius saltem veram rationem non reddidere (*). 2) Si porro fidem ad-

Aegyptios quosdam urbem hanc suo sermone dixisse Menf, *unde Graeci* Μέμφιν *fecerint*. Conf. *Maillet*, Description d'Egypte Part. I p. 275, Part. II p. 19 edit. in 8vo.

(*n*) Vid. eius *Itiner.* p. 10. Adde eiusd. *Histoire de l'Eglise d'Alexandrie* p. 23.

(*o*) Vide *Kircheri* Linguam Aegyptiacam restitutam p. 207.

(*p*) Vid. *Grotium* in Iesai. XIX. 13, *Bochartum* Geogr. Sac. Part. I Lib. IV c. 27, *Vitringam* in Iesaiam, Tom. I p. 564, *Hornium* ad *Sulpicium Severum* p. 56, 418, 438.

(*) De nominibus Μέμφις, נֹף, מֹף, comparetur *Iablonskius* tom. I Opusc. p. 137, 150, 179, 180, et quae illic notavi.

adhibemus traditionibus, ab antiquo inde tempore, in hodiernum usque diem, inter Aegyptios receptis, in illo regionis tractu, qui olim complectebatur Memphim, plurima monumenta Iosephi, Aegypti Proregis, et Israëlitarum in Aegypto commorantium, visenda erant quondam, et hodieque visuntur. Sed argumentum hoc peculiari dissertationi reservamus.

§ V.

Dictorum ad praesens institutum applicatio.

Quodsi iam ea, quae in superioribus disputavimus, recte expendantur, consequi mihi quidem videtur, alterutram antiquissimarum harum urbium, aut Heliopolin, aut vero Memphim (*q*), regiam sedem illo tempore fuisse, quo Israëlitae vixerunt in Aegypto. Forsitan caput regni Heliopolis erat, cum Iosephus toti Aegypto praeficeretur, sed quae ipsa praerogativa potuit tempore Mosis transiisse ab Heliopoli in Memphim. Quid vero prohibet dicere, uno eodemque tempore, et Heliopolin, et Memphim, regibus Aegyptiacis domicilium praebuisse? Si enim regibus Persarum, ut veterum (*r*) permulti memoriae prodiderunt, in moribus positum erat, ut ver Susis, aestatem Ecbatanis, hyemem Babylone agerent, quidni idem regibus Aegypti licuit? Ita certe fecisse *Salatin*, primum inter *Pastores*, vulgo sic dictos, regem, testatur *Manetho* apud *Fl. Iosephum* Lib. I contra Apionem § 14. Vtram vero urbium harum eligas, sive Helio-po-

(*q*) Ea ipsa fuit sententia *Merceri.* Vide *Hornium* ad *Sulpicium Sev.* p. 56.

(*r*) Vide *Ez. Spanhemii* Observat. in *Iuliani* Orat. I. p. 125, 126.

pólin, five Memphim, omnia recte fe habebunt, neque occurret in hiftoria Mofaica quidquam, quod non, admiffa hac hypothefi, explicari commode et conciliari queat.

§. VI.

De Ramfes et Pithom. Illae in Gofen non fuerunt urbes.

Tranfimus iam ad alias urbes, quarum mentio in hiftoria commorationis Ifraëlitarum in Aegypto occurrit, *Ramesfen* videlicet et *Pithom*, quas negligere tanto minus convenit, quod, fi viros quosdam eruditiffimos audimus, partem Terrae *Gofen* illae fecerint. *Vrbes Rameffes et Pithom in Gofen fuere, Exod.* I. II, inquit *Camp. Vitringa* (*s*). Nec abludit *Marshamus* (*t*). Sed, quod pace tantorum Virorum dixerim, Rameffes et Pithom urbes, memoratae Exod. I. II, ad regionem *Gofen* omnino non pertinuerunt; nihil faltem in hiftoria Mofis deprehendo, quod me, ut ita fentiam, cogat. Non nego quidem, *Gofen* ipfam (*) vocari ארץ רעמסס *Terram Ramfes* Gen.

(*s*) Geogr. Sac. cap. VIII § 2.
(*t*) Canon. Chron. p. 107—109.

(*) In margine codicis fui *Iablonskius* haec appofuit, fed quo confilio, non fignificavit: „ Graecus Textus libri Iudithae cap. I v. 9, καὶ τοῦ ποταμοῦ Αἰγύπτου καὶ Ταφνὰς, καὶ Ῥαμεσσῆ, καὶ πᾶσαν γῆν Γεσέμ; v. 10, Ἕως τοῦ ἐλθεῖν ἐπάνω Τάνεως καὶ Μέμφεως, κ. τ. λ. In verfione vulgata, multa hic omittuntur." De notatione nominis urbium *Raamfes* f. *Ramfes*, *Pithom* et *On* dixi in auctario Gloffarii, t. I Opufc. p. 447—449, et in annotatione ad ipfum Gloffarium p. 184, 185, non immemor eorum, quae h. l. § 6—9 a *Iablonskio* obfervantur, non omnia ea fatis explorata. Ad initium § VII adfcripfit

Gen. XLVII. 11, in quam cum familia sua habitatum concessit Iacobus Patriarcha. Sed quis dicat, *regionem* illam cum *urbe Ramesse*, quam diu post aedificarunt Israëlitae, fuisse eamdem? Itaque duae hae Ramses, vel Ramessae probe sunt (*u*) distinguendae, sicut etiam in utroque nomine diversa adhiberi puncta cernimus. Priori enim nomini, Gen. XLVII. 11, puncta haec addita legimus, רַעְמְסֵס, quando provinciam significat. Posterius nomen, Exod. I. 11, רַעַמְסֵס punctatum videmus, quando sermo est de urbe, ab Israëlitis diu post mortem Iacobi et Iosephi exstructa. Hoc argumento nihil tamen probari, frustra existimat *Christ. Müllerus*, contra ea, quae hac et sequente §§ de Ramessis duabus distinguendis dicuntur, disputans in Satura Observationum p. 188 et 189, cum quia Masorethae fluctuant in nominibus Aegyptiis exprimendis, tum quia Graeci interpretes hanc permutationis differentiam ignorant. Neque vero sequitur, postremam istam urbem, quia ab Israëlitis aedificata fuit, sitam quoque fuisse in *Gosen*. Ex illa potius, ut pensa per-age-

(*u*) Fecerunt hoc ex veteribus *Kimchi* et *Abenezra* in Gen. XLVII. 11. et Exod. I. 11, quibus adstipulantur ex recentioribus interpretum doctissimi, et *Cellarius* Geograph. Afric. p. 53.

---

scripsit *Iablonskius*: „ *Murtadi*, auctor Muhammedanus Arabs, de admirandis Aegypti p. 110 ait, *urbem Masra* (quae hodie *Cairo* audit) *dictam quondam fuisse Emsos*. Vide et eumdem p. o, 32. Haec sententia non magnopere abit ab illa Iudaeorum, de qua ego p. 45 [§ VIII]. Vide et *Vanslebium* ex *Macrizio* in relatione itineris sui p. 10." Malui hanc et paucas alias animadversiones, quas Auctor suo exemplo Dissertationum de Gosenitide alleverat, annotationi meae inserere, quam eas aut prorsus omittere, aut loco alieno, et contra mentem *Iablonskii*, in ipsa oratione ponere.

agerent, per totam Aegyptum Israëlitas discurrisse, observatur Exod. v. 12. Et urbes illas Ramessen et Pithom non sibi erexerunt, sed Aegyptiorum regibus, Exod. I. 11.

§ VII.

Speciatim de Terra Ramses, quae fuit ipsa Gosen.

Possent haec sufficere. Sed quia in eo iam sumus, de omnibus hisce nominibus agamus nonnihil distinctius, eaque explicemus. Forte hinc aliis occasio praebebitur in rem ulterius inquirendi. Quantum igitur ad ארץ רעמסס *Terram Ramses* spectat, crediderim ego, id nomen Terrae *Gosen*, post adventum Israëlitarum, ex re ipsa adhaesisse. ⲣⲉⲙϣⲱⲥ Aegyptiace dicuntur *homines vitam pastoritiam agentes*. ϣⲱⲥ enim, lingua Aegyptiorum, ac speciatim dialecto Thebaidis, dici *pastorem*, praesertim *ovium*, etsi vox illa, in monumentis hactenus editis, non occurrat, commodiori loco, in sequentibus (*) demonstrabo. Id etiam observavit *Ludovicus Picques*, eruditionis exquisitae fama celeberrimus, in epistola ad *B. Iacquelotum*, inserta *Iordani* relationi de Vita *La Crozii* Part. II p. 297. ⲣⲉⲙ vero est ex ⲣⲱⲙⲓ, *homo*, et in compositione cum aliis nominibus, ita, ut hic expressimus, centies adhibetur. Nemo igitur sermonis Aegy-

(*) Fidem liberavit *Iablonskius*, non quidem in Dissertationibus de Gosenitica regione, sed in Glossario v. Ὑκσῶς, t. I. Opusc. p. 262, 263, ubi notavi. In prima harum disputationum editione p. 43 et 44 male ⲥⲱϣ legitur pro ϣⲱⲥ. Errorem suum vidit et ipse correxit Vir Cl. in literis ad *La Crozium*. Vide Thesaurum Epistolicum tom. I p. 206, 207.

Aegyptiaci gnarus dubitabit, quin ⲣⲉⲙⲱⲱⲓⲥ sint *homines vitae pastoralis.* Ab his, Israëlitis nempe, *Gosen* dicta est רעמסס, quasi dicas, *regionem Pastorum*, sicut *ἀπὸ τῶν βουκόλων*, *bubulcis*, qui in palustribus Aegypti habitabant, et ex latrocinio vivebant, aliam Aegypti regionem, Βουκολίαν dictam fuisse (*v*), scriptores memoriae prodiderunt. Huic argumento pressius insistendum. Magna enim inter hos et Israëlitas est convenientia. Vide inprimis *Strabonem* Lib. XVII p. 545 [1142]. Illorum videtur fuisse possessio *Racotis*, quae postea *Alexandria* dicta. Conf. *Strabo* l. c. et p. 552 [1161]. Hinc *Stephanus Byzantius*, Ἡρακλεοβουκόλοι, *Αἰγυπτιακὴ συνοικία.*

§ VIII.

De urbe Ramesse, quam putamus esse Heliopolin.

A regione *Ramses* utique diversa fuit urbs רעמסס, quam LXX interpretes vertunt Ῥαμεσσῆ, quamque ab Israëlitis aut aedificatam, aut certe ornatam, Moses memorat, Exod. I. 11 (*w*). Illam autem urbem aliam,

(*v*) Vide *Heliodori* Aethiopica Lib. I p. 11 ed. Bourdel., *Strabonis* Lib. XVII p. 545 [1142], *Capitolinum* in vita M. Antonini Philos. Cap. 21, et adde ibi notas *Casauboni.* Poterit ex locis hisce citatis corrigi et suppleri *Cellarii* Geographia Africae p. 20. Confer praeterea notas *Valesii* ad *Eusebium* Lib. VII Hist. Eccles. cap. XI p. 132, *Renaudotum* Hist. Patriarch. Alexandr. p. 59, et ante omnes *Gaulminium* in Vitam Mosis, p. 147, 148 edit. Fabricii.

(*w*) Observa in textu Hebraico esse, *aedificavit — Pithom et Raamses.* Graecus vero habet, *ᾠκοδόμησαν — τήν τε Πειθὼ, καὶ Ῥαμεσσῆ, καὶ Ὧν, ἥ ἐστιν Ἡλίου πόλις.* Coptus haec fideliter ita reddidit, ⲁⲩⲕⲱⲧ — ⲡⲉⲑⲱⲙ ⲛⲉⲙ ⲣⲁⲙⲉⲥⲥⲏ ⲛⲉⲙ ⲱⲛ ⲉ̀ⲧⲉ ⲑⲃⲁⲕⲓ ⲙ̀ⲫⲣⲏ ⲧⲉ,

aliam, quam Heliopolin, non fuisse, mihi quidem certum est. Primum et antiquissimum urbis illius nomen videtur fuisse אן, sic enim appellatur Genes. XLI. 45, 50, XLVI. 50. Interpretes Aegyptiaci, sermone suo, quod iam monui, nomen illud exprimunt ⲰⲚ, quod contractum crediderim ex ⲞⲨⲈⲒⲚ sive ⲞⲨⲞⲈⲒⲚ (x). Ita dialecto Thebaidis, vocatur, *lux*. Adeoque proprie accipiendum non est, quod *Cyrillus Alexandrinus*, ut me aliquando monuit Celeberrimus *La Crozius*, alicubi (*) scriptum reliquit, *On* Aegyptiis dici *Solem*. Si *Lucem* metonymice *Solem* appelles, verum est; sed *On*, uti ego existimo, proprie *lucem* designat. Successit huic antiquissimo urbis illius nomini, nisi me opinio fallit, nomen רעמסס, Ῥαμεσσῆ, quod, si Aegyptiacum sermonem in consilium adhibeas, *agrum Solis* sonabit. ⲢⲎ Aegyptiis dici *Solem*, hodie ignotum non est, et huic urbem illam, uti et Praefecturam totam, ab Aegyptiis

(x) Observa, in hac voce ⲞⲨⲞⲈⲒⲚ primam syllabam ⲞⲨ, quae hominibus praeponi solet, generis et masculini et foeminini, ceu nota generis indefiniti, sine dubio cum radice ipsa coaluisse, quale quid in permultis aliis vocabulis Aegyptiacis usu venire, certissimum est. ⲞⲈⲒⲚ igitur est ipsa radix, *lucem* significans, ex qua facile potuit contrahi ⲰⲚ. Sed sine dubio intelligendus *Sol*, ut Iobi cap. XXXI. 26, per אור *lucem* omnes interpretes intelligunt *Solem*. Vide *Vossium* de Orig. Idolol. Lib. II c. 3 p. 161 sqq.

(*) Locum *Cyrilli*, quem frustra a se quaesitum *Iablonskius* testatur in Glossario, indicavi tom. I Opuscul. p. 184.

ptiis consecratam fuisse, vel ipsum Graecum nomen Ἡλιούπολις satis testatur. ⲙⲉϣϣⲏ, si analogiae rationem habeamus, antiquitus videtur Aegyptiis *agrum* significasse; certe derivatum ex hoc ipso vocabulo, ⲙⲉϣϣⲱⲧⲥ, idem prorsus significans, in versione Bibliorum Aegyptiaca, saepiuscule legitur. Est igitur ⲣⲏⲙⲉϣϣⲏ, Ῥαμεσσῆ, *ager* (*y*) Deo *Soli* sacratus; uti regiones Aegypti cunctae, atque urbes praestantiores, Deo cuipiam nuncupatae erant. Itaque Hebraei, vim vocabuli Aegyptiaci expressuri, urbem illam accurate (z) appellant בית שמש *Domum Solis*, Ierem. XLIII. 13, uti Graeci constanter Ἡλιούπολιν. Eamdem, quam nunc protuli de Ῥαμεσσῆ sententiam, fovisse olim alios etiam Iudaeos, colligo ex *Beniamine Tudelensi*, qui in *Itinerar.* p. 213 commemorat, se in Aegypto *pervenisse ad* עין אלשמס *fontem solis, quae eadem sit Rameses, iam devastata* (*a*). Quod nunc ex ipsa significatione nominis Aegyptiaci confirmatum vidimus. Addere his non inutile erit, memoriam huius

(*y*) *Ager* hic significat certum aliquem *Terrae Tractum*, ut Ps. LXXVIII. 12, Gen. XXXII. 3, XXXVI. 35, Num. XXI. 20, aut etiam *urbem* ipsam. Apposite apud *Aristophanem* in Pluto p. 79. edit. Genev. [v. 772], Plutus, postquam visum recuperavit, salutans, primo solem, deinde Athenas, ubi salus ipsi contigerat, ait: *ἔπειτα σεμνῆς Παλλάδος κλεινὸν πέδον· deinde venerandae Palladis inclytum solum. Horatius* id dixit *intactae Palladis urbem*, Carm. Lib. I Od. VII. *Aristophani* igitur Παλλάδος πέδον idem est, quod Παλλάδος πόλις. Atque sic ex *Aristophane* verba haec citat *Stephanus Byzantius* in voce Ἀθῆναι. Ἔπειτα σεμνῆς Παλλάδος κλεινὴν πόλιν.

(z) Vide hic la Bibliotheque Germanique Tom. XXXVII p. 200.

(*a*) Vide et *Herbeloti* Biblioth. Orient. artic. *Ain al Schams* p. 79. b.

huius rei ipsis quoque Aegyptiorum traditionibus conservatam et propagatam fuisse. *Theodotus* enim et *Artapanus*, scriptores Graeci, qui de rebus Israëlitarum, deque eorum in Aegypto gestis sigillatim, multa memoriae prodiderunt, in quibus falsa veris, ex Aegyptiorum traditionibus, admiscuerunt, conditae aut exornatae ab Israëlitis Heliopoleos mentionem quoque faciunt. *Theodoti* verba, ab *Eusebio* (*b*) servata, haec sunt: Τούτους δέ φησι καὶ τὸ ἐν Ἀθὼς καὶ τὸ ἐν Ἡλιουπόλει ἱερὸν κατασκευάσαι· *Hos* (Abrahamidas et Israëlitas) *ait auctor ille, et templum in Athos* (Pithom) *et in Heliopoli construxisse. Artapani* vero haec verba idem *Eusebius* retulit (*c*): Τοῦτον δὲ τοῖς Ἰουδαίοις φαύλως προσφέρεσθαι· καὶ πρῶτον μὲν τὴν Κεσσὰν οἰκοδομῆσαι, τό τε ἐπ᾽ αὐτῇ ἱερὸν καθιδρύσαθαι, εἶτα τὸν ἐν Ἡλιουπόλει ναὸν κατασκευάσαι· *Hunc* (regem Palmanothem) *iniquum se praebuisse in Iudaeos, et primo quidem Kessam* (Gosen) *aedificasse, et templum in ea condidisse, mox vero templum Heliopoli perfecisse.* Pensitandum erit, an eo pertineat, quod *Plinius* observat Lib. VI c. 29, *Solis quoque oppidum, quod non procul Memphi, in Aegypti situ*, sive, *in Aegypto situm, diximus, Arabes conditores habere.* Ego tamen putem, id accipiendum esse de Arabibus, qui Abrahami iam tempore Aegypti domini erant, et tum quidem *Tanin* regni sedem constituerant. Postea videntur eorum nati *Heliopolin* condidisse. Idem ante me alii dudum observarunt Quamobrem minus necesse est, ut plura hoc loco addantur.

§ IX.

(*b*) Praepar. Evang. Lib. IX p. 251 edit. Graec. R. Steph. (*).
(*c*) Loc. cit. p. 252. [cap. 27 p. 431].

(*) Non ea sunt verba *Theodoti*, sed *Artapani*, apud *Eusebium* IX P. E. cap. 23 p. 430.

§ IX.

Occurritur obiectioni.

Nec vero excipere hic licebit, Heliopolin ab Israëlitis, diu post mortem Iosephi, condi minime potuisse, quae iam Iosephi tempore illustris erat. Etenim Moses non narrat, Israëlitas tum demum urbes has condidisse, sed potius hunc in modum ornasse et aptasse, ut essent עָרֵי מִסְכְּנוֹת Exod. 1. 11, πόλεις ὀχυραὶ, uti habet versio τῶν LXX, i. e., ut ego existimo, *urbes aggeribus munitae*, adversus impetus Nili, in Aegyptum se effundentis, ut, sic in tuto collocatae, esse possent horrea et granaria regum Aegypti. Huiusmodi praesidiis plurimas Aegypti urbes, quae alluvioni fluminis expositae erant maxime, instructas fuisse, et veterum testimoniis constat, et hodieque cernitur. Vide *Diodorum Siculum* Lib. I p. 52 [cap. 57]. Sesostri et Sabaconi haec opera tribuit *Herodotus* Lib. II cap. 137. De Heliopoli autem id sigillatim observare operae pretium duxit *Strabo*, auctor accuratissimus, ita scribens (*d*): Ἐνταῦθα δ' ἐστὶν Ἡλίου πόλις, ἐπὶ χώματος ἀξιολόγου κειμένη, τὸ ἱερὸν ἔχουσα τοῦ ἡλίου· *Ibi est Solis urbs* (Heliopolis) *aggeri magno et praestanti imposita, quae templum solis habet.*

§ X.

Conclusio.

In *Pithom* urbe a Mose pariter memorata, minor etiamnum difficultas occurrit, siquidem illam ad mare rubrum positam fuisse, et ipsius Mosis, et scriptorum quoque Graecorum testimoniis probari potest. Verum quia ista iam nimium excrevit Dissertatio, de Pithom plura dicemus, ubi in viam, quam in exitu ex Aegypto Israëlitae tenuerunt, inquiremus.

DIS-

(*d*) Geogr. Lib. XVII p. 553 [1158].

DISSERTATIO V,

QVAE

EST DE VERO EIVS SITV TERTIA.

§ I.

Quae supra de Memphi dicta erant, confirmantur.

Transeundem nunc esset ad indicia illa, in historia Mosis obvia, ex quibus verum situm et limites Terrae *Gosen* erui posse putamus. Ante tamen, quam id fiat, operae pretium duxi, Lectorem monere, me, postquam ea, quae de Memphi, dissertatione superiori edisserui, et scripta et typothetae commissa iam essent, beneficio doctissimi cuiusdam amici, cui plurimum debeo, incidisse in Epistolas *Sicardi*, Iesuitae et Missionarii in Aegypto, ubi diu vixit, et haud ita pridem diem suum obiit, quem sola lectio historiae Sacrae in eamdem perpulit sententiam, quam dissertatione memorata exposui. Nam et is ita censet, Memphim eo tempore, quo Israëlitae in Aegypto peregrinati sunt, regni illius caput et Metropolin fuisse, idque rationibus pensitatu dignis confirmat. Verba eius, quia ad institutum nostrum magnopere faciunt, adscribere abs re non fuerit. Ita autem ex Gallico sermone conversa

fo-

sonant (*a*): *In ea sum sententia, Pharaonem illum, Aegypti regem, quo regnante Israëlitae ex Aegypto exierunt, duce Mose, sedem suam habuisse Memphi. In textu certe Sacro conceptis verbis legimus, Mosen adhuc in cunis vagientem* (*b*) *Nili fluentis eo ipso loco expositum fuisse* (*c*), *ubi regis filia deambulare, et corpus abluere aqua consueverat, cura etiam virginis illius regiae nutritum, postea et educatum fuisse. Liquido hinc apparere arbitror, quod locus nativitatis Mosis, a sede regum Aegypti non ita procul remotus, quodque regia illa Aegypti, ad littus Nili fluminis posita fuerit. Duo haec criteria, non Tani, non aliis urbibus, quae diversis aetatibus domicilia regum Aegypti fuere, sed soli Memphi conveniunt. Suppono, Heliopolin, quam hodie Mataream vocant, quaeque propinqua est et Cahirae et vico Gizé, urbem illam esse, in qua lucem vidit Moses.* Apion *certe, teste* (*d*) Iosepho, *asseverat, hanc fuisse Aegyptiorum opinionem et traditionem antiquissimam. Memphim vero* Herodotus, Antoninus, Strabo, Plinius, Diodorus, *et in universum omnes, ad littus Nili Occidentalis, e regione Babylonis, quae Nilo a latere Orientali adiacet, collocant.* (*e*) Strabo *adhaec Pyramides quadraginta stadiis a Memphi absuisse testatur; si* (*f*) Plinium *audimus, inter Memphim et Pyramides nonnisi passuum* VI *millia intererant.* (*g*) Diodorus re-

(*a*) Lettre sur le Passage des Israëlites à travers la mer rouge, dans les Nouveaux Mémoires des Missions Tom. VI pag. 3 & suiv.

(*b*) Exod. II. 3.

(*c*) Ibid. v. 5.

(*d*) Lib. II adversus Apion. §. 2. edit. noviss.

(*e*) Lib. XVII p. 555.

(*f*) Lib. XXXVI c. 12.

(*g*) Lib. I p. 32.

refert, Memphim paulo supra Delta sitam esse. Strabo *distantiam exprimit, quae fuit (h) trium Shoenorum. Addit idem auctor (i), Memphim ab Occidente Nili positam, e regione Babylonis esse.* Stephanus Byzantius, *ubi de Latopoli loquitur, ait, eam fuisse suburbium aliquod Mempheos, quod prope contigerit Pyramides. Ex omnibus hisce secum invicem collatis, sequitur necessario, Memphim illic fuisse, ubi hodie vicus Gizé conspicitur, Babylonem vero eo loco, ubi hodie Cahira vetus: utramque ad ripas Nili, Memphim ab Occidente, Babylonem ab Oriente.* Idem auctor ille deinceps probat, ex miraculo in locustis edito, quas ventus Occidentalis in sinum Maris Arabici proiecit, uti nec minus ex via, quam Israëlitae, ex Aegypto egredientes, servarunt; sed quae nunc omitto, quia de illis plura dicendi infra locus commodior sese offeret.

§ II.

Transitur ad argumenta, quae petuntur ex Terra Gosen.

Sed ut iam ad ipsum situm Terrae *Gosen*, ex historia Mosaica indagandum, et suis quasi limitibus circumscribendum, accedamus, argumenta pro sententia nostra stabilienda, pauca quidem, sed satis, ut opinor, evidentia, depromemus 1) ex consilio Dei, volentis, ut Israëlitae in Aegypto a reliquis regni illius incolis seorsim habitarent. 2) Ex miraculo locustarum, quas ventus australis incredibili copia in Aegyptum advexit, ven-

(*h*) Loc. cit. Tres autem Schoeni 7 circiter Leucas Gallicas conficiunt.
(*i*) Ibidem.

ventus vero occidentalis in mare rubrum deturbavit. 3) Ex via, qua Deus Israëlitas ex Aegypto per mare rubrum proficisci voluit. Quae omnia, si seria aestimatione pensitemus, egregie confirmabunt, quod hactenus adstruere conati sumus, *Gosen* nonnisi in tractu Heracleotico Aegypti superioris tuto quaeri posse.

§ III.

Primum argumentum a consilio Dei, Israëlitas in Aegyptum introducentis, quod exponitur.

Quodsi iam *primo* ad consilium Dei, qui populum Israëliticum peregrinantem in Aegypto, uno aliquo regni illius angulo, Terra nempe *Gosen*, inclusos vivere voluit, cogitationes confero, videtur illi tractus eius regionis, quae veteribus Heracleotica, vel Heracleopolis audit, hodie Fioum, quam optime respondere. Voluit namque Deus, ut Israëlitae, non inter Aegyptios dispersi, sed inter se coniuncti, in loco aliquo, a communione cum ceteris Aegyptiis seposito, seorsim habitarent, ne forsitan Aegyptiis permixti, illorum indolem paulatim adsciscerent, ac vitia imbiberent, sicque a moribus, institutis, et religione Patrum suorum degenerarent. Hanc fuisse causam, ob quam Iosephus Patriarcha optaverit, ut gens Iacobidarum, in *Gosen* potius, quam in alia Aegypti Provincia, domicilium figeret, non obscure in textu S. indicatur. Namque Genes. XLVI. 33, 34, ita Iosephum audimus loquentem: *Erit autem, cum vos vocaverit Pharao, et dixerit: quaenam vestra sunt opera? tunc dicetis, homines pecuarii fuerunt servi tui, ab adolescentia nostra, tum nos, tum Majores nostri; ut habitetis in Terra Goschen, quia abominationi est Aegypto pastor gregis.* Quia nempe Israëlitae Aegyptiis futuri erant abominationi, conveniens utique erat, ut disiuncto a

commercio Aegyptiorum loco vitam agerent. Respexisse eo videtur ipse *Celsus* Philosophus, quando, ut (*k*) alio loco iam observavimus, Iudaeis obiecit, *ipsos seorsim, advenarum instar, habitare, et in locis vilioribus pecora pascere iussos fuisse.* Inter Iudaeorum magistros id ipsum videmus observasse *R. Levi*, qui quatuor afferens rationes, quare Iosephus fratribus suis habitandam selegerit atque concesserit Terram *Gosen*, hanc reliquis addere non dubitavit (*l*): *Quia periculum erat, si sparsim habitassent inter Aegyptios, ne ipsorum mores corrumperentur.* Agnoscit idem *Marshamus*, etsi argumento hoc minus feliciter, ad probandam sententiam suam, usus sit (*m*): *Eo*, inquit, *consilio Israëlitae, in extremis Aegypti finibus, a Patriarcha collocati videntur, ut illi, cum essent pastores, et extranei, ab Aegyptiis semoti, non* (*n*) *minus detestabiles essent, quam si in eorum medio versarentur; sed etiam, ut, tum habitatione, tum moribus segregati, in cultu veri Dei, constanter perseverarent.* Eamdem rationem amplectitur nobisque suggerit *C. Vitringa* (*o*) ut ne plures alios commemorem.

§ IV.

Argumentum ex eo desumtum proponitur.

Quodsi autem illam virorum doctorum observationem admittimus et probamus, uti profecto ipso Scripturae testimonio haud mediocriter confirmatur, non pu-

(*k*) Dissert. III § IV.
(*l*) Vide *Drusii* notas major. in Genes. XLVI. 34.
(*m*) Canone Chron. p. 90.
(*n*) Ita lego in editione Franequer., qua utor, sed videtur excidisse vocula *modo*. Eam certe sensus postulat.
(*o*) Geograph. Sac. cap. VIII § 2.

puto, ostendi posse aliquam Aegypti regionem, quae, ad exequendum in Aegypto hoc Dei consilium, tam opportuna fuerit et idonea, quam Provincia Heracleotica. Audiamus, quae de illa refert (*p*) *Paulus Lucas*, partim a se visa, partim ex scriptoribus Arabicis hausta: *Fioum regio est plana, ab omni parte, aut montibus, aut desertis arenosis circumvallata. Campi, quos Nilus prope contingit, cum agris Fioumi non cohaerent, nisi intervenientibus montium faucibus, quas incolae dicunt arte factas esse. Historici Arabum memoriae prodiderunt, Fioum regionem eo modo separatam esse ab Aegypto, quo Aegyptus a reliquo terrarum orbe divisus est, desertis aut mari, quae ipsam totam circumcingunt* (*q*). *Asseverant etiam, Aegypto ab Arabibus iam devicta et occupata, Provinciam Fioum ipsis per integrum biennium mansisse prorsus incognitam.* Alia, quae ibidem sequuntur, nunc brevitatis studio praetermitto. Rem hanc tangit etiam *Wilhelmus Tyrius*, etsi paucis (*r*): *Est tamen quaedam alia regio, ad eandem pertinens Aegyptum, a Cahere distans itinere unius diei per terram inhabitabilem . . . . Hanc Aegyptii lingua sua appellant Phium.* In sequentibus pariter solitudinum et desertorum, quae Provinciam hanc ambiunt, meminit. Sed haec sufficere puto, utpote quibus ea, quae de positione Nomi Heracleopolitici dixeram, abunde confirmantur.

§. V.

(*p*) In descriptione itineris secundi in Orientem Gallica Part. II cap. VI p. 40, 41.

(*q*) Idem ex scriptoribus Arabicis observat *Herbelotus* in Biblioth. Oriental. artic. *Fioum* p. 350. Vide et *Murtadium* de Admirandis Aegypti p. 209.

(*r*) In Gestis Dei per Francos Tom. I p. 969.

§ V.

Secundum argumentum ex miraculo Dei in locustis edito, ubi miraculum ipsum excutitur.

Aliud idque iam *secundum argumentum*, quo nostram de situ Terrae *Gosen* sententiam communimus, capere licet ex plaga octava, Aegyptiis eum in finem a Deo immissa, ut Israëlitae, tetra, qua pressi erant, servitute liberati, securi ex Aegypto egredi possent, Exod. IX. 1—20. Refert enim Scriptor Sacer vs. 3, רוח קדים, proprie (s) *Eurum*, seu ventum flantem ab Oriente, iubente Deo, horrendam locustarum copiam, quae omnes agrorum herbas, omnes arborum et fructus et frondes demessuerint, in Aegyptum intulisse. Ubi illud uno verbo monemus, LXX interpretes, qui h. l. רוח קדים verterunt ἄνεμον νότον, *Austrum*, ventum ex meridie impulsum, culpandos haudquaquam esse. Etsi enim ventus רוח קדים proprie sit *ventus Orientalis*, sive *Eurus*, ponitur tamen etiam saepe pro *vento urente*, sive *Austro*, et in genere etiam pro quocunque vento vehementiore, quemadmodum *Bochartus* (t) et *Clericus* (u) satis probarunt. Et *Austrum* quidem hic a Mose intelligi, ex eo perspicuum esse, *Bochartus* ostendit, quod Aethiopia, regio me-

(s) Apud Calmuckos ipse ille ventus locustas adducere communiter solet. Vide *Petri à Haven* Itinerarium Russicum p. 186.

(t) Hierozoic. Part. II col. 101—103, 106, et 463.

(u) Dissertat. de Maris Idumaei traiectione, quae subnexa est Commentario in Pentateuchum, § V p. 616, 617. Idem tamen vir eruditus, in notis ad Exod. X. 13, illo loco intelligi vult *ventum Orientalem*. Nos rem hanc suo loco relinquimus.

meridionalis, locustarum feracissima sit, ex qua ventus eas in Aegyptum protruserit. Cum igitur ventus ille ex Aethiopia in Aegyptum feratur, sintque in Aethiopia fere continuo innumerabiles locustarum greges, optime et commodissime a Mose dici potuit, Austrum illum urentem locustas in Aegyptum detulisse. Addit vero historiae S. Scriptor vs. 19, Deum precibus Mosis annuentem, ut calamitati huic Aegyptiorum modum poneret, immisisse רוח ים, *ventum maris*, qui locustas omnes coniecerit ימה סוף *in mare algosum*, vel *iunceum*, i. e. sinum Arabicum, qui vulgo nomine *Maris rubri* designari consuevit. *Vento maris* significari *Favonium*, seu *ventum Occidentalem*, flantem ab Occidente, censent probatissimi quique interpretes, quibus ex Hebraeorum gente praeiverunt ad h. l. *Onkelos*, *Ionathan*, *Abenezra*, aliique. *Vulgatus interpres* vertit, *Flare fecit ventum ab Occidente*. Sic etiam *Tremellius*, *Lutherus*, Versiones *Anglica*, *Gallica* et longe plurimae, idque a doctissimis commentatoribus, adductis in medium rationibus, adstruitur et confirmatur. Hic vero obiiciat quis post *Isaacum Vossium* (v), *Quomodo ventus ab occasu, qui locustas in sinum Arabicum, aut mare rubrum repulit, a mari potuit oriri, cum Aegyptus ab occasu nullum habeat mare*? Et profecto mare magnum, Mediterraneum, Aegypto a Septentrione obversum esse omnes norunt, quare ventus is, qui a mari adflavit Aegypto, alius quam Boreas esse omnino non potuit. Verum hic non adeo ad rem ipsam, quam ad usum et indolem sermonis Hebraici attendendum nobis est. Hebraei ventum illum, quia a mari mediterraneo in Palaestinam torquetur et impellitur, hac de causa *ventum*

(v) De Translatione LXX interpretum cap. XIV. p. 44. Rationem hanc probat *Clericus* Commentar. in Exod. x. 19.

tum maris appellant, ut prolixe *Abenezra* (*w*) explicat. Is vero est Favonius, vel ventus occidentalis. Est idem ille ventus, qui hodieque Abyssinios liberat a locustis, et has in mare rubrum coniicit. Vide le Voiage du *P. Lobo* p. 102. Non poenitebit verba *Bocharti* (*x*) etiam hic legere: *Ventum occidentalem Hebraei vocant* רוח ים, *ventum maris, quia mare habent ad occasum. Et illo vento, magna vi flante, in mare rubrum proiectae sunt locustae omnes, ne una quidem relicta in cunctis Aegypti finibus. Cum enim ad Orientem Aegypti sit mare rubrum, has occidentali vento eo propelli oportuit.* Ad obiectiones alias, ab *Harenbergio* motas, respondet *Iac. Kochius*, beleuchteten Hiob Part. II p. 406.

§ VI.

Illi miraculo argumentum superstruitur.

Postrema haec *Bocharti* verba argumentum, quo nunc situm Terrae *Gosen* a me subindicatum adstruere laboro, lectori Geographiae perito, et naris non obesae, per se iam suppeditant. Si enim haec, quae disputavimus, admittantur, uti ab omnibus Scripturae interpretibus, quos, dum haec scripsi, consulere potui, admittuntur, fieri non potest, quin Moses, nomine et virtute Dei, miraculum hocce edens, extiterit in Aegypto superiori. Soli enim huic parti Aegypti, versus Orientem, obiectum est mare, quod vocatur rubrum. Si regiam Aegypti, et Mosen cum Aaro-

(*w*) In Exod. x. 19. Confer *Cartwrighti*, et *Drusii* notas in eumdem locum. Adde *Bochartum* Hieroz. Part. II col. 463.

(*x*) Hierozoic. l. c.

Aarone coram rege causam populi Israelitici tuentem, in Aegypto inferiori tibi fingas, eo ipso mare rubrum concipiendum erit situm versus Meridiem, ventusque ille, qui locustarum agmen in mare hoc proiecit, nullus alius, quam Boreas cogitari poterit, quod tamen, uti *Drusius* (y) adversus *Steuchum Eugubinum* recte monuit, cum verbis textus aperte pugnat. Non dissimulabo, *Petrum Vallensem* iam pridem, dum diversas Aegypti regiones oculis suis contemplaretur, in easdem cogitationes incidisse. Sed praestat eius verba, ex Germanico translata, apponere (z): *S. Scriptura liquido testatur, Israëlitas in Aegypto superiori domicilium habuisse, et ex hoc tractu versus mare rubrum iter instituisse. Ubi enim plagas, quibus, tempore Pharaonis, Aegyptii percussi sunt, commemorat, disertis verbis refert, Deum precibus Mosis permotum, ventum occidentalem vehementissimum excitasse, qui locustas omnes in mare rubrum demerserit, quod indicio est, mare illud, uti nec minus habitacula Israëlitarum, et palatium Pharaonis, quod ultricem Dei manum fuerat expertum, ad Orientem spectasse. Quodsi autem Israëlitae Aegyptum inferiorem incoluissent, quibus mare rubrum a meridie oppositum fuisset, ventus occidentalis utique stragem illam locustarum edere non potuisset.* Nolo praetermittere iudicium, quod in hac causa tulit *Sicardus* Iesuita, quem constat Aegyptum totam saepius emetitum esse, ac speciatim oram maris rubri magna cura sollicite indagasse, ut sedem Israëlitarum in Aegypto, eorumque ex Aegypto exitum, tanto certius indicare et definire posset. Is igitur, postquam miraculum Divinum in locu-

(y) In notis ad Exod. x. 13.

(z) Itinerar. Part. I p. 114, vel p. 153, 154 ed. Gall. in 4to.

locustis editum recitasset, ita pergit (*a*): *Quis est, qui eventum miraculi huius cum situ Taneos, si illa fuit Aegyptiorum regia, bene conciliaverit? Tanis enim mari rubro obversatur ad septentrionem, et a mari hoc distat triginta circiter leucis Gallicis. Si Tanis fuisset domicilium Pharaonis, sequi videtur, locustas potius in mare mediterraneum, quippe quod a Tani sex tantum aut septem leucis abest, devehendas fuisse.*

§ VII.

Tertium argumentum ex via, quam tenuerunt Israëlitae ex Aegypto discedentes.

Pergimus ad *tertium argumentum*, ex quo situm illum Terrae *Gosen*, quem adstruimus, confirmari posse, non immerito auguramur. Et hoc quidem desumimus ex via illa, quam Israëlitae, ex Aegypto exeuntes, tenuisse in historia Sacra feruntur. Non ignoro, diversas extare de hoc Israëlitarum ex Aegypto itinere sententias, quas omnes, si paulo attentius excutere vellem, non dissertationem, sed commentarium scribere me oporteret. Mihi quidem *Sicardus*, Missionarius ordinis Iesuitici, qui, in illustrando hocce argumento, operam posuit summopere laudandam, qui in ipsa Aegypto vestigia Israëlitarum, per desertum ad Mare Rubrum contendentium, presso pede legit, et ordine diligenterque descripsit, in Epistola (*b*) *de Transitu Israëlitarum per mare rubrum*, plenissime satisfecisse, et rem extra dubitationis aleam collocasse vi-

(*a*) Nouveaux Mémoires des Missions Tom. VI p. 7.
(*b*) Dans les Nouveaux Mémoires des Missions Tom. VI init.

videtur. Oftendit (c) ille argumentis, quibus nihil opponi poffe exiftimo, exitum Ifraëlitarum ex Aegypto non alio nifi hoc modo concipi poffe, eos ex campo aliquo, e regione Mempheos ad latus Nili Orientale, adeoque in Aegypto fuperiori prope Heracleopolin fito, profectos effe, et per duplex idque continuum iugum montium, intermedios inceffiffe, atque fic poft iter trium dierum ad maris rubri littus appuliffe. Ego, antequam in Epiftolam eruditi illius Iefuitae incidiffem, tale Ifraëlitarum iter, tales eorumdem in via ftationes, mente mea finxeram, neque etiam aliud hypothefis mea, faepe declarata, patitur. At nunc lecta illa Epiftola, vifa etiam Chorographia, quam a fe in ipfis locis confectam Epiftolae fuae *Sicardus* adiecit, fic in illa fententia confirmatus fum, ut etiam dubium penitus omne una fublatum fit. Illuc igitur Lectorem remitto. De eadem illa via, quam tenuerunt Ifraëlitae, ex Aegypto abeuntes, confulendus omnino eft *B. Vignolius* in Chronologia Sacra Vol. 1 p. 620 ac fqq., ubi eamdem fententiam, quam hic ex *Sicardo* adftruxi, pluribus illuftrat. Utriusque opinionem fatis prolixe oppugnat *Iacobus Koch*, eique aliam opponit, in Beleuchteten Hiob p. 535—541; fed cum illo conferantur obfervationes *Sicardi* et *Vignolii*. Ne tamen a tam nobili argumento plane difcedam ἀσύμβολος, pauca quaedam veluti in tranfitu monebo 1) de loco, unde profecti funt Ifraëlitae. 2) De profectione ipfa, et de itinere, quod profecuti funt. 3) De termino itineris.

§ VIII.

(c) Non aliter iudicat *Petrus Vallenfis*, poftquam et ipfe loca illa oculis fuis contemplatus fuiffet. Vide ejus Itinerar. Part. 1 p. 114. Ita etiam iudicat *Perizonius* Orig. Aegypt. cap. XX p. 356, qui tamen Gofen et Tanim exiftimat vicinam, cap. XIX p. 350.

§ VIII.

Locus, unde Israëlitae profecti sunt.

Locum, unde Israëlitae profecti, iterque suum auspicati sunt, Scriptor Sacer expresso nomine indicavit, Exod. XII. 37, *Profecti sunt Israëlitae de Ramesse*, vel *Rhamses*. Ita et Numer. XXXIII. 3. In Hebraico est מֵרַעְמְסֵס, ex quo intelligi potest, sermonem hic esse, non de urbe ab Israëlitis exstructa, Exod. I. 11, sed de Terra, Iacobo et Familiae eius concessa ad habitandum, Genes. XLVII. 11. *Rich. Pococke*, Observations on Egypt, Lib. III c. IV p. 155, ita scribit: *The Israëlites might go north, leaving the land of Rameses; for I rather suppose it to be a Country, than any particular Town; and it seems to be the Country about Heliopolis, now call'd Matarea.* Plerique interpretes hic de urbe Ramesse cogitant. Ipse *Sicardus* (*d*) *Ramessen* hodie *Bessatin* cognominari putat. Sed simplicius longe et textui Sacro convenientius est, ut per *Ramses* intelligamus Terram *Gosen*, *regionem Pastorum* (*e*), quae se ad Memphim usque et Heliopolin extendebat, quam hactenus Israëlitae inhabitaverant, quamque nunc tandem relinquebant. Equidem non illibenter *Sicardo* concesserim, Israëlitas in illa planitie, quae est e regione Mempheos, quamque prope vicum, hodie *Bessatin* dictum, sitam esse refert, congregatos, sese ad iter ex Aegypto suscipiendum accinxisse, atque inde tandem castra in desertum movisse. Sed planitiem illam in finibus provinciae *Gosen* vel Ramses extremis po-

(*d*) Loc. cit. p. 11, 12.
(*e*) Vid. Dissert. III § 2, et IV § 6, 7.

positam fuisse contendo, et sic accipiendum, quod Moses ait, *Israëlitas profectos fuisse e Ramses*. Castra igitur moverunt Israëlitae, in unum congregati, in ultimis provinciae *Gosen* finibus, non procul ab illo loco, ubi hodie est Cahira vetus, vel Babylon antiqua. Consentit *Iosephus*, qui huius loci conceptis verbis meminit, ubi discessum Israëlitarum ex Aegypto literis consignavit (*f*): Τὴν δὲ πορείαν ἐποιοῦντο κατὰ Λητοῦς πόλιν, ἔρημον οὖσαν ἐν τοῖς τότε· Βαβυλὼν γὰρ ὕστερον κτίζεται ἐκεῖ, Καμβύσου καταστρεφομένου τὴν Αἴγυπτον· *Iter autem faciebant per Letopolin, tunc desertam; ibi vero postea condita est Babylon, cum Cambyses Aegyptum devastaret*. Et certe, hîc via vulgo nota et trita ducebat ad mare rubrum, quae alioquin, propter horrida deserta, non ubique omnibus patebat. Mentionem eius facit *Palladius*, ubi vitam Anachoretarum in Aegypto depingit (*g*): *Sedebat autem B. Antonius inter Babylonem et Herculeas* (i. e. Heracleopolin) *in vasta solitudine, quae fert ad mare rubrum*. Eiusdem illius viae, qua et profecti sunt Israëlitae, accuratissimam descriptionem dedit *Sicardus* in Epistola saepius laudata, et addita eidem Chorographia. Egregie hoc illustrat locus *Philoponi* in Hexaëm. Lib. IV cap. 5, adductus a *Wesselingio* ad Itineraria vetera p. 728: Πλησιάζει δὲ ὁ Ἀράβιος κόλπος τῇ κατ' Αἴγυπτον Βαβυλῶνι, ὁδὸν ἐξ αὐτῆς ἔχων, ἀχθοφόροις μὲν ζώοις ἡμερῶν ἐγγὺς που τεσσάρων, ὀξυτάτῳ δὲ δρομεῖ, ἵππον ἐλαύνοντι, νυχθη-

(*f*) Antiq. Lib. II cap. XV § 1.

(*g*) In Hist. Laus. cap. XXVI, ex versione et editione *Herveti*. Verba Graeca ita habent in Bibliotheca Patrum magna Tom. XIII p. 937: Ἐκαθέζετο δὲ ὁ μακάριος οὗτος μεταξὺ Βαβυλῶνος καὶ Ἡρακλείας εἰς τὴν πανέρημον τὴν φέρουσαν κατὰ τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὡς ἀπὸ τριάκοντα σημείων τοῦ ποταμοῦ.

νυχθημέρου. Referendum eo quoque eſt, quod *Hieronymus* ſcribit in vita Hilarionis, Opp. Tom. IV Part. 2 col. 88: *Tribus igitur diebus* ab Aphroditopoli *per vaſtam et horribilem ſolitudinem tandem ad montem pervenerunt*, in quo habitaverat Antoninus. Comparetur *Maillet*, Deſcription de l'Egypte Tom. I p. 288, cuius haec verba ſunt: *Il s'en trouve de marbre blanc ſur les bords de la mer rouge & aux environs du mont Sinai, d'ou ce marbre peut avoir été transporté en Egypte, & être venu par terre* en trois jours de route *jusqu'au pied de cette Pyramide.* Conf. Tom. II p. 73 et 336. De via hac, ducente ad mare rubrum per deſertum, loquitur etiam *Moriſonus*, citatus a *Vignolio* Tom. I Chronologiae Sacrae p. 622, 623. Hinc iam apparet, quis ſit ſenſus verborum Moſis Exod. XIII. 17, 18.

§ IX.

Iter Iſraëlitarum per deſertum.

Iter ipſum Iſraëlitarum per deſertum trium (*h*) fuit dierum, uti a Moſe relatum accepimus. Tres ſaltem ſtationes Iſraëlitarum, Ramſe egreſſornm, numerantur (*). Primam enim habuerunt in *Succoth*, ſecun-

(*h*) Vide loca *Philoponi* et *Mailleti* in ſuperioribus citata, et adde *Sicardum* dans les Nouveaux Mémoires des Miſſions Tom. VI p. 26.

(*) De *Sucooth*, *Etham* et *Pihaohiroth* diverſas *Shawii*, *Pocockii* ac *Niebuhrii* opiniones ſuamque expoſuit *Schutte* in eruditis diſſertationibus de itinere Iſraëlitarum per deſertum p. 14 ſqq. In auctario Gloſſarii dixi de *Etham*, *Pihachiroth* et *Pithom*, t. I Opuſc. p. 430, 446—448, item de voce *Achi* in annotatione ad Gloſſarium p. 45, 46.

cundam in *Etham*, tertiam in *Pihachiroth*. Vid. Exod. XII. 37, XIII. 20, XIV. 2. Et totidem diebus iter illud commode absolvi posse, etiam a magna hominum multitudine, propria experientia edoctus testatur (*i*) *Sicardus*. Olim in deserto hoc fuisse urbes, patet ex Relatione *Vanslebii* p. 332. Prima statio in itinere Israëlitarum dicitur *Succoth*, סכות, nomine non Aegyptiaco, sed haud dubie Hebraico, cuius tamen memoria diu post conservata mansit. *Antoninus* certe in Itinerario, in illo Aegypti tractu, in latere Arabico, inter *Aphroditen* et *Babyloniam* medias collocat (*k*) *Scenas Mandras*, quod plane סכות, *Tentoria*, significat. Videtur autem fuisse locus, qui proficiscentibus per desertum exilia tecta et tuguria offerret. Secunda statio nominatur *Etham*, Hebraice אתם. LXX interpretes h. l. habent Ὀθώμ, verum Num. XXXIII. 6, 7, iidem scripserunt Βουθάν (*l*). Interpres Aegyptiacus non minus Exod.

(*i*) Epist. cit. p. 26, 27.

(*k*) In Itinerario *Antonini* Augusti loca ita ponuntur p. 168, 169,

Aphrodito M. P. XXIV.
Scenas Mandras M. P. XX.
Babylonia M. P. XII.
Scenas Veteranorum M. P. XVIII.
Vico Iudaeorum M. P. XII.

In Notitia Dignitatum utriusque Imperii fol. 86. b. legitur: *Ala septima Sarmatarum*, *Scenis Mandrorum*. — *Ala quinta Retorum*, *Scenis Veteranorum*. Coniectura *Calmeti*, per *Succoth* intelligentis *Scenas Veteranorum*, probabilis visa fuit *Vignolio* Tom. I Chronol. p. 629.

(*l*) In *Syncelli* Chronographia p. 127 scribitur Νουθὰμ. In versione Alexandrina Exod. XIII. 20 est Ὀθὼμ vel Ὀθὸμ, sed Num. XXXIII. 6, 7 Βουθὰν, pro quo in Codice Oxoniensi Σουθὰμ. Conf. *Vignolius* Tom. I Chronologiae p. 630 sq., docte disputans contra *Calmetum*, qui urbem *Butum*, cuius *Herodotus* meminit Lib. II c. 59 et alibi, vult intelligi.

Exod. XIII. 20, ubi in Hebraico est אתם, quam Exod. I. 11, ubi in textu legitur פתם, expressit ⲡⲉⲑⲱⲙ, tanquam idem utrobique nomen occurreret, nisi, quod in altero loco ⲡ, nota masculini generis, additur, quae in altero omittitur. Neque in eo interpretem Aegyptium a vero aberrasse putaverim. Etsi enim *Pithom*, ab Israëlitis constructa, Exod. I. 11, diversa fuerit ab *Etham*, in qua stationem secundam egerunt, nomen tamen istud utrumque rem unam eamdemque significat. ⲁⲧⲥⲱⲙ Aegyptiis *τὸ πέρας τῆς θαλάσσης*, *terminum maris*, sonat. In textu Hebraico Exod. XIII. 20 et Num. XXXIII. 6 additur, *et requieverunt in Etham*, *in fine deserti*. Hoc illustrat nomen Aegyptiacum. ⲁⲧⲥⲱⲙ proprie est *ora maritima*, חבל הים, ut Tzephan. II. 6 vocatur ora maritima Phoeniciae, quod Chaldaeus vertit *terminum maris*. Vide notas *Munsteri* ad illum locum. *Etham* igitur fere idem est, quod *Nephthys*, de quo lege Pantheon meum Lib. V cap. III § 3, 4, et Collectionem vocum Aegyptiacarum in Νέφθυς [tom. I Opusc. p. 160, 161, c. n.]. ⲁⲧ significat *τὸ πέρας*. Psalm. XXII. 27 ⲛ̀ϫⲉ ⲛⲉⲁⲧ ⲧⲏⲣⲟⲩ ⲛ̀ⲧⲉ ⲡⲕⲁϩⲓ, *πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς*. Ita quoque Ps. LIX, 13, LXVII. 7. Hinc ⲟⲩⲉϭⲧ et ⲟⲩⲱⲧ *ἀφορίζειν*, Exod. XIX. 12, 23, XXV. 33. Poterat nomen hoc recte convenire urbi *Pithom*, quam *Herodotus* (*m*) et ex eo *Stephanus Byzantius* (*n*) *Πάτουμον* vocant, ut, quae posita in extremo recessu sinus Arabici eum veluti clauderet et finiret. Poterat et

(*m*) Lib. II c. 158.
(*n*) In *Πάτουμος*.

et convenire deserto. isti, quod sinum Arabicum ab utroque latere, occidentali et orientali, cingeret, illique terminum imponeret. Totam enim illam oram, quae et a latere Aegyptio, et a latere Arabico, inter mare et imminens ei iugum montium intermedium, erat, nomen hoc tulisse, facile intelligetur, si loca paulo ante citata inter se comparentur. Tertiae denique stationi nomen erat *Pihachiroth*, vel, ut etiam Numer. XXXIII. 7 legitur, *Hachiroth*. Ex quo colligere datur, etiam hoc nomen esse Aegyptiacum, in quo proinde ⲡⲓ, nota masculini generis, modo accedit, modo etiam omittitur, quemadmodum etiam in *Pithom* et *Etham* vidimus. De origine nominis Aegyptiaca non dubitabat Cl. *La Crozius*, neque ab hoc prorsus dissentire videbatur *Vignolius* Tom. I Chronologiae p. 637, quamvis brevi ante laudasset etymologiam Hebraicam. Tempore autem eo, quo scribebant οἱ LXX, videtur memoria nominis *Pihachiroth* iam dudum periisse. Nam Numer. XXXIII. 7 vertunt τὸ στόμα Εἰρὼθ, quod interpretes Copti sic expresserunt, ⲣⲱⲓϥ ⲙ̀ⲡⲓⲥⲣⲱⲑ, sed versu sequenti 8 habent ⲛ̀ⲡⲓⲥⲁⲣⲱⲑ. Significat vero *Pihachiroth* Aegyptiis *locum, in quo magna copia graminis et herbarum provenit. Achi* Aegyptiorum lingua dictum fuisse *gramen*, et *viride*, *Hieronymus* (*o*) iam pridem observavit: *Pro iunco*, inquit, *papyrum transtulerunt* LXX, *de quo charta fit, addentes de suo* Achi, Viride, *quod in Hebraico non habetur. Quumque ab eruditis quaererem, quid hic sermo significaret*,

(*o*) Lib. VII in Iesa. col. 187, ubi consule *Martianaeum*. Adde *Grotium* et *Cartwrightum* in Gen. LI. 2, *Vitringam* in Iesa. XIX. 7, p. 559, et *Drusium* in Ecclesiasten Syracidis XL 16 vel 18.

ret, *audivi ab Aegyptiis*, *hoc nomine*, *lingua eorum*, *omne quod in palude virens nascitur*, *appellari* (*p*). Legitur etiam vox haec in Versione Coptica Gen. XLI. 2 et 18. Hebraeus Codex ibi habet אחו. LXX Seniores scripserunt ἄχει. Interpres vero Aegyptius expressit ⲡⲓⲁϧⲓ, indicio, vocem hanc Aegypto vere deberi. Alioquin enim interpres ille, Graecum secutus, ut alias, extulisset ⲁⲭⲉⲓ. Dum scrinia mea excutio, video Membranas Bodleianas in Oxoniensi Bibliotheca h. l. habere ⲡⲓⲁⲭⲓ. Sed cum tamen etiam scribant ⲡⲓⲁϧⲓ, Aegyptii supponunt, hanc esse suam vocem patriam. ⲣⲱⲧ porro est ἀνατέλλειν, sumiturque de herbis et frugibus ex terra prodeuntibus. Vide, si placet, Matth. XIII. saepius, et loca alia N. T. bene multa. In Discursu Gnostico MSS. p. 19, ⲛ̀ϣⲏⲛ ⲉⲧⲣⲏⲧ ⲛ̀ⲍⲏⲧϥ. Ps. CIV. 14 ⲫⲏⲉⲧ ⲧⲣⲟ ⲛ̀ⲟⲩⲥⲓⲙ ⲣⲱⲧ. Et sic Ps. CXLVII. 8, Deut. XXIX. 18. Erat nempe *Pikachiroth* locus mari rubro contiguus, similis (*q*) illi, quem ab altero eius-

(*p*) Confule hic quoque *Clodii* Lexicon Hebraicum sejectum in אחו p. 26, 27. Is eum *Schultensio* vocem derivat ab Arabico أخا *acha*, id est, *ligavit*, *nexuit*. Vox Aegyptiacae et Arabicae linguae videtur, uti multae aliae, communis fuisse, et radix istius in Aegyptiaca adhuc residua esse ac reperiri. Observa, Numer. XI. 5, ubi est in Graeco τὰ πράσα, Aegyptium id expressisse per ⲛⲓⲏⲭⲓ. Iam ⲏⲭⲓ ab *Achi* parum abludit. Πράσα vero *Hesychius* exponit τὰ βρύα καὶ τὰ φυκία.

(*q*) Vide *Bochartum* Geogr. Sac. Lib. IV c. 29, Part. I p. 320, La Chronologie de Mr. *Des-Vignoles* Tom. I p. 637, et confer Nouveaux Mémoires des Missions Tom.

eiusdem maris latere, Arabico, describit *Diodorus Siculus* (*r*) his verbis: *Nam aquarum fontes non exigui, et rivi frigiditate aquarum nivi haud cedentes, ibidem promanant, quibus ad utrumque terrae latus virescunt omnia, et dulci amoenitate perfunduntur.* Dicitur autem *Hachiroth* sita fuisse *inter Migdol et mare ex adverso Baal Zephon*, בֵּין מִגְדֹּל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי בַּעַל צְפֹן, Exod. XIV. 2, 9. Quod 1) attinet ad מִגְדּוֹל urbem, quam LXX interpretes appellant Μάγδωλον, de ea vide, quae observantur in notis MSS. (*) ad h. l. in exemplari meo Germanico. 2) בעל צפון a LXX interpretibus scribitur Βεελσεπφῶν. Vox Hebraica significat *Dominum* vel *Deum Septentrionis*. *Siedrdus* Iesuita, qui vestigiis Israëlitarum, ex Aegypto egressorum, presso pede institit, putat (*s*) בעל צפון esse montem, qui ad septen-

Tom. VI p. 28, 29, 57, 58. Equidem *Theophrastus* ita scribit Hist. Plantar. Lib. IV c. 8 init. Τῆς δὲ ἐρυθρᾶς καλουμένης ἐν Ἀραβίᾳ μικρὸν ἐπάνω Κόπτου, ἐν μὲν τῇ γῇ δένδρον οὐδὲν φύεται, πλὴν τῆς Ἀκάνθης τῆς διψάδος καλουμένης· σπανία δὲ καὶ αὐτή, κ. λ.; sed loquitur de regionibus, quae sunt supra Coptum.

(*r*) Lib. III p. 155, edit. Wechel. [cap. 42 p. 209].

(*s*) Vide les Nouveaux Mémoires des Missions Tom. VI p. 39, 40, 42, 45, 46. De *Baalzephon* consule etiam *Seldenum* de Diis Syris, Syntagm. I cap. 3, et *Vignolii* Chronolog. Tom. I p. 637 sqq.

(*) Cuius ista fuerit annotatio, ipsiusne *Iablonskii*, an alius, et quale argumentum, me fugit. In margine h. l. citat vir Cl „ *Des-Vignoles* Chronologie Tom. I p. 640 & suiv., le Voiage de *Grangier* p. 199 sq." De *Migdol* ego pauca in auctario t. I Opusc. p. 440. Situs urbis et *Baalzephonis* non una ratione definitur a *Pocockio* aliisque Geographis recentioribus. Conf. *Schuttius* l. c. p. 24, 25.

tentrionem iacet, et ad mare usque rubrum extenditur. Obferva, בַּעַל גָּד esse partem montis Libani, monente *Schindlero* (*t*). Sed erat tamen revera urbs, dicta hoc nomine, in illa regione fita; imo vox בעל erat pars nominis variarum urbium, de quibus videndus *Relandus* (*u*). Quid, fi צפון fit Aegyptiacum ϣⲁϥⲉ, *Eremus*, *Defertum?* Ita κατ' ἐξοχὴν vocatur defertum illud, quod Ifraëlitae ingreffi funt, Exod. v. 1, VIII. 27, 28, XIII. 18.

§ X.

Terminus itineris Ifraëlitarum per defertum Aegypti, mare rubrum, vel Sinus Arabicus.

Terminus itineris Ifraëlitarum per defertum Aegypti fuit יַם־סוּף, Exod. XIII. 18, XV. 4, Deut. I. 40, per quod mare omnes hactenus intellexerunt *mare*, quod dicitur, *rubrum*, vel *Sinum Arabicum*, excepto viro illo erudito, cuius fententiam fingularem (*v*) alio loco tetigi. Nempe cum is pro ingenii acumine facile perfpiceret, Ifraëlitarum habitationem in tractu Pelufiaco et Tanitico, cum eorumdem exitu per mare rubrum difficulter admodum conciliari poffe, quod

(*t*) In Lexico p. 223.

(*u*) Palaeft. Ill. p. 610, 611. Pari ratione urbs eft in Siliftria, a Turcis appellata *Baba dagi*, cuius nominis etymologiam tradit *Demetrius Cantemirius* in Hiftoria Ottomannica p. 498, not. 67. Eft quoque in Arabia mons excelfus, cui nomen Δυσάρης [Δουσαρή], tefte *Stephano Byzantio*, quod proprie fignificat *Dominum Shara.* Vide *Pocockium* in Specimine Hiftor. Arabum p. 106.

(*v*) Diff. I § VI.

quod postea multis *Sicardus* (*w*) probavit, per ים־סוף maluit intelligere *Lacum Serbonidem*, Pelusio vicinum. De lacu Serbonide, tamquam is esset ים־סוף, coniecit etiam *Masius* (*x*). Adversus sententiam *Hermanni ab Hardt*, quam nonnulli deinde amplecti et ornare conati sunt, observemus, quod Exod. XIII. 17, 18, distinguantur duae viae in Canaanem ducentes, altera דרך ארץ פלשתים *via per terram Philistaeorum*, in qua via est lacus Serbonis, sed hac via Deus Israëlitas ducere noluit, altera vero, qua re ipsa Deus Israëlitas duxit, est דרך המדבר ים־סוף, *via versus desertum maris rubri* (*y*). Sed, ut alia iam taceam, solum nomen Hebraicum ים־סוף non permittit, ut de alio, quam de mari rubro, cogitare hic possimus. LXX interpretes, qui in Aegypto scribebant, quosque vera illius nominis ratio latere omnino non poterat, ים־סוף semper (*z*) transtulerunt ἐρυθρὰν θάλασσαν, innuentes,

(*w*) In Epistola saepe citata.

(*x*) Videatur IIer Theil der allgemeinen Welthistorie, *x*. 666.

(*y*) Sententiam de lacu Serbonide, quasi dicto ים־סוף, confutat etiam *Iac. Kochius* in Beleuchteten Hiob Part. II p. 406—408. De sententiis aliorum, hic a nobis discedentium, vide *Ioh. Simonis* Onomasticon Vet. Testamenti p. 58, 59, in notis.

(*z*) Loca, in quibus ים־סוף occurrit, vide in Concordantiis Bibliorum Latinis sub artic. *Ruber* [vel *Trommii* Graecis τῶν LXX v. Ἐρυθρὸς]. Perpende inprimis locum Numer. XXI. 4. Confer *Eduardi Leigh* Criticam Sacram fol. 160. b., et *Harenbergii* additiones, quas sic vocat, ad *Relandum* in Novis Miscell. Lips. Vol. VI p. 445, ubi et laudat *Oldermanni* dissertationem de ים־סוף ad Exod. XXIII. 31, Helmstadii 1712, in quibus tamen *Harenbergius* contradicit iis, quae affirmaverat p. 440.

tes, quod frustra negaretur, sinum Arabicum, cui iam ab antiquo *maris rubri* nomen inditum fuisse, ex lectione veterum scriptorum indubie constat, etsi fateamur, esse tantum sinum illius maris, cui nomen illud proprie competit. Dicitur autem ים־סוף Hebraeis, quemadmodum inter praestantissimos interpretes fere convenit, ab *algae* vel *iunci*, in mari illo provenientis, copia. Ita *Abenezra* in Exod. XIII. 18: *Dicunt nonnulli, mare vocari eo nomine, quod per eius circuitum nascuntur papyri.* Et *R. Salomo* scribit: Soph *iuncum significat, quo nomine mare appellatur, quod calamorum et papyrorum copia in eo nascatur* (*a*). Quod de mari isto testantur etiam, tum veteres scriptores, tum recentiores itinerariorum compilatores. E veteribus videtur eo etiam respicere *Martialis* Lib. X Epigr. XVI, etsi ad mare Indicum, etiam Erythraeum dictum, transferens, quod de sinu Arabico legerat. Verba eius sunt:

Quicquid Erythraea *niger invenit Indus in* alga.

Videtur autem respicere ad uniones. Vide *Plinium* Hist. Natur. Lib. IX cap. 35, Lib. XXXVII cap. 4 extr. *Martialis* se ipse explicat Libro eodem X Epigr. XXXVIII. 4, 5,

O nox omnis et hora, quae notata est
Caris littoris Indici lapillis.

Tibullus Lib. II Eleg. II v. 15,

Nec tibi gemmarum quicquid felicibus undis
Nascitur, Eoi qua maris unda rubet.

Non-

(*a*) Vide *Fagii* notas in eumd. locum.

Nonnus Dionyſ. Lib. IV p. 74 edit. Graec. Antverp.

Οὐ ποθέω ςίλβουσαν ἐρυθραίην λίθον Ἰνδῶν.

Plinius Lib. XXXVII cap. 4, *Proximum apud nos Indicis Arabicisque margaritis pretium eſt* (*b*). Recentiorum quoque teſtimonia non ſunt negligenda. Scribit *Vincentius le Blanc* (*c*): „ Le long de la mer croiſſent quantité de grands roſeaux, dont avec le temps ſe forment des isles, ce qui rend la côte de mauvais abord, & ceux du païs ſont contraints de la rétoier ſoingneuſement. C'eſt de là, à ce que l'on dit, que les Hebreux appellent cette mer *Souf*." Similia tradit *Lobo* (*d*), confirmantque Miſſionarii recentiores (*e*), item *Thomas Shaw* (*f*). Uti vero Graeci interpretes ים־סוף reddunt ἐρυθρὰν θάλασσαν, ita viciſſim interpres Aegyptius vocem hanc Graecam ſemper transfert ⲫⲓⲟⲙ ⲛϣⲁⲣⲓ, exprimens vim vocabuli non Graeci, ſed Hebraici, cuius tamen certe ignarus fuit. Equidem vox illa ϣⲁⲣⲓ, nonniſi in hac

(*b*) Confer *Grotium* in Exod. x. 19, *Bochartum* Part. I Geogr. Sacr. Lib. IV c. 29 p. 320.

(*c*) Voyage Part. I chap. VIII p. 33.

(*d*) La Relation hiſtorique d'Abiſſinie p. 42, 257.

(*e*) Les Nouveaux Mémoires des Miſſions Tom. V p. 169, Tom. VI p. 52, 53, 57, 72.

(*f*) Le Voyage de la Barbarie Tom. II p. 88, 89. — In *Scaligeranis* Fratrum *Pithoeorum*, Lugduni Bat. 1688 editis, haec lego p. 223: „ Mer rouge, qui eſt Erythraeum, ab Erythro rege, eſt plutôt Sinus Perſicus qu'Arabicus, qui s'appelle *Mare Sur*, Ptolomée l'appelle autrement, c'eſt à dire *papyri*; il eſt bien vrai, que tout au tour du Nil croit la plante, dont on faiſoit le papyrus, mais les lieux de la mer de Sur étant ſalſagineux, à peine produiroient ils ces plantes: on ne ſçait la raiſon de cette appellation."

hac compoſitione, quando Sinus Arabicus deſignatur. In Coptorum libris, quos mihi licuit evolvere, occurrit, ut hac de cauſa de vera nominis illius ſignificatione aliquando dubitaverim. Sed dubium omne exemere ſcriptores Graeci et Latini, qui vocabuli huius Aegyptiaci genuinum ſenſum me edocuerunt. *Theophraſtus* (g) τὸ καλούμενον ΣΑΡΙ memorat, ubi loquitur de Plantis Aegyptiacis, illudque mox ita explicat, Sari *in aqua provenit, circa paludes planaque, ubi amnis receſſerit.* Concinit *Heſychius*, ΣΑΡΙΝ, φυτόν τι γινόμενον ἐν τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἕλεσιν. Unum adhuc addimus *Plinium*, quia ille *Sarin* papyro ſimilem eſſe memoriae prodidit, quod tamen etiam *Theophraſtus* ſcriptum reliquit. Ita autem Hiſtoriae Naturalis ſcriptor (h): *Fruticoſi eſt generis et* Sari *circa Nilum naſcens, duorum ferme cubitorum altitudine, pollicari craſſitudine, coma papyri, ſimilique manditur modo.* Iam facile intelligitur, quid ſit ⲫⲓⲟⲙ ⲛ̀ϣⲁⲣⲓ, *Mare Sari*, nempe id ipſum, quod יַם־סוּף, *mare iunceum* et *algoſum*, quod nomen mari illi in Aegypto proprium et peculiare fuit. Ab Aegyptiis nomen illud acceperunt Iudaei, et ſermone ſuo conſtanter retinuerunt. Quomodo autem Iſraëlitae ſinum illum Arabicum, ſpatio temporis non ita magno, traiicere potuerint, in quo nonnulli, ſed ſine omni cauſa, haeſerunt, *Ioh. Clericus* (i) et inprimis *Sicardus* (k) proprio ſuo exemplo, iſta oſtenderunt, et planum fecerunt, ut ſcrupulum, qui poſtea reſtet, nullum invenire poſſim.

DIS-

(g) Hiſt. Plant. Lib. IV cap. IX [Tom. I horum Opuſcul. p. 266, 267].
(h) Lib. XIII c. 23.
(i) In Diſſertat. de Traiectione maris Idumaei.
(k) In Epiſtola laudata.

DISSERTATIO VI,

QVAE

EST DE VERO EIVS SITV QVARTA.

§ I.

Praetermisso nunc argumento ex nomine Gosen *petendo, transitur ad traditionem Aegyptiorum.*

Postquam ea argumenta, quae ex ipso situ terrae *Gosen* et Provinciae Heracleopoliticae capi possunt, prout ratio instituti mei fert, breviter exposui, ostendendum nunc esset, quod et pollicitus sum, etiam nomen terrae *Gosen* huic nostrae, quam lectoris arbitrio permisimus, sententiae insigniter favere. *Gosen* enim, ut omnia paucis complectar, nisi me opinio fallit, id plane Aegyptiis sonat, quod Graecis Ἡρακλεόπολις, *Terram Herculi sacram et dicatam.* Verum dum istud argumentum *de nomine Gosen* apud animum meum volvi et revolvi, dignum mihi visum est, quod una alterave dissertatione seorsim explicaretur. Omisso igitur illo tantisper argumento, nunc nos ad traditionem Aegyptiorum antiquam, in hodiernum usque diem conservatam, conferamus, atque videamus, ecquid ex illa praesidii et subsidii sperare possi-

 mus.

mus. Equidem ultro haud invitus largior, argumenta, quae solis traditionibus huius generis innituntur, apud lectores ingenii sagacioris parum proficere. Sed uti tamen traditiones omnes, gentium praesertim literarum studiis expolitarum, temere fastidiri et condemnari non possunt, uti quaedam antiquitate sua, quodque et inter se et cum aliis conspirant, aliisque notis, certitudinis aliquam speciem prae se ferentibus, ad assentiendum nos invitant, ita praesertim, si ad alia argumenta solidiora, illustrationis ergo, tantum adiiciuntur, attentiorem considerationem utique merentur. Liceat igitur etiam nobis, ad alia argumenta, quibus usi hactenus sumus, ad eruendum verum situm terrae *Gosen*, et hocce adiungere, quod ex traditionibus hac de re Aegyptiorum, et vetustiorum et hodiernorum, peti potest. Si quis traditionibus hisce parum fidei haberi posse contenderit, non tamen iniucundum erit intelligere, quomodo memoria eorum, quae ab Israëlitis, Iosepho praesertim et Mose, in Aegypto gesta sunt, in regno illo ab antiquissimis temporibus conservata, et ad nos transmissa fuerit.

§ II.

Ordo observandus in traditionibus his referendis.

Ne quis vero hic a me expectet, ut omnia, quae tot scriptores, Graeci, Romani, Arabes, Iudaei, Christiani, ex vetustis aut etiam recentioribus Aegyptiorum traditionibus, de commoratione Israëlitarum in Aegypto, memoriae prodiderunt, hic in unum coacervem. Plurima enim, quae apud veteres, *Iosephum*, *Eusebium*, *Freculphum Lexoviensem* aliosque, hac de re congesta inveniuntur, ad praesens nostrum institutum non magnopere faciunt. Iis igitur contentus ero, ex quibus de domicilio et sedibus Israëlitarum

in Aegypto iudicium ferre licebit. Cumque et harum traditionum numerus satis sit copiosus et amplus, delectum aliquem adhibebo, hunc quidem in modum, ut illis, quae antiquitate sua prae aliis se commendant, primum locum tribuam, sed illarum tamen, quas media secula et haec nostra aetas nobis offerunt, rationem etiam aliquam habeam. Etsi autem traditiones illae, ut fieri solet, non semper et in omnibus inter se congruant, in hoc tamen mirabilis quidam eorum inter se consensus observari poterit, quod, si earum aliquam admittimus auctoritatem, sedes Israëlitarum in Aegypto superiori, circa Memphim et Heracleopolin, necessario collocandae veniant. Ut vero in adferendis hisce traditionibus ordine aliquo procedam, illas primo commemorabo, quae ipsam Heracleopolin spectant. Hisce subnectam eas, quae aut Iosephum Patriarcham, aut Mosen eiusque vitam et gesta sigillatim attingunt.

§ III.

Traditiones Aegyptiorum de habitatione Israëlitarum in Heracleopoli.

Sunt, uti dixi, traditiones quaedam, quae ipsam Heracleopolin, Provinciam illam, quae hodie Fioum nuncupatur, respiciunt, quaeque, si fidem aliquam merentur, luculento indicio sunt, Israëlitas sedes suas in illo tractu habuisse, adeoque Provinciam Heracleoticam esse *Gosen*. Iure merito huc refero traditionem illam, cuius iam antea (*a*) mentio facta a me est, Iudaeorum antiquiorum, qui, teste *Hieronymo*, *asserebant Gosen nunc Thebaidem vocari. Et id quod in Gene-*

(*a*) Vide Differt. III § 3.

Genesi dicitur. Dedit eis ut possiderent optimam Terram in Ramasse, *Pagum Arsinoiten sic olim vocatum autumant.* Quivis Geographiae Aegypti non imperitus, facile intelligit, per *Thebaidem* hic intelligi tractum Heracleoticum, qualem alio loco (*b*) descripsi et definivi, sive Provinciam Fioum, cuius pars erat Arsinoë et Nomus Arsinoiticus, etsi haec denominatio Thebaidis cum rationibus Geographiae accuratioribus non conveniat. Similem oscitantiam deprehendimus etiam in *Wilhelmo Tyrio*, qui, ubi situm et indolem Provinciae Phium exposuisset, ita de eadem pergit (*c*): *Nos antiquum eius vocabulum non tenentes, opinamur, priscis temporibus, Thebaidem dictam.* Traditio autem illa Iudaeorum ex eo aliquod robur accipere potest, quod in Provincia Fioum ostendatur hodieque locus, domicilio Iacobi clarus, uti discimus ex his *Vanslebii* verbis, ex Gallico in Latinum translatis (*d*): *Super montem, qui a tergo Monasterium illud attingit versus meridiem, ruinae conspiciuntur vici cuiusdam antiqui et exigui, quem Copti dicunt domicilium praebuisse Iacobo Patriarchae. Et hanc ob causam ruinae illae in hunc usque diem vocantur* Modsellet Iacub, *id est*, Tabernaculum Iacobi. Locus autem ille, uti ex eodem *Vanslebio* scimus, nonnisi duabus leucis ab urbe Fioum distat. Cum domicilio Iacobi haud immerito coniungimus sepulchrum Beniaminis, filii eius longe dilectissimi, quod in hocce tractu peregrinanti sibi commonstratum observavit *P. Lucas* (*e*). Multo his omnibus antiquiorem traditionem possem adferre, ex historicorum Prin-

(*b*) Differt. III § 2.
(*c*) In Gestis Dei per Francos Tom. I p. 969.
(*d*) Relation d'un Voyage fait en Egypte p. 276.
(*e*) Itinerar. III Part. II p. 21.

principe *Herodoto* (*f*), utpote qui ex relationibus Sacerdotum Aegyptiorum memoriae prodidit, Pyramides exstructas inter Memphim et Arsinoën, *opus esse* ποιμένος Φιλιτίωνος, ὃς τοῦτον τὸν χρόνον ἔνεμε κτήνεα κατὰ ταῦτα τὰ χωρία, *Pastoris Philitionis, qui ea tempestate pecudes per haec loca pascebat.* Nomine ποιμένος Φιλιτίωνος significatur *pastor Philistaeus* vel *Palaestinus.* Ita veteribus etiam Aegyptiis dicuntur Iudaei. *Relandus* (g) scribit: *Nomen* Φιλιςαίων *postea flexerunt Graeci et Romani in* Παλαιςινοὺς, *quod ipsis non erat ignotum, et magis conveniebat cum vocibus aliis, quibus utebantur.* Inde patet, apud *Herodotum* legendum (*) esse Φιλιςίωνος, quod nomen Graecis non est infrequens, unde *Herodotus* ad illud detorsit nomen *Palaestini*, sibi tamen etiam non incognitum. Sed *Herodotus* secutus est hic alios, et tradita sibi tantum retulit. Verum enim vero traditionem isthanc, cuius nunc verbo quidem meminisse satis erit, res Israëlitarum spectare, argumentis, ut spero, non contemnendis, ad liquidum postea deducam.

§ IV.

Iosephi Patriarchae habitatio et opera Heracleopolitana.

Neque vero provincia Heracleotica Iacobo tantum, et ceteris Iacobi natis et natorum natis, domicilium praebuisse traditur, verum ipsi etiam Iosepho, quantum-

(*f*) Lib. II c. 128.
(*g*) Palaest. Ill. p. 75.

(*) Eamdem coniecturam repetiit *Iablonskius* in Glossario v. Ὑκσως, t. I Opusc. p. 364; sed comparetur illic annotatio.

cumvis Proregi totius Aegypti. Quinimo constans est, a longo iam tempore, apud Aegyptios fama, admirabilem fertilitatem provinciae Fioum unice Patriarchae huius solertiae atque industriae deberi. *Auctores Arabes*, inquit *Herbelotus* (*h*), *Iosepho Patriarchae fundationem, aut restaurationem urbis Fioumi attribuunt. Certe visuntur ibi opera prorsus magnifica, quae nonnisi ab auctoribus Geometriae peritissimis proficisci potuerunt.* Id videtur confirmare *Artapanus*, scriptor Graecus antiquus, cuius verba refert *Alexander Polyhistor* apud *Eusebium* (*i*). Narrat enim *Artapanus*, Iosephum, cum Aegyptii terram eatenus magna perturbatione coluissent, quod neque divisa regio esset, ac tenuioris fortunae homines a potentioribus iniquius haberentur, agros ante omnia divisisse, certis passim finibus terminisque descriptos, adeoque magnam soli partem, prius incultam, culturae opportunam commodamque reddidisse; mensuras praeterea invenisse; templa in Aegypto condidisse. Quaenam sint illa opera, luculentissime etiam explicuit *Paulus Lucas* (*k*), verum loco, qui prolixior est, quam ut hic describi queat. Nolo tamen omittere, testimonium hac de re auctoris, qui ante hos ferme sexcentos annos scripsit, *Wilhelmi Tyrii*. Ita autem ille (*l*): *Hanc Aegyptii lingua sua* Phium *vocant. Hanc, ut* Veterum *tenet* Traditio, *prudentissimus Procurator Aegypti, et optimus utilium provisor, Ioseph, cum prius solum inutile, aratri prorsus ignarum, et culturae*

(*h*) Lib. IX Praepar. Euang. cap. 23 p. 251 [429, 430].

(*i*) Itinerar. II Part. II cap. VI p. 42, 43.

(*k*) Biblioth. Orient. Artic. *Fiioum* p. 350.

(*l*) In loco iam saepius citato. Vide Gesta Dei per Francos p. 969 Tom. I.

stúrae et curae expers omnino a mundi iacuisset initio, sicut eiusdem solitudinis partes aliae. considerato loci situ: quia circumadiacentibus locis finitimis humilior videbatur, et quod solutis quibusdam aggeribus, et media, quae interiacebat superficie, complanata, Nilum restagnantem, paratis aquaeductibus introduxit, et a seculis solo incognitam familiarem fecit foecunditatem. Qui plura desiderat, locum *Wilhelmi Tyrii* cum Itinerario *Lucae*, paulo ante citato, conferre poterit. De hoc ipso opere videntur loqui auctores Arabes, laudati a *Kirchero* (*m*), etsi *Kircherus* ipse, eumque secutus *Mailletus* (*n*), id de Delta intellexit. Et profecto clare additur, regionem illam dictam fuisse *Fioum*. Adde *Murtadii* Arabis librum de admirandis Aegypti p. 203 ac seqq. Traditio Arabum et Coptorum fert (*o*), Iosephum ad immensa illa, quae in provincia Fioum perfecit, opera animum non ante appulisse, quam centenario iam maior esset, atque ex consilio Procerum Aegypti, invidia ductorum, laboriosissimi muneris vacationem impetrasset. Cum aliis tamen Aegyptiorum hac de re traditionibus, §. superiori expositis, non minus quam cum ipsa S. Codicis historia, congruere videtur, ut existimemus, opera haec inchoata saltem fuisse septem illis laetis ac fertilibus annis, quibus Iosephus, teste Mose Gen. XLI. 46, 47, totam Aegyptum obivit et itineribus emetitus est, ut regno huic undique prospiceret, ne ex fame secutura diuturna nimium damni pateretur. Haec videtur

(*m*) Tom. I Oedipi Aegypt. p. 8—10.

(*n*) Description d'Egypte p. 92—94, sive in editione altera p. 115—117. — Cum traditione, in textu memorata, conciliari potest, si recte consideratur, locus *Celsi* apud *Origenem*, quem adduxi p. 26 [113], et quae *Artapanus* habet apud *Eusebium* l. c.

(*o*) Vide *P. Lucae* Itinerar. l. c. p. 43, 44.

detur etiam fuiſſe ratio, cur hanc potiſſimum provinciam, quae, propter temporis antecedentis ſterilitatem, multitudine incolarum nondum laborabat, et quae nunc fertilitatem omnem induſtriae ipſius debebat, patri et fratribus ſuis concedendam merito eſſe putaret. Iſta porro opera, a Ioſepho in *Goſen* procurata, rationem nobis non improbabilem ſubminiſtrant, ob quam paſcua illius provinciae, ſub introitum Iſraëlitarum in Aegyptum, adeo celebria fuerint (*p*). Copia namque laetiſſimorum illorum paſcuorum, aquaeductibus Ioſephi, quorum beneficio aqua Nili in omnes provinciae huius agros ubertim deducebatur, haud dubie in acceptis referenda eſt. Hodie quidem id privilegium eſt totius Aegypti, et in primis Aegypti inferioris, quae, foſſis et aquaeductibus, ex alveo Nili derivatis, veluti tota diſſecata, aqua Nili ubique iuſto tempore largiter irrigatur, et univerſa perfunditur. Ante tempora Ioſephi res eo modo ſeſe nondum habebat. Primus (*q*) arte Ioſephus in provincia *Goſen* videtur compenſaſſe, quod natura negaverat. Poſtea Aegyptii, tempore demum Seſoſtris, uti ſcriptores vetuſti, *Herodotus* (*r*) et *Diodorus Sic.* (*s*) teſtantur, exemplum Ioſephi et Iſraëlitarum imitati, eamdem fertilitatem cum tota Aegypto communicarunt. Quicquid ſit, nam diutius argumento huic immorari iam non licet, aquaeductus ille praeſtan-

(*p*) Conf. *Murtadi* l. c. p. 204, 210.

(*q*) Vide locum obſervatu dignum Deut. XI. 10—12, et confer *Maillet*, Deſcription d'Egypte Part. II p. 5, 6, item die Allgemeine Welthiſtorie 1ter Theil ʃ. 379, not. 254.

(*r*) Lib. II cap. 108.

(*s*) Lib. I Hiſtor. p. 52 fin. edit. Wechel. [cap. 57].

stantissimus, cuius meminerunt veteres (*t*), qui ex Nilo deductus, Nomos Arsinoiten atque Heracleopoliten dividit, ac deinde in lacum Moeridis effunditur, quique praecipua fertilitatis illius provinciae causa est, in hodiernum usque diem *Bahr Iuseph*, id est, *Fluvius* vel *Canalis Iosephi*, nuncupatur, quemadmodum omnes Itinerariorum compilatores una voce testantur. Praeterea, in urbe Fioum Iosephum vita tandem functum et conditum in sepulchro fuisse, *Leo Africanus* (*u*) auctor est: *In hac* Fiioum, inquit, *sepultum ferunt Ioseph, Israëlis filium, atque a Mose, fugientibus deinde Hebraeis, effossum.*

§ V.

Israëlitarum opera Heracleopolitana.

In eadem provincia ostenduntur quoque monumenta ceterorum Israëlitarum. Inter veteres *Strabo* iam scriptum (*v*) reliquit, Praefecturam Heracleoticam ceteras antecellere, cum aliis rebus, tum etiam κατασκευῇ, i. e., operum praestantissimorum multitudine et magnificentia. Illarum initium Iosepho debetur, ut modo exposuimus. Sed si traditionibus veterum credimus, uti ego quidem credo, labores illos postea Israëlitae continuarunt, et in immensum auxerunt. Eius rei meminit *Beniamin Tudelensis*, scriptor seculi XII, qui, etsi *Gosen* alio loco collocat, de Fioum

ta-

(*t*) Vide inprimis *Strabonem* Lib. XVII p. 557 edit. Genev. [1163]. Veteribus aquaeductus ille audiit *Fossa Thineos*, si audimus *Sicardum* dans les Nouveaux Mémoires des Missions Tom. V. p. 215.

(*u*) In Descriptione Africae p. 722. Ille tamen eodem libro p. 668, Sepulchrum Iosephi alio loco collocat.

(*v*) Lib. XVII p. 556 [1163].

tamen, in haec verba scribit (*w*): *Hinc* (ab urbe Kouts Thebaidis descendenti) *Fium usque quinque dierum iter est, quae olim Pithom dicebatur. Et ad haec usque tempora structurae patrum nostrorum conspiciuntur rudera.* Hisce *Beniaminis* Iudaei verbis commentarii vice subnectam, quae *Vanslebius* mihi suppeditat, ita scribens (*x*): *Non vidi in Aegypto regionem tot aquaeductibus et aquarum fistulis interceptam, atque provinciam* (*y*) *Fioum. Omnes autem illi canales structiles ex fluvio ducuntur, qui vocatur Iosephi, eorumque beneficio agri omnes et campi commodissime inundantur. Et quia tanta rivorum et fossarum multitudo iter facientibus viam ubique locorum intercluderet, nisi ponte iuncto transiri possent, pontes etiam multo plures numero in hac, quam in alia quacunque Aegypti parte, reperias. Exstructi sunt omnes lateribus sole coctis et durissimis. Asseverant incolae, eos temporibus antiquissimis Pharaonum constructos esse. Copti etiam firmiter tenent, reges illos priscos ad coquendos et conficiendos lateres hosce opera usos fuisse Israëlitarum, idque vero admodum simile est. Neque enim ambigi potest, quin ad perficiendam immensam adeo laterum copiam, opus fuerit hominum multitudine infinita.* Cum sic Israëlitae lateribus coquendis, et aedificiis magnificis erigendis assueti essent, mirum non est, regem illum Aegypti, qui post mortem Iosephi male eis cupiebat, ipsos ad similes labores postea, sed invitos, iam vi compulisse, et imperato supra vires laborum modo in poenam

(*w*) In Itinerar. p. 202, ex versione *Const. l'Empereur.*

(*x*) Relation d'Egypte p. 256, 257. De his aquaeductibus consuli etiam potest *P. Lucas* Itiner. II Part. T. I. c. VI et Itiner. III Part. II.

(*y*) Vide omnino *Murtadium* p. 204.

poenam vertiſſe, quod antea ſponte fecerant. De Pyramidibus, quas inter Iſraëlitarum opera recte etiam numerari puto, alias plura dicendi locus erit. Hic tantum illud addo, praeter Pyramides Memphiticas, tot veterum et recentiorum encomiis celebratas, conſpici etiamnum in provincia Fioum Pyramidem inſignem, quam cura et mandato Ioſephi Patriarchae conſtructam fuiſſe, Arabum hiſtorici referunt (z).

§ VI.

Aliae traditiones Aegyptiorum de Ioſepho.

Haec de Provincia Fioum, ſive veterum Heracleopoli, cui, ut vidimus, traditiones et antiquitatis ultimae, et mediae aetatis, et recentioris denique aevi, mirum in modum favent. Et his quidem traditionibus, quia eas et inter ſe, et cum hiſtoria Codicis S., et cum hiſtoria denique exotica, ſummopere conſonare ſentio, me non parum tribuere, libenter profiteor. Sed reliquas tamen etiam, quae memoriam Ioſephi Pa-

(z) Ita *Vansleb*ius Relation d'Egypte p. 274, coll. p. 266, 271, 271. Quae idem ſcribit p. 273 de deſerto Arſinoitico, videntur nobis exhibere Coemeterium Iſraëlitarum in *Goſen*, aut Coemeterium ipſorum opera conſtructum. — Ad illuſtranda nonnulla, hac § dicta, facit quoque *Epiphanius Hagiopolita* in Diegeſi Syriae etc., ſcriptor, ut videtur, ſeculi VI exeuntis, cuius haec verba ſunt in *Allatii* Symmictis p. 55: „Hinc ad meridiem Alexandriae, quinque dierum ſpatio remotus eſt S. Macarius magnus (*ſive deſertum Scete*). — Item a Macario diſtant, itinere dierum quatuor, repoſitoria XXXVI Ioſephi (εἰσὶν αἱ ἀποθῆκαι τοῦ Ἰωσὴφ αἱ τριάκοντα ἕξ) ex iisque locis praetervehere potes fluvium Phiſon (*Nilum*) ad pontem, qui ſuſtinetur ab octoginta navibus, atque inde ingrederis Babylonem magnam, Pharaonis regiam."

Patriarchae respiciunt, paucis tangamus. Ad illas iam refero et hanc, quod Memphis eo tempore, quo vivebat Iosephus, caput regni Aegyptiorum extiterit. Traditionis huius meminit *Leo Africanus*, cuius verba apponimus (*a*): *Plurimi*, inquit, *nostra tempestate viri praecellentes, tam Christiani, quam Iudaei et Mahumetani, sua opinione falluntur. Mesre enim* (i. e., Cahiram veterem) *putant eo loco situm, in quo Mosis et Iosephi tempore Pharaones habitarunt: quod Pharaonis oppidum ea in Africae parte existiment, qua Nilus ad Occidentem in Africam flectitur, ubi quoque visuntur Pyramides* etc. Duo hic tradit scriptor iste nequaquam contemnendus, ad rem nostram facientia, ex aliorum sententia et relationibus; primo quidem, sedem regum Aegypti, Iosephi et Mosis aetate, fuisse Memphim ad littus Nili occidentale versus Libyam sitam; deinde, domicilium Iosephi et Mosis extitisse eodem loco, sed ab altero Nili littore, orientali, ubi postmodum condita fuit Babylon, hodie Cahira vetus, et ab Arabibus (*b*) Mesre dicta. Quod ad prius attinet, aliunde etiam traditio illa confirmari potest, Memphim tum temporis Aegypti regibus domicilium praebuisse. *Beniamin* certe *Tudelensis* (*c*), et quidem ex communiori, quae ipsius tempore obtinuit in Aegypto, opinione, *Tsoan* subindicat aliam urbem non esse, quam Mesre, vel Cahiram veterem, quam suburbium Mempheos dicere optimo iure possumus. Hodie etiam prope Pyramides, quas in vicinia Mempheos aedificatas fuisse, uno ore veteres omnes affirmant, *collis monstratur, super*

quem

(*a*) Descript. Afric. p. 668.
(*b*) Vid. *Herbeloti* Biblioth. Orient. in Artic. *Mesr.*
(*c*) Vide eius Itinerar. p. 204, 205, 207, ex versione *Const. l'Empereur.*

quem domum Potipharis, qui Iosephum Patriarcham servum habuit, exstructam fuisse dicunt. Videntur adhuc nonnulla eius rudera e lapide coctili (*d*). Memphi in insula, quam Nilus efficiebat, visendum erat quondam Nilometrium celebratissimum, cuius veterum plurimi (*e*) meminerunt. Ita autem vocatur columna, in qua incrementa Nili adscendentis, eorumque singuli gradus, uti hodieque fit, observari quotidie poterant. Illius vero Nilometrii, si Coptorum et Arabum libris, quos *Vanslebius* (*f*) inspexit, fidem aliquam tribuimus, condendi auctor primus fuit Iosephus, idque magnopere mihi se probat. Sed plurima, hac nostra etiam aetate, Iosephi monumenta in urbe illa, quam hodie *Cahiram veterem* appellare solent, ostenduntur. Illic ferunt hodienum conspici (*g*) carceres, in quos pium hunc Patriarcham innocentem Potiphar, uxori nimium credulus, coniecit, et in quibus ille postea ministris Aegyptiorum regis somnia interpretatus est. In eadem urbe esse venditantur (*h*) granaria, quibus is frumenta per septem integros annos ex tota Aegypto undique collecta custodivit. Si eamdem famam aliquid apud nos valere sinimus, ibidem Iose-

(*d*) Haec decerpta sunt ex *Christoph. Fureri* Itinerario p. 26.

(*e*) Vide *Diodorum* Lib. I p. 33 [cap. 36, c. n. *Wesselingii*], *Strabonem* Lib. XVII p. 562 [1171], *Plinium* Lib. V c. 9, *Plutarchum* de Isid. et Osir. p. 656 edit. Steph.

(*f*) Relation d'Egypte p. 63. Vide etiam *Murtadium* p. 215, 216, Auctorem Arabem anonymum apud *Kircherum* in Oedipo Tom. I p. 33, item Geographum *Nubiensem* ibidem.

(*g*) Vide *Thevenoti* Itinerarium Part. I p. 448, itemque *Corn. le Brun* Voyage au Levant Tom. I p. 215.

(*h*) *Thevenot* l. c. p. 439, *Le Brun* p. 190, *P. Lucas* Itinerar. III Tom I p. 313; quibus praeivit *Beniamin* Itinerar. p. 211, 212.

Iosephus, ad summam a Pharaone dignitatem evectus, domicilium suum (*i*), quod in arce Cahira (*k*) monstratur, fixerat. Illic visitur etiam puteus, qui dicitur Iosephi, miro artificio constructus, cuius *opus adeo stupendum et admirabile* indicat Illustrissimus quondam *Radzivilius* Princeps (*l*), *ut nunc tale quid a quoquam exstrui posse, sit prorsus impossibile.* Vberiorem tamen eius descriptionem, quam (*m*) multi dederunt, nemo hic a me expectet. Adversus haec, quae nunc ex traditione Aegyptiorum commemoravi, non nego, id obiici posse, Cahiram, etiam quae Vetusta dicitur, multo esse recentiorem, quam ut credi queat, continere opera et aedificia Iosephi. Et ego sane rem totam hanc suo loco relinquo. Illud tamen tacere nequeo, quod ut certum ab eruditis et veteris Geographiae peritis admittitur, eo loco, ubi nunc est Cahira antiqua, quondam positam (*n*) fuisse *Babylonem*, tempore Cambysis conditam, et hanc ipsam successisse urbi antiquiori *Letopoli*, quae aliquamdiu deserta et incolis vacua iacuerat, utpote quod conceptis verbis testa-

(*i*) Vide *Radzivilii* Peregrinat. p. 190, *Thevenot* p. 247, *Le Brun* p. 215, *Lucas* Itinerar. 1 p. 126.

(*k*) *Vanslebius*, Relation d'Egypte p. 416, scribit: *La commune opinion de touts les auteurs Arabes est, que Ioseph faisoit son sejour à Memphis — & non pas au deca de ce Fleuve, où est le Caire.* Monet autem p. 287, arcem Cahirae esse structurae recentioris.

(*l*) Peregrinat. Hierosf. p. 190.

(*m*) Possunt videri praeter *Radzivilium* l. c., *Thevenot* p. 444, *Le Brun* p. 216, *Lucas* Itin. 1 Part. 1 p. 126, 127, et praesertim Itin. 111 Part. 1 p. 364, ubi accuratam eius effigiem exhibet.

(*n*) Vide *Petri Vallensis* Itinerarium Tom. 1 p. 215 edit. Gallicae. Vrbis huius perantiquae origines perperam ad multo recentiorem aetatem deturbare vult *Wilhelmus Tyrius* Lib. XIX cap. 963.

teſtatur *Fl. Ioſephus* (*o*). Illam vero Letopolin fuiſſe *μοῖραν* Μεμφίδος, *partem* ſive ſuburbium *Mempheos* ſcimus ex teſtimonio *Stephani Byzantii* (*p*). Idque ſitus utriusque urbis, quam ſolus Nili alveus abinvicem diviſit, omnino confirmat. Quo ſemel poſito, fidem forte facilius impetrabit iſta *P. Lucae* (*q*) obſervatio: *Dum arcem Cahirae veteris obirem, deprehendi, eam ſaepius fuiſſe reſtauratam, et ſuperſtructam fundamento, quod videtur indicia prae ſe ferre antiquiſſimi Aegyptiorum aevi. Facile id intelligi poteſt ex magnis lapidum molibus, quibus ſuperimpoſiti ſunt poſtea lapides, antiquioribus illis et colore et duritie longe diſſimiles Quin adeo in quibusdam ex vetuſtioribus illis lapidibus notas plures hieroglyphicas obſervavi, teſtes antiquitatis ultimae luculentos. Quod ſi perpendatur, videbitur forte traditio, quae puteum illum operis ſtupendi, qui adhuc conſpicitur, Ioſepho Patriarchae adſcribit, non omni deſtituta eſſe fundamento.*

§ VII.

Traditiones Aegyptiorum de Moſe.

Conſimilia etiam loquuntur de Moſe Aegyptiorum traditiones, ipſum nempe loca, quae ſunt circa aut ſupra Memphim, in Aegypto ſuperiori, cum populo ſuo incoluiſſe. Equidem antiquiſſima Aegyptiorum traditio, teſte (*r*) *Apione*, ferebat, Moſen ortu fuiſſe

(*o*) Antiq. Lib. II cap. XV § 1.
(*p*) In Λητοῦς πόλις.
(*q*) Itiner. III p. 363, 364.
(*r*) Apud *Ioſephum* adverſus Apionem Lib. II § 2 p. 469.

fuisse Heliopoliten, Μωϋσῆς ἦν Ἡλιουπολίτης. Verum, praeterquam quod Heliopolis non valde longe a Memphi absit, videtur traditio haec aliquid ex vero trahere, sed ita tamen, ut falsis aut minus certis rumusculis interpolata fuerit. Ipsum quidem Mosen, studio virginis regiae educatum, disciplinae Sacerdotum (forte Heliopolitanorum) crediderim traditum, et ab his *omni sapientia Aegyptiorum* (*s*) imbutum fuisse. Quae sine dubio ratio est, ob quam Aegyptii constanti traditione (*t*) asseverarint, Mosen fuisse unum ex suis sacerdotibus. De eo etiam non ambigendum esse putem, Heliopolin tempore Mosis a populo Israëlitico aedificatam, et non parum exornatam fuisse, quod alio loco (*u*) pluribus persecuti sumus. Hinc fama apud Aegyptios permansit, Mosen patriam habuisse Heliopolin. Hodie vero (*v*) in ripa Nili orientali, ex adverso eius regionis, in qua Memphim fuisse certo scimus, locus ostenditur, ubi Moses expositus flumini, et a virgine regia postea inventus est, quod observationem *Sicardi* superiori Dissertat. § 1 allatam, egregie confirmat. Novi quidem, etiam in Thebaide, circa oppidum, quod nunc vocatur *Arment*, quodque creditur esse veterum Ἑρμωνθὶς, iter facientibus locum occurrere, cui nomen (*w*) est *Beled Musa*, quasi dicas *regionem Mosis*, in qua Mosen editum fuisse in lucem, incolae opinantur. Verum for-

(*s*) Actor. VII. 22.
(*t*) Vide *Strabonem* Lib. XVI p. 523 [1103, 1104], *Iosephum* Lib. I adv. Apion. § 31, et *Chaeremonem* apud eundem Lib. I § 32.
(*u*) Dissert. IV § 8.
(*v*) *Corn. le Brun* Itinerar. Tom. I p. 192. Adde *Bernhardi Breydenbach* Itinerar. impressum Mogunt. 1486 p. 206.
(*w*) *P. Lucas* Itiner. I Part. I p. 100, *Vanslebius* Relation, p. 407.

forsitan nomine isto conservata est memoria illius belli, quod Moses, iuxta (*x*) traditiones antiquissimas, in partibus hisce feliciter et laetissimo cum successu gessit atque perfecit, in cuius memoriam urbem quoque illic Hermupolin condidisse fertur. Ceterum vulgata et communior, sicuti dixi, Aegyptiorum traditio est, Mosen ibi fere, ubi nunc est Vetus Cahira, fluentis Nili concreditum fuisse. Secundum traditionem eamdem, vitam postea Memphi in aula et conspectu regis transegit. Nam cum post occisum virum Aegyptium, fuga saluti suae consuleret, dicitur, teste *Artapano* (*y*) *ἀπὸ Μέμφεως τὸν Νεῖλον διαπλεύσαντα ἀπαλλάσσεσθαι εἰς τὴν Ἀραβίαν.* E regione Mempheos ab altero Nili latere mons est, hodie vocatus *Diouchi*, cuius verticem indigenae (*z*) *Meianat Mousa* appellant, id est, *locum, in quo Moses agebat cum Deo.* Ex adverso vero istius montis in conspectu pariter Mempheos alius occurrit mons, *Tora* (*a*) dictus, vel *Troianus* (*b*), in quo supersunt ruinae Mona-

(*x*) Vide Auctorem Hebraeum Libri de Vita Mosis, a *Gaulminio* editum, p. 19, 20, et praesertim *Artapanum* apud *Eusebium* Praepar. Evang. Lib. IX [cap. 27. p. 432] p. 252, edit. Rob. Steph., ubi traditionis huius vera origo reperitur. Adde *Iosephum* Antiq. Lib. II c. X.

(*y*) Apud *Eusebium* loco cit. p. 353.

(*z*) *Sicard*, Lettre au Père Fleurian, dans le Tom. VI des Nouveaux Mémoires des Missions p. 13. Adde *Breidenbachii* Itinerar. p. 213.

(*a*) In Vitis et Apophthegmatibus Patrum mons ille vocatur Τρώη. Vide *Cotelerii* Monumenta Ecclesiae Graecae, ubi Tom. I p. 371 in gestis Arsenii lego, εἰς Τρώην, τὴν ἄνω Βαβυλῶνος κατέναντι Μέμφεως.

(*b*) *Ptolemaeus* Lib. IV c. V p. 121.

Ἥ τε τοῦ Τρωϊκοῦ λίθου ὄρους,
Καὶ ἡ τοῦ Ἀλαβαστρίνου λίθου ὄρους,
Καὶ ἡ τοῦ Πορφυρίτου λίθου ὄρους,

Monasterii (*c*) S. Arsenii, quae ab Arabibus cognominantur *Meravad Mousa*, quasi dicas *habitationem Mosis*. Ita traditiones hae omnes, et aliae praeterea, quas omisi, in unum amice conspirant.

§ VIII.

Conclusio.

Quodsi iam omnia haec rite expendimus, et inter se comparamus, intelligemus facile, in Aegypto, ab omni tempore, hominibus hanc insedisse persuasionem, Israëlitas quidem habitasse in tractu Heracleopolitico, ibique, cum pecoribus pascendis, tum operibus magnificis et utilitatis admirandae construendis, occupatos fuisse, dum interea reges Memphim, sedem suam, omni studio et industria exornarent, atque illic ius populis dicerent. Postremum hoc cumprimis, ex omnibus iis, quae attuli, indiciis adeo certis colligitur, ut vix credam, fore quemquam, qui id in dubium vocare sustineat. Quo admisso, ruit profecto praecipuum contrariae opinionis fulcrum, neque nobis posthaec Tanis, ceu caput Aegypti, obiici poterit. Si adhaec Memphim cogitemus sedem regum Aegypti, eo ipso facile perspicimus, Israëlitas in Provincia Heracleotica degentes, propinquos fuisse aulae regiae, et Mosen internuncium, mandata regis ad populum, et

Καὶ ἡ τοῦ Μέλανος λίθου ὄρους,
Καὶ ἡ τοῦ Βασανίτου λίθου ὄρους.

Strabo p. 556 [lib. XVII p. 1162] quoque meminit montis Troïci, et pagi, qui dictus Τροία fuit, antiqua Troianorum habitatio, non procul a Memphi. Iungatur *Diodorus Sic.* Lib. I p. 52 [cap. 56, ibi *Wesselingius*].

(*c*) *Sicardus*, ubi supra.

et populi desideria ad regem, quod utique supponit historia Sacra, brevi temporis intervallo perferre potuisse. Contiguae enim sunt duae hae Praefecturae, Heracleopolitica et Memphitica. Quin imo Heracleoticae Provinciae partem facit Memphim *Martianus Capella* (*d*) iis verbis, quae iam in superioribus attulimus: *Heracleopolis autem insula Nili est, in qua oppida Herculis, Arsinoita, et Memphis, quae ad summum Delta perveniunt.*

(*d*) Lib. VI p. 218,

DISSERTATIO VII,

QVAE

EST DE NOMINE GOSEN PRIMA.

§ I.

Fundamenti loco supponitur, vocem גשן *esse Aegyptiacam.*

Postquam meam de situ Terrae *Gosen* sententiam dilucide explicui, atque iis, quae sese mihi obtulerunt, argumentis adstruxi, puto nec iniucundum, nec inutile fore, si in nomen Terrae *Gosen* meditate inquisivero, eiusque veram significationem in lucem proferre allaboravero. Etsi enim (*) argumentum hoc ita comparatum est, ut ad vanam Aegyptiorum Theologiam et Mythologiam me non possit non deducere, illud tamen silentio involvere nefas duxi. Existimo namque, ex ista disquisitione, non modo in antiquitatem gentis Aegyptiacae, sed etiam in illam ipsam, quam

(*) et (**) Adscripsit codici suo *Iablonskius*: „Excutiendum hic, quod auctor Bibliothecae Germanicae hic obiicit Tom. XXXVII p. 204, 205. — Et hic aliquid obiicitur ab eodem auctore p. 201, 202. Vide et *Lakemacheri* Observationes Philol. Parte VI p. 316, et illic notam, *x*." Ad eorum difficultates an alibi responderit *Iablonskius*, aut respondere potuerit, plane ignoro.

quam hactenus tuitus sum, sententiam, plurimum lucis redundare posse. Vt igitur rem hanc ab ovo exordiar, primum hoc mihi concedi velim, quod non puto a quoquam negatum, aut in dubium vocatum iri, vocabulum גשן *Gosen*, quo scriptor historiae Sacrae uti solet, Provinciae huic ab ipsis Aegyptiis (**) fuisse inditum, adeoque nonnisi ex gentis huius sermone patrio rite explicari posse. Res ipsa per se, quia *Gosen* nomen est Provinciae Aegyptiacae, Iacobidis ante adventum in regnum Aegypti incognitum, id iam satis loquitur. Eamdem quoque videmus esse rationem aliorum huiusmodi nominum, quae in historia Mosaica occurrunt, sive illa sint nomina virorum et mulierum, ut *Pharaonis*, *Potipharis*, *Potipherae*, *Asenethae*, ad quae, iuxta communem veterum (*a*) omnium consensum, ipsum quoque *Mosis* nomen, quippe a virgine regia Aegyptia ipsi impositum, referendum etiam esset; ut taceam nomen illud, tot disquisitionibus Criticorum celebratum, צפנת פענח, *Zophnath Paneach*, quo Iosephum rex Aegypti cohonestari voluit Gen. XLI. 45, sive illa sint nomina regionum et urbium. Si enim excipias nomen מצרים, quo *Aegyptum* Hebraei designare semper consueverunt, cum ipsi regni eius incolae patriam suam (*b*) ⲬⲎⲘⲒ, aut dialecto The-

(*a*) Inter eos sunt etiam Iudaei, *Iosephus* Antiq. Lib. II c. IX § 6, *Philo* de vita Mosis p. 605, [tom. II p. 83], *Ezechiel Tragicus*, apud *Clementem Alexand.* Lib. I Strom. p. 345 [414], et *Eusebium* Praeparat. Evang. Lib. IX [c. 28 p. 437] p. 256 edit. R. Steph. (*).

(*b*) Id etiam *Plutarchus* observavit Lib. de Isid. et Osir. p. 364, Ἔτι τὴν Αἴγυπτον Χημίαν καλοῦσι. *Hieronymus* Quae-

(*) Plura legas t. I Opusc. p. 152—158, atque de Josephi nomine Aegyptiaco p. 207—216.

Thebaidis ϪΗⲘⲈ, five ϪΗⲘⲒ, conſtantiſſime appellent (*), ſi porro eximas nomen סכות, de quo (c) antehac iam diſſerui, reliqua fere nomina urbium et regionum, in hiſtoria Moſis occurrentia, *On*, *Ramſes*, *Pithom*, *Etham*, *Pihachiroth*, ſunt Aegyptiaca, eorumque ex ſermone Aegyptiorum ratio facilis reddi poteſt. Quae cum ita ſint, quis merito ambigat, nominibus illis noſtrum *Goſen* ſimiliter accenſendum eſſe?

§ I I.

In veram ſcriptionem et pronunciationem Aegyptiacam nominis Goſen *inquiritur.*

Verum enim vero, ut in curriculo, nobis propoſito, tanto felicius decurrere, ut vim atque ſignificationem vocabuli Aegyptiaci גשן tanto certius oſtendere poſſemus, opus ante omnia eſſet, ut de vera et genuina nominis iſtius pronunciatione nobis conſtaret. Nam alioquin etymologiis huiusmodi, niſi ad eas confirmandas complura concurrant indicia atque argumenta, ego quidem nihil incertius eſſe ac inanius iudico. Alio

Quaeſtion. Hebr. in Gen. IX. 19 ſcribit *Ham*, aitque, *Aegyptum ſic appellarunt Aegyptii.* Apud *Iſidorum* Originum Lib. VII c. 7 legitur *Kam.*

(c) Diſſert. V § 9.

(*) De antiquo Aegypti nomine ϪΗⲘⲒ plura dedit *Iablonskius* in Gloſſario, t. I Opuſc. p. 404, 405, ubi annotatio mea conſuli poteſt. Quid autem de notatione nominis Hebraici מצרים exiſtimetur, videas in Auctario p. 440, 441.

Alio enim modo perſaepe nomina pronunciantur ab indigenis, alio modo peregrinarum gentium literis et ſermonibus exprimuntur. Exemplis quibusdam id facilius et luculentius intelligitur. Pſ. LXXVIII. vſ. 12 et 43, memoratur urbs quaedam Aegypti illuſtris צען *Tſoan*. LXX interpretes, qui in Aegypto ſcribebant, nomen huius urbis, ſecuti alios Graecos, reddiderunt Τάνιν. Ipſi Aegyptii in translatione ſua ſcribunt ϪⲀⲚⲎ, *Shane*. Quis per ſe, ſine adiumentis, ex *Tſoan* exſculpere potuiſſet *Shane?* Aliud exemplum ſimile, ex S. Literis petitum, occurrit Exod. XIV. 2, ubi urbs quaedam Aegypti in Codice Hebraeo appellatur מִגְדוֹל, *Migdol*. Graeci interpretes, ſecuti pronunciationem Graecis uſitatam, ibi habent Μάγδωλον, *Magdolum*. Ipſi vero interpretes Aegyptii urbem ſuam patriam, ſibi haud dubie bene cognitam, efferunt ⲘⲈϢⲦⲰⲖ, *Meschtol*. Idque eſt ſine dubio verum et primitivum urbis illius nomen. Aliud iam ſuccurrit. Eſt deſertum in Aegypto, qua Libyae contermina eſt, ab Anachoretis quondam magno numero habitatum, quod in vitis Patrum, et Hiſtoriae Eccleſiaſticae monumentis vocatur Σκήτη. De illo hanc ante aliquot annos obſervationem certiſſimam (*d*) per literas mecum communicavit Vir humanitate non minus, quam recondita eruditione ſummus, *Mat. Veysſiere La Croze: In fine duorum Codicum Syriacorum, apud Aſſemanum in Biblioth. Orient. Tom.* 1, *obſervatur, deſertum* Scetes *ſignificare Trutinam cordis, nimirum* ϢⲒϨⲎⲦ. Et quis vero ſine hoc teſtimonio ſci-

(*d*) Adde hic Collectionem meam MSS. vocum Aegyptiacarum ab antiquis commemoratarum in artic. Σκῆτις, [tom. 1 Opuſcul. p. 311, 312, ibi not.].

fcivisset, Σκήτην Graecorum Aegyptiis fonare *Schihet*? De vera igitur et genuina Aegyptiaca pronunciatione vocis גשן ante omnia follicitos nos esse oporteret, ne forsitan pro Iunone nubem amplecteremur. Nam Mosen quidem nomen hoc גשן, uti nec minus illud צען, literis Hebraicis sic fere expressisse, uti illa ab Israëlitis pronunciari solebant, dubio carere videtur. Et ut hic quidem in nomine גשן scriptioni Hebraicae illico nonnihil diffidamus, efficit litera ג, quippe qua Aegyptios usos plane non fuisse constat. Non occurrit in libris Coptorum, qui ad nos pervenere, vox vere Aegyptiaca, in qua litera illa adhibeatur. Et si in voce aliqua reperiatur, tuto fatis de illa iudicari potest, eam aliunde ortam, et in Aegyptum peregrinam (*) invectam esse. Conferamus igitur alia, si quae sunt, antiquitatis monumenta, in quibus forte nominis huius mentio occurrit, ut ex instituta hac collatione, in investiganda pronunciatione nominis, de quo quaerimus, genuina adiuvemur.

§ III.

Comparantur inter se vetera monumenta, in quibus nomen illud occurrit.

Hic vero primo loco nobis occurrunt LXX Seniores, quorum, quia in Aegypto fcripferunt, atque rerum Aegyptiacarum se non imperitos (*e*) fuisse ostendunt,

(*e*) Id exemplis nonnullis probavi in *Remphah Aegyptiorum* § VI p. 21 fqq. [17 fqq.]

(*) Usum literae Ⲅ in vocibus vere Aegyptiacis esse perrarum, aut fortasse nullum, pluribus dictum est t. I Opuscul. p. 58.

dunt, aliqua omnino auctoritas esse debet. Illi גשן in versione sua constanter efferunt Γεσὲμ, quos cum unice sequantur ubique interpretes Aegyptiaci, mirum non est, eos pariter hanc scriptionem retinuisse ΓΕCΕΜ, ex quo tamen aliquo modo colligimus, verum et antiquum Provinciae illius nomen Mosaicum eo tempore, quo vivebant interpretes Aegyptii, seculo III vel IV, iam exolevisse, et cognitum minus fuisse. Scriptionem hanc Graecorum *Drusius* nil nisi mendum fuisse putat. Ita enim iudicat: Γεσὲμ *pro* Γεσὲν *mendum esse putarim, qualia in* Ἐδὲμ, *in* Μαδιὰμ *et similibus* (*f*). Sed quia tamen LXX Seniores constanter ita scribunt Γεσὲμ, mallim dicere, eos id nec fortuito, nec per errorem fecisse. Ab hac LXX Seniorum lectione et scriptione discrepat nonnihil illa, quae in *Artapani*, scriptoris Graeci, Fragmentis de rebus Iudaeorum, apud *Eusebium* occurrit. In uno horum Fragmentorum nomen hoc scribitur Καισάν. Ita enim legimus: Μετὰ δὲ ταῦτα παραγενέσθαι πρὸς αὐτὸν, τόν τε πατέρα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, κομίζοντας πολλὴν ὕπαρξιν, καὶ κατοικισθῆναι ἐν τῇ πόλει ΚΑΙΣΑ'Ν. In altero autem Fragmento nomen idem exprimitur Κεσσάν. Ita verba eius, ab *Alexandro Polyhistore* relata, sonant: Τοῦτον δὲ (Palmanothem regem Aegypti) τοῖς Ἰουδαίοις φαύλως προσφέρεσθαι· καὶ πρῶτον μὲν τὴν ΚΕΣΣΑ'Ν οἰκοδομῆσαι, τό τε ἐπ' αὐτῇ ἱερὸν καθιδρύσασθαι. Nolo tamen dissimulare, *Artapanum* in his videri sibi ipsum adversari. Vrbem enim Καισὰν vult a Iacobo et filiis illico post adventum in Aegyptum inhabitatam fuisse, sed urbem Κεσσὰν idem existimat conditorem habuisse regem illum Aegyptium, qui, mortuo iam Iosepho, Israëlitis male cupiebat. Ex quo intelligimus, eum sed

eo

(*f*) Notis maior. in Genes. XLVI. 34.

errore manifesto, Καισὰν et Κεσσὰν pro duabus diversis urbibus reputasse. Erroris origo inveniri potest in *Ramses* et *Ramasse*, quorum prius vocatur etiam *Gosen*, posterius non item. *Artapanum* de *Gosen* loqui, monere vix operae pretium est, cum res ipsa id clarissime loquatur, etsi veris falsa ex lutulentis traditionibus admisceat, *Gosen*que non regionem, sed urbem nuncupet. Alio modo denique, si coniectura mea vana non est, nomen hoc scriptum reperii in *Manethonis* Dynastiis. Nam ex prima eius Dynastia haec conservavit *Africanus* apud *Syncellum* p. 54: Οὐενέφης· ἐφ᾽ οὗ λιμὸς κατέσχεν τὴν Αἴγυπτον μέγας. Οὗτος παρὰ Κωχώμην ἤγειρε Πυραμίδας. *Eusebius* apud eumdem p. 55 *Manethonis* verba sic retulit: Οὐενέφης, ἐφ᾽ οὗ ὁ λιμὸς κατέσχεν τὴν χώραν, ὃς καὶ τὰς Πυραμίδας τὰς περὶ Κωχώνην ἤγειρεν. Observa haec referri ad Dynastiam primam, quae utique Israëlitarum adventu est multo antiquior. Lubens igitur concedo, *Venephen* antiquiorem esse Iosepho et Israëlitis. Sed quae de Pyramidibus adduntur, manifeste respiciunt tempora Israëlitarum et *Gosen*, sive regionem supra Memphim, ubi sunt Pyramides et Nomus Heracleopolites. Itaque *Africanus* forte haec addidit *Manethoni*, aliunde desumta, deceptus nominum similitudine. Quae nempe in Aegyptiorum libris de temporibus *Cenephris* tradita sunt, *Africanus* ad *Venephen* retulit. Similis error, etiam alio in loco cum *Venephe* commissus, observatur a Ven. *Vignolio* (*h*). Locum *Manethonis* de temporibus Iacobi et Iosephi Patriarcharum etiam accipit *Fourmontius* (*i*). Postquam

(*g*) Apud *Eusebium* Praepar. Lib. IX p. 251 [430].

(*h*) Tom. II Chronol. Sacr. p. 122. Adde *Syncellum* p. 170, et confer iterum *Vignolium* l. c. p. 797.

(*i*) Réflexions sur les histoires des anciens peuples Tom. II p. 114.

quam *Marshamus* (*k*) monuisset, a *Syncello* commemorari *Cochomen*, addebat: *Vox Cochome*, *vel*, *ut* Eusebius (*l*), Κωχώνη, *vix alibi legitur*, *neque liquet*, *quisnam sit iste Aegypti locus*. Mihi vero certum est, Κωχώνην esse *Gosen*, penes quam auctor ille antiquus, cuius verba exscripsit *Manetho*, Pyramidas locat, non secus ac *Plinius*, qui (*m*), *inter Memphim*, inquit, *et Arsinoiten nomon*, *in Libyco*, *turres*, *quae Pyramides vocantur*. Sed de egregio illo historiae Aegyptiae fragmento plura posthaec addemus.

§ IV.

Nomen Gosen *significat* Ἡρακλεόπολιν.

Ex his igitur patescit, nomen illius in Aegypto regionis, quam Moses גשן vocat, ab aliis efferri Γεσὲμ, Καισὰν, Κεσσὰν, Κωχὼμ, vel Κωχὼν, quae postrema lectio, uti iamiam videbimus, non est spernenda, aut aliis postponenda. Haec diversitas potuit oriri ex diversa, in ipsa Aegypto, pronunciandi ratione. Nam uti duplicem fuisse in Aegypto dialectum, non parum a se invicem discrepantem, dialectum Thebaidis et dialectum Aegypti, novimus, ita duplex quoque fuit sine dubio pronunciatio. Praeterea, id non modo olim in Graecia, sed hodie etiam in omnibus fere Gentibus, aut regnis paulo amplioribus, facile observamus, in diversis regionum partibus notabilem quoque in pronuncianda eadem lingua differentiam obtinere. Exemplum in Aegypto notatu inprimis

(*k*) In Canone Chronico p. 46.
(*l*) In Chronico Graeco, a *Scaligero* edito, p. 14.
(*m*) Lib. V cap. IX fin.

nis dignum ostendit nobis *Osiris*, nomen Divinitatis celeberrimae et sanctissimae. Nomen illud non tantum a Graecis effertur "Οσιρις, sed in hunc sonum communiter etiam ab Aegyptiis pronunciatum fuisse, fidem facit ipsa eorum nominis huius interpretatio apud *Plutarchum* (*n*). Nomen hoc quidam interpretabantur πολυόφθαλμον, *multioculum*, hancque rationem addebant, ὡς τὸ (lege τοῦ) μὲν ΟΣ, τὸ πολὺ, τοῦ δὲ ΙΡΙ, τὸν ὀφθαλμὸν Αἰγυπτίᾳ γλώττῃ φράζοντες (lege φράζοντος), *siquidem* Os *Aegyptiorum lingua* multum, *atque* Iri *oculum significet* (*). Quod ad priorem syllabam ΟΣ attinet, veritas huius interpretationis ex Coptorum libris, qui hodie supersunt, sexcentis exemplis potest confirmari. Τὸ πολὺ enim ab interpretibus his semper videmus reddi ⲟϣ. Et tamen *Hellanicus*, apud eumdem *Plutarchum* (*o*) testatur, se audivisse idem nomen a sacerdotibus pronunciatum fuisse "Υσιρις. Plura dixi tam in Pantheo Aegyptiorum Lib. II cap. I, quam in Collectione MSS. vocum Aegyptiacarum [tom. I Opuscul. pag. 187—189 c. n.]. Quodsi iam varias illas lectiones et scriptiones nominis נִשֵׁל considero, atque ex nostra literas Aegyptiacas pronunciandi ratione diiudico, fateor, mihi illam maxime placere, quam ex Fragmento *Manethonis* nobis conservavit *Eusebius*, nempe ΚΩΧΩΜ, vel ΚΩΧΩΝ, cui deinde terminatio Graeca accedit, Κωχώμη vel Κωχώνη. Id vero interpretor Ἡρακλεόπολιν, *regionem Herculi sacram et dicatam.*

§ V.

(*n*) De Isid. et Osir. p. 632 vel 355.
(*o*) In eodem libro p. 649 vel 364.

(*) Ὡς τοῦ — φράζοντος non dubitavit recipere Cl. *Wyttenbachius* p. 315.

§ V.

Interpretatio illa illuſtratur.

Paucis iam explicationem hanc nominis Aegyptiaci illuſtrabo, atque ex linguae Aegyptiorum monumentis reſiduis, uti et veterum teſtimoniis, confirmabo. Dixi ΚΩΧΩΜ, vel ΚΩΧΩΝ, Aegyptiis idem ſignificare, quod Graecis Ἡρακλεόπολις. Prima ſyllaba ΚΩ eſt, ut ego puto, vox Aegyptia valde communis ⲕⲁϩⲓ, *Cahi*, vel, uti dialecto Thebaidis effertur, ⲕⲁϩ, *Cah.* Hinc ſine dubio eſt, quod vocem iſtam in *Artepani* Iudaicis, Καισὰν ſcribi, ſupra iam deprehenderimus. Similem compoſitionis rationem in pluribus aliis Aegyptiorum vocibus, ac ſpeciatim in urbe, Graecorum ſcriptis celebratiſſima, *Canobo*, ex ipſorum Aegyptiorum indicio obſervare poſſumus. Audiamus *Ariſtidem* Oratorem, ex ore ſacerdotum Aegyptiorum id nobis ita (*p*) referentem: *ἔγωγε ἤκουσα ἐν αὐτῷ* Κανώβῳ *τῶν ἱερέων οὐ τοῦ φαυλοτάτου — τὸ δ' οὖν* Κάνωβος *ἡμετέρᾳ φωνῇ δηλοῦν ἔφη χρυσοῦν ἔδαφος*, *Ego ſane in ipſa Canobo audivi ea de re diſſerentem ſacerdotem, qui erat non ex infimis — Dixit mihi autem*, Canobum *noſtra lingua ſignificare tellus aureum*. Quam interpretationem veritati prorſus conſentaneam eſſe, iam dudum docuit vir linguae et antiquitatis Aegyptiae longe peritiſſimus, *Mat. Veyſſiere La Croze* (*q*). Nam

(*p*) In Aegyptio p. 96 a, edit. Graec. Florent. [t. II p. 359 edit. Iebbii].

(*q*) In Diſſertat. ad *Chamberlaynium*, quae inſerta eſt huius Collectioni Orationis Dominicae p. 135, 136. Plura legi poſſunt in Pantheo Aegypt. Lib. v cap. IV, et in Collectione vocum Aegyptiacarum MSS. v. Κάνωβος [t. I Opuſcul. p. 106, 107, ubi et alia, huc pertinentia, in notis inveniuntur].

Nam ⲕⲁϩⲓ Aegyptiis *terram*, *solum*, ⲛⲟⲩⲃ *aurum* designat. Possum quoque addere, ϫⲱ et ϫⲁ antiquioribus Aegyptiis dictam fuisse *terram*, quippe quod ex analogia linguae, et ex compositionibus vocum Aegyptiacarum, satis bene iam olim *Salmasius* (*r*) probavit. Inveni postea, hanc *Salmasii* observationem, etiam ex Coptorum libris, qui ad nos pervenerunt, stabiliri posse. Etenim (*s*) Iesaiae v. 6, interpretes Aegyptii vocem Graecam χέρσος reddiderunt ϫⲁ ⲛϣⲱⲓⲥ, quasi dicas *terram desertam* et *asperam*. Hoc magis ad scriptionem Hebraicam accedit.

Superest altera in illo *Gosenis* nomine syllaba, ΧΩΜ, vel ΧΩΝ, quae, si recte suspicor, exhibet nobis nomen vetustissimi cuiusdam Aegyptiorum Numinis, quod Graeci scriptores *Herculem* interpretari consueverunt. Egregie hoc confirmat auctor Etymologici Magni a *Sylburgio* editus (*t*): Τὸν Ἡρακλῆν φασὶ κατὰ τὴν Αἰγυπτίων διάλεκτον Χῶνα λέγεσθαι, *dicunt Herculem lingua Aegyptiorum* Chonem *vocari.* Id ipsum tangit sine dubio *Hesychius*, licet nominis huius scriptio apud illum (*u*) occurrat multo corruptior: Γιγνῶν, inquit, οἱ δὲ Γιγῶν, Πάταικος, Ἐπιπάταικος, Τραπέζιος, οἱ δὲ Αἰγυπτίων Ἡρακλέα, id est, interprete *Seldeno* (*v*), *Gignon nonnullis Gigon*, *Patae-*

(*r*) De lingua Hellenist. p. 391.

(*s*) Versionem Aegyptiacam Iesaiae integram hactenus oculis usurpare nondum licuit. Sed Fragmenta aliqua vidi in Lectionario Coptorum, quod Lutetiae Parisiorum in illustri Benedictinorum Coenobio San-Germanensi asservatur, ex quo et illud descripsi, quod hic laudavi.

(*t*) In voce Χῶνες.

(*u*) In hac voce.

(*v*) De Diis Syris syntagm. II cap. XIV fin.

Pataecus, *Epipataecus*; *Trapezius*. *Aliqui Herculem Aegyptium intelligunt*. In Dynaftia XXIII *Manethonis*, quae eft Tanitarum, apud *Eufebium* in Chronico Graeco p. 16 ita legitur: B. Ὀσόρθων ἔτη θ, ὃν Ἡρακλέα Αἰγύπτιοι ἐκάλεσαν. Apud *Syncellum* p. 75 fcribitur Ὀσορθῶν. Id vero ita explico, cognominatum illum fuiffe *Semum*, vel *Somum*, vel *Chomum*, ϫⲱⲙ. Aliam huius nominis Aegyptiaci pronunciationem et fcriptionem reperio in praeftantiffimo Catalogo regum Thebaeorum *Eratofthenis*, in quo auctor ille vetus et celeberrimus vocabula Aegyptiaca fere femper Graece interpretatur. In illo enim (*w*) legitur: Σεμφρουκράτης, ὅ ἐστιν Ἡρακλῆς Ἁρποκράτης. Ex hac igitur interpretatione *Eratofthenis* difcimus, nomen Aegyptiacum Σεμφρουκράτης compofitum effe ex duobus, nempe ex Σεμ, quod *Herculem* fignificat, et Φρουκράτης, quod *Harpocratem*, aliud Aegyptiorum Numen, defignat. In eodem Catalogo et haec invenimus: Πέμφως — ὅ ἐστιν Ἡρακλείδης, *Pemphos*, *quod vertitur Herculis filius*. Ex ante dictis per fe unusquisque perfpicit, levi mutatione legendum effe Σέμφως, vel potius Σέμσφως, fed quod per euphoniam fcribitur Σέμφως, cuius rei in illo ipfo Catalogo alia exempla habemus; idque re ipfa fignificat *Sobolem Sem*, feu *Herculis*, Ἡρακλείδην. Pluribus, quae poffent videri longius petita, congerendis nunc libenter fuperfedeo. Intelligi fatis ex hifce potuit, quod demonftrandum nobis erat, fuiffe Aegyptiis Numen aliquod, quod modo Χὼμ, modo Χὼν, modo etiam Σὲμ effertur, quodque Graeci *Herculem* interpretantur. Ratio autem difcrepantis fcriptionis haec eft, quod Aegyptii in hoc nomine literam adhibue-

(*w*) In Eufebianis Graecis *Scaligeri* p. 22 fin.

buerint, quam Graeci accurate exprimere non possunt, quamque modo per literam Γ, modo per Σ, modo per X, modo etiam denique per Θ, reddere laborant. Est illa litera ϫ, quae eumdem fere sonum habet, quem G, Gallorum, ante e vel i pronunciata. Nempe vox Aegyptia scribenda mihi videtur ϫⲟⲙ sive ϫⲱⲙ, quod Aegyptiis *virtutem*, *robur* et *potentiam* significat, quam in hoc Numine venerabantur Aegyptii, non secus atque in Hercule suo Graeci. His similia repetere veritus non sum in Pantheo Aegyptiorum Lib. II cap. III § 3 et 4, in notis ad *Eratosthenem* in *Vignolii* Chronologia Tom. II p. 739, 740, iterumque in Collectione vocum Aegyptiacarum MSS. v. Xὼν [tom. I Opusc. p. 415, 416, cum notis].

§. VI.

Interpretatio nostra confirmatur.

Video eamdem quoque nominis istius explicationem in mentem venisse reverendo plurimum et doctissimo viro, *Davidi Wilkinsio*, cui editionem N. Testamenti et Pentateuchi Coptici debemus, cuique, ut reliqua huius linguae monumenta, quae ex variis Bibliothecis descripta possidet, bono publico in lucem edat, vitam et secundam valetudinem precamur, etsi tamen cum aliqua cunctatione et addubitatione. Hunc in modum enim (x) scribit: Xὼν, *Nomen Herculis*, *a quo et Itali Chones dicti.* Post adducta mox Etymologici

(x) In Dissertatione de Lingua Coptica, in Collectione Orationis Dominicae *Chamberlayniana* p. III.

logici verba, ita pergit: *Vnde autem vox haec derivetur, an a* ϪⲞⲘ, *fortitudo, robur, an a* ϪϨⲒ, *deliciae, benignus, an a* ϨⲰⲚ, *iubere, praecipere, incertum est.* Mihi vero, postquam et ea, quae hactenus in medium allata fuerunt, et testimonia veterum de Hercule Aegyptiorum mecum expendi, dubium amplius esse non potuit, quin illa, quam dedimus, sit vera nominis eius explicatio. Testem idoneum appello *Macrobium* (y), qui non leve iis, quae dixi, pondus addit: *Sacratissima*, inquit, *et augustissima Aegyptii Herculem religione venerantur. Ipse creditur et gigantes interemisse, cum coelo propugnaret, quasi* Virtus Deorum. Paulo ante idem de Hercule Graecorum dixerat, eum *hac appellatione* (antiquiore nempe Numinis Aegyptii) *dignatum fuisse, honoratumque hoc nomine* (Herculis), *quia nimia fortitudine meruit nomen* Dei Virtutem Regentis. Itaque nomen Herculis Aegyptiacum, teste *Macrobio*, significat *Deum* Virtutem *regentem*, vel Virtutem Deorum. Observa, Pythagoram, qui diu in Aegypto institutus erat, et ab Aegyptiis longe maximam ac praecipuam Theologiae suae partem acceperat, Herculem dixisse τὴν δύναμιν τῆς Φύσεως, *virtutem naturae* (z). Existimo igitur, plenum Herculis huius nomen Aegyptiis sonuisse, ϪⲰⲘ ⲚⲚⲞⲨϮⲤ, quod est *virtus Deorum*, ipsos vero communi sermone nomen id contraxisse et abbreviare ϪⲰⲘ, *virtutem*, appellasse. Plenioris illius, quod dixi, nominis vestigia videor mihi invenisse in Nomo *Sebennytico*, inferioris Aegypti. Testantur enim Iti-

ne-

(y) Saturnal. Lib. I cap. xx. p. 206.

(z) Ita *Iamblichus* in Vita Pythagorae p. 131 [cap. ** fin.].

neraria, quae apud eruditos in pretio sunt, urbem illam, quondam clarissimam, quam veteres *Sebennytum* dicunt, ab incolis hodieque nuncupari, et ab Arabibus efferri, *Sammanud.* Hoc primum mihi huius rei indicium dedit. Vehementer vero in suspicione illa postea me confirmavit Scala Coptico-Arabica, a *Kirchero* edita, in qua legimus (*a*) *Semanutha* ϫⲉⲙⲛⲟⲩϯ. Hoc est nomen antiquum Herculis in Aegypto. Idem nomen fuit antiquae illius et celeberrimae civitatis, quod Graeci, corrupte prorsus, scripserunt et extulerunt Σεβέννυτον.

§ VII.

Conclusio.

Ab hoc igitur Numine Aegyptiorum antiquissimo, nomen accepit Provincia Aegypti, quae supra Memphim sita est, bonis omnibus abundantissima, ideoque maximis encomiis cum veterum, tum auctorum recentiorum percelebrata. Nomen ipsum Provinciae huius Aegyptiacum, nemo, quantum scio (*b*), disertis et con-

(*a*) Vide *Kircheri* Linguam Aegyptiacam restitutam p. 208.

(*b*) Nisi forte nomen Aegyptiacum urbis Heracleopoleos occurrat in Itinerario *Antonini*, ubi p. 156, 175, edit. *Wesselingii* haec leguntur:

Memphi	M. P. xx.
Peme	M. P. xx.
Isiu	M. P. xx.
Cene	M. P. xx.
Tacona	M. P. xx.
Oxyryncho	M. P. xxiv.

Apparet ex situ *Taconam* ibi fere poni, ubi sita erat *Heracleopolis.* Et vero *Tacon* ⲑⲁϫⲱⲙ Aegyptiis sonat

ἡ Ἡρα-

conceptis verbis posteritatis memoriae ita commisit, ut veram eius rationem exposuerit. Sed Graeci tamen, ex quibus omnem fere Aegypti veteris notitiam unice hausimus, quique nomina, ab Aegyptiis urbibus et regionibus suis imposita, in Graecum transferentes sermonem, eo ipso plerisque regionis illius nominibus patriis ac avitis oblivionem induxere, Provinciae huic nomen indiderunt Ἡρακλεοπόλεως. Hunc enim Aegyptiorum morem fuisse scimus, ut plerisque regni sui Provinciis, et urbibus praestantioribus, nomina tribuerent alicuius Numinis, illic prae aliis culti, cuiusque tutelam incolae in primis sibi expetebant. Id non tantum docet Geographia veteris Aegypti, in qua ubique occurrunt Διοσπόλεις, Ἀφροδιτοπόλεις, Ἑρμουπόλεις, Ἡρακλεοπόλεις, Πανοπόλεις et alia plura huiusmodi (*c*), sed illius etiam rei vestigia et indicia, non obscura, in S Scriptura nobis exhibentur. Quid enim aliud est נא אמון, urbs (*d*) Prophetis memorata, quod LXX Seniores, ipsam sermonis Aegyptiaci vim expressuri, accurate verterunt μερίδα Ἀμμὼν, Nahum. III. 8, quam Graecorum Διόσπολις? Vrbem *On* Graeci interpretes reddunt Ἡλιούπολιν, quo nomine

ἡ Ἡρακλέους vel Ἡρακλεόπολις. An forte eamdem nominis originem habet Κομᾶ, vicus prope Heracleopolin minorem, apud *Sozomenum* Lib. I Hist. Eccl. cap. XIII p. m. 343. A. Videndum porro, an huc pertineat ΣΗΝος, urbs Aegypti, cuius ex *Hecataeo* meminit *Stephanus Byzantinus*.

(*c*) Id aliquo modo proprium fuit et peculiare Aegypto. *Diodorus* certe Lib. I p. 12 [cap. 12] monet, ex omnibus orbis Provinciis in sola Aegypto multas esse urbes, ab antiquis Diis, ut Iove, Sole, Herme, Apolline, Pane, Eilithyia aliisque pluribus conditas.

(*d*) Plura de hoc nomine observavi in Remphah § VI [supra p. 21, 22] p. 23, 24.

mine ab omnibus fcriptoribus defignatur, quod ipfum nomen poftea, ut exiftimo (*e*), urbi eidem inditum רעמסס etiam longe luculentius exprimit. Fuit igitur etiam *Heracleopolis* Herculi Aegyptiorum facra et devota. Cumque multa, fuperioribus Differtationibus iam expofita, fuadeant, ut eodem in tractu collocemus *Gofen*, ubi Graeci Ἡρακλεόπολιν ponunt, cum alia concurrant ad hanc originationem ftabiliendam, nemo vitio mihi vertet, fi eam adftruxero, donec alius quis meliora et certiora in medium protulerit.

(*e*) Rationes dedi Differtat. IV § 8 [p. 137 fqq.].

DIS-

DISSERTATIO VIII,

QVAE

EST DE NOMINE GOSEN SECVNDA.

§ I

Dissertationis huius argumentum.

Exposuimus antecedente Dissertatione, quomodo nomen Terrae *Gosen*, in Historia Mosaica conservatum, ex sermone Aegyptiaco explicandum censeamus. Verum quando facile animo praevideo, expositionem hanc nostram paradoxam valde, magnisque difficultatibus impeditam, non paucis visum iri, praecipuis dubiis, quae adversus sententiam nostram cum aliqua specie obiici possunt, hac Dissertatione occurrendum et pro virili satisfaciendum esse putavi. Duo autem cumprimis intelligo ab eruditis in dubium vocari posse, quae tamen interpretatio mea ut certa ponit ac admittit, et sine quibus illa vera omnino esse nequit. Alterum eorum respicit statum Idololatriae in Aegypto, tempore Israëlitarum, in universum. Alterum spectat ad cultum sigillatim Herculis, qui, si interpretatio mea aliquid solidi habet, tempore utique Iosephi Patriar-

triarchae, in Aegypto radices iam egit. Quod postremum argumentum, ubi excutiendum erit, eadem opera explicabitur, qualenam illud Aegyptiorum Numen fuerit, quod sub *Herculis* nomine Graeci nobis repraesentant.

§ II.

Quaeritur, an, tempore Iosephi, idololatria in Aegypto iam fuerit.

Quaeri igitur primo, nec immerito, potest, utrum iam tempore Iosephi Patriarchae, crassa in Aegypto idololatria mentes hominum fascinaverit, et ab uno Creatore averterit. An credemus, illa iam aetate, sapientes Nili accolas supplicasse Iovi, Osiridi, Isidi, Mercurio, Minervae, et ut alios omittam, Herculi, ut ab hoc postremo praestanti Aegypti Provinciae iam tum nomen inditum fuerit? Multis id negandum omnino videtur, quos inter nunc nominabo unum *Grotium*, cuius in his rebus peritiam et perspicaciam nemo diffitetur. Testatur is, difficulter se adduci posse, ut credat, tempore iam (*a*) Mosis, nedum (*b*) Iosephi Patriarchae, superstitionem illam idololatricam in Aegypto invaluisse, quae tot Graecorum scriptis postea memoriae prodita est. Imo plerique, qui in historia Mosaica vestigia quaedam idololatriae Aegyptiorum deprehendi fatentur, circa ipsa tamen Mosis tempora subsistunt, nec altius adscendere audent. Celeberrimus *Witsius*, quando ea de re adversus *Marshamum* et *Spencerum* disputat, hoc tantum putat concedi posse, quod

(*a*) Vide Notas eius in Exod. VIII. 26.
(*b*) Vide eumdem in Genes. XLVI. 34.

quod et demonſtrandum in ſe ſuſcipit (*c*), *Brutorum et quidem Boum cultum adeo apud Aegyptios antiquum fuiſſe, ut Iſraëlitarum ex Aegypto exceſſum anteceſſerit.* Quod ſi vero idololatriae nulla, ante Moſis tempora, veſtigia certa apparent, ſi probabile potius non eſt, uti cenſet *Grotius*, tempore iam Ioſephi, cultum illum, quo poſtea Aegyptus vehementer inclaruit, obtinuiſſe, in dubium vocari maximo certe iure poterit, utrum mea nominis *Goſen* interpretatio fidem aliquam mereatur. Veſtigiis *Grotii* inſtitit, remque hanc pluribus argumentis probare voluit *Caſtus Innocens Anſaldi*, in Diſſertatione de Religione Ioſephi vindicata a criminationibus *Basnagii*, quae prodiit Neapoli a. 1740 (*d*).

§ III.

Reſpondetur affirmando, idque primo oſtenditur argumentis quibusdam probabilibus.

Equidem *Marshamus* (*e*) idololatriae in Aegypto originem ipſo Abrahamo antiquiorem ſtatuit. Sed num huius ſuae opinionis rationes dederit idoneas, id aliis penſitandum relinquo. *Witſius* certe, quando hypotheſes *Marshami* ſub examen vocat, tempora Moſis, ut modo monebam, ſupergredi auſus non eſt. Ego

(*c*) In *Aegyptiacis* Lib. II cap. II § 6 et ſeqq. Conſulendus hic in primis *Bochartus* Part. I Hierozoici pag. 644 ſqq.

(*d*) Vide die Gelehrte Zeitungen anni 1740 num. LXXV p. 667.

(*e*) Canone Chron. ad ſecul. IV p. 55, 60 ſq., cum Abrahamum referat demum ad ſecul. V. Sententiam hanc aliis argumentis adſtruit *Spencerus* de Legibus Hebr. Part. I p. 234.

Ego (*) tamen in ipsa *Mosis* historia vestigia deprehendo satis extantia, ex quibus mihi indubitate constat, Iosephi iam aevo Aegyptios idololatriae cultu sese vehementer polluisse. Indicium sane huius rei non obscurum elicimus ex Genes. XLIII. 32, ubi ita narrat Scriptor Sacer: *Apposuerunt cibos Iosepho seorsim, et fratribus eius seorsim, Aegyptiis etiam comedentibus apud eum seorsim, non enim poterant Aegyptii sumere cum Hebraeis cibum, quia abominationi id est in Aegypto.* Ad quem locum recte ita commentatur *Onkelos: Quia pecus, quod Aegyptii colunt, Hebraei comedunt.* Similia illic adfert etiam *Ionathan.* Haec enim fuit superstitio Idololatrica, Aegyptiis ab antiquissimis temporibus propria, quod animalia crederent esse quaedam (*f*) *μιμήματα τοῦ θείου, ima-*

(*f*) Vide *Porphyrium* Lib. IV de Abstinentia p. 372 sqq., 376 sq. edit. Lugdun. [p. 314 sqq. edit. novae]. *Plutarchus* de Is. et Osir. p. 678 [c. 74], Ἀσπίδα καὶ γαλῆν καὶ κάνθαρον, εἰκόνας τινὰς ἐν αὐτοῖς ἀμαυρὰς, ὥσπερ ἐν σταγόσιν ἡλίου, τῆς τῶν θεῶν δυνάμεως κατιδόντες. *Hyginus* in Poëtico Astronomico p. 220 ed. Sant-Andraeanae [cap. 28 p. 480, 481] scribit: ,, Aegyptii autem sacerdotes et nonnulli poëtae dicunt, cum complures dii in Aegyptum convenissent, repente venisse eodem Typhona, acerrimum giganta et maxime deorum inimicum: quo timore permotos in alias figuras se convertisse, Mercurium factum esse Ibin, Apollinem autem, quae Threicia avis vocatur, Dianam aeluro simulatam. Quibus de caussis Aegyptios ea genera violari non sinere demonstrant, quod *deorum imagines* dicantur." Quia Aegyptii magnifica de brutis animantibus loquuntur, dicunt-

(*) Integram dissertationis huius partem, quae § III et IV continetur, repetiit *Nic. Barkeyus* in Symbolis Litterariis Haganis Cl. II Fasc. 3 p. 461 — 472, suamque subnexuit mantissam p. 473 — 480; de qua quid iudicem, dixi tom. I horum Opusculorum p. 203, 304.

imagines aeterni numinis vivas, quibus aliquo modo virtutes et effectus Numinis adumbrarentur. Ea igitur de causa, animalia Aegyptii, ut symbolicas virtutis Divinae imagines, impense venerabantur, illisque, quae religio sacra esse iubebat, vesci, summum et morte expiandum nefas putabant (*g*). Ea quoque causa erat, cur cibum capere cum Hebraeis, uti nec minus cum aliis gentibus, quibus animalia pro cibo erant, abominationi ducerent. Idcirco dicitur, *Pastorem*, i. e. Iudaeum, *Aegyptiis fuisse abominationi*, Genes. XLVII. 6. In eo frustra se torquet *Schuckfordus* (*h*). Frustra rationem aliam nobis offerunt Chronologi quidam, inprimis *Pezronus*, opinantes, derivandum hoc esse ex odio Pastorum, qui ante quatuor secula in Aegypto imperitasse dicuntur (*i*). Frustra

dicuntque illa esse *quaedam Dei symbola*, aut quocumque alio nomine ea appellare visum est illorum prophetis, affirmat *Celsus*, induci eos, qui rerum illarum sunt periti, ut se non frustra illis initiatos esse cogitent. Addit *Celsus*, Christianis Aegyptios esse ridiculo, proponere tamen multa non spernenda aenigmata, quandoquidem ideas aeternas, non autem, quod vulgus putat, mox interitura animalia, colendas esse doceant. Vid. *Origenes* Lib. III contra *Celsum* pag. 121 [cap. 18, 19, p. 458]. Pseudo-*Clemens* Lib. V Recognit. c. 21: „ Addunt praeterea *Aegyptii* etiam illud, *animalia figuras* esse et *allegorias virtutum* quarumdam, quibus adiutricibus regatur humanum genus." Vide de hac idololatria iudicium *C. I. Ansaldi* in Actis Erudit. Lips. a. 1759 m. Martio p. 115 sqq.; et confer Prolegomena ad Pantheon Aegypt. p. XIX sqq.

(*g*) Singularem prorsus huius rei rationem reddere annisus est *C. I. Ansaldi*. Vide die Gel. Zeitungen 1748 num. LII p. 458, 459, et Acta Erudit. Lipsiensia anni 1749 mens. Mart. p. 113 sq., 117 sq.

(*h*) Histoire du Monde Tom. I p. 330.

(*i*) Eam vide expositam a *Vignolio* Tom. I Chronol. S. p. 598, 599, et *Baraterio* in Dissertation. ad *Beniaminem Tudelensem*.

stra quoque, quod modo dixi, negat *Grotius*, aliasque rationes comminiscitur. Verum haec sunt precaria. Ratio mea nititur testimonio scriptorum vetustissimorum. Et hoc testimonium res ipsa confirmat. Audiamus modo *Herodotum* (*k*), historicorum Graecorum, qui supersunt, antiquissimum, qui eamdem rem narrat, quam Moses, eamdemque huius rei rationem, ab Aegyptiis auditam, reddit, quam Paraphrastae Chaldaici exponunt. Verba eius, compendii causa, ex versione Latina exhibebimus: *Boves mares, eosdemque mundos, ac vitulos universi Aegyptii immolant; at foeminas eis immolare non licet, ut quae Isidi sacrae sint, — bovesque foeminas omnes itidem Aegyptii venerantur ex omnibus pecudibus longe plurimum, etiam multo magis, quam oves: eoque nemo Aegyptius vel Aegyptia, Graeci viri aut os suaviaretur, aut cultro, vel veru, vel olla eius uteretur, aut puri bovis carne, Graeco cultro incisi, vesceretur.* Vides veram et genuinam rationem illius moris, quem Moses memoriae prodidit. Hunc morem hodie etiam sequuntur, Aegyptiorum in multis aemuli, Brahmanes Indici, quibus mos Christianorum Europaeorum, qui vaccas iugulant, et animalium omnis generis carne vescuntur, abominationi est. Quapropter ipsis neque Christianum, neque suppellectilem eius cibariam attingere licet, ne fortasse tali contactu polluantur. Discimus id e Relationibus Missionariorum in Iudiam Danicorum, Continuat. VII p. 340, 341.

Aliud argumentum videor mihi capere posse ex nomine mulieris illius Aegyptiae, quam, ex genere sacerdotali ortam, Iosephus Aegypti Prorex in matrimonium duxit, quod Moses Hebraice אָסְנַת Genes. XLI. 45, 50. XLVI. 20, Graeci vero interpretes Ἀσε-

(*k*) Lib. II cap. 41.

A'πενὲθ efferunt, quodque ei, more (*l*) Aegyptiis perquam familiari, a Numine quopiam impositum fuisse videtur. Suspicor certe, postremas literas נת, continere nomen Divinitatis in Aegypto religiosissime cultae, quam Aegyptii (*m*) Nit, vel Neith nuncupabant, teste *Platone* (*n*), quamque Graeci *Minervam* explicant et interpretantur. Ab hoc Numine, Aegyptiis sanctissimo, nomen habuit celeberrima gentis illius regina *Nitocris*, id enim *Eratosthenes* (*o*) Graece sic interpretatur 'Αθηνᾶν νικηφόρον, *Minervam victricem*. Inde, ut alia nunc taceam, nomen etiam habet Πατενεῖτ, Minervae Aegyptiae sacerdos, de quo §. sequenti dicemus. Possem etiam, nec immerito, pro adstruenda mea sententia adferre, quod de sacerdotibus Aegyptiorum legimus Gen. XLVII. 22, 26. Non obscure enim illic loci subinnuitur, numerum sacerdotum in Aegypto iam tum fuisse longe maximum, illosque certas Aegypti partes sibi habuisse assignatas, ut ex earum reditibus cultum Divinum, multiplici rituum cumulo supra modum oneratum, et sumtuosum valde, obire possent, quod prolixe a scriptoribus Graecis exponitur. Sed ne in his nimius videar fuisse, ad certiora progrediar.

§ IV.

Idem ostenditur argumento certiori, ex nomine Potipherae.

Si enim ea, quae hactenus attuli, non improbabilia videbuntur aequis rerum aestimatoribus, ausim dicere, ar-

(*l*) De illo dixi in *Remphah Aegyptio* p. 80, 81 [62, 63].
(*m*) Plura vide in *Remphah* meo p. 74, 75 [59].
(*n*) In Timaeo p. 474 edit. Graec. Basil.
(*o*) Vide itidem *Remphah* citatum p. 75, 76 [59, 60], et Collectionem vocum Aegypt. [t. 1 Opuscul. p. 164].

argumentum, quod nunc offeram, aliquam certitudinis et evidentiae speciem prae se ferre. Illud vero desumtum est ex Genes. XLI. 45, 50, XLVI. 20, ubi Asenetha, quam matrimonio sibi iunxit Iosephus, Aegypti Prorex, appellatur בת פוטיפרע כהן און, *filia Potipherae sacerdotis On.* Habebat igitur Asenetha patrem Potipheram, כהן און, quod malim reddere cum veteribus plerisque, *sacerdotem Heliopoleos*, quam cum recentioribus quibusdam, *Praesidem*, aut *Gubernatorem Onii*, quibus tamen praeiverunt *Onkelos* et *Ionathan*, Paraphrastae Chaldaei, et *R. Levi* Iudaeus (*p*), qui sine dubio putarunt, suadere id (*q*) *pietatem Iosephi, ab idololatriae communione alienissimi.* Etsi enim non negem, vocem כהן, si vim vocis spectes, significare posse virum principem, eaque significatione aliquando accipi, hic tamen nihil in verbis Mosis occurrit, quod nos cogeret a communi vocis illius usu discedere. כהן Genes. XLVII. 22 aperte designat sacerdotem Aegyptium. Ita ergo et hic (*). Rectissime igitur LXX Seniores, nec minus *Philo* (*r*) et *Iosephus* (*s*), verba Hebraica ita reddunt: Πετεφρῆ, Ἱερέως Ἡλιουπόλεως, quos sequuntur vetusti Ecclesiae doctores (*t*). Idque nomen ipsum huius viri פוטיפרע, quod Graeci exprimunt Πετεφρῆ, vel, uti *Alexander Polyhistor* ex *Demetrio*, an-

(*p*) Apud *Drusium* in Genes. XLI. 45.
(*q*) Ita *Tremellius* in Genes. XLI. 45.
(*r*) De Iosepho p. 543 [tom. II p. 58].
(*s*) Antiquit. Lib. II cap. 6 §. 1.
(*t*) Ita et *Artapanus*, cuius verba adducit *Alexander Polyhistor* apud Eusebium Lib. IX Praeparat. Euangel. c. 23 p. 251

(*) De notione vocis כהן Gen. XLI. 45, item de summa sacerdotum dignitate in regno Aegyptiaco, docte disputavit *I. C. Bielius* in Symbolis Litter. Haganis Cl. II. Fasc. 3 p. 447—460.

antiquo scriptore, apud *Eusebium* (*u*) habet, *Πεντεφρῆ*, designat *sacerdotem solis*, eius Numinis, quod One, vel Heliopoli, religiosissime colebatur. Etenim ultima huius nominis Aegyptiaci (*v*) pars פרע, quod optime Graeci expresserunt *φρῆ*, est nomen ab Aegyptiis soli tributum, ⲫⲣⲏ, *ἥλιος*. Communiter quidem Aegyptii Solem, summum gentium omnium Numen, sub symbolicis *Osiridis* et *Hori* nominibus adorare et colere consueverant, sicut Graeci et Romani sub *Apollinis* nomine, sed Heliopoli, sub ipso hoc vulgato et communi nomine ⲫⲣⲏ sacra Soli fiebant, a quo cultu urbs etiam nomen Heliopoleos traxit. Quae causa est, ut nomen hoc ⲫⲣⲏ Aegyptiis sanctissimum et summopere venerabile esset. Discimus hoc inprimis ex *Martiano Capella*, cuius locum perlibenter adscribam, ut simul de eodem observationem in-

p. 251 [429]. Auctor historiae Asenethae, editus a *Fabricio* in Codice Pseudepigrapho Vet. Test. Vol. 11 p. 86: *ἦν δέ τις ἀνὴρ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ* (Heliopoli) *ὀνόματι Πεντεφρῆς, Ἱερεὺς ὢν Ἡλιουπόλεως καὶ Σατράπης τοῦ Φαραῶ.* Et cap. 3 p. 90: *ἐπέστειλεν αὐτοῦ ἄνδρας ιε πρὸς Πεντεφρῆ τὸν Ἱερέα Ἡλιουπόλεως.*

(*u*) L. cit. Ita semper vocatur in historia Asenethae, quam Graece edidit *Fabricius* in Codice Pseud. V. T. vol. II. Sic Zaphnath-Paneach a LXX interpretibus in codicibus antiquissimis modo exprimitur *Ψονθομφανὴχ*, modo etiam *Ψοθομφανὴχ*, eliso *τῷ ν*.

(*v*) Eadem compositio occurrit in *Pharaone* חפרע *Hophra*, Ierem. XLIV. 30, ubi Graeci interpretes scribunt *Οὐαφρῆ*, quos sequuntur scriptores veteres Christiani. Viri eruditi jam dudum observarunt, hunc eundem esse, quem *Herodotus* et *Diodorus* vocant *Ἀπρίης*. Hoc vero est ⲟⲩⲏⲃⲫⲣⲏ, *Sacerdos Solis*. ⲟⲩⲏⲃ *Sacerdotem* significat *gregarium*, etiam *Sacerdotem Idolorum*. Vide Genes. XLVII. 22, 26 *Africanus* et *Eusebius* apud *Syncellum* pag. 75, 76, scribunt *Οὔαφρις*. Conf. *Vignolii* Chronol. S. Tom. II p. 149.

ingeniosissimam viri omni mea laude maioris, *Maturini Veyssiere La Croze*, cum erudito ac deliciarum harum studioso lectore communicem. Verba *Capellae* (*w*) ita habent:

Salve vera Deum facies vultusque paternae
Octo et sexcentis numeris, cui litera trina
Conformat sacrum nomen, cognomen et omen.

Vides sacrum nomen, tribus (*x*) constans literis, quae numeros continent DCVIII. Quod aenigma qui solveret, nemo hucusque prodiit. *Grotii* coniecturas, quas in notis attulit, quia rei non satisfaciunt, apud ipsum legi malo. Sed posthaec nemo profecto dubitabit, quin *Martianus*, qui in illo libro, ex Theologia Aegyptiorum, res tot reconditas nos docuit, in animo habuerit nomen ϕρΗ, quippe quod, ut vere me monuit Vir ille doctissimus, cuius mentionem feci, et ex tribus literis compositum est, et numeros conficit DCVIII. Dabimus ipsum *Martianum* interpretem, qui ibidem ita canit:

Solem Te Latium vocitat, quod solus honore
Post Patrem sis lucis apex.

et mox

Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Osirim.

His omnibus vero sanctius ait esse nomen illud, quod trinis literis constat, et numeros DCVIII complectitur, nempe ϕρΗ. Et certe in Amuletis (*y*) Gnosticorum, ad averruncandos morbos, aliaque mala pro-

(*w*) Lib. II de Nuptiis Philologiae p. 43, 44.

(*x*) Videndum, an huc etiam pertineant ea, quae apud *Eusebium* Praeparat. Lib. I p. 25 ed. R. Steph., [c. x p. 39] ex *Sanchoniathione* leguntur. ὧν εἷς ἦν καὶ Ὄσιρις, τῶν τριῶν γραμμάτων εὑρετής.

(*y*) Vide Illustris *Montfauconii* Thesaur. Antiq. Tom. III

propellenda confictis, saepius reperimus, nomen hoc ΦΡΗ expressum, tanquam eximia prorsus et veluti magica virtute praeditum. Agnoscunt hoc etiam veteres, qui eam ob rem Petephren nostrum, non tantum sacerdotem Heliopoleos, sed illic etiam Solis ministrum fuisse, tradunt. Hoc sine dubio dicere voluit *Eustathius Antiochenus*, de Manasse et Ephraimo, Iosephi filiis, ita (*z*) scribens: *Οὓς ἔτεκεν αὐτῷ* Ἀσενὲθ, *θυγάτηρ* Πετεφρῆ Ἡλίου. Quae verba certe sunt corrupta, adeoque perperam a *Leone Allatio* ita conversa: *Quos peperit illi Asineth, filia Petephrae, filii Heliae.* Facile erat corrigere Πετεφρῆ Ἱερέως Ἡλίου, *Petephrae sacerdotis Solis*, quod res ipsa loquitur, sensusque requirit. Et ita plane legimus apud *Philonem* Iudaeum (*a*): Ἐγγυᾷ πρὸς γάμον αὐτῷ τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν κατ' Αἴγυπτον Ἱερέως Ἡλίου θυγατέρα (*); *Despondet ipsi filiam clarissimi apud Aegyptios viri, qui Solis habebat sacerdotium.* Et id quidem tota haec vox composita פוטיפרע, vel, ut Graeci scribunt, Πετεφρῆ et Πεντεφρῆ, re ipsa significat; quod nomen igitur, non pro nomine proprio, sed pro nomine dignitatis habendum est. Ἱερεὺς hic idem est, quod Ἀρχιερεὺς. Ita Graeci saepius. Exempla illius

III Part. II Lib. III Cap. V planche CLV. Adde Tabul. CXLV, ubi in gemma legitur ΑΒΡΑCΑΞ ΦΡΗΡ pro ΦΡΗ; et Tabul. CLXII in gemma repraesentatur Sol in curru, quatuor equis vecto, adscriptis his literis ΦΡ, ubi sine dubio excidit aut deletum est Η. In Tab. CLXV gemma occurrit, insculptas habens literas ΦΡΗΝ, quomodo eadem vox repraesentatur Tab. CLXVII.

(*z*) In Hexaëmeron p. 76. edit. *Allatii.*

(*a*) De Iosepho p. 543 [t. II p. 58].

(*) Corruptus locus ita constituendus, ut reddidit interpres: ἐγγυᾷ π. γ. α. τὴν τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν κ. Α. Ι. Η. θ.

lius rei plurima suppeditat *Io. Massonus* (*b*). Nempe unaquaeque Aegypti urbs, communiter uni, saepe etiam pluribus Numinibus sacra erat. Numen porro unumquodque habebat sibi dicatos sacerdotes, numero plurimos, diversi generis, quorum omnium unus erat Praeses ac Princeps, quem Graeci vocant (*c*) Ἀρχιερέα, et τὸν ἐπὶ πᾶσιν Ἱερέα (*d*), uti nec minus (*e*) Ἀρχιπροφήτην, quique κατ' ἐξοχὴν sacerdos huius vel illius Numinis, huius vel illius urbis nuncupabatur. Exemplum dabo, quod apud *Proclum*, celebrem *Platonis* interpretem occurrit, qui de Solone per Aegyptum peregrinante refert (*f*): Ἐνέτυχε Σόλων ἐν Σάει ἱερεῖ ὀνομαζομένῳ Πατενεῖτ, *Conversatus est Solon Sai cum sacerdote, cui nomen fuit Pateneit.* Memorabile est, *Plutarchum* (*g*), rei huius aliquoties mentionem iniicientem, sacerdotem illum vocare non *Pateneit*, verum *Sonchim*, aut *Sonchiten.* Nempe *Sonchis* erat viro huic nomen proprium, *Pateneit* dignitatis. *Neit* enim, ut supra iam monuimus, Numen erat ab Aegyptiis religiosissime cultum, et quidem Sai, uti veteres (*h*) testantur. Et vero *Pateneit* Sacerdos erat Saïticus. Dubium itaque esse non potest, quin nomine *Pateneit* exprimatur *sacerdotium Neithae*, sicuti nomine *Potipherae* vel Πετεφρῆ *sacerdotium Solis.* Possem plura huiusmodi compositionis

(*b*) In Collectaneis Historicis de vita Aristidis Rhetoris § 11 num. 5, 6, 7.

(*c*) Vide *Herodotum* Lib. II c. 37, 142, 143, 151, *Diodorum Sicul.* Lib. I p. 54, 64 [c. 58, 70].

(*d*) *Aelianus* de Anim. Lib. XI c. 33.

(*e*) *Clemens Alexand.* Lib. I Strom. [p. 356].

(*f*) In Timaeum *Platonis* Lib. I p. 31.

(*g*) In vita Solonis p. 168 fin., et de Isid. p. 632 ed. Steph. [p. 92, 354].

(*h*) *Plato* in Timaeo p. 474. *Chalcidius* in versione Timaei p. 11. *Proclus* Comment. in Timaeum p. 30.

nis exempla luculentissima, quae sane in historiae Aegyptiae monumentis rara non sunt, adducere, possem etiam rationem huius compositionis ex sermone Aegyptiaco illustrare et egregie confirmare. Sed memini, me reverentiam debere lectoribus, quibus forte digressione hac paulo prolixiori, stomachum et fastidium movi. Res ipsa mihi certissima et indubia est, Πετεφρῆ Aegyptiis (*i*) sonuisse *summum sacerdotem Solis* Heliopolitanum.

§ V.

Transitur ad cultum Herculis Aegyptii, qui ab Hercule Graecorum est diversissimus.

Ostendi, nisi me opinio mea decipit, ex ipsis historiae Mosaicae indiciis, Aegyptios, tempore iam Iosephi Patriarchae, relicto Creatore, cultum religiosum obtulisse creaturis, et idola gentium veneratos fuisse. Sed alia superest quaestio, quam dimittere intactam nefas fuerit, utrum, illo Iosephi aevo, Aegyptii religiosa veneratione Herculem etiam, ceu Numen sanctum, coluerint, illi templa et urbes consecraverint, et consecrare omnino potuerint. Ego, si id de Graecorum Hercule, Alcmenae filio, Thebano, tot Poëta-

(*i*) Aegyptiace scriberes ⲠϨⲞⲚⲦⲪⲢⲎ, quod Graeci, corrupta aut contracta, et in hac voce, et in similibus compositionibus, pronunciatione efferre solent Πετεφρῆ, vel Πατεφρῆ, nonnunquam etiam Πεντεφρῆ, ut supra vidimus, quae scriptura genuinam pronunciationem omnium optime et proxime refert. Eadem scriptura occurrit in Πεντεάτυρις, rege Thebaeorum, in *Eratosthenis* Catalogo. Vide *Eusebii* Chronicon Graecum edit. *Scaligeri* p. 23. Significat hoc nomen *Summum Sacerdotem Athor* vel *Veneris*, de quo Aegyptiorum Numine quaedam dixi in *Remphah* p. 77, 78 [60], et in Pantheo Aegypt. Lib. 1 cap. 1.

tarum fabulis celebrato, intellectum velim, non assensum, sed contemtum potius et risum meruero. Nam, ut alia nunc taceam, ex rationibus Chronologiae id evidenter satis colligitur, Herculem Graecorum, quingentis propemodum, post ingressum Iacobi cum familia sua in Aegyptum, annis floruisse. Quare fieri nullo modo potest, ut ab Hercule illo, tempore Iacobi et Iosephi, Provincia in Aegypto, ceu a Numine augusto, cognominata fuerit. Quando itaque *Herculis* nomine hic utor, cum Graecis loquor, qui Numen illud Aegyptiorum, quod patrio ipsorum sermone Ϫⲱⲙ et ϫⲱⲙⲛ̀ⲛⲟⲩϯ dicebatur, *Herculem* vocare, et Herculi suo, heroi fabuloso, accommodare consueverunt, cum ceteroquin, inter Numen illud Aegyptiorum et Herculem Graecorum, immensa sit discrepantia, haecque duo Numina, nulla re, nisi solo nomine, quod Graeci utrique commune esse voluerunt, inter se conveniant.

§ VI.

Hercules Aegyptiorum, Graecorum Hercule multo antiquior.

Et primo quidem, quod ad rationem temporum attinet, veteres in eo conspirant omnes, Herculem Graecorum Aegyptium longe esse antiquiorem. *Cicero*, ubi (*k*) varios diversarum gentium Hercules enumerat, secundum locum Herculi concedit Aegyptio, quem ait *Nilo natum*, quartum Graeco. Nec aliter *Tacitus*, qui (*l*), *Herculi*, inquit, *quem indigenae*, Aegyptii, *ortum apud se et antiquissimum perhibent*, *eosque qui postea pari virtute fuerint*, *in cognomentum eius*

(*k*) De Natura Deorum Lib. III cap. 16.
(*l*) Annal. L. II cap. 60.

eius adscitos. Alii itaque, qui Herculis nomine postea innotuerunt, nomine tantum Herculis Aegyptii, in eius honorem atque memoriam, superbierunt. Et sic omnino capienda sunt *Macrobii* (*m*) verba, quae alio loco (*n*) iam attulimus et explicuimus: *Nec aestimes, Alcmena apud Thebas Boeotias natum, solum, vel primum* Herculem *nuncupatum. Imo post multos atque postremus ille hac appellatione dignatus est, honoratusque hoc nomine, quia, nimia fortitudine, meruit nomen Dei virtutem regentis* (*o*). Prolixius hoc argumentum persequuntur scriptores Graeci, interque eos historici laude dignissimi, *Herodotus* (*p*) et *Diodorus Siculus* (*q*), cuius postremi verba apponere, operae pretium duxi. Is, postquam de Hercule Aegyptio disseruisset, ista subiungit: *Illi vero, qui ex Alcmena natus est, plusquam decies mille annis post, aiunt cognomen Herculis accessisse*, οὐχ ὅτι δι' Ἥραν ἔσχε κλέος, ἀλλ' ὅτι τὴν αὐτὴν ἐζηλωκὼς προαίρεσιν Ἡρακλεῖ τῷ παλαιῷ, τὴν ἐκείνου δόξαν ἅμα καὶ προσηγορίαν ἐκληρονόμησε, *non quod per Iunonem illi gloria obtigerit, sed quod Herculis vetusti studia aemulatus, gloriae simul et nominis hereditatem adierit.*

§ VII.

Hercules Aegyptiorum est virtus Divina in Numine hoc symbolice culta.

Quam accurata, quamque veritati consentanea sint ea, quae scriptores, modo allati, de nomine Herculis,

(*m*) Saturn. Lib. I c. XX p. 206.
(*n*) Dissert. VII § 6.
(*o*) Ita et de Hercule Tyriorum *Lucianus* in libro de Dea Syria, Tom. I Opp. p. 877 ed. Salmur.
(*p*) Lib. II c. 43.
(*q*) Lib. I p. 21 [cap. 24]. Adde Lib. III p. 207 fin. [cap. 73].

lis, utrique et Aegyptio et Graeco communi, memoriae prodiderunt, iam non disquiro. Mihi satis est, eorum testimoniis probasse, consensu omnium, Herculem Aegyptium Graeco insigniter antiquiorem, huncque prioris aemulum tantum ac imitatorem fuisse. Sed praeterea, si etiam rem ipsam spectes, vix est, in quo convenientia aliqua insignior inter utrumque Herculem ostendi queat. Graeci Herculem suum hominem, ex hominibus natum, sciunt et agnoscunt, si poëtis credimus, ex Alcmena et Iove, si philosophos (*r*) audimus, ex Amphitryone et Alcmena, et propter virtutem, post mortem demum, Heroum et Deorum consortio fuisse adscriptum fabulantur. Aegyptii in suo Hercule coluerunt *virtutem Deorum*, aut *Deum virtutem regentem*, quod ex *Macrobio* supra (*s*) iam observavimus, quodque ipso Numinis huius vocabulo Aegyptiaco egregie confirmari monuimus. Vendicant de Hercule suo Graeci fabulas permultas, faciunt idem Aegyptii, qui omnium primo Theologiam sub fabularum involucris tradidisse et populo occultasse videntur. Sed ne in fabulis quidem utriusque gentis, de suo Hercule, notabilem aliquam inter se conspirationem deprehendere potui, nisi forte id, quod et *Diodorus Siculus* observavit. Ait (*t*) enim, *confessum esse apud omnes, quod Diis coelestibus Hercules in bello adversus Gigantes suppetias tulerit.* Aliis Aegyptiorum, de Hercule suo, fabulis aenigmaticis referendis, libenter nunc supersedeo.

§ VIII.

Hercules Aegyptiorum ex quorumdam sententia Numen ingenitum, aeternum.

Sed quia in eo tamen sum, paulo distinctius explica-

(*r*) *Epictetus* in Differtat. *Arriani* Lib. II c. XVI. *Phurnutus* de Nat. Dev. cap. 31.

(*s*) Diff. VII § 6.

(*t*) Lib. I p. 21 [cap. 24].

cabo, qualenam fuerit illud Aegyptiorum Numen, quod Graeci *Herculem* interpretantur, et quid in eo Aegyptii coluerint. Nomen ipsum, sicuti id Dissertatione superiori explicuimus, satis ostendit, Aegyptios, in hoc suo Numine, eximium aeternae Divinitatis attributum, *virtutem* nempe, *robur*, et *potentiam Deorum*, quae sese per opera conspiciendam exhibet, veneratos fuisse. Et in eo profecto tota Aegyptiorum veterum Theologia et Physiologia, quam tamen Graeci, Aegyptiis nihilo sapientiores, ut absurdissimam multo sale exagitant, versata est, ut aeternae Divinae mentis, seu virtutes invisibiles, seu etiam effectus praecipui, in mundi creatione et Providentia conspicui, symbolo aliquo emblematico adumbrarentur, et religiosa veneratione colerentur. Tale Divinitatis symbolum fuit etiam illud Aegyptiorum Numen, quod Graeci *Herculem* vocant. Si *Macrobio* credimus, rerum Aegyptiarum non experti, Hercules Aegyptiis fuit symbolum virtutis invisibilis, solo intellectu concipiendae. Haec enim sunt eius (*u*) verba: *Sacratissima et augustissima Aegyptii* Herculem *religione venerantur, ultraque memoriam, quae apud illos retro longissima est, ut carentem initio colunt.*

§ IX.

Secundum alios, Hercules fuit Sol, aut virtus Solis, symbolice culta.

Si vero alios, et illum ipsum quoque, cuius testimonio nunc usi sumus, *Macrobium* audimus, Hercules Aegyptiorum ad visibiles aeternae Divinae virtutis effectus videbitur potius referendus esse. Vno verbo, Hercules symbolum erat Solis, et quidem admirabilis illius, quam in hoc astro venerabantur Aegyptii, poten-

(*u*) Saturnal. Lib. I cap. XX p. 206.

tentiae. Explicemus hoc iſtis *Macrobii* verbis (*v*): *Sed nec Hercules a ſubſtantia Solis alienus eſt. Quippe Hercules ea eſt Solis poteſtas, qua humano generi virtutem ad ſimilitudinem praeſtat Deorum.* Quae, interiectis quibusdam, ad Herculem Aegyptiorum ſpecialius ſic accommodat: *Praeterea ſacrorum adminiſtrationes apud Aegyptios multiplici actu multiplicem Dei aſſerunt poteſtatem, ſignificantes, Herculem hunc eſſe τὸν ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων ἥλιον.* Congruit huic Aegyptiorum Theologiae etiam Theologia aliarum Orientis gentium, Phoenicum praecipue ac Tyriorum, quos antiquiſſima et ſumma religione Herculem proſecutos eſſe, Graeci perſaepe teſtantur. Horum ſermone Hercules dicebatur *Μέλκαρθος*, teſte *Philone Byblio* (*w*) et *Euſebio* (*x*), quod a *Bocharto* (*y*) explicatur מלך קרתא *Rex urbis*, nempe Tyri, quaſi dicas *βασιλέα πολιοῦχον*, ſed a *Seldeno* (*z*) מלך עריץ *Rex praevalidus*, quod ad ſignificationem τοῦ ϫⲱⲙ Aegyptiorum prope accedit. Hercules vero ille ſymbolicum Solis nomen et idolum erat. Re ipſa per *Herculem* opinor Aegyptios deſignaſſe *virtutem Solis* quaſi renovatam, quam tempore verno exſerit, et hominibus demonſtrat, omnia radiis illuminando et virtute ſua vivificando. Speciatim in Aegypto illo ipſo tempore fruges ad maturitatem perducebantur, teſte *Plinio*; qua de re plura videri poſſunt in Chronologia Sacra Vener. *Des-Vignoles* (*a*). Haec eſt potentia Solis. Hinc *Macrobius* (*b*) ait: *Virgo, quae manu* *ari-*

(*v*) Loc. cit.

(*w*) Apud *Euſebium* Praeparat. Evang. L. I [cap. 10] p. 24.

(*x*) Orat. de Laudibus Conſtantini p. 532 edit. *Valeſii* Amſtel.

(*y*) In Geogr. Sac. Part. II Lib. II c. 2.

(*z*) De Diis Syris, Syntagm. I cap. VI p. 183, 185.

(*a*) Tom. I p. 555.

(*b*) Lib. I Saturnal c. XXI p. 213.

aristam refert, *quid aliud est*, *quam δύναμις ἡλιακὴ* (ϫⲱⲙ ⲛⲛⲟⲩϯ) *quae fructibus curat?* Apud alias gentes messis peragitur, dum Sol est in virgine, apud Aegyptios autem, dum Sol esset in ariete et in tauro. Hoc est *δύναμις ἡλιακή*. Hinc in Aegypto sacra fiebant Herculi tempore Aequinoctii Vernalis; et tum ostentabatur calathus aristis impletus. Vide Tabulam Bembinam, measque ad illam notas MSS. (*). Ita etiam Graeci de Hercule, quando eum *ἀλληγορικῶς* Solem interpretantur (*c*). Huc pertinent etiam, quae de *Azar* sive Marte Orientalium *Hydius* (*d*) observat, Chaldaei autem, teste *Macrobio*, Martem appellant Herculem. Ex illa igitur (*e*) Orientalium Theologia, ac potissimum forte Aegyptiorum, talem nobis Herculem repraesentat *Nonnus* (*f*) Panopolita Aegyptius, Poëta non optimus, sed omnis antiquitatis, ac praesertim Theologiae veteris Graecae et Aegyptiae peritissimus.

'Αςρο-

(*c*) Vide *Iohannis Diaconi* Scholia in *Hesiodi* Theogoniam p. CLXV b. edit. Venetae *Trincavelli*, Confer etiam p. CXXXIV a. b. et CXXXVII, a.

(*d*) De Relig. veter. Persarum p. 64, 65.

(*e*) *Petrus Cunaeus* in notis ad *Nonnum* p. 159: *Hercules Tyriis idem fuit*, *qui Sol. Huc respexit noster. Et profecto sermo ibi est de Tyriis.* Sed ille etiam *Aegyptius* dici consuevit. Vide *Vossium* de Idololatr. Lib. I cap. 34. p. 131 fin.

(*f*) Dionysiac. Lib. XL p. 683 versus fin. ed. Antwerp. Graec. [edit. P. Cunaei p. 1038].

(*) Animadversiones ad Tabulam Bembinam sive Isiacam postea in lucem exire iussit *Iablonskius*, insertas Miscellaneis Berolinensibus. Haec autem cum desint in bibliothecis compluribus. et suas ipse Auctor recognoverit emendaritque coniecturas in Tabulam Bembinam, easdem hoc tomo altero Opusculorum recudi faciam. Multa codici suo Vir Cl. adscripsit, quibus § IX huius dissertationis illustraretur atque adeo annotatio de Hercule constabiliretur. Nolui ea h. l. omittere, etsi non nescius, magna ex parte legi quoque in Pantheo Aegyptiorum, lib. II cap. 3 § 4 ac seqq.

'Αςροχίτων Ἥρακλες, ἄναξ πυρὸς, ὄρχαμε κόσμου,
Ἠέλιε βροτέροιο βίου δολιχόσκιε ποιμὴν,
Ἱππεύων ἑλικηδὸν ὅλον πόλον αἴθοπι δίσκῳ,
Υἷα χρόνου λυκάβαντα δυωδεκάμηνον ἑλίσσων
Κύκλον ἄγεις μετὰ κύκλον.

Hercules astris amicte, regens virtutem ignis, Princeps mundi,
Sol, qui vitam mortalem e longinquo obumbrando pascis,
Dum orbe fulgido, velut equo vectus, circa totam terram circumvolveris,
Filiumque (g) *temporis, annum, duodecim mensibus constantem, circumagens,*
Circulum ex circulo producis.

Per-

(*g*) In Theologia Orphica, quae maximam partem ab Aegyptiis petita est, *Hercules* et *Tempus* idem sunt. Vide *Athenagorae* Legat. pro Christianis p. 18 ed. Paris. In Hymno, qui tribuitur *Orpheo*, in Herculem p. 504 edit. Lectii [v. 3 p. 202], vocatur ille χρόνου πατήρ, quod certe ex Theologia Aegyptiorum desumtum est. Dicitur ibidem [v. 11] p. 505 *duodecim labores ab ortu in occasum perficere.* Ita et *Clemens Alexandrinus* Lib. v Stromat. p. 599 [711]. Confer *Iohannem Diaconum* in Theogoniam *Hesiodi* p. CLXV b., et *Porphyrium* apud *Eusebium* Lib. III Praeparat. Euangel. c. XI p. 112 et c. XIII p. 120 edit. Graeco-Latinae. In Fragmento Damascii περὶ 'Αρχῶν, apud *Wolfium* Tom. III Anecdotor. Graec. p. 254 dicitur χρόνον ἀγήρατον ὀνομάσθαι Ἡρακλέα. Sic legendum, uti mox ibidem repetitur. Ad eam rem forte etiam spectat Epigramma II cap. VIII Libri I Anthologiae;

Σῆς ἀρετῆς ἱδρῶτι καλὴν ἀπέδωκεν ἀμοιβὴν
Σὸς γενέτης, Ἥρακλες, ἐπεὶ πόνος ἄσπετον εὖχος
'Ανδράσιν εἶδεν ἄγειν μετ' ἀπείρονα κύκλον ἀέθλων.

Pertinet huc, quod *Plutarchus* (*h*) de Hercule Aegyptiorum, ex eorum traditionibus obſervat: τῷ μὲν ἡλίῳ τὸν Ἡρακλέα μυθολογοῦσιν ἐνιδρυμένον συμπεριπολεῖν, *Fabulantur, Herculem in Sole poſitum eſſe, et una cum illo circumferri.* Ex quibus omnibus perſpicitur, Aegyptios per Herculem ſuum deſignaſſe virtutem Aeterni Numinis, quae in praeclaris effectibus Solis cumprimis eſſet conſpicua.

§ V.

Hercules apud Aegyptios Patronus ſervorum et fugitivorum.

Eſt, quod de Hercule Aegyptiorum ex *Herodoto* obſervatum, addendum adhuc putem. Erat ille in Aegypto Numen Tutelare ſervorum. Qui illius tutelae ſe commiſerant ſervi, illos ad ſupplicium rapere, aut alio modo violare, nefas habebatur. Sic enim hiſtoricorum princeps (*i*) de aliquo Herculis in Aegypto Templo refert: *Erat in eo littore* (prope Canopum) *Herculis Templum, quod nunc quoque eſt: ad quod ſi quis cuiuscunque hominis ſervus confugiens, capiat ſacras notas* (ςίγματα ἱρὰ) *ſeſe Deo tradens, cum nefas eſt tangere.* Legenti haec cogitatio mihi oborta eſt, fieri potuiſſe, ut iſta (*k*) conſuetudo commorationi Iſraëlitarum in Aegypto in acceptis referenda ſit. Iſraëlitae certe erant Aegyptiorum ſervi, et

(*h*) De Iſid. p. 655 ed. Steph. vel p. 367 edit. Paris.
(*i*) Lib. II cap. 113.
(*k*) De monumento et titulo Theſei, diu poſt eius mortem erecto, tale quid obſervat *Plutarchus* in fine Theſei p. 31 ed. Steph., quod videlicet extiterit Φύξιον οἰκέταις καὶ πᾶσι τοῖς ταπεινοτέροις καὶ δεδιόσι κρείττονας.

et Aegyptus ipsis quidem fuerat *domus servorum* Exod. xx. 2. Illi vero servi habitaverant in *Gosen*, Terra, quam superstitio Aegyptiorum Herculi consecraverat, ibique ex indulgentia regis, inter Aegyptios circumfusos, satis diu omni libertate et securitate gavisi fuerant. An ea occasione Aegyptii Herculem suum, ut Patronum servorum et fugitivorum venerari coeperunt? Dispiciant eruditi (*).

§ XI.

Conclusio.

Atque sic B. C. D. exeunte hoc anno, praecipuum Dissertationum harum nostrarum argumentum expedivimus. Ostendimus enim, rationibus non contemnendis, *Gosen*, Israëlitarum in Aegypto domicilium, fuisse illam Regni huius Provinciam, quam Graeci *Heracleopolin*, Arabes *Fioum* nuncupare consueverunt. Supersunt adhuc alia quaedam discutienda, ut fidem datam liberemus, quae, si Deus vitam, valetudinem, et vires clementer indulserit, proximo, quem ab eius benignitate expectamus, anno, pari methodo, eruditorum iudicio forte (**) subiiciemus.

(*) *Wesselingius*, in notis ad *Herodoti* locum, coniecturam hanc nimis incertam iudicavit.

(**) Numquam tamen, quod sciam, consilium suum *Iablonskius* persecutus est.

DIS-

DISSERTATIONES TRES

DE TABVLA BEMBINA SIVE ISIACA;
ET DE DIEBVS AEGYPTIACIS;

AB AVCTORE RECOGNITAE ET
EMENDATAE.

SPECIMEN

NOVAE INTERPRETATIONIS TABVLAE BEMBINAE, VEL, VTI VULGARITER VOCATVR, ISIACAE.

§ I.

Celeberrimae *Tabulae Bembinae*, vel, uti vulgo fere nuncupari solet, *Isiacae*, quam eruditi omnes ut pretiosissimum antiquitatis Aegyptiacae monumentum venerantur, historiam nunc nullam texo. Non enim iustum commentarium scribo, sed tantum interpretationis novae aliquod specimen (*) lectoribus offero. Verbo tamen monere inutile non erit, in direptione Romae Borboniana a. 1527 Tabulam hanc in manus fabri cuiusdam ferrarii incidisse, a quo eam magnus literarum fautor, *Petrus Bembus* Cardinalis, redemit. Et quia ab eo tempore innotescere coepit, non immerito in memoriam tanti viri, *Bembinam* eam appellare

(*) Insertum est Miscellaneis Berolinensibus ad incrementum Scientiarum ex scriptis Societati Regiae Scientiarum exhibitis, tom. VI p. 139 — 147.

lare multis placuit. Postea *Laurentius Pignorius* eam aeri incisam, doctoque commentario illustratam, in lucem edidit. Quia autem is *Mysteria Isidis*, sub symbolis mysticis, hic oculis subiici, non praeter rationem, credidit, *Mensae* vel *Tabulae Isiacae* nomen ipsi fecit.

§ II.

Pignorium, uti modo dicebam, Tabulam nostram erudito et praestanti commentario explicuisse, omnes norunt. In eo multa ad intelligendas Tabulae figuras, earumque, ut ita dicam, sensum literalem illustrandum, praeclare et docte observata esse, libenter fatentur, qui iustum literis pretium statuunt. Sed sensum arcanum, sive totius Tabulae, sive etiam singularium eius partium, se non attigisse aut deprehendisse, pro eo, quem ad doctrinam adiunxerat, animi candore ultro fatetur. Post eum de nova et verissima mysticae huius Tabulae expositione audacter multa pollicitus est *Athanasius Kircherus*, in opere illo, quod non verissime *Oedipum* inscripsit. Sed quid dignum tanto hiatu promissor ille tulerit, eruditis obscurum non est. Post id temporis non defuere, qui, ut assequerentur Tabulae nostrae arcanum sensum, coniecturis variis indulgerent. Fuerunt etiam, qui genuinum eius sensum, aut omnino non, aut non sine errandi periculo, explicari posse contenderent. Quae fere est virorum nostro aevo doctissimorum, interque illos illustris nuper editoris (*a*), sententia.

§ III

(*a*) Dom. *Bernard de Montfaucon* Antiquité expliquée Tom. II Part. II pag. 332. Contra eum nonnulla monet *I. G. Keyslerus* Part. I Itiner. pag. 194, additque, Tabulam Bembinam deinde asservatam esse in Bibliotheca Regia Taurinensi.

§ III.

Mihi etiam illa ipsa opinio aliquamdiu visa est longe tutissima. Sed cum fortuito quopiam casu, quod evenire saepe solet, contigisset, ut primo in unius, deinde etiam in alterius figurae absconditum sensum penetrarem, et penetrasse me clare intelligerem, spem concepi fieri posse, ut ad intelligendum etiam reliqua, si non omnia, saltem pleraque et praecipua, aliquando pervenirem. Neque vero spes illa in universum me fefellit, etsi libenter fatear superesse adhuc, aut mihi plane nondum perspecta, aut non nisi per coniecturas explicanda. Verum tamen Tabulae ingenium, indolem et scopum me assecutum esse, confido. Lectoris esto arbitrari.

§ IV.

Exhibet autem, ut propius ad rem accedam, Tabula nostra seriem ac ordinem *Festorum* in Aegypto per totum annum religiose celebratorum, ita ut caussa etiam festivae solemnitatis plerumque symbolice adumbretur. Medium totius Tabulae, quod in editione Amstelodamensi, quae prodiit anno 1670, et qua semper hic utar, litera Z designatur (*b*), repraesentat nobis initium anni civilis, seu ortum caniculae, a qua Aegyptii verum suum annum auspicabantur. Tota autem Tabula in tria distincta segmenta dividitur, quod ratione sua non caret, et per se iam indicat, oculis nostris exponi annum Aegyptiorum sacrum. Aegyptios enim

(*b*) Literas etiam Alphabeticas et numeros Arithmeticos, hic occurrentes, ex laudata editione Amstelodamensi an. 1670 descripsi. In reliquis enim editionibus aut deficiunt, aut aliter exhibentur.

enim antiquiores tres anni tempestates agnovisse et constituisse, vel ex *Diodoro Siculo* intelligitur, qui ex historia huius gentis fabulosa (*c*) refert, *Mercurium* eorum *lyrae a se inventae tres chordas induxisse*, totidem *anni tempora imitatum*. Credidi quondam tria haec tempora esse *hyemem*, *aestatem* et *autumnum*, tempus autem *vernum* comprehendi *aestate*, quia lingua Aegyptiorum, ad designanda illa, quae dixi, tempora, totidem voces habet, *ver* proprium vocabulum non habet, sed *initium aestatis* audit. Dicitur enim *ver* ⲍⲏ ⲛ̀ϣⲱⲙ Ps. LXXIV. 17, quod proprie significat *initium aestatis*. ⲍⲏ plurimis in locis ponitur de *initio* sive *principio* cuiuscumque rei, et ϣⲱⲙ de *aestate*, Matth. XXIV. 32, Marc. XIII. 28. Et hinc iunguntur Genes. VIII. 22 ⲡⲓϣⲱⲙ ⲛⲉⲙ ⲡⲓⲍⲏ ⲛ̀ϣⲱⲙ, *aestas et ver*, sive *initium aestatis*. Verum aliud tamen docet *Diodorus*, ut qui tria illa tempora expresse nominat (*d*) *ver*, *aestatem*, *hyemem*, ut itaque sub *hyeme* contineatur *autumnus*. Dixeris huic divisioni Tabulam nostram respondere, etsi tamen ordo illius, ut mox dicetur, non ad ingenium Aegyptiorum, sed Romanorum potius, conformatus esse videatur. Etenim primum segmentum, in quo Osiris veluti regnat, tempus praecipue vernum et initium aestatis complectitur; secundum, in quo Isis dominatur, incipit a solstitio aestivo, et in aequinoctio autumnali definit; tertium, quod Horus sibi potissimum vindicat, reliquam autumni et hyemis partem, usque ad

(*c*) Lib. 1 [cap. 16] pag. 15 edit. Wechel.
(*d*) Lib. 1 [cap. 11 et 12] p. 11 D et 12 C. [Adde 1, 26, c. n. *Wesselingii*].

ad renovatum solem vel solstitium hybernum, persequitur. Hic est brevis totius illius Tabulae conspectus.

§ V.

Non inutile neque ingratum lectori fore existimo, si de aetate Tabulae nostrae aliquid addidero. Eam autem ex principio, quod in Tabula hac anno sacro assignatur, colligi recte et definiri posse opinor. Aegyptiis indigenis et ipsius anni et solemnitatum omnium sacrarum principium erat ortus caniculae, aut prima dies mensis Thot. At in Tabula nostra longe aliter se res habet. Ortus enim caniculae et verum anni Aegyptii initium, ut iam monui, Tabulae medium occupat. Illa autem solemnitas, quae Tabulam nostram claudit, in finem anni Romanorum incidit. Designat enim tempus *Novi Solis*, uti loquebantur Romani, quod ipsi die xxv Decembris celebrabant, vel *Osiridis inventi*, ut Aegyptii dicebant, qui, si me mea opinio non decipit, celebritati illi diem xi Tybi, i. e. vi Ianuarii, sacrum esse voluerunt. Ex quo apparet, Tabulam hanc anno Romanorum et ipsorum Festis attemperatum, usibus illorum Aegyptiorum potissimum videri consecratam fuisse, qui Romae cum essent, sacra tamen sua religione avita celebrare cupiebant. Quod si verum est, videtur Tabula nostra, secus atque eruditis plerisque omnibus hactenus visum est, aetatem Caracallae, aut M. Aurelii et Commodi Imperatorum non excedere.

§ VI.

Dictis plenam finem conciliare non potero, nisi Figuras singulas seorsim explicuero, et quidnam hic significent, ostendero. Cumque totam Tabulam eo modo percurrere nunc non liceat, speciminis loco,

Figuras segmenti primi priores sex, literis A. B. C. D. E. F. distinctas, sub examen vocabo, quemque illae sensum arcanum, aut certissime habeant, aut habere probabiliter possint, exponam. In ista autem Tabulae parte, quam interpretari nunc aggredior, Figurae praecipuae sunt E et F, ex quibus ceterarum fere explicatio pendet, quaeque mihi clavis instar fuere, ad totum Tabulae nostrae sensum arcanum recludendum. Sunt enim indicio certo et prorsus indubio, significari hic aequinoctium vernum, vel solis in arietem ingressum. Sed singula propius contemplemur.

§ VII.

Sectionem primam, retineo verba *Pignorii*, *inchoat Osiris* Fig. A. Ita et mihi videtur. Tenet ille dextra manu, iudice eodem *Pignorio*, *crucem ansatam*, in Aegyptiorum antiquis monumentis saepissime obviam, de qua multa olim nugati sunt eruditi, re ipsa phallum, foecunditatis et vitae symbolum, uti (*e*) vir doctissimus nos docuit. Sinistra sceptrum tenet, capite upupae avis insigne. Quod etsi in ipsa hac Tabula persaepe occurrat, hic loci tamen ratione quadam arcana carere non videtur. Veteres certe memoriae prodiderunt, upupam Aegyptiis symbolum fuisse animi grati et beneficiorum acceptorum memoris, amoris itidem, quem erga parentes ostendunt liberi. *Horapollo*, postquam id, quod dixi, observasset, addit (*f*): *Vnde et divinorum sceptrorum upupa insigne atque ornamentum apud eos esse solet.* Quam apposite vero

(*e*) Mr. *de la Croze* dans l'Histoire du Christianisme dans les Indes, Liv. VI p. 430.

(*f*) Hieroglyphic, Lib. I c. 55.

vero hic quidem sceptrum tale ostentet Osiris, ex sequentibus intelligi melius poterit.

§ VIII.

Sequitur nunc item Fig. B. *Osiris, bisulcum animal quoddam veluti conficiens, caprini fortasse generis.* Ita *Pignorius.* Postremus vero isque longe doctissimus Tabulae huius interpres, suspicatur (*g*), *esse sacerdotem, qui animal quodpiam, fortasse capreolum, immolet.* Ego *Horum* hic nobis repraesentari autumo, stantem intermedium inter Osiridem patrem, et Isidem matrem, ac utrique sacrificium offerentem. Et vero, quod nescio, an a quoquam fuerit observatum, sed quod posthaec quilibet facile animadvertet, in toto hoc segmento numina haec tria, sibi invicem iuncta, semper recurrunt. Quod tanto libentius moneo, quia ad eruendam symbolorum horum significationem mysticam non poterit non plurimum conferre. Quod vero ad animal attinet, mihi plane dubium non est, quin hic cernamus *Orygem*, animal Aegypto proprium, a qua etiam nomen, sicuti *Plinius* (*h*) vere monuit, ad nos transmissum est. Vera me dicere, haud invitus credet, qui ea, quae a veteribus et recentioribus, qui Aegyptum adiere, de animali hoc literis prodita sunt, consulere operae pretium duxerit. Vnius *Pauli Lucae*, qui ter Aegyptum peragravit, descriptionem hancce (*i*) subiicio: *Reperiuntur ibi etiam permultae caprae sylvestres, veteribus Oryges dictae. Gregatim communiter per montes errant. Pilo*

(*g*) *Montfaucon*, ubi supra p. 333.
(*h*) Hist. Nat. Lib. 11 cap. 40.
(*i*) Troisième Voyage fait en 1714 etc. Tom. 11 p. 243.

Pilo caudaque similes sunt capreis, pedibus vero anterioribus, quos breviculos habent, damis. Collum ipsis est longum, imberbe ac nigrum. Cornua gerunt recta, sed in extrema summitate nonnihil recurvata. Quis non dixerit, verbis hisce describi illud animal, cuius imaginem nunc explicamus? Notant veteres omnes, animal hoc impurum habitum, Aegyptiisque invisum fuisse, quare quoties immolandum erat, sine ullo discrimine, nulla antea exploratione adhibita, uti in puris animalibus fieri solebat, mactabatur. Et erat omnino eodem loco, quo sus, animal Aegyptiis omnibus abominabile. Instrumentum vero, quo in sacrificio Orygis Horus utitur, nihil aliud est, quam ipsum Orygis cornu, quasi animal, sibi invisum, propriis ipsius armis conficere vellet. Et hoc ipsum observationem meam magnopere confirmat. Testantur enim (*k*) scriptores optimi, *venatores Aethiopicos cornibus Orygum pro armis uti, eo quod grandia et ad secandum acuta sint.* An non et hoc imagini, quam hic cernimus, pulchre convenit? Habemus igitur indubitatum Orygis sacrificium; quaerenda nunc solemnitas sacra, cui id congruat. Neque vero difficile admodum fuerit, illam invenire. Designatur haud dubie tempus aliquod sacrum, quod ingressum solis in Arietem antevertit. Et quodnam illud poterit esse aliud, quam *Plenilunium*, quod Aequinoctium vernum antecedit, quodque ab Aegyptiis solemnissime celebratum fuisse, ex libro quodam perantiquo *de cultu Aegyptiorum*, testatur R. *Seba* (*l*) his verbis: *Cum luna plenitudinem*

(*k*) *Agatharchides* de mari rubro, in *Hudsoni* Geographis minoribus Tom. II p. 42, et ex eo *Diodorus Siculus* Lib. III p. 162 [cap. 28, ibi *Wesselingius*], atque *Strabo* Lib. XVI p. 531 [1117].

(*l*) In *Tseror Hammor* fol. 70, col. 4. Locum hunc a *B. Danzio* Latine versum habes etiam in *Meuschenii* Novo Testamento e Talmude illustrato p. 899.

nem luminis assequebatur, pleno praedito robore, incipiebant tum Aegyptii supputare menses, initio facto a tempore, quo Sol principium ingreditur Arietis. Qui mensis totus festivus erat illis: cui prae omnibus aliis honorem in cultu religioso deferunt maximum. Et quibusdam interiectis: *Aegyptii incipiebant a plenilunio, et robore eius maximo. Vos incipiatis a tempore ortus ipsius.* Et aliis interpositis: *Forte propter hanc ipsam caussam iussit Deus, ut cultum illum Paschalem celebrarent in Plenilunio. Eo scilicet tempore, quo maxime laetabantur illi: sacrificantes planetae Arieti, praefectura eidem supra se collata.* Non omnia, quae tradit hicce Iudaeorum magister, examinare nunc, aut licet, aut vacat. Illud autem merito observamus, quod huius maxime loci est, plenilunium, in tempus Aequinoctii verni ingruens, ab Aegyptiis cum magna gaudii testificatione consecratum et religiose celebratum fuisse. Meminerunt huius Plenilunii sacrorum Graeci quoque scriptores, *Herodotus*, *Plutarchus*, *Aelianus*, qui etiam docent, in hac festivitate Osiridi et Isidi suem, immundum animal, immolari moris fuisse. Pro sue autem aliud hic cernimus in sacrificio adhiberi animal impurum, Orygem, forte specialiter in Nomo Thebaeo, ubi omnium solemnissime sacra haec celebritas peragebatur. Illic vero prae aliis animantibus capras, e quarum genere sunt Oryges, ad sacrificia delectas fuisse, testem locupletem habemus *Herodotum* (*m*). Concinit etiam ratio aenigmatica sacra, quam de Oryge spargebant sacerdotes. Sed haec et alia plura huius generis prolixius persequi, rationes institutae huius opellae prohibent. Vnum tantum addam, id ipsum sacrificium dici qnoque *Sacrificium Solis*, quod Horum ipsum in

pa-

(*m*) Lib. II cap. 42.

patris sui Osiridis honorem peregisse omnium primum, docemur a *Plutarcho* (*n*).

§ IX.

Fig. C. *Isidem proxime referri* censet *Pignorius*, quod difficultatis nihil habet. Ipsa, non secus ac Osiris, manu phallum tenet, vitae ac foecunditatis emblema, de quo plura congessi in Collectione MS. vocum Aegyptiacarum v. Φαλλός [t. 1 p. 367—371]. Illi praecipue sacrificium offerre videtur *Horus*. Nam in plenilunio magno, ita enim licebit appellare, non est dubium, quin sacrificaretur Isidi, sive Lunae, sed non minus tamen etiam Osiridi. Et hic quidem postremus, quasi honorem sacrificii, sibi a filio facti, repensurus, sceptrum gerit, capite upupae avis ornatum, ut iam vidimus. Eo enim et gratitudinem suam in filium et filii in se pietatem subinnuere, et veluti consecrare voluisse videtur.

§ X.

Qui Isidem excipit, a *Pignorio* et ab omnibus iudicatur esse *Osiris*, Fig. D. Ego vero *Horum* hic exhiberi censeo, sed iis tamen symbolis distinctum, ut una *Herculem* Aegyptiorum in eo agnoscas. De *Horo* ut cogitem, non me tantum movet anticipata quaedam opinio, in omnibus segmenti huius primi Figuris, aut Isidem, aut vero Osiridem, aut denique Horum quaerendum semper esse, quam supra tetigi, sed illa ipsa etiam Hori imago, quae, teste *Eusebio* (*o*), in urbe cogno-

(*n*) De Isid. et Osir. p. 663 edit. Stephani [375]. Confer Pantheon Lib. II cap. III § 10, et Collectionem meam vocum Aegyptiacarum v. *Oryx* [t. 1 p. 186].

(*o*) Praeparat. Euangel. Lib. III cap. 12.

cognomine Horo, ab aliis dicta Apollinopoli, posita ipsi olim erat. Descriptionem *Eusebii* adiicio: *Est homo accipitris vultum praeferens, ac Typhonem .... iaculo vel venabulo subigens. Ceterum albi coloris simulachrum est.* Erat igitur *Horus*, qui modo humana, modo accipitrina facie fingebatur, armatus *venabulo*, quale hic cernitur. Et isto *venabulo* putabatur conficere Hippopotamum, emblema Typhonis, quod ipsum in limbo Tabulae nostrae sub num. 50 et 51 expressum videri potest. Simulachrum illud porro Hori colorem referebat album, cum Osiris vicissim colore plerumque nigricante repraesentaretur. Neque vero id ab imagine illa, quam hic cernimus, abhorret. Sed, uti dixi, in nostra *Hori* imagine, *Herculem* quoque Aegyptiorum agnosco, qui multiplici ratione, et cum Osiride, et cum Horo, unus fuisse censeri potest. In eo venerabantur Aegyptii, quod alio loco (*p*) testimoniis veterum demonstravi, *virtutem Deorum* et *potentiam Solis.* Credebant, quod hic inprimis observandum, eum tempora moderari, et una cum Sole moveri ac circumferri (*q*). Id vero omnino huius loci est. Videmus enim sequentibus duabus Figuris E. et F. repraesentari, quod dubio omni caret, Solis in arietem ingressum, quem principium temporis et annorum initium crediderunt cum plerisque totius mundi populis Aegyptii veteres. Et in hancce rem eum, quem pro Hercule haberi volo, intentum esse, res ipsa satis loquitur. Alia nonnulla, ex quibus mea de Hercule hic repraesentato opinio confirmari poterit, adiicientur ad Figuram F. Sed ipse ille Hercules, quem

(*p*) In Dissert. de Terra Gosen VIII § 7, 8, 9 [Supra p. 217 sqq.].

(*q*) Plura hac de re videri possunt in Dissertatione illa citata, et in Pantheo Lib. II cap. 3.

quem in Tabula depictum videmus, novum idque egregium prorſus argumentum mihi ſubminiſtrat, quo dictis hactenus maiorem fidem impetrem. Nimirum avis illa, quam ſiniſtra manu ita tenet, Iſidique offert, ut arietem inter cercopithecumque in eadem linea recta conſpiciatur intermedius, maiorem et attentiorem curioſi ſpectatoris conſiderationem meretur, quam creditum huc usque fuit. *Pignorius* ſuſpicatur, eſſe hanc alitem *Phoenicopterum*, nullo argumento id comprobans. Id ipſum, quod addit, alitem eum Iſidi in deliciis fuiſſe, nonniſi ex loco *Heliodori* male accepto hauſit. *Goropius* vero *Becanus*, coniector infeliciſſimus, ceu ex *Pignorii* commentario video, *Stymphalidem avem cenſet, quam Hercules oſtentet.* Ecce! et is Herculem mecum agnoſcit, etſi non ſatis intelligam, quid Herculi Thebano, Alcmenae filio, in Tabula hac poſſit eſſe negotii. Sed ne lectorem diutius morer, cernimus hic avem, qua non extitit celebrior ulla, etſi tamen fabuloſam, *Phoenicem.* Convenit haec imago cum eorum deſcriptione, qui *Phoenicem* aiunt magnitudine et forma ſimilem fuiſſe pavoni, ſed pulchritudine et colorum praeſtanti varietate eamdem ſuperaſſe. Convenit etiam forma, quae avi huic in nummis tribuitur apud *Spanhemium* (r) aliosque. Sed inquies forte, quis hic Phoenici locus? Rem pro me dicat *Plinius*, quo meliorem haec imago commentatorem nanciſci utique non potuit. Ita autem ille (s): *Cum huius alitis vita magni converſionem anni*

(r) de Praeſt. et Uſu Num. p. 245.

(s) Hiſt. Nat. Lib. x cap. 2. Phoenicem vero re ipſa Aegyptiis nihil aliud fuiſſe, quam ſymbolum magnae converſionis annorum ad verum ſuum initium, docent veteres, et accuratiſſime oſtendit magnus noſtri ſeculi Chronologus, venerandus *A. des-Vignoles* in Diſſ. de Annis Aegyptiacis. Vide Miſcellanea haec Societatis [Berolinenſis] Tom. IV p. 13, et in Chronologia Sacra Tom. II p. 671 et ſeqq.

anni fieri prodidit idem Manilius, iterumque significationes tempestatum et siderum easdem reverti. Hoc autem circa meridiem incipere, quo die signum arietis Sol intraverit. Annon omnia cum Tabula nostra satis concinne conspirant?

§ XI.

Hunc, quem ego Herculem, *Pignorius* Osiridem credi voluit, *ab Iside discriminat cercopithecus ille sacer*, Fig. E. *cuius praeter* Iuvenalem, *meminere* Lucianus, Prudentius *in Romano Martyre et adversus Symmachum.*

Isis enim et Serapis et grandi simia cauda.

Ornatur autem Isiacis Symbolis, Lunaribus cornibus, orbe patulo, et aspide.

Ita *Pignorius*, cuius annotationem retinui totam, quam et merito probant omnes. Mihi nihil restat, quam ut rationem aperiam, quare *cercopithecus*, vel *cynocephalus*, inter illos enim discrimen nullum est, locum hunc occupet, quidque eo Tabulae auctor significare voluerit. Id nobis *Horapollo*, notissimus Hieroglyphicorum interpres, sic explicabit (*t*): *Aequinoctia significantes, cynocephalum sedentem pingunt. Duobus enim anni aequinoctiis, duodecies in die, per singulas nimirum horas, urinam reddit, idemque et noctu facit*; et quae ibi plura sequuntur. Vides in imagine nostra *cynocephalum sedentem.* Et hunc indicem esse aequinoctii *Horapollo* docet. Hic vero intelligi *aequinoctium vernum*, quando Sol ingreditur arietem, et ex *phoenice*, de qua iam vidimus, constare po-

(*t*) Lib. I cap. 16.

potuit, et ex *ariete*, quem super *cynocephalum* stantem cernimus, amplius adhuc constabit (*u*).

§ XII.

Equidem *Pignorius* omnia turbat in imagine sequente Fig. F. explicanda, de qua ille ita scribit: *Stat supra Thmuis hircus videlicet Mendesius, Pani sacer, quem Aegyptii Mendetem vocabant.* Miror profecto haec potuisse exidere viro eruditissimo, quae ipse Tabulae conspectus non potest non refellere. Et magis adhuc miror, praestantissimos omnique laude dignissimos interpretes *Pignorium* secure secutos hic esse. Verum talis error omnino viro literis intento facilius, quam ruris cultori condonari debet. Ego quidem hic loci hircum nullum video, sed arietem luculenter et distincte depictum: quod discere etiam quilibet potest a *Kirchero* (*v*). Cernimus igitur in illa imagine (*) *arietem* Aegyptiorum sacrum, aut sub eius specie et in eo *Ammonem*, religiosissime Thebis cultum. In eius vero honorem Aegyptii primum Zodiaci signum, in quo Sol aequinoctium vernum facit, *arietem* esse voluerunt, eoque aries aequinoctii verni symbolum hic cen-

(*u*) Dum *Kircherum* evolvo, video et eum in Oedipo Tom. III p. 114 perspexisse, Cynocephalum hic esse indicem aequinoctii verni. Quare profecto maiorem in modum miror, eum ista observatione, ad detegendum verum Tabulae huius sensum, non felicius usum esse. Mihi namque una haec observatio fundus fuit et origo reliquarum omnium.

(*v*) In Oedipo Tom. III p. 113.

(*) *Iablonskii* explicationem probavit *Schmidtius* in Dissertatione de Zodiaci nostri origine Aegyptia, inserta eius Opusculis, quibus res antiquae, praecipue Aegyptiacae, explanatur, p. 36 sqq.

censendum est. *Aegyptii*, inquit *Theo* (*w*), *merito ab ariete initium Zodiaci putant, quia in ariete Sol aequinoctium facit.* Variis rem hanc fabulis sacerdotes Aegyptii involvebant, quae omnes, si recte perspectae essent, Physiologiae et Astronomiae ipsorum arcana non pauca nobis reserarent. Sed de re nota et vulgata plura iam non addo. Prope arietem vas videmus positum, è quo flores surgunt, symbolum sine dubio terrae, nunc per virtutem Solis quasi renovatae, et tempore hoc verno flores ex sinu suo liberaliter effundentis. Apposite ad haec R. *Bechai* (*x*), differens de praecepto agni paschalis, rationem eius ex *Maimonide* hanc reddit, *quod planeta* (*y*) *aries in mense Nisan maxime valeret, isque planeta fructus germinare faceret.* Alia ex Aegyptiorum monumentis petita, et imaginem nostram illustrantia, consulto in aliud tempus differo. Vnum tamen, antequam finiam, observasse operae pretium puto. Aries, quem hic depictum videmus, est etiam index Festivitatis cuiusdam sacrae, Thebis in honorem Iovis Ammonis celebratae. Alii, ut videtur, Aegyptii Festum in Plenilunio, quod in tempus vernum incidebat, quodque ab omnibus observari facile poterat, solemniter peragebant; Thebaei vero, Astronomiae singularem in modum et studiosi et periti, aut saltem sacerdotes, cultum suum in ipsum aequinoctii verum tempus, quod hic adumbratur, differebant. De hoc Festo intelligenda esse exi-

(*w*) Scholiis Graecis in *Arati* Phaenomena p. 69 edit. Oxoniensis.

(*x*) In Exod. XII fol. 80. 1. Vide et *Spencerum* de Legibus Lib. II p. 236 edit. Belg.

(*y*) Retinui versionem *Spenceri*, sed vox מזל, qua utitur *Bechai*, significat *signa Zodiaci*, non minus, quam *Planetas.* Vide *Buxtorfii* Lexicon magnum Talmud. col. 1228.

existimo, quae apud *Herodotum* (z) leguntur: Thebani *certo tantum die quotannis in Festo Iovis arietem unum obtruncant, cuius pellem detractam simulachro Iovis induunt; ad illud deinde aliud ducunt Herculis simulachrum.* Quis non videt, rem, quam *Herodotus* verbis commemorat, hic in imagine depingi? Habemus enim simulachrum Iovis arietinum, et prope illum Herculem constitutum iam observavimus. De Hercule paulo ante idem auctor scripserat: *Iovem, cum ab Hercule, cernere eum volente, cerni nollet, tandem exoratum hoc commentum esse, ut amputato arietis capite, pelleque villosa, quam illi detraxerat, induta sibi, ita sese Herculi ostenderet.* Sub his et consimilibus aliis fabulis, sacerdotes doctrinam suam Physiologicam et Astronomicam, quae non ita difficulter erui potest, populum celabant. Hanc ipsam fabulam deprehendo paulo aliter a Graecis, et aliter etiam ab Arabibus referri. Eiusdem luculenta vestigia in Tabula nostra conspiciuntur. Sed haec speciminis loco iam nunc sufficiant.

(z) Lib. II cap. 42.

CON-

CONIECTVRA IN CLAVSVLAM TABVLAE BEMBINAE, VEL ISIACAE,

DE FESTO OSIRIDIS INVENTI, ET DE DIE, IN ANNO AEGYPTIORVM, FESTO HVIC PROPRIO (*).

§ I.

In antecedenti Miscellaneorum volumine, Specimen novae interpretationis Tabulae Bembinae celeberrimae, vel Isiacae, benevolo lectori obtuli. Exposui, quaenam sit, me iudice, Tabulae illius vera indoles, quale ingenium, quis scopus. Mihi nempe videtur, exhiberi Tabula illa seriem Festorum ab Aegyptiis, per totum annum, Romae celebratorum. Initium igitur Tabulae, de quo nullus mihi dubitandi locus relictus est, referendum esse dixi ad illa Aegyptiorum Festa, quae gens ista, tum ipso Aequinoctii verni tempore, tum paulo etiam ante, religiosa solemnitate celebrare consuevit. Figuras initiales, non quidem pro rei merito, sed pro insti-

(*) Legitur in Miscellaneis Berolinensibus, tom. VII p. 373—406.

ſtituti mei ratione, breviter explicui. Miſſis nunc omnibus aliis, quae ſequuntur, ſymbolicis imaginibus, ad clauſulam totius Tabulae tranſibo, quae, niſi me omnia fallunt, *Solſtitium hybernum*, et ingruentia in hocce tempus ſacra celeberrima *Oſiridis inventi*, oculis noſtris obiicit. Eum in finem, primo loco, figuras Tabulae noſtrae ultimas, deſignatas in editione Amſtelodamenſi, qua me ſemper uſurum eſſe profeſſus ſum, literis TT, VV, et YY, illuſtrabo, quo facto, idoneis argumentis oſtendere conabor, ſacram hanc ſolemnitatem, in anno Aegyptiorum fixo, d. VI Januarii peragi ſolitam fuiſſe.

§ II.

Tres igitur illas figuras, quarum explicationem nunc aggredior, Solſtitium hybernum ſymbolice nobis repraeſentare, mihi quidem certum ac indubium eſt. Id vero ex prima earum, quam in editione Amſtelodamenſi litera TT deſignatam cernimus, omnium luculentiſſime colligere licet. Siſtitur enim oculis noſtris *puer tenellus*, *infantulus adhuc*, *pedibus indiſcretis*, *et faſciis involutus*, indicium *Harpocratis recens nati*, aut, quod re ipſa idem eſt, *Oſiridis renati*, vel *reperti*. *Horum* Iſidis filium in imagine noſtra conſpici, obſervavit iam dudum *Pignorius*. Ita praeter eum iudicant omnes, quantum recordor, qui rem hanc attingunt. Et quis aberrare hic poſſit? adeo certa *Hori* indicia imago iſta prae ſe fert. *Horum* vero eumdem eſſe, certo nempe ſenſu et reſpectu, cum *Harpocrate*, tum ab aliis obſervatum, tum a *Cupero*, in doctiſſimo *de Harpocrate* Commentario, iis rationibus evictum eſt, quibus aliquid addere velle, idem profecto eſſet, ac *noctuas* mittere *Athenas*. Scimus porro, ex diſertiſſimo *Plutarchi* teſtimonio, Aegyptios *Harpocratis* ſui,

fui, fabulosi sane et aenigmatici, *natales* collocasse in *Solstitio hyberno.* Verba auctoris illius hunc in modum concepta sunt (*a*): *Dicunt Osiridem sepeliri, quando semen terra occulitur: in vitam vero redire et rursus apparere, quando pullulare incipit. Ideo etiam aiunt, Isin, cum se sentiret esse gravidam, appendisse sibi amuletum — et peperisse Harpocratem, sub Solstitium hybernum, imperfectum et tenerum valde, idque inter herbas modo e terra pullulantes et efflorescentes.*

§ III.

Rem hanc eamdem declarari existimo versibus istis (*b*), qui Apollini Clario tribuuntur, sed quos vero ex Gnosticorum Christianorum officina prodiisse, loco magis opportuno, pluribus ostendam,

Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰαώ,
Χείματι μὲν τ' Ἀΐδην, Δία δ' εἴαρος ἀρχομένοιο
Ἠέλιον δὲ θέρευς, μετοπώρου δ' ἁβρὸν Ἰαώ.

Dic Deorum omnium supremum esse Iao,
Quem hyeme Orcum dicimus, ineunte autem vere Iovem,
Aestate porro Solem, ac tandem hyeme adventante tenerum Iao.

Versibus his, qui non tam Graecorum, quam potius Aegyptiorum vetustorum Theologiam sapiunt, explicatur varia Solis per circulum annuum vis ac pot-

(*a*) *Plutarchus* de Iside et Osir. p. 671 extrem., 672 edit. Steph. vel p. 377 edit. Wechel.
(*b*) Apud *Macrobium* Saturnal. Lib. I cap. XVIII.

potestas, quae efficit, ut diversis etiam nominibus coleretur. Ineunte vere, vel in Aequinoctio verno, *Iovem Ammonem* impense ab Aegyptiis cultum, eoque Solis in arietem ingressum adumbratum fuisse, quod oraculo Apollinis Clarii commemoratur, ad initium huius Tabulae (*c*) iam observavimus. Hic iam *μετοπώρου*, quod vertere possumus *hyeme adventante*, oculis subiicere datur *tenerum Iao*. Aegyptii dixissent *ἁβρὸν* vel *νεαρὸν* Ἁρποκράτην, *puellum Harpocratem*. Dixissent item *ἁβρὸν* Ὄσιριν, *tenerum Osirin*, sicuti in alio (*d*) oraculo Apollinis Didymaei,

Ἴσιδι δ' αὖ Φαρίῃ γονίμοις παρὰ χεύμασι Νείλου
Μαςεύειν οἴστροισιν ἑὸν πόσιν ἁβρὸν Ὄσιριν.

Isidi Phariae curae est, ad fluenta fertilis Nili
Clangore sistrorum quaerere tenerum suum maritum Osirin.

Versu secundo pro *οἴστροισιν* legere malim *σείςροισιν*, *sistris*, uti etiam in versione expressi. *Sistra* Isidis, quae gestavit etiam Osiridem quaerens, nemini ignota esse confido. Emendationem hanc etiam antecedentes oraculi nostri versus, attente considerati, flagitare mihi videntur. Sed Gnostici, ut ad illos iam redeam, voce sibi plane propria, alludentes ad mysteria religionis suae, dixerunt *ἁβρὸν* Ἰαώ. Conferri cum his possunt, quae a me deinde scripta sunt in Pantheo Lib. II cap. 6 § 4—8. De usu autem Sistrorum in sacris Aegyptiorum, praesertim Isiacis, abunde dixi in Collectione MS. vocum

(*c*) Vide Miscellanea haec Tom. VI p. 148, 149 [supra p. 240, 241].
(*d*) Apud *Eusebium* Praeparat. Evangel. Lib. V cap. 7.

cum Aegyptiacarum v. *Sistrum* [t. 1 Opusculorum p. 306 sqq].

§ IV.

Festum illud, quod Thebaei in Aegypto superiori, a quibus fabulas et sacra Harpocratis ad reliquos Aegyptios pervenisse opinor, *Harpocratis natalem* appellarunt, alii ex Aegyptiis *inventum* aut *renatum Osiridem* nuncupare consueverunt. Ex commixtione utriusque Theologiae Mythicae factum est, ut inventus ille Osiris, modo ut maritus, modo ut filius Isidis, consideraretur. Res tamen semper eodem redit. In Oraculo Apollinis Didymaei, ad quod modo provocavi, dicitur Isis quaesivisse *Osirin tenerum suum maritum*. Alii in sacris hisce eumdem pro filio Isidis haberi volunt. Ita *Minucius Felix* (*e*), *Isis*, inquit, *perditum filium cum Cynocephalo suo et calvis sacerdotibus luget, plangit, inquirit. Mox* invento parvulo, *gaudet Isis, exultant sacerdotes — nec desinunt annis omnibus vel perdere quod inveniunt, vel invenire quod perdunt. Haec tamen Aegyptia quondam, nunc et sacra Romana sunt.* Scriptorem istum in his imitatur *Lactantius* (*f*): *Isidis Aegyptia sacra sunt, quatenus* filium parvulum *vel perdiderit, vel* invenerit. *Nam primo sacerdotes eius, deglabrato corpore, sua pectora tundunt, lamentantur, sicut ipsa, cum perdidit, fecerat. Deinde* puer producitur *quasi* inventus, *et in laetitiam luctus ille mutatur. Semper enim perdunt et semper inveniunt. Refertur ergo in sacris imago rei, quae vere gesta est.* In his et consimilibus aliis veterum testimoniis, vides semper mentionem fieri *pueri* et *parvuli*, qualem in imagi-

(*e*) In Octavio cap. XXI.
(*f*) Lib. I cap. XXI.

gine nostra contemplamur, dici illum *inventum*, et huius *rei imaginem in sacris referri*. Mirum sit, nisi hanc ipsam rem in animo etiam habuerit *Claudianus* (*g*), quando cecinit:

——— sic numina Memphis
In vulgus proferre solet. Penetralibus exit
Effigies; brevis illa quidem: sed plurimus infra
Liniger imposito suspirat vecte sacerdos (*),
Testatur sudore Deum.

§ V.

Verum ante omnia operae pretium esse duco, *Macrobii* verbis sensum fabularum Aegyptiacarum arcanum aperire, et eadem opera ea, quae de significatione imaginis nostrae iam dixi, egregie confirmare. Ita autem ille (*h*): *Hae aetatum diversitates ad Solem referuntur, ut* parvulus *videatur* Hyemali Solstitio, qualem Aegyptii proferunt ex adyto die certa; *quod tunc brevissimo die veluti* parvus *et* infans *videatur.* Poteritne iam merito dubitari, quin imago illa *parvuli, quam Aegyptii ex adyto certa die proferebant*, quaeque referebatur ad *hyemale Solstitium*, sit illa ipsa, quam in Tabula Bembina conspiciendam hactenus explicuimus? Vnicum hoc praeterea, antequam pedem promoveam, ad confirmandam explicationem meam, prioribus adiicere liceat. Videmus in imagine nostra puerum tenellum, pedibus indiscretis, fasciis involutum. Putabimusne habitum hunc corporis, in Tabula, quae tota mystica est, ratione sua arcana carere? Minime profecto. Eam vero nobis *Horapollo*, nobilis Hieroglyphicorum interpres, sic expli-

(*g*) De IV Consulatu Honorii vs. 569 seqq.
(*h*) Saturnal. Lib. I cap. XVIII.

(*) *Burmannus* dedit: L. *et posita S. veste f.*, *Testatus.*

plicabit (*i*): *Δύο πόδες συνηγμένοι καὶ βεβηκότες, δρόμον ἡλίου τὸν ἐν ταῖς* ΧΕΙΜΕΡΙΑΙΣ ΤΡΟΠΑΙΣ *σημαίνουσι*. Quorum verborum hic ſenſus eſt: *Duo pedes ſic in unum compacti, tanquam non duo eſſent, ſed unus, et ſic gradum promoventes, ſolis curſum in Solſtitio hyberno ſignificant*. Hic eſt verus verborum illorum ſenſus, quem etiam in Tabula noſtra clare adumbratum videmus. Quae adverſus lectionem conſuetam poſtremus in Belgio editor [*I. C. de Pauw*, et ante eum *Mercerus* ac *Cauſſinus*] obiecit, morari nos non debent.

§ VI.

Licebit mihi iam eſſe breviori in explicanda figura ſequenti VV., quae nobis *Anubidem*, Mercurium Aegyptiorum, *capite canino inſignem* repreſentat, quod *Pignorius* recte iam animadvertit. Opportune idem locum attulit *Minucii Felicis*, quem et ego § III ex parte produxi, quique imaginem hanc noſtram felicius, quam ipſe *Pignorius* vidit, illuſtrare poterit. Verba *Minucii* ita ſonant: *Iſis perditum filium cum Cynocephalo ſuo — luget, plangit, inquirit: — mox invento parvulo gaudet Iſis, — Cynocephalus inventor gloriatur*. En igitur Anubidem capite canino verendum, quem, ut recte monuit *Pignorius*, *minus proprie Cynocephalum* vocat *Minucius*. Teſtatur *Minucius*, Anubidem illum, ſive Cynocephalum, Iſidi, filium ſuum, aut ſi mavis, maritum quaerenti, et Oſiridi ipſi invento adeſſe, quin imo ceu *inventorem gloriari*, ut igitur ex illa ſolemnitate, quam hic ſubinnui adſtruximus, abeſſe minime poſſit. Perquam facile eſſet, alia ex ſcriptoribus vetuſtis in eumdem ſenſum adiicere. Verum ſufficiant nunc iſta *Martiani Capellae*, in quibus (*k*) fabulae Aegyptiacae ſenſum

(*i*) Hieroglyph. Lib. II cap. 3.
(*k*) Satyric. Lib. II pag. 32, 33.

fum arcanum ex ingenio fuo nobis aperire nititur. Ita autem de Mercurio canit:

Qui fata fuccidentis
Separat libens Ofiris
Sationibus gravari
Genitalibus repertis.

§ VII.

Venio nunc ad figuram Tabulae ultimam, defignatam literis YY, de qua haec *Pignorius*: *Ifis Tabulam fere concludit, cui Leoninum caput impofitum.* Et *Ifidem* quidem, nemo eft, qui non illico agnofcat. De eo vero, pace *Pignorii* aliorumque, qui in eius fententiam pedibus eunt, fubdubitare liceat, fitne caput Ifidi impofitum vere Leoninum. Quodfi enim Cebos, qui funt ex Cynocephalorum vel Cercopithecorum genere, verum ferociores et adfpectu truciores, in limbo (*l*) Tabulae noftrae, attento intueor, atque cum hac imagine Ifidis, quam nunc explicamus, confero, videtur mihi caput illius ad formam Cebi propius, quam ad Leonis accedere. Quod tanto minus utique mirandum, cum fint inter veteres (*m*), qui Cebis caput tribuant, Leonino non valde diffimile.

§ VIII.

Litem tamen ea de re acrem et pertinacem *Pignorio* non movebo. Sive enim caput fit Leonis, five Cebi, res tamen femper eodem ferme redibit. Vtrum

(*l*) V. g. num. 22 et 43, in editione Amftelod.

(*m*) Eorum teftimonia diligenter congefta videri poffunt apud *Bochartum* in Hierozoico Part. I Lib. III cap. 31.

Vtrum enim eligas, nihil aliud monstrosa illa mulieris cum fero animali in unum corpus compactio, symbolice nobis repraesentare videbitur, nisi *Lunae cum Sole coniunctionem.* Sit caput, quod Isidi attextum videmus, leoninum, quid quaeso emblemate illo Aegyptiorum significabitur, aliud, quam vis et potestas *Solis*, addita iam *Isidi*, id est, *Lunae?* Id enim in hieroglyphicis Aegyptiorum picturis Leonem semper designasse, *Pignorius* (*n*), auctoritate veterum, tam luculenter probavit, ut hic quidem otium mihi fecerit. Rem eamdem veteres Persae symbolo aliquantum diverso repraesentabant, quod in his tangit *Statius* (*o*):

Seu Persei sub rupibus antri
Indignata sequi torquentem cornua Mithram:

Ad quae verba *Lutatius* haec commentatur: *Persae in Spelaeis coli Solem primi inveniſſe dicuntur. Est enim Sol in Spelaeo* (*p*) *leonis vultu, Persico habitu cum tiara, utrisque manibus bovis cornua comprimens, quae interpretatio ad Lunam dicitur,* (lege *ducitur*). *Nam indignata sequi fratrem, occurrit illi, et lumen subtexit. His autem versibus sacrorum mysteria patefecit. Sol, lunam minorem potentia et humiliorem ducens, taurum insidens cornibus torquet. Quibus dictis Statius lunam bicornem intelligi voluit, non animalia, quibus vehitur.* Et quibusdam interiectis: *Simulachrum eius fingitur reluctantis tauri cornua retentare: quo significatur, lunam ab eo lumen accipere, cum coeperit ab eius ra-*

(*n*) Vide eius Commentar. in Tabulam Bembinam p. 64, 65, 68, 69.
(*o*) Thebaid. Lib. I fin.
(*p*) Verba haec *leonis vultu* addidi ex sequentibus.

rudiis segregari. Sequuntur illic alia, quae ad rem hanc faciunt, sed quae describere non vacat.

§ IX.

Quodsi autem caput hocce, quod in nostra imagine superstitio Aegyptiaca capiti Isidis imposuit, sit non leonis, verum, ut ego potius suspicor, *Cebi* vel *Cynocephali*, res illa, de qua hactenus dixi, etiamnum apparebit luculentior. Constat enim ex diserto *Horapollinis* testimonio, *Cebum*, vel quod idem fere est, *Cynocephalum*, sunt enim haec animalia unius generis, Aegyptiis fuisse notissimum emblema coitus Lunae cum Sole. Verba eius sunt (*q*): *Cynocephalum pingunt, Lunam significantes*, (dicendum erat, *Lunae coitum cum Sole significantes*, quod ex nunc sequentibus liquido intelligitur). *Nam animal hoc consensum quemdam cum Deae congressu, ex quo et affici soleat, habet. Ubi enim aliquanto tempore Luna cum Sole congrediens, expers luminis, opacaque permanet, tum mas Cynocephalus, nec quoquam intuetur, nec vescitur, sed demisso in terram vultu, indignabundus, velut Lunae raptum deplorans, tristatur:* cuius rei imaginem, ad vivum plane expressam, Tabulae nostrae limbus nobis exhibet num. 43. Alia quae apud eumdem auctorem adduntur, omitto. Ad rem eamdem *Plinius* procul dubio digitum intendit, de similis his caudatis scribens (*r*): *Mutianus* tradit, *luna cava* (i. e. in coniunctione Lunae et Solis) *tristes esse, novam exultatione adorare.* Satis, nisi fallor, ex his mens pictoris et emblematica picturae significatio perspici poterit.

§ X.

(*q*) Hieroglyphic. Lib. I cap. 14.
(*r*) Lib. VIII hist. nat. cap. 54.

§ X.

Quaerat forſan aliquis: Quid vero illa Lunae cum Sole amicitia et coniunctio ad *Solſtitium hybernum?* cuius hic potiſſimum rationem haberi contendo. Cur tempore *renovati*, vel *renati Solis*, ſolemnia et panegyres Lunae decernuntur? Nam deſignari hic ſolemnitatem Aegyptiis ſanctiſſimam, magnaque pompa celebratam, ipſa imago, attente conſiderata, per ſe ſatis teſtatur. Certe Oſiride invento et renato, ſacra fieri Iſidi, quod imago noſtra utique innuit, nihil mirum. Concinunt imagini huic veterum teſtimonia, quorum nonnulla § III adduxi, quae honorem beneficii huius ad *Iſidem* referunt, quippe quae *Oſirin quaeſiverit*, *quaeſitum invenerit*, ac denique *de invento cum ſacerdotibus gaviſa fuerit.* Id autem eſt, quod in imagine noſtra depingi credo. Neque vero rei huius ratio obſcura eſt. Aegyptii enim, non ſecus atque gentes aliae (*s*), Lunam tamquam terrae noſtrae matrem quamdam et nutricem, quae virtute ſua in eam influeret, et ad foecunditatem eius plurimum conferret, ſemper venerati ſunt. Credidere iidem, Lunam hanc ſuam virtutem ac poteſtatem a Sole mutuari, unde fieret, ut appropinquante ad Hemiſphaerium noſtrum Sole, Lunae in terram noſtram beneficia ampliora quoque et conſpicua magis eſſent. Finxerunt itaque, Lunam, Sole ab Hemiſphaerio noſtro recedente, deſiderio eius teneri, eumque ſtudioſe quaerere, redeunte vero eodem et veluti invento, impenſe gaudere. Hac de cauſa igitur, renovato Sole, ſolemniſſima panegyris, ab Aegyptiis in honorem Iſidis ſuae, inſtituebatur, qua beneficia Solis et Lunae er-

(*s*) Videri ea de re poſſunt *Natalis Comitis* Mythologia Lib. III cap. 17, *Gerh. Io. Voſſius* de Theologia Gentili Lib. II cap. 19.

erga se, coniunctim, grata memoria recolebant, quod in imagine nostra hieroglyphice adumbratum voluere.

§ XI.

A vero non valde, opinor, aberravero, si dixero, panegyrin hanc nostram, de qua disserui, esse ipsa *Isea*, Festum in Aegypto religiose celebratum, quod in *Solstitium hybernum* ingruisse (*t*) *Eudoxus* et alii Graeci memoriae prodiderunt. Equidem (*u*) *Geminus*, *Eudoxum* et ceteros Graecos, ex quibus id refert, erroris manifesti reos esse pronunciat, eo, quod in anno Aegyptiorum vago, qui tempore *Eudoxi*, et diu etiam post obtinuit, Festa semper moverentur et, spatio annorum 1460, totum annum pervagarentur. Concludebat ex eo *Geminus*, Festum, quod aliquando in ipsum Solstitium hybernum inciderat, post annos 120, toto mense ab eodem distare debuisse; eamque censuram calculo suo (*v*) *Petavius* confirmat, quam vere, nescio. Estne quisquam, qui sibi facile persuadeat, *Eudoxo*, magni nominis Astronomo, qui Astronomiae studio Aegyptum petierat, ibique sacerdotibus summa familiaritate coniunctus fuerat, quinimo eorumdem convictu (*w*) sedecim menses, aut, ut (*x*) nonnulli volunt, tredecim integros annos usus erat, rationem anni Aegyptiorum adeo ignotam fuisse, ut nesciret, Festa ipsorum, quovis quadriennio, die uno recedere, et sic pergere, usque dum post confectos

(*t*) Testante *Gemino*, in Elementis Astronomiae, edit. *Petavii* in *Vranologio* pag. 33 fin.

(*u*) Loc. cit. pag. 33 fin., 34.

(*v*) In notis ad *Geminum*, in *Vranologio* p. 410, 411.

(*w*) *Diogenes Laertius* Lib. VIII segm. 87.

(*x*) *Strabo* Geograph. Lib. XVII p. 554 [1159].

fectos annos 1460 ad pristinum suum initium redirent? Quare suspicor potius, *Eudoxum* de tali *Iseorum* Festo loqui, quod semper in Solstitium hybernum ingruebat, verum in anno Aegyptiorum vago una cum Solstitio procedebat. Nam Solstitia et Aequinoctia ipsa, vel solemnes eorum commemorationes, in anno illo vago, non aliter atque reliqua Aegyptiorum Festa processisse, vel ex unius *Ptolemaei magna syntaxi* liquido perspicitur. Sic, ut exemplum afferam, testatur (y) auctor ille, anno post obitum Alexandri M. 463, qui est, secundum *Calvisium*, A. C. 141, *aequinoctium vernum* incidisse in d. VII *Pachon* (II Maii), *Solstitium aestivum* in XI *Mesori* (IV Augusti), et *aequinoctium autumnale* in IX *Athyr* (V Novembris). Si igitur in illo Aegyptiorum anno Solstitia recedebant, recessisse etiam Festa illis adstricta, utique necesse est. Ab *Iseorum* hoc Festo laeto et exoptato, quod in Solstitium hybernum ingruisse dixi, diversa omnino fuere, quod nec *Geminus*, nec *Petavius* recte animadverterunt, *Isea* alia lugubria, quippe quae respiciebant ad Osirin, sollicite adhuc quaesitum, uti priora referebantur ad Osirin, iam cum gaudio inventum. *Isea* isthaec lugubria, quae *Plutarchus*, observante etiam *Petavio*, in mensem *Athyr*, respondentem fere nostro *Novembri*, incidisse testatur, inciderunt in *Athyr*, anni non vagi, ut falso sibi persuasit *Petavius*, sed fixi Aegyptiorum. *Plutarchus Isea* haec celebrata esse dicit (z) d. XVII *Athyr*, et sequentibus, auctor vero *Kalendarii Romani*, editi sub Constantio Imperatore, eadem in principio mensis Novembris locat, cuius discrepantiae rationem alio loco aperiam. Sed in quem anni Aegyptiorum fixi men-

(y) Libro III pag. 72 edit. Graec. Basil.
(z) Libro *de Iside et Osiride* p. 635, 653, 655; edit Stephani.

menſem atque diem, *Iſea* noſtra, laeta ac auſpicata, ſeu, quod plane idem eſt, *Feſtum inventi Oſiridis*, conferri merito oporteat, nunc disquiramus.

§ XII.

Feſtum *Oſiridis inventi*, ſive, quod idem eſt, *renati*, inter ſolemnitates Aegyptiorum religioſas omnes praecipuum locum habuiſſe, vix erit, qui inficias ire ſuſtinuerit. Celebratum ſemper ab Aegyptiis fuiſſe, magna cum gaudii teſtificatione, ſatis docent noti illi *Iuvenalis* (*a*) verſus:

Exclamare libet, populus quod clamat Oſiri Invento,

ad quae verba haec obſervat vetus eius interpres: *Populus Aegypti invento Oſiri dixit:* Εὑρήκαμεν, συγχαίρομεν. Formulae huius Feſtivae, uti eam *Iuvenalis* recte interpretatur, cuius hic ſenſus eſt, *invenimus, et una laetamur*, etiam apud (*b*) alios mentio occurrit. Sed in dubium adhuc vocatur, quisnam Feſtivitati huic, in anno Aegyptiorum, proprius dies dicatus fuerit. Scriptor (*c*) haud ita pridem perelegans et eruditus, Feſtivitatem hanc in *veris principium* coniicit. Et fateor, rationem, qua utitur, eſſe ingenioſam, et ab indole Theologiae Aegyptiorum non ita alienam. Verum aliter tamen re ipſa gentis illius ſacerdotibus viſum fuiſſe, nunc, credo, palam eſt. *Marshamus*, doctus et laborioſus antiquitatis Aegyptiacae

(*a*) Satyra VIII. 29, 30.
(*b*) *Athenagoras* Legat. pro Chriſtianis p. 24. *Firmicus* de errore profan. relig. p. 5.
(*c*) Mr. *des Landes* Hiſtoire Critique de la Philoſophie Tom. 1 p. 151.

ſeae indagator, *menſem Iunium* ſolemnitati iſti *dicatum* (*d*) cenſet, forte, quod ſub idem fere tempus mundum conditum fuiſſe, Aegyptiorum traditio ferebat. *Scaliger* mavult (*e*) menſem *Athyr*, qui Romanorum *Novembri* fere reſpondet, eumque ſecutus *Seldenus* (*f*), qui nobis etiam erroris huius ſui originem, quam mox examinabo, indicat. *Kircherus* hic quidem non adeo procul a veritate aberravit, quando ſacra haec (*g*) menſe *Choeac*, i. e. *Decembri*, celebrata eſſe affirmat.

§ XIII.

Seldeno et *Kirchero* fraudi fuerunt verba *Plutarchi*, quippe quae haud dubie in mendo cubant, quae tamen correcta et meditate expenſa, ad inveſtigandam veritatem inſigniter prodeſſe nobis poterunt. Verba *Plutarchi* (*h*) haec ſunt: *Menſe Athyr, quando nox fit longior, tenebrae creſcunt, lucisque ſuperatur et tabeſcit vis: tunc ſacerdotes cum alios lugubres ritus exercent, tum bovem auratum, nigro byſſino amictu contectum, Dea nempe* Iſide *tum lugente, oſtentant. Eſt autem bos Oſiridis pariter* (*i*) *et terrae ſymbolum.*

(*d*) In *Canone Chronico* p. 31 edit. Franeq.

(*e*) *De emendatione Temporum* Lib. II p. 70.

(*f*) Libro *de Diis Syris* Syntagm. I cap. IV p. 141, et Syntagm. II c. IX p. 335.

(*g*) *Oedipi Aegyptiaci* Tom. II Part. II p. 262.

(*h*) De Iſide et Oſir. p. 653 ed. Steph. vel 366 ed. Wechel.

(*i*) Graecus Textus, in editionibus, quas conſulere nunc poſſum, Stephaniana, Baſileenſi et Wecheliana, habet. Βοῦν γὰρ Ὀσίριδος εἰκόνα καὶ γῆν νομίζουσιν. Lege καὶ γῆς, et ſic verte (*).

(*) In editione nova Oxonienſi καὶ γῆν retinuit Cl. *Wyttenbachius*, ſed pro Ὀσίριδος εἰκόνα recepit Ἴσιδος εἰκόνα, cum et ratio ipſa id poſtularet, et duo codices confirmarent. In Latina interpretatione tantum legitur: *bovem enim Iſidis ducunt imaginem.* Καὶ γῆν idonea ratione poteſt defendi.

lum. *Ritus illos per quatriduum continuum a d.* XVII *Athyr* (XIII Novemb.) *peragunt. Die vero mensis* XIX *noctu ad mare descenditur, et sacram cistam Stolistae, (quasi vestitores diceres) una cum sacerdotibus efferunt, in qua est intus aurea arcula, cui infunditur ab iis aqua potabilis, ac clamor tollitur ab his qui adsunt* (*k*), *vociferantibus* Osiridem esse Inventum." En igitur *Osiridem inventum!* idque dicitur contingere solere die XIX mensis, cum paulo ante mensis *Athyr* nominatim facta esset mentio. Licebitne igitur *Seldeno* asseverare, haec omnia *uno eodemque mense Athyr Aegyptiis celebrata fuisse*, cum *Plutarchus* id clare testetur? Ego vero minime censeo. Verba enim *Plutarchi*, ex quibus id elicitur, corrupta esse, si aliunde non constaret, ex solo tamen rerum et verborum contextu evidenter colligitur. Ait enim auctor ille, Aegyptios per quatuor dies continuos, initium faciendo a (*l*) d. XVII *Athyr*, sacra lugubria peregisse propter Osirin deperditum. Qua ratione autem id verum esse possit, si die XIX eiusdem mensis Osiris iam inventus, eoque luctus omnis in laetitiam versus fuisset? Sensit hoc dubio procul *Kircherus*, eamque ob rem, mensem sequentem *Choeac*, sive *Decembrem* substituit. Verum profecto, ne in hoc quidem subsistendum, sed misso etiam eo, ad hunc qui sequitur, *Tybi*, vel *Ianuarium*, pergendum erat. Nam secundum rationes anni fixi Aegyptiorum, quod (*m*) mox ad liquidum perducetur, ineunte *Ty-*

(*k*) Est illa vociferatio, cuius *Iuvenalis* meminit. Vide supra § XII.

(*l*) Observa hunc ipsum diem a *Plutarcho* in eodem libro, duobus aliis in locis, etiam nominari, p. 635 et 655 edit. Stephani, ut igitur dubitandi locus non sit, quin haec sit lectio genuina.

(*m*) Vide infra § XVI.

Tybi, id eſt, in confiniis *Decembris* et *Ianuarii*, Oſiris nondum putabatur inventus. Neque tamen minus certum eſt, ſolemnitatem *Oſiridis inventi* praecedere menſem *Mechir*, vel *Februarium*. Auſim ergo dicere, eſſe plus quam probabile, *Plutarchum* ita ſcripſiſſe: Τῇ δὲ ἐννάτῃ ἐπὶ δέκα (μηνὸς Τυβὶ) νυκτὸς ἐπὶ θάλασσαν κάτεισι, *die vero* XIX *Menſis Tybi*, *noctu ad mare deſcenditur*. Nempe hic contigit, quod etiam alias in hoc libro *Plutarchi* obſervavi, ut vitio librariorum, qui rerum iſtarum prorſus erant imperiti, nomen menſis exciderit. Nec me meae coniecturae de verbis *Plutarchi* poſtea poenituit in Collectione MS. vocum Aegyptiacarum v. Τύβι [t. I Opuſcul. p. 353]. Quem tamen et ſimiles errores nolim adſcribi eximio ſcriptori, ſed multo potius librariis, aut indoctis, aut ſaltem minus accuratis, aut etiam nimium feſtinantibus.

§ XIV.

Mihi vero *Plutarchus* ipſe, quem ſic, uti nunc monui, ſcripſiſſe, veroſimillimum eſt, nondum ſatisfacit. Credo potius, optimum illum auctorem, cum ita ſcriberet, dum in rebus minus obviis congerendis occupatus eſſet, ſed ab aliis falſus, levem errorem commiſiſſe. Omnibus ſtudioſe expenſis, in eo mihi acquieſcendum putavi, maximam illam *Oſiridis inventi* ſolemnitatem ab Aegyptiis d. XI *Tybi* vel VI. *Ianuarii* peragi conſueviſſe. Auctorem habeo *Epiphanium*, ex quo id confici poſſe, confido. Apud eum quidem haec tantum leguntur, quae ad inventum Oſiridem non pertinere multis videbuntur (n): διόπερ τῇ ἑνδεκάτῃ Τύβι κατ' Αἰγυπτίους, πάντες ὑδρεύονται ὕδωρ, καὶ ἀποτιθεάσιν ἐν αὐτῇ τῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν πολλαῖς πα-

τρί-

(n) Haereſi LI quae eſt *Alogorum* § 30 p. 451.

τρίσιν, *quae causa est, cur* die XI Tybi, *omnes in Aegypto aquam hauriant, eamque ibidem, uti praeterea multis aliis in locis, reservent.* Operae tamen pretium erit, observasse, sermonem esse de solemnitate, in Aegypto, die certa, ab omnibus celebrata, idque mense *Tybi*, in quem festivitas iuventi Osiridis certo certius ingruit. Solemnitatis illius pars erat ὕδρευσις, *aquatio*, quam etiam fuisse ceremoniam non ignobilem pompae Osiriacae, ex verbis *Plutarchi*, supra § XIII allatis, iam intelleximus. *Descendebatur* enim in illa *ad mare*, vel *ad aquam*, et *hauriebatur aqua potabilis.* Idem confirmabo alio doctissimi huius scriptoris loco, ubi (*o*) ex Aegyptiorum traditionibus ista refert: Ἔνιοι δὲ Παμύλην τινὰ λέγουσιν ἐν Θήβαις (*p*) ὑδρευόμενον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς φωνὴν ἀκοῦσαι, διακελευομένην ἀνειπεῖν μετὰ βοῆς, ὅτι μέγας βασιλεὺς εὐεργέτης Ὄσιρις γέγονε, *Alii Pamylen quemdam aiunt, cum Thebis e Templo Iovis* aquam peteret, *vocem exaudivisse, qua iuberetur* magno cum clamore annunciare, Osirin, *regem magnum et beneficum*, natum esse. Vides hic ὕδρευσιν, *aquationem.* Vides *magnum clamorem*, nato Osiride editum. Vides denique ipsum *Osirin natum.* An non haec in memoriam revocant illa *Iuvenalis*, quibus usi iam sumus?

Ex-

(*o*) De Iside et Osir. p. 633, ed. Steph. vel 355; Wechel.

(*p*) In editionibus nostris legitur ὑδρευομένην, tanquam *Pamyle* mulier esset. Sed mox *Plutarchus* de *Pamyle* loquitur ceu viro ἐγχειρήσαντος αὐτῷ τοῦ κρόνου, et sic iterum paulo post. Itaque lectionem hanc secutus, hic etiam scripsi ὑδρευόμενον (*).

(*) Ὑδρευόμενον recepit Cl. *Wyttenbachius.* Placuerat item *Squirlo*;

Exclamare libet, populus quod clamat Osiri
Invento.

Quodsi igitur loca *Plutarchi* adducta inter se, et tum cum *Epiphanii* verbis attente conferas, manifestum evadet, utrumque unam eamdemque solemnitatem in animo habere, nisi quod *Epiphanius* eam referat ad d. XI Tybi, *Plutarchus* vero ad d. XIX eiusdem mensis. Estne vero credibile, solemnitatem tantam, per totam Aegyptum, ab omnibus, eodem mense, intra paucos dies bis peractam fuisse?

§ XV.

Verum qua tandem ratione litem, quae est inter *Plutarchum* et *Epiphanium*, componemus? Hic quidem solemnitatem, uti iam vidimus, coniicit in d. XI *Tybi*, vel VI *Ianuar.*, ille vero in d. XIX *Tybi*, vel XIV *Ianuarii*. Equidem in hac causa, misso *Plutarcho*, *Epiphanii* partes sequi non verebor. *Plutarchum* aliquando, in rebus huius generis, scribendo aberrasse, nihil mirum. At *Epiphanium* in eadem re aberrare omnino non potuisse, aio. Differebat enim de re, Christianorum omnium ore tum temporis celebrata, et ab omnibus in Oriente firmiter credita, Servatorem nempe nostrum d. XI *Tybi*, vel VI *Ianuarii*, quondam a *B. Virgine Maria* in lucem editum fuisse, et eodem quoque die, post annos triginta, miraculo primo versae in vinum aquae, gloriam suam hominibus manifestasse. Addebant plerique, hoc quoque die Dominum a Iohanne Baptista in Iordane tinctum fuisse. In hoc igitur error profecto committi non potuit. Scribit porro *Epiphanius*, eodem illo die, per totam Aegyptum, singularem prorsus aquae virtutem persentisci, quare ab omnibus hauriatur et domi recondatur. Neque in eo potest esse error. Nam mos ille a sacerdotibus Isidis in Aegypto primum sancitus, postea ad Chri-

bus et symbolis sacerdotes Theologiam suam et Physiologiam vulgum celare consueverant, exacte conspirat. Fabulae illius, quam omnium accuratissime *Plutarchus* in libro *de Iside et Osiride* literis mandavit, tale argumentum est. *Osiris a Typhone sociisque coniuratis occiditur d.* XVII. *Athyr* (XIII Novembr.). *Interemtum Osirin Sacerdotes plangunt, luctumque suum variis ceremoniis demonstrant. Isis vero ex Aegypto in Phoeniciam proficiscitur, ibi charum suum Osirin quaesitura.* Sic reliqua pars mensis *Athyr* et *Choeac* transigitur. Sequenti *mense Tybi* (vel Ianuario) *redit ex Phoenicia in Aegyptum, et quidem* d. VII (id est II Ianuarii) cuius rei memoriam (s) die illo quotannis Aegyptii recolebant. *Paucis autem diebus post, ecce quaesitum suum maritum invenit.* Tricas fabularum nunc non moror, contentus indicasse, hanc esse rei summam. Si igitur, ut fabulae hae tradunt, Isis d. VII *Tybi*, vel II *Ianuarii*, in Aegyptum appulit, et brevi post Osirin invenit, quis non iudicabit, egregie cum reliquis fabulae partibus concinere, si dicatur, factum id esse d. XI *Tybi*, id est VI *Ianuarii*. Et profecto, die illo ipso Aegyptios solemnitatem quamdam insignem Romae peragere solitos fuisse, ex eo etiam colligo, quod in praestantissimo illo *Kalendario Romano*, quod sub Imp. Constantio, Constantini M. filio, compositum fuit, in *Ianuario* haec legantur: VIII *Idus Ianuarii* (s. d. VI Ianuar.) *dies Aegyptiacus.* Nam per *dies Aegyptiacos*, saepius in Kalendario illo memoratos, intelligi Festivitates religiosas Aegyptiorum peculiari Dissertatione, quae hanc ipsam mox sequetur, argumentis non contemnendis evincam.

§ XVII.

(s) *Plutarchus* de Isid. et Osir. pag. 662 ed. Steph. 371 Wechel.

§ XVII.

Ausimne vero et istud libere profiteri, quod mihi iam dudum in mentem venit? verba illa, quae, tanquam ex *Manethonis* Dynastia secunda, *Africanus* (*t*), ac speciatim *Eusebius* (*u*), hunc in modum referunt, ἐπὶ τοῦ ἑβδόμου μυθεύεται τὸν Νεῖλον μέλιτι κεκραμένον ἡμέρας ιά ῥυῆναι, *sub septimo* rege, *Nilum melle temperatum* XI *diebus fluxisse comminiscuntur*, re vera ad nostrum negotium spectare? *Manethoni* enim multa aliena, non modo ab *Africano* primum et *Eusebio*, sed postea etiam ab otiosis Monachis, adtexta fuisse, et saepe per ingentem errorem, vix dubitabit unquam quisquis Dynastias scriptoris illius Aegyptii, uti conservatae sunt, accurate et meditate legere dignatus fuerit. Huius surfuris etiam esse, quae nunc citavi, magnopere suspicor. Quidam ex vetustis Christianis facilem nimis aurem Gnosticis, huiusmodi fabellarum, ut credo, auctoribus, praebuerant, singulari prorsus et vere miraculosa Providentia Dei fieri, ut illo die, quo Dominus noster Christus Iesus, Bethlemi primum natus, deinde etiam in Iordane baptizatus, ac per miraculum etiam aquae in vinum conversae illustri modo glorificatus fuerat, die videlicet VI *Ianuarii*, multi per orbem fluvii, ac sigillatim Nilus in Aegypto, virtutem vini adsciscerent, ac lacte veluti et melle fluerent. Rem enim hanc (*v*) *Epiphanius*, ut indubiam, sua aliorumque experientia testatam, refert. Re ipsa traditiones huiusmodi fabulis Ethnicorum deberi, et Christo Domino antiquiores esse, *Casaubonus* (*w*) abunde probavit. Verum Gnosticorum frau-

(*t*) Apud *Syncellum* in Chronographia p. 55.
(*u*) Apud eumdem *Syncellum* p. 55, 56, et in editione *Scaligeri* p. 14.
(*v*) Haeresi LI § 30.
(*w*) Exercitat. XIII adversus *Baronium*, num. XXII.

fraudes et credulitas Chriſtianorum quorumdam effecerunt, ut res, a ſacerdotibus Iſidis in Aegypto, et Bacchi in Graecia, conficta et in ſe prorſus imaginaria, non tantum ut vera crederetur, ſed etiam Baptismo ac Miraculis Chriſti in acceptis ferretur. Ipſam hanc rem tangi in illis verbis, quae non tam ex *Africano* et *Euſebio*, quam potius eorum interpolatoribus nunc retuli, mihi veroſimile fit. Quando igitur lego, Nilum *diebus* XI melle temperatum fluxiſſe, id ex eo hauſtum opinor, quod *die* XI *Tybi* Nilus traderetur vim plane ſingularem et mellitam veluti dulcedinem adipiſci. Quisnam vero fons erroris tam putidi extiterit, dicere omnino nequeo. Etiam coniecturae huic in univerſum, quam non niſi pro coniectura haberi velim, ſi cordato lectori displiceat, non invitus renunciabo.

§ XVIII.

Dum in iſtis verſor, memoriam forte ſubit, quod non ita pridem, in itinerario auctoris cuiusdam recentis, relatum legi, quodque, ſi veritati eſſet conſentaneum, non mediocriter, ea quae diximus, confirmaret. Auctoris huius verba, ne forte incautum quempiam decipiant, e Germanico Latine converſa appono. Loquens de Inſulis Moluccis in India Orientali, illic locorum ſe haec accepiſſe teſtatur (*x*): *Pro certa affirmatur, ex hiſce regionibus veniſſe celebratos tres illos reges, qui ex Oriente Hieroſolymam, et inde Bethlehemum, petierunt eo fine, ut Ieſum infantem illic adorarent. Erant enim inter Aſtronomiae cultores, ſecundum diſciplinam Aegyptiorum, tum temporis facile principes, eodemque tempore, Romae imperante Ti-*

(*x*) Carl Friedrich Behrens Reiſe durch die Süd-Länder. Franckfurth 1737. Sect. XVIII p. 168, 169.

Tiberio, *audiverant*, *apud Iudaeos extare vaticinia de novo rege tum exorituro*, *quem potentem fore in mundo Monarcham*, *resque Iudaeorum feliciter restiturum esse*, *crediderant. Superſunt hic antiquiſſima gentis iſtius monumenta*, *arborum corticibus inſcripta*, *reique huius hiſtoriam complectentia. Quo tempore apud nos memoria trium regum feſtiva recolitur*, (d. VI Ianuar.) *ipſi* Feſtum Aſtrorum *celebrant. Nautae noſtri Belgici tempore illo circumcurſitant*, *ſtellam geſtantes. Reges autem cibum et potum*, *et alia praeterea dona*, *illis praebent*, *quo facto*, *Feſtum more gentilium celebratur. Rex quidem Ternatenſis nomen ſuum Religioni Chriſtianae addixit*, *verum duo reliqui ſuperſtitiones Ethnicas etiamnum ſequuntur. Non ſemel incidi in ſacerdotes Muhammedanos in India*, *qui peregrinationem Meccanam aliquoties ſuſceperant*, *aut qui in Academia illius urbis literis operam dederant*, *inque hiſtoria gentium Aſiaticarum non parum verſati erant. Ex horum relationibus accepi*, *extare in Bibliotheca Meccana Chronicon de rebus geſtis regum Moluccanorum*, *in quo memoriae proditum ſit*, *tres reges*, *ante permulta ſecula per Arabiam in Iudaeam profectos fuiſſe*, *cum in coelo ſigna ac prodigia penitus inſueta obſervaſſent*, *ac tempore non ita multo interiecto*, *feliciter in patriam rediiſſe.* Quod ſi igitur relationibus hiſce fidem adhibemus, in India olim, ab Aſtronomis antiquiſſimis, ſecundum diſciplinam Aegyptiorum inſtitutis, d. VI *Ianuarii* celebratum fuit *Feſtum Aſtrorum*, quod quam ſimile ſit Feſto *Oſiridis inventi*, pluribus explicare opus non eſt. Verum non diſſimulabo, antiquas Moluccanorum relationes mihi magnopere ſuſpectas eſſe. *Tres* inſularum Moluccarum *reges* praecipui, qui in traditione illa innuuntur, Ternatenſis, Tidorenſis, et Batſianenſis, non ſacris idolorum favent, quod hic ut certum ponitur, verum ante hos trecentos fere annos, religioni

ni Muhammedanae fe initiari paffi funt. Teftantur hoc (y) Lufitani, qui ex Europaeis noftris omnium primi oras has adierunt, idemque poftea peregrinatores ceteri, qui illos fecuti funt, confirmarunt omnes. Feruntur quoque infularum Moluccarum incolae fupra modum rudes, literarumque omnium expertes effe. Quae caufa eft, ut fides iactatorum illorum Annalium Moluccenfium apud me magnopere vacillet.

§ XIX.

Vnam fupereffe hic difficultatem video, quam tacitus praeterire non poffum. Dixi nempe, Tabulae Bembinae claufulam, quam nunc illuftrandam fumfi, fpectare ad Solftitium hybernum, illiusque tempus defignare. Quod quomodo verum effe poterit, fi folemnitas ifta diei VI Ianuarii propria fuerit, quae a vero Solftitio tam longe abeft? Praeterea, an non cuique Figuras Tabulae noftrae, paulo attentius contemplanti, vero videbitur fimillimum, imaginem ultimam, literis YY. diftinctam, rem nobis defignare diverfam ab illa, quam imago TT. oculis noftris fubiicit? Non adeo difficile erit, fcrupulos hosce, qui fe omnibus fponte offerunt, ita eximere, ut dubitandi argumentum omne tollatur. Non vehementer repugnabo, fi quis exiftimaverit, duas has imagines res etiam diftinctas cogitationi noftrae obiicere. Sed haec tamen cum iis, quae hactenus disputavi, conciliari rectiffime poterunt. In imagine TT. *Solftitium hybernum* repraefentari, vix credo fore quemquam, qui in dubium vocare voluerit. Defignatur itaque hic ipfum verum Solftitii hyberni tempus. Imago vero YY. nos admonet folemnitatis publicae, occafione hac inftitutae, fed

(y) Vide *Maffei* Hift. Indic. Lib. V p. 225, 226.

ſed a die Solſtitiali nonnihil remotae. Adhuc propius ad ingenium Tabulae noſtrae accedere videbimur, ſi ita exiſtimaverimus, in imagine TT. adumbrari ſolemnitatem ſacram, ipſo Solſtitiali die a ſacerdotibus, Aſtronomiae ſtudioſiſſimis, celebratam. Hanc in animo habuiſſe videtur *Macrobius*, ubi iſta memoriae prodidit, ſupra iam allata § V, *ut Sol parvulus videatur hyemali Solſtitio, qualem Aegyptii proferunt ex adyto die certa, quod tunc breviſſimo die veluti parvus et infans videatur.* Haec erat ſolemnitas ſacerdotibus, alumnis ipſorum, et initiatis, propria et peculiaris, ac vere Philoſophica. Imago vero YY, me iudice, ſymbolum erit Feſtivitatis publicae, aliquanto poſt a toto populo religioſe et cum gaudio concelebratae.

§ XX.

Enim vero id quod dixi, a genio et conſuetudine veterum alienum omnino non eſt. Conſuetudinis huius, non in Aegyptiorum modo, ſed Romanorum quoque Faſtis, veſtigia reperire licet. Romani quondam ſolemnitati hyemalis Solſtitii in Faſtis ſuis dicaverant diem xxv Decembris. Ille in vetuſto *Kalendario Romano* vocatur *Natalis invicti Solis*. Eo die *Solem* dici ſolere *novum*, *Servius* (z) Grammaticus non ignobilis obſervat, quia, ut (*a*) idem teſtatur, die illo *Solſtitium hyemale* celebrabatur. Non neſciebant Romani, Solſtitium verum ſolere diem iſtum antevertere, et tamen ſolemnem illius memoriam collocabant in d. xxv Decembr. propter rationem, quam hunc in modum exponit *Iulianus* Imperator (*b*): *Non enim* quo

(z) In *Virgilii* Lib. VII Aeneid. 720.
(*a*) Idem in Lib. I. Georgic. 100.
(*b*) Oratione IV Operum edit. Spanhemii p. 156.

quo die Sol conversionem facit, solemne illud peragi voluerunt maiores nostri; sed quo demum manifestus est omnibus illius ad septentriones a meridie progressus. — Itaque statim exacto ultimo mense, qui Saturno dicatus est, ante initium anni, magnificentissimos ludos in honorem Solis committimus, quos invicto Soli nuncupamus. Simile quid Aegyptiis etiam visum esse, ut credam, pluribus rationibus adducor, ita tamen, ut verum Solstitii hyemalis diem inter se concelebrarent sacerdotes, in alium vero diem solemnitatem eius publicam reiicerent, diem nempe XI *Tybi*, vel VI *Ianuarii*, idque in Tabula nostra adumbratum esse censeo.

§ XXI.

Non invitus fateor, diem VI *Ianuarii* a vero Solstitii hyberni tempore paulo longius remotum esse, quod novam difficultatem parere posse videtur. Sed cogitandum erit, rationem anni Sacri Aegyptiorum, sive Festorum ab ipsis antiquitus consecratorum, id omnino flagitasse. Inter Osiridis caedem, inter eiusdem investigationem et inventionem, iusta debuit utique observari temporis mensura, fundata in placitis Theologiae et Physiologiae Aegyptiorum. Ea sine dubio causa est, cur reditus Isidis e Phoenicia in Aegyptum, quod supra iam ostendimus § XV, a gentis huius Theologis in diem II *Ianuarii* reiecta fuerit, unde per se iam sequebatur, ipsam Osiridis inventionem, et rei eiusdem solemnem testificationem, non nisi post aliquot dies succedere posse. Itaque satis commode Festivitas haec in d. VI *Ianuarii* collocata est. Si vetustissimi Aegyptiorum Theologi (*c*), quibus magnopere curae cordique fuerat, ut ordo Festorum

(*c*) Notissimus est eam in rem *Gemini* locus, in *Petavii* Vranologio p. 33, et ab eruditorum permultis allatus. Vide

rum per totum annum esset vagus et ambulatorius; praevidere potuissent venturum esse tempus, quo annus suus ex vago redderetur fixus, seriem Festorum aliter forte disposuissent. Verum postea facta illa olim dispositio et ordinatio, quia rationibus Sacrorum sine dubio innixa fuit, in anno etiam fixo retineri debuit.

§ XXII.

Scimus praeterea, Alexandrinos (*d*) omnium primos, neglecto antiquo Aegyptiorum anno vago, fixum et in usu civili et in Sacris introduxisse. Mirum igitur nemini videri debet, Graeculos hos, qui iam olim sub regno Ptolemaeorum, plurimas gentis suae doctrinas et superstitiones in Theologiam atque Sacra Aegyptiorum invexerant, nunc etiam, ubi anni forma mutanda et figenda erat, opportunitate hac usos esse, resque sic disposuisse, ut inter Osirin Aegyptiorum Bacchumque suum, uti nec minus inter religiosas solemnitates, Numini utrique sacratas, summa appareret convenientia. Graecos certe plurimas et praecipuas in honorem Bacchi solemnitates ea anni tempestate celebrasse, quae Festo Osiridis in anno Aegyptiorum fixo dedicata fuit, multis modis testatum est. *Casaubonus*, qui id quoque (*e*) observat, haec veteris Grammati-ci

Vide tamen, si placet, *Seldenum* de Diis Syris Synt. I cap. IV p. 144 sqq., et *Dodwelli* Appendicem ad Dissertationes Cyprianicas § IV, V. Scholiastes *Germanici* refert, reges Aegypti olim a sacerdotibus inaugurandos. *iureiurando adigi* consuevisse, *neque mensem neque diem intercalandum, quem in festum diem immutarent, sed* CLXV *dies peracturos, sicut institutum est ab antiquis*, pag. 120 edit. Sanct. Andreanae.

(*d*) Vide *Dodwellum* loc. supra citato. Adde *la Chronologie de l'Histoire Sainte* de Mr. *des Vignoles* Tom. II. p. 703. sqq.

(*e*) Exercit. XIII in Baronium, Num. XXII.

ei (*f*) verba adducit: *Lenaeon* mensis *est Ianuarius: vocatus autem est Lenaeon, quia Baccho torcularium praesidi hoc mense festum celebrant, quod Ambrosiam appellant.* Quibus similia habet *Etymologici magni Auctor*, in Ληναιών. Similiter de Templo quodam Bacchi in Arcadia loquens (*g*) *Pausanias* ait: *Sacra illic fieri Baccho tempore hyberno*, ἐν ὥρᾳ χειμῶνος. Vbi observatu indignum non est, *Ptolemaeum* in libro *de Apparentiis fixarum* (*h*), ex *Euctemone* et *Philippo*, Graecis Astronomis, notare ad d. XI *Tybi*, sive VI *Ianuarii*, tum esse μέσον χειμῶνα, *mediam hyemem.* Addere possumus, Festa in honorem Bacchi peracta, plerumque apud Graecos in d. VI *Ianuarii* ingruisse. Colligo id ex testimonio *Plinii*, haec nos docentis (*i*): *In Andro insula templo Liberi patris fontem Nonis Ianuarii* (d. V Ianuar.) *semper vini sapore fluere Mutianus ter Cos. credidit: Dios Tecnosia vocatur.* En festum in memoriam nativitatis Bacchi celebratum d. V Ianuarii, ideoque *Dios Tecnosia* nuncupatum, quo fontis aqua in vinum mutari credebatur! Quam non similia haec sunt iis, quae in Festo *Osiridis inventi*, aut *renati*, apud Aegyptios peragebantur? Inter Festa etiam utriusque gentis, non est nisi unius diei discrepantia, quae forte ex diversa computandi dierum principia ratione deduci possit. Alia plura huiusmodi Festa, et eodem, ut videtur, tempore, Graecos consecrasse, vel ista *Diodori* (*k*) testari possunt:

(*f*) Video verba haec esse *Moschopuli* in Scholiis Graecis ad *Hesiodi* Opera et Dies p. LXVIII. a. edit. Venetae Trin. Cavelli.

(*g*) In Arcadicis p. 252, edit. Graecae Sylburgii.

(*h*) Haec verba ex Codice MS. Saviliano supplet *Fabricius* in Biblioth. Graeca Vol. III. p. 440. Desunt enim in editione Petavii, Vranolog. p. 79.

(*i*) Lib. II histor. natur. cap. CIII.

(*k*) Lib. III p. 199 fin. edit. Rhodom. [cap. 65].

sunt: *Teji et hoc argumento probant; Bacchum apud se natum esse, quod adhuc stato tempore, fons per se scaturiens, in urbe sua, fragrantissimum e terra vinum effundat.* Pluribus haec omnia illustrari et explicari possent; sed obiter nunc tantum adferuntur, neque illis immorabor.

§. XXIII.

Hanc ego veram rationem fuisse existimo, ob quam Gnostici, primi inter Christianos, natale Servatoris nostri Festum vel Epiphania d. VI Ianuarii celebrare coeperint. Novimus hoc ex testimonio *Clementis Alexandrini*, qui de *Basilidianis* scribit (*l*), *quod diem* XV *Tybi*, *alii vero diem* XI *memoriae baptismi Christi consecraverint.* Haec *Clemens* non omnino accuratissime, ut credo. Primo enim censeo, diem illum, de quo loquitur, pari modo, memoriae et nativitatis et baptismi Christi sacrum fuisse. Saltem tempore insecuto, Christianos eodem illo die, VI *Ianuarii*, utramque memoriam, in Aegypto, et in plerisque Orientis partibus, sancte celebrasse, extra omnem dubitationis aleam positum est. Nempe a Gnosticis consuetudo haec, quae visa fuit traditione certa inniti, ad alios dimanavit. In eo vero *Clementem* puto a vero aberrasse, quod memoriae prodiderit, Gnosticos memoriam baptismi Domini paragere, non uno eodemque die, alios quippe id facere d. XV *Tybi*, (X *Ianuar.*) alios vero d. XI *Tybi* (VI *Ianuar.*) Incidit Clemens noster in Codicem depravatum, in quo pro *ιά.* uti scribi debebat, id est XI, scriptum erat, errore perquam facile *ιέ.* id est, XV. Error hicce inter scribendum a librario admissus, *Clementem* ipsum in erroper-

(*l*) Stromatum Lib. I p. 340 [408].

ris societatem pertraxit. Ceterum Gnostici omnes diem VI *Ianuarii* memoriae et nativitatis et baptismi Domini consecratum voluere, eodemque die suos baptismo frequentissime immergere solebant, cuius rei vestigia satis luculenta, etiam in *Gemmis* ipsorum, quae vulgo appellantur *Abraxeae*, ostendere possum. Voluerunt igitur Gnostici, eodem die, quem vetus Aegyptiorum superstitio cultui Solis dedicaverat, memoriam adventus Christi Domini, *Solis Iustitiae*, et laetissimorum eius beneficiorum recolere. Hoc ipsum eorum institutum, quamvis non ab omni parte recte perspectum, tangere et vituperare videtur *Irenaeus*, quando de ipsis haec refert (*m*): *Ad omnia Gentilium Festa et oblectamenta, quae ad idolorum honorem cultumque celebrantur, ipsi conveniunt primi.* Id vero aliter cave accipias, quam quomodo nunc a me expositum est.

(*m*) *Adversus haereses* Lib. I cap. VI § 3, edit. Massueti.

COMMENTATIO

DE

DIEBVS AEGYPTIACIS, IN VETVSTO KALENDARIO ROMANO COMMEMORATIS (*).

§ I.

In coniectaneis meis ad claufulam Tabulae Bembinae, vel Ifiacae, § XVI, ufus fum auctoritate vetufti *Kalendarii Romani*, fub imperio Conftantii, circa an. 354 compofiti, ut probarem, Aegyptios Romae d. VI *Ianuarii*, vel d. XI *Tybi*, Feftum aliquod genti fuae folemne celebraffe. Id enim ex hifce *Kalendarii* illius verbis collegi: IV *Non. Ianuar. dies Aegyptiacus.* Equi-

(*) Primum edita eft Tom. VII Mifcellaneorum Berolinenfium pag. 406—442. — Sententia *Iablonskii* de fignificatione *Dierum Aegyptiacorum in Kalendario-Romano*, quam h. l. commendarat, difplicuit *Sinnero*, Tom. I Catalogi Codd. MSS. Bibliothecae Bernenfis, p. 42, et minus certa vifa eft *Schmidtio*, in Opufculis, quibus res antiquae, praecipue Aegyptiacae explanantur, p. 60 fqq., coniecturam tamen *Iablonskianam* probanti de loco *Plutarchi*, de If. et Ofir. p. 363, fupra memoratam p. 259 fq. In Kalendario, quod, adiectum Miffali MS., in Bibliotheca Genevenfi affervatur, videturque fcriptum feculo X, menfi cuique praeter Decembrem adfcribuntur *dies Aegyptiaci*, monente *I. Senebier*, V. Cl., in Catalogo Codd. MSS. iftius Bibliothecae p. 108—110, qui intelligi vult *dies nefaftos*, *infauftos*, *atros*, vulgo dictos, neque adeo ad fententiam *Iablonskii* accedit.

Equidem inter eruditos hactenus nondum penitus convenit, quidnam per *dies* illos *Aegyptiacos* intelligere oporteat. *Lambecium* certe virum doctissimum, cum ea de re ageret, ita indicasse lego (*a*): *De die Aegyptiaco, cuius mentio in hoc Kalendario passim occurrit, nondum mihi satis liquet.* Non ignorabat vir melioribus literis egregie politus, quae esset, apud alios quosdam scriptores, *dierum Aegyptiacorum* significatio, et quomodo viri eruditissimi eos essent interpretati. Verum quo erat ingenii acumine, pervidit facile, vulgarem illam vocis huius acceptionem, in *Kalendario Romano*, quod illustrandum sumserat, locum omnino habere non posse. Quare maluit ingenue fateri, de *die* illo *Aegyptiaco sibi hactenus nondum satis liquere.*

§ II.

Praeter *Lambecium* ceteri omnes, in quos quidem ego incidi, *dies Aegyptiacos* interpretantur *dies* ex positione astrorum *infaustos*, ideoque ad inchoandum vel perficiendum quidquam inidoneos, de quibus, ut alios nunc taceam, *Salmasius* inprimis erudite et diligenter (*b*) commentatus est. Apud *Lindenbrogium*, *dies* hi *Aegyptiaci*, in veteri membrana, ordine erant notati, quos utinam nobiscum communicasset. Initium, ut ipse refert, in membrana ita sonabat (*c*): *Incipiunt dies Aegyptiaci, in quibus nulla opera incipere debes.* Observatione autem indignum non est, quod scriptores plerique, qui *dierum Aegyptiacorum*, sen-

(*a*) In annotat. ad Kalendarium Constantii Imp. p. 305 edit. Schurtzfleischii.

(*b*) In libro *de Annis Climactericis*, p. 815 ac seqq.

(*c*) *Lindenbrogius* Observat. in *Ammianum Marcellinum*, a se editum, Lib. XXVIII p. 184.

ſenſu illo, commeminerunt, ſint Eccleſiaſtici. Illos inter eſt (*d*) *Ambroſius*, qui in Epiſtola Paſchali ad Epiſcopos Aemiliae ſcribit, plerosque Chriſtianos more Paganorum ſolere *varios quoque curſus Lunae obeundis negotiis commendare, vel cavere quosdam dies; quemadmodum plerique poſteros* dies, *vel* Aegyptiacos *declinare conſueverunt.* Nota ſunt (*e*) quoque, et ſaepius ab eruditis adferuntur haec *B. Auguſtini* (*f*) verba: *Plena ſunt conventicula noſtra hominibus, qui tempora rerum agendarum a Mathematicis accipiunt. Iam vero ne aliquid inchoetur, aut aedificiorum, aut huiusmodi quorumlibet operum*, diebus, quos Aegyptiacos vocant, *ſaepe etiam nos monere non dubitant.* Extat (*g*) Conſtitutio aliqua Synodalis *Augerii Monteſalconii*, Epiſcopi Conſeranenſis in Gallia, qui ſeculo XIII floruit, in qua etiamnum iſta legas: Dies *quoque* Aegyptiaci, *conſtellationes, lunationes, Kalendae Ianuarii, initia menſium, dies, menſes, annus, curſus Lunae, Solis et ſiderum, ſuperſtitioſe obſervari non debent, credendo videlicet, in illis virtutem ineſſe, quoniam ſuperiora cauſa non ſunt, ſed ſigna.* In omnibus hiſce locis dubium non eſt, quin nomine *dierum Aegyptiacorum* deſignentur tales, qui, iudicio Aſtrologorum, ex ſiderum ſitu et ad ſe invicem relatione, pro infauſtis habendi ſunt. Hos utique in mente etiam habebat *Marinus* Platonicus, qui de Proclo ſuo

(*d*) Citatus a *Schurtzfleiſchio*, in notis ad Kalendarium Romanum p. 321.

(*e*) Id eſt, *dies poſtridie Kalendas, Nonas, et Idus.* Vide locum *Macrobii* citandum mox § III.

(*f*) In Epiſtolam ad Galatas cap. IV, Operum Tom. IV col. 1234 edit. Baſil. 1556.

(*g*) Eam vulgavit *D. Bern. de Montfaucon* Tom. III. Supplement. Antiquit. p. 201, et emendatius in nova Bibliotheca Bibliothecarum MSS. Codicum, Tom. II p. 1157.

ſuo obſervat (*h*): *Aegyptiorum neſaſtos dies diligentius obſervabat, quam illi ipſi.*

§ III.

Quae etſi ita ſint, ego tamen ſemper etiam atque etiam dubitavi, utrum, in *Kalendario* noſtro, *dierum Aegyptiacorum* eadem ſignificatio eſſe poſſet. Si quis enim *Kalendarium* iſtud a capite ad calcem attente perlegendum ſumſerit, in eo toto non videbit annotatas, niſi ſolemnitates, ſive ſacras, ſive civiles, Romanorum publicas, Senatus auctoritate aut decretas, aut approbatas. Quid? an ſolemnitatibus huius generis putabimus accenſeri etiam poſſe dies, quorum exiſtimatio nulla alia re nititur, quam febricitantis cuiusdam Aſtrologi (*i*) decretis, cuius praeterea calculi, ab aliorum in hac arte magiſtrorum rationibus, non parum diſſident, ut igitur decretis his nihil vanius aut incertius fuerit. Romani ipſi, ex edicto Pontificum dies quosdam, experientia, ut credebant, edocti, pro atris haberi volebant, nempe (*k*) *poſtridie omnes Kalendas*, *Nonas* et *Idus*, quas etiam Auguſtum Imperatorem religioſe obſervaſſe, *Suetonius* (*l*) memoriae prodidit. In *Conſtitutione Synodali*, cuius § ſuperiori mentio eſt facta, *dies* hi *Romani* cum *diebus* Aſtrologorum *Aegyptiacis* rectiſſime prorſus coniunguntur et conferuntur, et tamen dierum huiusmodi, quos religio Romanorum expaveſcere iubebat, nullam in *Kalendario* noſtro rationem haberi videmus. Quis igitur fa-

(*h*) In vita Procli cap. XIX, ubi vide etiam notas *Fabricii* p. 36 edit. Anglic.
(*i*) Vide rei huius exempla § v.
(*k*) *Macrobius* Saturnal. Lib. I cap. XVI p. 186.
(*l*) In *Octavio* cap. 92.

facile sibi persuaserit, *diebus Aegyptiacis*, sive atris et infaustis Astrologorum, inter publicas Romanorum celebritates, locum tamen fuisse assignatum? Credat Iudaeus Apella.

§ IV.

Tanto autem magis in illa, quam dixi, sententia confirmor, quod artes ac disciplinas Astrologorum, sive, uti a Romanis vocantur, Chaldaeorum, Magorum, Mathematicorum, omnes severis legibus prohibitas, et ex urbe proscriptas semper fuisse, meminerim. Regnante Tiberio, etsi is consortio Mathematicorum non parum delectaretur, *facta* tamen *de Mathematicis Magisque Italia pellendis Senatus Consulta*, *Tacitus* (*m*) scriptum reliquit; qui item (*n*) testatur, sub imperio Claudii, *de Mathematicis Italia pellendis factum Senatus Consultum atrox*. Has vero leges etiam post id temporis repetitas fuisse et in vigore perseverasse, vel unus *Domitius Vlpianus* (*o*) nos docere poterit. *Praeterea*, inquit is, *interdicta est Mathematicorum callida impostura et obstinata persuasio. Nec hodie primum interdici eis placuit, sed vetus haec prohibitio est. Denique extat Senatus Consultum* (*p*), *Pomponio et Rufo Cosf. factum, quo cavetur, ut Mathematicis, Chaldaeis, hariolis et ceteris, qui similem*

(*m*) Annal. Lib. II cap. 32.
(*n*) Annal. Lib. XII cap. 52.
(*o*) Lib. VII de Officio Proconsulis, in egregio fragmento, quod reperitur in *Collatione Mosaicarum et Romanarum legum* antiqua Pithoeana Tit. XV p. 73, 74.
(*p*) Anno Tiberii Imp. quarto, unde patet esse illud SCtum, cuius modo ex *Taciti* Annal. Lib. II cap. 32 mentio facta est.

lem (*q*) *incertum fecerunt, aqua et igni interdicatur, omniaque bona eorum publicentur.* — *Sed fuit quaesitum, utrum scientia huiusmodi hominum puniatur, an exercitio et professio. Et quidem apud veteres dicebatur, professionem eorum, non notitiam esse prohibitam. Postea variatum* (*r*). *Non dissimulandum est, nonnunquam irrepsisse in usum, ut etiam profiterentur et publice* (*s*) *proponerent. Quod quidem magis per contumaciam et temeritatem eorum factum est, qua ausi erant vel consulere vel exercere, quam qui fuerat permissum.* Equidem nunquam defuere, etiam inter Imperatores, virosque principes orbis Romani, qui decreta Mathematicorum Astrologica colerent vehementer et suspicerent; verum leges tamen publicae semper substiterunt, quod ab *Vlpiano* vidimus observatum. Vnde *Tacitus* de Mathematicis loquens (*t*), acute, ut solet, *genus hominum*, inquit, *potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in ci-*

(*q*) *Pithoeus* in notis corrigendum coniicit *artem*. Ego malim *quaestum* (*).

(*r*) Ita recte locum hunc emendat *Salmasius* in notis ad Scriptores Historiae Augustae Tom. 1 p. 927.

(*s*) Secutus et hic sum emendationem *Salmasii.*

(*t*) Historiar. Lib. 1 cap. 22.

(*) *Lipsii, Gothofredi, Nerii, Röveri*, aliorum virorum eximiorum, coniecturas criticas de his ceterisque *Vlpiani* verbis lege in notis p. 785 Iprud. Ante-Iustin., et in *H. Cannegieteri* Comment. ad Fragm. vet. Iprud. p. 295, cui placet *simile incertum fecerunt.* Longius a vulgari scriptura recedit *I. Cannegieterus*, not. ad *D. Vlpiani* Fragm. p. 249, legendum suspicatus, *similem in urbe artem fecerunt.* In Actis Literariis Societ. Traiectinae Tom. 1 p. 185. *I. Sterke* scribendum putat, *similem rem ineptam.* Quam correctionem vel mutationem mihi in memoriam revocavit *Smallenburgius* noster, Vir Clar., pariter monens, minori etiam molimine legi posse, *similem rem incertam.*

civitate nostra et vetabitur semper et retinebitur. Et illo ipso Constantio Imperatore, quo regnante *Kalendarium* nostrum editum est, Edicta priora adversus Mathematicorum disciplinas novis stabilita fuisse, testantur ipsius hac de re leges, in (*u*) *Codice Theodosiano* superstites. Estne igitur probabile, in *Kalendario* Romano, publico, ut videtur, usui destinato, inter maximas urbis principis solemnitates, numerari etiam dies, quorum nulla potest esse auctoritas, quam quae ex disciplina Mathematicorum, tot severis legibus proscripta et damnata, petitur?

§ V.

Quodsi autem *dies Aegyptiacos* Kalendarii Romani cum *diebus Aegyptiacis* Astrologorum accuratius conferre, operae pretium ducamus, quis est, qui non illico animadvertere cogatur, rationem horum dierum, a se invicem, toto coelo differre? Duos enim *dierum Aegyptiacorum*, quos Astrologi sic vocant, laterculos nobis suppeditavit (*v*) *Salmasius*, quos cum Kalendario nostro comparare licet. In altero eorum hos tanquam *dies Aegyptiacos* notatos deprehendimus;

Ianuarii	*dies*	2	et	4.
Februarii	*d.*	2	et	26.
Martii	*d.*	4	et	20.
Aprilis	*d.*	3	et	20.
Maii	*d.*	7	et	22.
Iunii	*d.*	3	et	12.
Iulii	*d.*	6	et	22.
Augusti	*d.*	4	et	15.

Sep-

(*u*) Lib. IX, Tit. XVI, Leg. IV, V, VI.
(*v*) De Annis Climactericis p. 816, 817.

Septembris	*d.*	3	et	14.
Octobris	*d.*	3	et	21.
Novembris	*d.*	5	et	11.
Decembris	*d.*	3	et	14.

Si iam laterculum hunc comparemus cum *diebus Aegyptiacis*, in *Kalendario Romano* annotatis, quodnam poterimus aliud ferre in hac caufa iudicium, quam quod *Salmafium* ipfum (*w*) tuliffe videmus, hocce nempe: *Nihil eft, quod conveniat in hac adnotatione dierum infauftorum, cum illa quae in Kalendario eft Conftantii, praeter unum diem, nempe fecundum Ianuarii, qui in utraque recenfione infauftus notatur.* Pace tamen magni *Salmafii* dictum fit, *praeter fecundum diem Ianuarii*, alios effe dies, in laterculo, et in *Kalendario Romano*, qui inter fe conveniant, videlicet III *Aprilis*, VI *Iulii*, III *Octobris*, et XIV *Decembris*. Haec cafu ita contingere potuiffe, quivis intelligit. Verum quanta non, quaefo, eft difcrepantia inter *dies Aegyptiacos* Kalendarii Romani, et *dies Aegyptiacos* Aftrologorum, quae fupereft? Alium *dierum Aegyptiacorum* laterculum *Salmafius* nobis eodem loco offert, quorum haec eft feries:

Ianuarii	*dies*	2	et	4.
Februarii	*d.*	16	et	21.
Martii	*d.*	4	et	20.
Aprilis	*d.*	3	et	20.
Maii	*d.*	6	et	20.
Iunii	*d.*	4	et	18.
Iulii	*d.*	6	et	20.
Augufti	*d.*	1	et	5.
Septembris	*d.*	1	et	20.

Octo-

(*w*) *Salmafius*, ubi fupra p. 817.

Octobris d. 3 et 20.
Novembris d. 5 et 11.
Decembris d. 3 et 24.

In quo laterculo non maior, quam in praecedente, apparet cum *Kalendario Romano*, in notatione *dierum Aegyptiacorum*, conſpiratio. Alii igitur omnino ſunt *dies Aegyptiaci*, quos Aſtrologorum filii nos cavere iubent, alii, quos a Romanis obſervatos fuiſſe, *Kalendarium Conſtantii* teſtatur.

§ VI.

Neſcio tamen, quo iure dies illi infauſti, quorum duos laterculos *Salmaſius* produxit, et quos vocat *dies Aegyptiacos*, nomen hoc re ipſa mereantur. Equidem non dubito, quin Aſtrologi illi, quibus laterculos debemus, placita Aegyptiorum, in genere, ſecuti fuerint, alioquin dies, ab illis notati, *Aegyptiaci* dici non potuiſſent. Verum gente ſuſpicor fuiſſe Graecos, non Aegyptios, ac praeterea propriis ſuis cogitatis et meditatis videntur non parum indulſiſſe, unde factum eſt, ut in uno eodemque negotio iſti duo laterculi tam inſigniter a ſe invicem diſcreparent. Forſitan igitur *dies Aegyptiaci*, in laterculis *Salmaſianis* deſcripti, nomen hoc pleno iure non mereri multis videbuntur. Ne igitur ſententiae meae ex hac obſervatione detrimentum aliquod oriatur, dabo *diem Aegyptiacum*, infauſtum, et iudicio totius gentis publico pro tali habitum, ſed qui tamen inter *dies Aegyptiacos* Kalendarii noſtri nullus comparet. Is eſt *d.* XXVI *Auguſti* menſis, de quo *Plutarchus* haec in literas retulit (*x*): *Ita-*

(*x*) De Iſide et Oſir. p. 634 edit. Steph. vel 356 edit. Pariſ. 1624.

Itaque tertium Epactarum diem reges pro Nefasto *habebant*, (ἀποφράδα νομίζοντες) *ideoque non dabant responsa, neque ante noctem corpora curabant.* Dies tertia Epactarum est, uti monui, *d.* XXVI *Augusti*; illam in Aegypto iudicatam fuisse ἀποφράδα *nefastam* testatur *Plutarchus*, qua ipsa voce usus etiam est *Marinus* (y) supra iam citatus, ubi scribit de Proclo: *Aegyptiorum nefastos dies*, (τὰς παρ' Αἰγυπτίοις ἀποφράδας) *diligentius observabat, quam illi.* Et tamen *tertiae Epactarum*, sive *d.* XXVI *Augusti*, inter *dies Kalendarii Romani*, non magis locus est, quam in *Salmasii* laterculis. Aliud ergo profecto sibi volunt *dies* infausti *Aegyptiaci* Astrologorum, aliud *dies Aegyptiaci* Kalendarii nostri, quorum genuinam indolem nunc age curatius investigemus.

§ VII.

Sunt autem *dies Aegyptiaci* in *Kalendario Romano* commemorati, uti ego quidem censeo, dies festi, quos religio Aegyptiorum genti huic praecipiebat, quosque Romae solemniter observare, Senatus indultu permissum erat. Variam quidem sacra Aegyptiorum fortunam Romae experta sunt, saepe contemta ac ludibrio habita, saepius urbe expulsa; sed tandem tamen caput ita extulere, ut pari, cum avitis Romanorum sacris, religione et celebritate a multis publice colerentur, et nonnisi una cum Romanorum superstitione propria ac domestica tandem aboleri potuerint. Pluribus argumento huic, quod (z) alii docte et diligenter persecuti sunt, nunc non inhaerendum esse pu-

(y) § II.
(z) *Pignorius* in Expositione Tabulae Isiacae cap. II. *Chiffletius* ad Gemmas Abraxeas p. 136. *Cuperus* in Harpocrate p. 149, 150.

puto. Seculo igitur, post natum Christum Redemtorem, tertio et quarto, sacra Aegyptiorum post multiplicem luctam emersere, iusque civitatis Romanae impetravere, ut in eadem pene cum avitis Romanorum sacris veneratione essent. Quia vero sacrorum ceremoniae, antiqua Aegyptiorum religione sancitae, a ritibus Romanorum sacris immane quantum differebant, quia alia festivitatum sacrarum tempora propria erant Aegyptiorum genti, alia Romanis, nihil profecto erat convenientius, quam ut in *Kalendario Romano* dies, religioni Aegyptiorum consecrati, a solemnitatibus Romanorum hoc distinguerentur et signarentur discrimine: *Dies Aegyptiaci.*

§ VIII.

Vera me dicere facile largietur, quisquis *Kalendarii* huius *Romani* ingenium et indolem paulo accuratius investigare operae pretium duxerit. Nihil enim, quod iam semel monui, continet aliud, quam celebritates publicas, sacras, civiles, legibus Romanorum aut sancitas, aut certe permissas. Videas igitur, inter solemnitates Romanorum religiosas atque publicas, in *Kalendario* nostro annotatas, non patrias tantum et avitas occurrere, verum etiam peregrinas, ex Senatus Consulto tamen civitate Romana donatas. Huius generis sunt *Cybeles*, sive, ut Romani loquebantur, *Magnae Deûm matris* festivitates sacrae, e Phrygia Romam advectae, ibique magna religione consecratae. Hinc namque est, quod ad *d.* IX *Kal. Aprilis* (XXIV *Martii*) legamus annotatum *Sanguen*, et ad *d.* IX *Kal. Aprilis* (XXV *Martii*) *Hilaria*. Ad prioris diei solemnitatem respexit *Tertullianus*, cum ista Romanis obiiceret (*a*): *Viderit Cybele, si urbem Romanam, ut*

(*a*) In Apologetico cap. 25.

ut memoriam Troiani generis adamavit, vernaculi sui scilicet, adversus Achivorum arma protecti, si ad ultores transire prospexit, quos sciebat Graeciam, Phrygiae debellatricem, subacturos. Itaque maiestatis suae in urbem collatae grande documentum nostra etiam aetate proposuit, cum M. Aurelio apud Syrmium reipublicae exempto, die sexto decimo Calendarum Aprilium (XVI Martii), *Archigallus ille sanctissimus, die nono Calendarum earundem* (XXIV Martii), *quo* Sanguinem *impurum, lacertos quoque castrando, libabat, pro salute Marci iam intercepti.* De eodem die *Trebellius Pollio* haec habet (*b*): *Nam cum esset nuntiatum, nono Calend. Aprilis* (XXIV Martii) *ipso in Sacrario Matris*, Sanguinis die, *Claudium Imperatorem factum.* Causa autem, quod dies iste diceretur *Sanguinis dies*, haec fuit, quod eo sacerdotes Deae Phrygiae, dissectis et dilaniatis brachiis, atque effuso sanguine, luctum suum immodicum testarentur. Nempe, ut vetus qnidam Grammaticus (*c*) nos docet, *Phryges, vere* ineunte, *plangebant Attin* suum vel Adonin. Itaque *d.* IX *Kal. Aprilis* (XXIV *Martii*), qui Romanis erat ultimus dies hyemis, Romae plangebatur Attis sive Adonis. Is *dies* erat *sanguinis.* Die vero sequenti XXV Martii, quo Romani celebrabant (*d*) *Aequinoctium vernum*, celebrabantur etiam *hilaria* illa, quae in *Kalendario* nostro annotantur. Id ex Phrygum Theologia, hunc in modum nobis explicabit *Macrobius* (*e*): *Praecipuam autem Solis in his ceremoniis*

(*b*) In vita Claudii cap. 4, inter Scriptores Historiae Augustae, Tom. II p. 359.

(*c*) Scholiastes *Nicandri* Graecus in Alexipharmaca p. 64 edit. Coloniensis.

(*d*) *Columella* de R. R. Lib. IX cap. 14. *Servius* in *Virgilii* Lib. I, Georg. vs. 100.

(*e*) Saturnal. Lib. I cap. XXI.

niis verti rationem, *hinc etiam potest colligi*, *quod ritu eorum catabasi* (Solis descensu) *finita*, (*d.* XXIV *Martii*) *simulationeque luctus peracta*, *celebratur laetitiae exordium*, *a. d. octavum Calendas Aprilis*, (XXIV Martii) *quem diem* Hilaria *appellant*, *quo primum tempore Sol diem longiorem nocte protendit.* In eodem nostro *Kalendario* legimus in *Aprile* mense, *Pridie nonarum Aprilis* (IV Aprilis) *Ludi Megalesiaci*, quam novimus pariter festivitatem esse religiosam, e Phrygia Romam delatam. Res est nota valde, eamque hisce tantum *Ciceronis* verbis (*f*) illustrabo: *Nam quid ego de illis ludis loquar*, *quos in Palatio nostri Maiores ante templum*, *in ipso Matris magnae conspectu*, *Megalensibus fieri*, *celebrarique voluerunt* — *quorum religio tanta est*, *ut*, *ex ultimis terris arcessita*, *in hac urbe consederit.* Quid plura? Annon ex his perspicuum est, *dies Phrygiacos*, non minus atque Aegyptiacos, in *Kalendario Romano* annotari?

§ IX.

Praeter superstitiones has, ex ultima Phrygia, quemadmodum *Cicero* loquitur, Romam advectas, notantur etiam in *Kalendario* nostro dies, quos antiqua Persarum religio genti suae sacros esse voluit, quia labente tempore Roma ipsa eosdem concelebrare dedignata non est. Eo pertinere arbitror, quod ad mensem *Maium* observatum deprehendimus, III *Idus Maii* (XIII Maii) *Ludi Persici*, et mox, XVI *Kal. Iunii* (XVIII Maii) *Persici.* Nempe *Ludi* illi *Persici* initium sumebant *d.* XIII *Maii*, et absoluti erant d. XVIII eiusdem mensis. *Ludos* vero illos, quorum in *Kalendario* nostro persaepe mentionem fieri videmus, plerum-

(*f*) In Oratione de haruspicum responsis cap. 12.

rumque religionis causa et in Deorum honorem factos fuisse, et res ipsa docet, et ex iis, quae § VIII de *Ludis Megalesiacis* ex *Cicerone* monuimus, satis liquere potest. Erant igitur (*g*) *Ludi Persici*, *Mithrae*, ita Persae vocabant *Solem*, ab iis instituti, qui placita Zoroastris, et ceremonias Magorum approbabant. Eorum autem numerum Romae non adeo exiguum fuisse, quam credi forte posset, vel ex iis colligere licet, quae Commodum ipsum, Romanorum Imperatorem, fecisse scimus. Ille enim (*h*) *Sacra Mithriaca homicidio vero polluit*, *quum illic aliquid ad speciem timoris vel dici vel fingi soleat.* Imperatore Constantio, eoque adeo tempore, quo *Kalendarium* nostrum compositum est, *Sacra* illa *Mithriaca* Romae etiamnum publice et solemniter, nemine prohibente, peragi consuevisse, *Philippus à Turre*, vir et dignitate et eruditione illustris, qui de sacris illis copiosissime disseruit, ex lapidibus docte (*i*) probavit. Viginti circiter annis post, haec demum scripsisse *Hieronymum* ad *Laetam* legimus (*k*): *Ante paucos annos*, *propinquus vester Gracchus*, *nobilitatem patritiam nomine sonans*, *quum praefecturam gereret urbanam*, *nonne specum Mithrae et omnia portentuosa simulachra — subvertit*, *fregit*, *excussit.* Hanc vero Gracchi praefecturam urbanam in A. C. 378 coniiciendam esse, erudite demon-

(*g*) Tanto melius Sacra haec potuerunt dici *Ludi*, quod re ipsa essent *ridendum spectaculum*, *et histrionica repraesentatio*, unde factum est, ut sacerdotes *Mithrae* appellentur *ludii* et *mimi*. Vid. *Phil. à Turre* Monumenta veteris Antii p. 206, 207.

(*h*) *Lampridius* in Commodo cap. 9, in Scriptoribus Hist. Aug. Tom. I p. 498.

(*i*) De Mithra cap. ultimo, in Monumentis veteris Antii p. 244

(*k*) Epist. LVII, Operum ed. Benedict. Tom. IV col. 591.

monſtratum dedit (*l*) doctiſſimus vir, cuius modo mentionem feci. Is igitur demum annus et *Ludis Perſicis* et *Sacris Mithriacis* in Italia finem attulit, quorum ceteroquin, et Romae, et in urbibus vicinis, etiam hodie, non obſcura reperiuntur veſtigia ac monumenta.

§ X.

Vidimus igitur, in *Kalendario* noſtro, *dies* etiam *Perſicos*, quomodo nuncupari utique recte potuiſſent, unde conjecturam facere licet, quid de *Aegyptiacis* pronunciandum ſit. Et ne coniecturis nudis rem hanc conficere velle videamur, age paulo propius nunc *dies* Kalendarii noſtri *Aegyptiacos* examinemus, ac videamus, num non feſtivitatibus Aegyptiorum ſacris dicatos fuiſſe, aliunde probare poſſimus. In *Ianuario* menſe, primus ex *diebus Aegyptiacis* incidit in IV *Non. Ianuarii*, id eſt, II *Ianuarii*, qui Aegyptiis eſt VII *Tybi.* Et eo quidem die Aegyptios ſacra ſolemniter feciſſe Iſidi, hocce *Plutarchi* teſtimonio (*m*) docere poſſum: *Itaque Aegyptii ſeptima menſis Tybi ſacrificantes, quam diem nominant Iſidis ex Phoenice adventum, in placentis imaginem fingunt equi fluviatilis vincti.* Sequitur in eodem *Kalendario*, ad *d.* VIII *Idus Ianuarii*, id eſt, VI *Ianuarii*, vel XI *Tybi*, *dies Aegyptiacus.* Et hunc quoque ſancte et religioſe ab Aegyptiis omnibus tranſigi conſueviſſe, alio *Plutarchi* teſtimonio probare poſſem, niſi ſcriptor ille eruditus, eo loco, quo de feſtivitate huius diei diſſerit, aliud agendo, levem errorem admiſiſſet, quem (*n*) alibi de-

(*l*) *Phil. à Turre* libro cit. p. 247.

(*m*) *Plutarchus* de Iſide et Oſir. p. 662 edit. Stephani, vel 371. Pariſ.

(*n*) In Coniectaneis ad Clauſulam Tabulae Bembinae § XIV.

detexi. Mihi ceteroquin dubium nullum eſt, quin dies iſte Aegyptiis omnibus longe fuerit ſanctiſſimus. In menſe *Februario*, ad *d.* v *Kal. Martii*, ſeu xxv *Februarii*, ſecundum Aegyptios *d.* I *Phamenoth*, ſimiliter notatum legimus: *Dies Aegyptiacus.* Diem vero illum Aegyptiis ſacrum et ſolemnem fuiſſe, teſtem habeo rurſus *Plutarchum*, in haec verba ſcribentem (*o*): Τῇ νουμηνίᾳ τοῦ Φαμενὼθ, *prima die menſis Phamenoth, Feſtum celebrant, quod ingreſſum Oſiridis in Lunam appellant, eſtque id veris initium.* In menſe denique *Octobri*, ad *d.* v *Non. Octobris*, *d* III *Octobris*, vel, ſecundum Aegyptios, *d.* VI *Phaophi*, recurrunt verba illa conſueta: *Dies Aegyptiacus.* Hunc ipſum vero diem religioſo cultui Aegyptiorum conſecratum pariter fuiſſe, auctoritate *Plutarchi* comprobare poſſum, cuius iſta verba adſcribo (*p*): *Dicunt, Iſin, cum ſe ſentiret eſſe gravidam, appendiſſe ſibi amuletum, ſexta die menſis Phaophi, et peperiſſe Harpocratem ſub Solſtitium hybernum.* Annon igitur dies etiam iſte in Aegyptiorum Feſtis ſacer ac venerabilis habebatur?

§ XI.

Non diſſimulabo, *Plutarchum* in eodem libro, ex quo iſta nunc excerpſi, alios quosdam feſtos Aegyptiorum commemorare dies, qui in *Kalendario Romano*, nomine *dierum Aegyptiacorum*, notati non deprehenduntur. Verum id cauſae meae obeſſe nulla plane ratione poteſt. Etenim Feſta a legislatoribus Aegyptiorum

(*o*) De Iſide et Oſir. p. 368 edit. Pariſ.
(*p*) Idem ibid. p. 377.

rum consecrata, in ipsa Aegypto, neque ab omnibus, neque eodem tempore concelebrari solebant. Quaedam toti Aegyptiorum genti erant communia, alia nonnisi in urbibus quibusdam, aut Praefecturis, celebrare moris erat. Solemnitatibus etiam iisdem, communi laetitiae consecratis, alius nonnunquam in Thebaide, alius in Aegypto inferiori dies dicatus erat atque sacratus. *Plutarchum* de Festis Praefecturarum totius Aegypti omnibus sine discrimine loqui, res ipsa docet, secus atque in *Kalendario* nostro factum est. Nam qui ex Aegypto Romam transibant, et in urbe illa domicilium figebant, erant ut plurimum Alexandrini, aut ex Aegypto inferiori, qua mari vicina est, oriundi, ex quo coniicere proclive est, notationem *dierum* festorum *Aegyptiacorum*, in nostro *Kalendario*, attemperatam esse Fastis Aegyptiorum Alexandrinorum. Facile vero praeterea et id evenire potuit, ut in nonnullis diebus Aegyptiorum festis, Romae celebratis, mos observaretur prorsus peculiaris et singularis, cuius etiam in *Kalendario* hocce vestigia mihi deprendisse videor.

§ XII.

Praeter *dies* illos *Aegyptiacos*, in *Kalendario Romano* annotatos, quos sacris Aegyptiorum solemnibus dicatos fuisse, ex *Plutarcho* demonstravimus, occurrunt in eodem *Kalendario* alii, de quibus idem plane dicendum esse, ex aliis vetustae historiae monumentis constat. Operae pretium me facturum puto, si de eorum nonnullis id paulo uberius ostendero. *Februario* itaque, ad *d.* VII *Id. Februarii*, vel secundum Aegyptios XIII *Mechir*, legimus notatum: *Dies Aegyptiacus.* Cuius rei forte rationem auctor Geoponicôn nobis

bis in his suppeditabit (*q*): *Plerique sane, et ante ceteros* (*r*) *Varro Romanus, id dicunt esse Veris initium, quando Zephyrus spirare ut plurimum incipit, id est d.* VII *Id. Februarii.* Tempus hocce, ut laetissimum, *Horatius* designat, ita canens (*s*):

Solvitur acris hiems, grata vice veris et Favoni.

Et ne forsitan existimes, hoc Romanis fuisse peculiare, testem dabo *Ptolemaeum*, qui (*t*) id ipsum Aegyptiis quoque, Alexandrinis nempe, tribuit, verum loco XIII *Mechir*, ipse *d.* XIV eiusdem mensis annotavit: XIV *Mechir*, inquit, *Aegyptiis et Eudoxo initium veris.* Discrepantia illa unius diei, quae in *Ptolemaeo*, uti dixi, observatur, nullius profecto ponderis est. Nam in ipsa Aegypto, solemnes sacrorum celebrationes, in urbibus diversis, saepe uno alterove die distulisse, multis modis testatum est. Forsitan etiam Aegyptii Romae habitantes, cum discrepantia adeo levis esset, idem cum Romanis veris initium celebrare maluerunt. Nolim omittere, diem illum, de quo nobis sermo nunc est, in *Kalendario Romano* annotatum, hodieque observari in Fastis Aegyptiorum, si *Vanslebio* scriptori non indiligenti credimus, ista referenti (*u*): *Hyems Aegyptiorum medio Decembri incia*

(*q*) Lib. I p. 4 edit. Basil. Graec.
(*r*) De Re Rustica Lib. I cap. 28.
(*s*) Carminum Lib. I Od. IV, nisi tamen Poëta noster ad Aprilem potius respexerit, quod viro doctissimo *Iano Rutgersio* placet, Lection. Venusin. cap. II.
(*t*) De apparentiis inerrantium, in *Petavii* Vranologio, p. 81.
(*u*) In itinerario Gallice edito Paris. 1698. p. 35.

cipit. Haecce anni tempestas clemens et iucunda est; dummodo septem dies excipias, ab Aegyptiis nuncupatos Berd il agiuz, *quasi dicas* frigus vetulae. *Initium sumunt* (v) *d.* VII *Februarii, durantque septem continuos dies, quibus per horas matutinas frigus sentitur paulo rigidius. Eodem tempore aër nubibus plerumque obvelatus est, pluvia observatur frequentior, ventorumque impetus vehementior.* Qualia etiam apud (w) scriptorem recentiorem alium, sed ex *Vanslebio*, ut credo, repetita leguntur.

§ XIII.

Sed pergamus ad *Martium* mensem, in quo ad *d.* IX *Kal. Aprilis* (XXIV Martii), vel secundum Aegyptios XXVIII *Phamenoth* legimus: *Dies Aegyptiacus.* Illo die, qui *dies sanguinis* ideo nuncupabatur, cultores Matris Deûm Phrygiae, Attinem suum plangebant, ut, postridie eiusdem diei, de eo invento aut redivivo gauderent, ac *hilaria* celebrarent. Equidem ignoro, an non hoc ipsum Aegyptiis, Romae viventibus, argumentum aliquod suppeditaverit, ut diem hunc eumdem consecrarent. Magnam enim inter Phrygum Aegyptiorumque Theologiam consensionem fuisse, non uno indicio ostendi potest. Quicquid autem illius sit, ego potius suspicor, Aegyptios Romanos die XXIV *Martii*, vel XXVIII *Phamenoth*, memoriam aequinoctii verni recoluisse. Alexandrini solemnitatem eamdem peragebant *d.* XXVI *Phamenoth*, sive XXII *Martii*, quod

(v) *Herbelotus* in Bibliotheca Orientali, articulo *Agiuz*, ait, dies illos septem esse solstitii hyberni.

(w) *Paul. Lucas* in itinerario de Anno 1714, Tom. II p. 239.

quod (*x*) permulti testantur. Romani vero, quod proprii gentis huius togatae (*y*) scriptores nos docent, sacro huic destinaverant *d.* VIII *Kal. Aprilis*, id est, XXV *Martii*, vel secundum Aegyptios XXIX *Phamenoth*. Inter duos hosce dies intermedius est ille, quem in *Kalendario* nostro notatum deprehendimus, XXIV *Martii*, vel XXVIII *Phamenoth*, quem ad eamdem solemnitatem spectasse, mihi plus quam vero simile fit. Et certe a quibusdam in ipsum hunc diem reiectum fuisse aequinoctium vernum, scimus ex diserto testimonio (*z*) auctoris *Geoponicôn*. Eorumque calculos secuti fuisse videntur, qui *dierum Aegyptiacorum* Romae celebratorum rationem disposuerunt.

§ XIV.

Vbi ad mensem *Aprilem* perventum est, duos annotatos videmus *dies Aegyptiacos*, qui se, unico tantum die interposito, illico consequuntur. Nam ad *d.* XIII *Kal. Maii*, id est, XIX *Aprilis*, vel secundum Aegyptios, XXIV *Pharmuthi*, legimus: *Dies Aegyptiacus;* et idem mox repetitur ad *d.* XI *Kal. Maii*, vel XXI *Aprilis*, aut secundum Aegyptios XXVI *Pharmuthi*. Ita scriptum reperio in editione Kalendarii nostri *Herwartiana*, qualem recudi fecit *Schurtzfleischius* p. 270.

(*x*) *Ptolemaeus* in Vranolog. *Petavii* p. 83. *Anatolius* apud *Eusebium* Hist. Eccles. Lib. VII cap. 32. *Epiphanius* Haeresi LI §. 26, 27.

(*y*) Vetus *Kalendarium Rusticum* in *Martio*, itemque aliud *Kalendarium* Fastis *Ovidii* in Codd. MSS. praemissum. *Columella* Lib. IX cap. 14. *Servius* in Lib. I Georgic. 100.

(*z*) Lib. I pag. 5 edit. Basil. Graec.

p. 270. In Codice alio, ex quo novam eiusdem editionem procuravit *Bucherius*, *Aprilis* mensis cum aliis nonnullis plane deëst. In editione porro *Lambecii*, ea saltem, quam *Schurtzfleischius* repetitam nobis dedit, ad unum tantum, non duos dies, id annotatum legimus, *diem* nempe XXI *Aprilis*, XXVI *Pharmuthi* Aegyptiorum. Qua in re ego lectionem Codicis *Herwartiani* reliquis omnino anteferendam putem. Romae igitur, mense *Aprili*, duo celebrabantur *dies Aegyptiaci*, brevi unius tantum diei intervallo interiecto, dies XIX et XXI. Quodsi iam Fastos Aegyptiorum consulamus, illi, ut opinor, rationem rei huius optimam et certissimam nobis subministrabunt. Eam ita explicat (*a*) *Theo*, celebris *Arati* interpres: *Aratus ortum vergiliarum in vere locat. Matutino enim exoriuntur cum Sole, quando is in Tauro existit, post d.* XXV *Pharmuthi* (d. XX. Aprilis). *Mensis ille cum Romanorum Aprili congruit, idque ipsum tempus messis est apud Aegyptios.* Liquido ex his perspicitur, diem inter duos *Aegyptiacos dies*, notatos in *Kalendario Romano*, intermedium fuisse in Aegypto messis initium, quod etiam recentioribus (*b*) virorum doctorum observationibus confirmatur. Ideoque dies ille impensa Aegyptiorum religione omni procul dubio colebatur. Ipsum hoc videtur esse Sacrum, cuius *Diodorus Siculus* mentionem facit, ubi scribit (*c*): *Etiam nunc messis tempore, oblatis spicarum primitiis, incolae iuxta manipulos plangere, Isidemque invo-*

(*a*) Scholiis Graecis in *Arati* Phaenomena p. 31 edit. Morelli, 36 b, edit. Oxon.

(*b*) Vide viri venerandi *I. A. des-Vignoles* Chronologiam Sacram Tom. I p. 555. Adde *Mailleti* descriptionem Aegypti Tom. II p. 95, 96 editionis secundae.

(*c*) Lib. I p. 13 edit. Wechel. [cap. 14.].

vocare solent. Id quod idcirco faciunt, ut honorem pro inventis Deae sub primae inventionis tempus retribuant. Huic Festo Aegyptii, qui Romae degebant, tres integros dies sacros esse voluerunt, *d.* XIX, XX et XXI *Aprilis*, quorum in *Kalendario* nostro, more solemni, primus tantum et ultimus dies nominantur. Hac ratione factum est, ut et diem in Aegypto solemnitati huic dicatum, *d.* XX. *Aprilis* complecterentur, et eadem opera superstitioni Romanorum velificarentur, ut qui *d.* XIX *Aprilis* ludos suos *cereales* solemniter clauderent, die vero XXI *Aprilis* natalem urbis suae religiose concelebrarent, quod etiam in *Kalendario* nostro observatum videmus.

§ XV.

Praetermisso mense *Maio*, in quo non deprehendo, quod operam meam poscat, transeamus iam ad *Iunium*, in quo, uti in reliquis etiam fere consuevit fieri, duos *dies Aegyptiacos* videmus annotatos. Nam primo quidem ad VII *Id. Iunii* (VII *Iunii*), vel secundum Aegyptios XIII *Payni*, legitur appositum: *Dies Aegyptiacus*. Non memini quidem, me apud scriptores veteres, Graecos Romanosque, de hoc nominatim die quicquam legisse memoriae proditum. Verum non dubito tamen, quin sacer habitus, et cultui Aegyptiorum religioso destinatus fuerit. Lucem aliquam hic nobis praebent scriptores Arabes, quantumvis rei gestae veritatem fabulis ineptis inculcare, ac propemodum totam involvere soleant. Audiamus igitur (*d*) *Murtadium*, Arabem scriptorem, uti suspica-

(*d*) De admirandis Aegypti, ex versione Gallica et editione *P. Vattierii* p. 164, 165.

cabatur (*e*) eius editor, Seculi XIII, in haec verba (*f*) scribentem: *Ferunt, ad Amrum filium Alasi, cum, in ditionem recepta Aegypto, Misram* (*g*) *intrasset mense Payni, accessisse regionis illius incolas, eique exposuisse, Nilum fluvium, ex praescripto certae cuiusdam legis, tempore praestituto, in arva sua effundi, eaque irrigare, et legem illam nunquam violari. Cumque Amrus quaesivisset, ecquaenam lex ea esset, hoc responsum tulisse:* Duodecima *mensis huius* Payni, *virginem pudicitiae intactae ex manibus parentum, quibus, ut in negotium hoc consentiant, satisfieri primum debet, accipimus, eamque deinde, veste splendida et pretiosis monilibus exornatam, noctu deducimus ad Nilum, ac ultimo in fluvium huncce praecipitem damus. Hoc facto, fluvius adscendit, et agros nostros implet.* Rem eamdem ex aliis gentis Arabicae scriptoribus, et ex traditione in Aegypto pervulgata, repetunt (*h*) permulti, qui iter in illas terras susceperunt. Quis iam est, qui non illico sentiat, fabulam sic nobis narrari, cui nulla, ne vel minima quidem, species veri inest, et de qua ante recentiores hos Arabes Muhammedanos, egregios fabularum fautores, nemo unquam fando aliquid audivit.

§ XVI.

(*e*) *Vattierius* in Praefat. p. 40.

(*f*) Neglecta hic orthographia interpretis Gallici, eam, quae hodie recepta magis est, secutus sum.

(*g*) Vrbem, quae postea *Kahira*, vulgo *Cairo*, vocata est.

(*h*) *Vansleb* relation d'un voyage d'Egypte p. 52. *Lucas* relation du voyage fait en 1714, Tom. I p. 316. Les *Nouveaux Mémoires des Missions* Tom. VII p. 134. *Maillet* Description d'Egypte, Tom. I p. 86.

§ XVI.

Verum uti tamen rumor etiam falsus non temere nascitur, et sub fabularum tegumentis aliquid veritatis subesse solet, ita mendax quoque ista Arabum traditio viam forte nobis ostendet, ad inveniendam veram causam, ob quam in *Kalendario Romano d.* XIII *Payni* nuncupetur *dies Aegyptiacus*. An non enim id saltem hinc intelligitur, eo tempore, quo Arabes Aegyptum subiugarunt, regionis illius incolas *d.* XII *Payni* solemniter, ut festum, cum gaudio celebrasse? De quo tanto minus dubitari potest, quia res ipsa in hodiernum usque diem perseverat, eiusque memoria quotannis recolitur. Nempe persuasum est Aegyptiis (*i*), a *d.* XII *Payni* incrementa Nili adscendentis, a quo omnem regionis suae fertilitatem expectant, conspicua fieri, et ab illo tempore sensim progredi, ex quo etiam (*k*) fit, ut, post *d.* XII *Payni*, Liturgiis suis hanc orationem interserant (*l*): *Dignare, o Domine, fluvios plenitudine aquarum: benedic illis, fac ut adscendant secundum mensuram suam.* Alia etiam diei huic volunt propria, ex quibus ingentia in totam Aegyptum redundent bona. Explicemus id verbis scriptoris admodum recentis, sed laudati. Is autem ita (*m*): *Vixdum aquilo spirare incepit, cum ecce morbi illi omnes evanescunt. Ventus hicce, humidita-* te

(*i*) *Vansleb* lib. cit. p. 48.
(*k*) Idem auctor p. 57.
(*l*) Liturgia *Gregorii*, in Collectione *Renaudotii* Tom. I p. 33. Ego versionem meam adornavi ad normam Codicis MS., quem olim in Bibliotheca Lugdunensi Batava evolvi.
(*m*) *Maillet* Description d'Egypte Tom. I p. 72.

te plurima, quam, dum in Aegyptum ruit, attraxit, turgidus, semper sentitur d. XII *Payni secundum Coptos. Quia igitur humiditate sua insignem aëri mutationem infert, id ipsum occasionem dedit traditioni cuipiam, cuius nulla apud veteres vestigia reperiuntur; sed quae tamen habetur pro certissima et testatissima. Dicunt autem, die illo coelitus decidere rorem, quem ipsi guttam vocant, cuius virtute aër perpurgetur, et corruptio omnis dispellatur.* Guttae huius meminerunt omnes, qui de admirandis Aegypti ea literis prodidere, quae in Aegypto ipsi aut viderunt aut audiverunt, qui tamen et id addere solent (*n*), guttam hanc, postquam Nilo, fermenti instar, admixta fuit, incrementi eius caussam esse. Sed pace viri ingeniosi affirmare mihi liceat, traditionis huius, non ita recentis, atque ipse sibi persuadet, vestigia satis luculenta apud veteres reperiri. Nam quod nunc *guttam roris coelestis* Aegyptii hodierni vocare solent, id maiores eorum vetustioribus temporibus *guttas lachrymarum Isidis* dixerunt, et his quidem eamdem plane virtutem tribuerunt. *Multi ex indigenis*, ut scribit *Pausanias*, de Aegyptiis loquens (*o*), *ajunt*, Lachrymas Isidis *efficere, ut Nilus augeatur, et in arva se effundat.* Paulo aliter *Lutatius*, non ineruditus *Statii* interpres, qui Nili incrementa lachrymarum guttis etiam, sed lachrymis Aegyptiorum in acceptis fert. Verba eius sunt (*p*): *De Sacris Isidis tractum: quia proventum fructuum Aegyptii quaerunt usque ad ve-*

(*n*) *Vansleb* p. 48, le Pere *Sicard*, dans les Nouveaux Mémoires des Missions Tom. VII p. 119, ac seqq.

(*o*) In Phocicis p. 350, edit. Wechel. Graec. [lib. X cap. 32, ibi Kuhnius].

(*p*) In *Statii* Thebaid. Lib. I vs. 265.

veros planctus. Nam irrigatio Nili supradictorum fletibus *imploratur.* En fletus, sive lachrymas, quibus irrigatio Nili deberi credita est; usque adeo traditio illa Aegyptiorum veteribus cognita et pervulgata fuit. Ex his igitur, ut nunc ad rem, unde digressus eram, redeam, satis liquere arbitror, *d.* XII *Payni* Aegyptiis, ab omni hominum memoria, sacrum fuisse et venerabilem, ut qui fertilitatis, quam a Nilo anxie expectabant, prima specimina dare soleret, ipsosque optima quaeque sperare iuberet. Ne quem vero turbet, velim, quod in *Kalendario* nostro, non *d.* XII sed XIII *Payni* notatum videamus. Nam discrepantiae huius generis leviores, in Fastis Aegyptiorum, observantur plures, earumque rationes (*q*) alio iam loco indicavi.

§ XVII.

Quia in hoc argumento iam versor, lectorem aequo animo laturum esse confido, si, quidnam de origine vera fabulae illius Arabicae, quam § XV retuli, censeam, distinctius nonnihil explicuero. Tradunt autem Arabes, inter solemnitates, apud vetustos Aegyptios *d.* XII *Payni* consecratas, fuisse et hanc, quod Nilo virginem immolaverint, eamque vivam in fluvium praecipitaverint. Arabem profecto esse oportet, qui istud credat. Verum quis dubitet, quin a vetustis Aegypti incolis, inter alia laetitiae publicae illius diei argumenta, inter grates coelestibus persolutas, Nilo etiam sacrificia oblata fuerint? Cumque Aegyptii, etiam in sacris deorum, a sanguine pecudum abstinere ut plurimum solerent, vero dissimile non est, loco pecudum, Ni-

(*q*) Supra § XI et XIII.

Nilo et ceteris diis in solemnitate illa ferta, liba, ac placentas oblatas fuisse. Id autem, si recte coniicio, *Plutarchus* docere (*r*) nos in his voluit: *In sacrificiis, quae mensibus Payni et Phaophi peragunt, placentas coquunt, quae pro insigni asinum vinctum impressum habent.* Nempe sacrificia haec offerebantur eo tempore, quo Nilus adscendere incipiebat, mense *Payni*, et quo crescere desinebat, mense *Phaophi*, non secus atque hodie regionis illius incolae, *in officio Divino matutino, a d.* XII Payni, *sive Iunii*, *usque ad d.* VIII Phaophi, *vel Octobris*, *orationem peculiarem recitant, qua Deum precantur, ut incrementis Nili benedicat, et fluvium ad iustam suam mensuram adscendere iubeat* (*s*). Possum adferre aliud, in quo vetusti illius Aegyptiorum moris vestigia servantur adhuc luculentiora (*t*): *Nam die illo, quo gutta cadit*, id est, d. XII Payni, *mulieres in Aegypto non minus, quam in aliis regionibus, superstitiosae, inter cetera, hoc etiam inepte satis sibi persuadent, guttam illam, dum illabitur in terram, massam etiam quamdam farinae aqua subactae, quam nocte praecedente aëri exposuerunt, fermentare. Ex massa illa* placentas *postea coquunt, quas partim aliis dono mittunt, partim vero sibi ipsis servant, et in domibus sollicite custodiunt, ea opinione inescatae, mederi eas adversus morbos.* Quis hic non videat reliquias superstitionis illius, quam vetustioribus Aegyptiis *Plutarchus* tribuit. Placentae illae vetustiorum Aegyptiorum, figuram, uti iam ex *Plutarcho* intelleximus, impressam habebant asini, id est, Typhonis, genii mali, vinculis constricti; et ex his

(*r*) De Isid. et Osir. p. 646 edit. Steph. vel 362.
(*s*) *Vansleb* relation d'un voyage fait en Egypte p. 57.
(*t*) *Maillet* Description d'Egypte Tom. I p. 72.

his placentis aliquas, de quo dubitandum non videtur, in Nilum proiiciebant. Rem ipſam, ut plurima alia, poſt id temporis retinuerunt Chriſtiani, eo tantum diſcrimine ſervato, ut ritus antiquos, in ſolemnitate Niliaca adhibitos, ad placita religionis ſuae magis attemperarent. Itaque ſuſpicor, eos loco aſini vincti, qui in vetuſtiorum Aegyptiorum placentis viſendus erat, placentulis ſuis imaginem B. Virginis Mariae impreſſiſſe, earumque unam, aut etiam alteram, in Nilum conieciſſe. Aegyptii antiquiores Nilum ſuum in tutela Iſidis eſſe, et lachrymis eius augeri credebant. Quid vetat nos augurari, Chriſtianos, ſeculo forte quinto adulto, aut ſexto, Iſidi beatam Virginem ſubſtituiſſe, eiusque imaginem Nilo obtuliſſe? Hodie certe, Aegyptios, quando Nilus adſcendere deſiit, *d.* VIII *Phaophi*, poſt alios ritus, ſolemnitati huic dicatos, ad ultimum crucem in medium Nilum mittere, ſcriptores fide digni (*u*) teſtantur. Quidni olim maiores eorum idem cum imagine B. Virginis feciſſent? Hinc ſine dubio rumor ille natus, Aegyptios virginem quotannis in Nilum ſolitos fuiſſe praecipitare. Sed ego haec diiudicanda aliis libenter relinquo.

§ XVIII.

Satis de *d.* VII *Iunii*, vel XIII *Payni*, quem inter *dies Aegyptiacos* Kalendarium noſtrum collocat. Eſt et alter in eodem menſe *dies Aegyptiacus*, congruens cum *d.* XX *Iunii* Romanorum et XXVI *Payni* Aegyptiorum. Ita enim in *Kalendario* legimus: *Dies* XII *Kal. Iulii* (XX Iunii) *dies Aegyptiacus.* Diem hunc olim Aegy-

(*u*) *Vansleb* ubi ſupra p. 57. *Maillet* Tom. I p. 87.

Aegyptiis solemnem sacrumque extitisse, viri eruditi iam pridem, ducta ex hodiernis Aegyptiorum moribus et ritibus coniectura, observarunt. Quam in rem apponere iuvabit verba *Vanslebii*, cui literae hae plurimum debent, et qui aliorum diligentiam, velut stimulis admotis, incitavit. Sic vero ille (*v*): *Die* XXIX *Iunii, qui Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli memoriae consecratus est, incipiunt incrementorum Nili progressus, per urbem Cairum publice annuntiare. In Kalendario Coptorum dies hic est* XXVI *Payni, quo etiam peragunt Festum Gabriëlis Angeli. Diem illum sermone Arabico, qui nunc hominibus illis vernaculus est, nuncupant* Besciaret innil be Masre, *id est*, diem, quo incrementa Nili annuntiantur Cairi. Paulo ante (*w*) autem observaverat, idque iure merito, adhibitos ab antiquioribus in negotio hoc ritus, maxima ex parte, hodienum servari. Mitto alios, qui eiusdem rei relationes historicas nobis reliquerunt. Id unum ex *Vanslebio* nunc observasse satis mihi erat, diem solemnitati huic destinatum a Coptis, sive Aegyptiis, esse *d.* XXVI *Payni,* diem illum ipsum, qui in *Kalendario Romano* notatus est ceu *dies Aegyptiacus*. Crediderunt nempe ab omni tempore Aegyptii, *die* XII vel XIII *Payni*, guttam roris coelestis, in Nilum fermenti instar illabentis, incrementa eius efficere et praesagire, post aliquot autem dies illa ita conspicua evadere, ut iam incrementi gradus observari possent. Hosce incrementi Niliaci gradus publice primum *d.* XXVI *Payni* annuntiare, et sic usque ad mensem *Phaophi* pergere, semper moris fuit. Plura alia de diei huius celebritate in medium adferre possem. Verum

(*v*) *Vansleb*, ubi supra p. 68.
(*w*) Ibid. p. 67.

rum plus fatis mihi iam videor de *diebus* noſtris *Aegyptiacis* diſſeruiſſe. Tempus igitur eſt, ut ſcriptioni huic modum finemque ſtatuam, atque vela contraham.

§ XIX.

Antequam vero finiam, aequum eſſe cenſeo, ut dubiis nonnullis, quae lectorum animis obiicere ſe poſſent, occurram, eaque pro virili evellam. Quid enim, inquiat aliquis, Aegyptiis, Romae morantibus, et vitam forte totam tranſigentibus, cum Nilo, ut de incrementis eius ſolliciti eſſent, eorumque memoriam annuam religioſa celebritate recolerent? Obiectionem hanc fateor eſſe notae levioris. Quia tamen mihi in mentem venit, credidi id, quod mihi contigit, contingere aliis itidem poſſe. Satisfaciam igitur dubio huic, ſed paucis. Aegyptiis omnibus, ſive in patria, ſive alibi locorum viverent, nihil unquam neque maius, neque ſacratius, neque venerabilius erat Nilo fluvio, cui Aegyptus, patria dulciſſima, tantam bonorum copiam debebat. Totam Aegyptum credebant (*x*) *imaginem coeli*, et in ea Nilum ſepteno ſuo alveo ſidera coeli imitari iactabant. Quae res *Manilium* non latuit, ex mente Aegyptiorum ita (*y*) canentem:

At

(*x*) Pſeudo-*Hermes Triſmegiſtus* allocutione ad Aſclepium, inter Opera *Apuleii* p. 90 edit. Elmenhorſtii.

(*y*) Aſtron. Lib. III p. 73 edit. Scaligeri. Ceterum ſecutus ſum emendationes *R. Bentleii*, ſummi viri.

Atque haec Niliacas demum est mensura per oras;
Qua rigat aestivis gravidus torrentibus arva
Nilus, et erumpens imitatur sidera mundi
Per septem fauces, atque ora fugantia Pontum.

Idem testatur *Heliodorus*, qui (z) *Deum esse*, inquit, *Nilum fingunt Aegyptii, et ex Numinibus maximum ducunt, aemulum esse coeli, fluvium praedicantes.* Itaque (a) *solemnitates ipsorum sacrae ad unam omnes spectabant ad Nilum* (b), *nihilque erat, quod tam impense colerent* Aegyptii, *atque hunc fluvium.* Quin imo scimus ex testimonio *Servii*, celebris Grammatici, Aegyptios Romae, in sacris, Nilum quasi praesentem videre sibi visos esse: *Sciendum*, ait (c), *in sacris simulata pro veris accipi — nam et in templo Isidis* Romae *aqua sparsa de Nilo esse dicebatur.* Estne igitur, quod quis miretur, Festa, in honorem Nili adscendentis et agros Aegypti irrigantis decreta, ab Aegyptiis Romae etiam celebrari consuevisse.

§ XX.

Verum id forte altioris indaginis quibusdam videatur, quod praeter *dies Aegyptiacos*, de quibus nondum satis liquet, in *Kalendario* nostro commemorentur Festa alia, velut *Isidis Navigium*, *Serapia*, *Isia*, de quibus nemo sane ambigit, quin significent solemnia re-

(z) Aethiopic. Lib. IX p. 423 edit. Bourdelot.
(a) *Aristides* Rhetor in *Aegyptiaco* fin. p. 96 b, edit. Graecae Florentinae.
(b) *Plutarchus* de Isid. et Osir. p. 629 edit. H. Steph.
(c) In *Virgilii* Aeneid. Lib. II vs. 116.

religionis Aegyptiorum sacra. Cur illa, dicat quispiam, ab *Aegyptiacis diebus* manifesto distinguuntur, si tamen *dies Aegyptiaci* festos gentis huius dies designent? Non negabo igitur, quod res ipsa clarius multo loquitur, quam ut negari possit, esse aliquam inter *Isia* ac *Serapia*, et *dies Aegyptiacos* discrepantiam. Verum discrepantiam hanc in eo sitam esse contendo, quod Festa Aegyptiorum notiora, *Serapia* nempe ac *Isia*, sacra quaedam peculiaria designent, ab antiquo inter Romanos nota et celebrata, *dies* vero *Aegyptiaci* solemnitates gentis huius in universum omnes significent, diu post, auctoritate Imperatorum, et permissu Senatus Romani introductas, et promiscue cum publice concelebratas. Quod ad priora illa *Isiorum* et *Serapiorum* solemnia attinet, videntur ea non tam ab ipsis Aegyptiis, quam potius a Graecis ad Romanos transmissa fuisse, et paulatim sacris horum patriis annumerari coepisse. Certe in non uno ex vetustioribus Romanorum Kalendariis solemnia haec ut Romana inter reliqua referri, nemini obscurum esse potest.

§ XXI.

Vt hoc exemplo aliquo satis luculento illustrem, est inter antiquiora Aegyptiorum Festa, Romae celebrari solita, et in *Kalendario* nostro annotata, Festum, quod *Navigium Isidis* nuncupatur, ad *d.* III *Non. Martii*, vel V *Martii*. Illud vero, quale nempe in Graecia et Romae celebrari solebat, existimo in universum ingenio Graecorum deberi, non Aegyptiorum, ut igitur longe potiori iure pro solemnitate Romana haberi possit, quam pro Festo religionis Aegyptiacae. In eadem sententia video quoque fuisse *Lactantium*,

cum in haec verba scriberet (*d*): *Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in Tauro sedisse, nec Io factam bovem? Quod certus dies habetur* in Fastis, *quo* Isidis navigium *celebratur: quae res docet, non tranasse illam, sed navigasse.* Igitur dies ille habebatur in *Romanorum Fastis.* Et celebritatis illius vera origo, non ex fabulis allegoricis Theologiae Aegyptiorum, sed Graecorum solorum, peti recte potest. Non equidem ignoro, Aegyptios in Fastis suis aliquod etiam celebrasse *Isidis* suae *navigium*, quod ita appellare possis, diem nempe, quo memoriam reditus deae huius e Phoenicia in Aegypto recolebant. Verum Aegyptii sacrum illud vocabant, ut diserte *Plutarchus* tradit (*e*), ἄφιξιν Ἴσιδος ἐκ Φοινίκης, *adventum Isidis e Phoenice*, Graeci vero et Romani solemnitatem suam dicebant *navigium Isidis.* In eo quidem parum omnino situm. Verum id maioris utique momenti quivis facile putabit, quod Aegyptii solemnitatem illam peragerent (*f*) *d.* 11 *Ianuarii*, ea anni tempestate, qua mare frequentari (*g*) nondum solebat, Graeci vero et Romani celebritatem suam coniicerent in mensem *Martium*, aut illam anni partem, qua navigaturis mare nunc apertum esse credebatur. Solemnitas Aegyptiaca spectabat ad Osiridem iam iam

(*d*) Lib. I cap. II.

(*e*) De Isid. et Osir. p. 662 edit. Steph. vel 371 Paris.

(*f*) Vide *Plutarchum* loc. cit., et confer hanc Commentationem § X.

(*g*) Epigramma Graecum de Mensibus Aegyptiorum, in *Anthologia* Lib. I cap. XCI num. II, initium navigationis refert ad *Mechir* mensem, respondentem *Februario* Romanorum,

Σημαίνει πλωτῆρσι Μεχεὶρ πλόον ἀμφιπολεύειν.

Indicat nautis Mechir navigationem instituere.

iam inveniendum, Graeca vero ad felix navigationis auſpicium. Eam celebritatem prolixe *Apuleius* deſcribit, ubi inter alia et haec legimus (*h*): *Tunc unus ex his, quem cuncti Grammatea dicebant — fauſta vota praefatus Principi magno, Senatuique et Equiti, totique Romano Populo*, nauticis navibus, *quaeque ſub imperio mundi noſtratis* (*i*) *reguntur*, *renuntiat ſermone rituque Graecienſi ita*, ΛΑΟΙΣ ΑΦΕΣΙΣ. In verbis hiſce Graecis mirum in modum eruditi ſe torſerunt. Multi ea contulere cum celebratiſſima illa formula, qua olim concionem plebis Chriſtianae dimittere moris erat: *Ite, miſſa eſt.* Verum concionem illam, de qua *Apuleius* loquitur, verbis illis dimiſſam nondum fuiſſe, ex iis, quae illico ſequuntur, certo perſpicitur. Res ipſa clare docet, legendum eſſe ΠΛΟΥ ΑΦΕΣΙΣ, id eſt, *Navigationis initium.* Ἄφεσις Graecis *initium* rei cuiuscunque ſignificat, ducta metaphora a carceribus in ſtadio, ex quibus dimittebantur curſores, curſum ſuum auſpicaturi, quod erudite docuit (*k*) *Salmaſius.* Quando igitur Grammateus ille omnibus, ac *navibus nauticis* ſigillatim, renuntiabat ΠΛΟΥ ΑΦΕΣΙΣ, idem eſt, ac ſi dixiſſet: *Licet nunc omnibus navigationem feliciter auſpicari.* Vnde confeſtim ſequitur apud *Apuleium*: *Quam vocem feliciter cunctis evenire*, *ſignavit populi clamor inſecutus.*

§ XXII.

(*h*) Lib. XI Mileſiorum p. 265 edit. Elmenhorſtii. [p. 789. Conf. tom. I Opuſculorum, p. 143, 144].

(*i*) Malim hic legi *vehuntur.* Senſus tum perſpicuus, *renuntiat nauticis navibus*, *quaeque* (pro *quaecunque*) *ſub imperio mundi noſtratis vehuntur.* Fauſta igitur quaeque Grammateus ille apprecabatur navibus in Orbe Romano iter facturis.

(*k*) De Annis Climactericis p. 268.

§ XXII.

Ex his intelligi iam potest, *navigio Isidis* et aliis nonnullis *Isiorum* et *Serapiorum*, ad Graecorum ritus inflexorum, solemnibus Romae locum dari potuisse, antequam tota Aegyptiorum religio civitate donaretur. Et id re ipsa etiam usu venisse, ex genuinis historiae Romanae monumentis (*l*) a viris eruditis egregie demonstratum iam est. Ad antiquiora illa Festa, pauca tantum numero, quibus Roma a longo iam tempore assueta erat, accesserunt tandem, seculo post Christum natum secundo et tertio, sub Antoninis, Commodo et Caracalla, *dies* nostri *Aegyptiaci*, totam sacrorum ab Aegyptiis institutorum seriem complexi, qui etiam nonnisi sublata tota in universum Gentilium superstitione celebrari desierunt.

(*l*) Vide cumprimis *Cuperi* Harpocratem p. 149, 150.

O Bs

OBSERVATIONES,

QVAS IPSE *IABLONSKIVS*

ADSCRIPSIT EXEMPLO

PANTHEI AEGYPTIORVM,

NVNC PRIMVM EX AVTOGRAPHO EDITAE.

OBSERVATIONES

AD

PANTHEON AEGYPTIORVM.

PARS PRIMA.

Pag. 3. l. 16. *Orion Grammaticus.* Videtur hic is esse, quem *Proclus* audivit Alexandriae, atque ex genere sacerdotali apud Aegyptios prognatum fuisse, testatur *Marinus* in vita Procli cap. VIII

Pag. 6. l. 17. *Ea omnia*, cet. Non tamen per *Iunonem* Aegyptiorum semper tantum designatur eorum *Athor*, sive *Venus.* Vide modo loca, in notis citata. In illis, v. g. apud *Porphyrium* Iuno nonnunquam designat *Lucinam*, vel *Ilithyan*, Aegyptiis dictam *Bubastin.* Vide Lib. III Panthei cap. III § 7.

Pag. 12. l. 23. *Mochus vocat aetherem.* Ex eo apparet, causam, *Aeonis* et *primogeniti*, non fuisse ventum aliquem, hic vocatum *Kolpian*, quod vellet *Rich. Cumberlandius* in animadversionibus ad historiam Phoenicicam *Sanchoniathonis* p. 231 ac seqq., sed aliquid vere divinum, quod *Sanchoniathon* dixit *vocem oris Dei*, *Mochus* vero apud *Eudemum aetherem.*

Pag. 19. l. 14. *Doceat nos Proclus* Lib. II in Timaeum Platonis p. 117. Χώρισμα μέν ἐϛιν, ὡς χώ-

ρα τῶν εἰδῶν καὶ τόπος, οὔτε δὲ πέρας, οὔτε πυθμὴν, οὔτε ἕδρα περὶ αὐτήν ἐςιν, ὡς ἄπειρον καὶ ἄςατον, καὶ ἀόριςον οὖσαν ἀζηχὲς δὲ αὖ σκότος, καὶ αὐτὴ ὡς ἀνείδεον λαχοῦσα τὴν φύσιν, ὀνομάζοιτο ἄν. ὥς τε καὶ Ὀρφεὺς κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, ἀπὸ τῆς πρωτίςης τῶν νοητῶν ὑποςάσεως παράγει τὴν ὕλην· ἐκεῖ γὰρ τὸ ἀζηχὲς σκότος καὶ τὸ ἄπειρον. — Τῇ δὲ ὕλῃ τὸ ἀλαμπὲς δι' ἔνδειαν, καὶ τὸ ἄπειρον, οὐ κατὰ δυνάμεως περιουσίαν, ἀλλὰ κατ' ἔλλειψιν· καὶ μὴν καὶ ἡ Αἰγυπτίων παράδοσις τὰ αὐτὰ περὶ αὐτῆς φησιν. Doceat id nos *Damascius* —

Pag. 20. l. 8. sqq. Pro *quia illique* legendum *quin illius*. Totus *Plutarchi* locus ita se habet: τὴν μυγαλὴν ἐκτεθειάσθαι λέγουσιν ὑπὸ Αἰγυπτίων τυφλὴν οὖσαν, ὅτι τὸ σκότος κ. τ. λ. Ex quo patet, Aegyptios non modo Tenebras existimasse priores luce, sed easdem etiam per σωματοποιΐαν ut Divinitatem religiose coluisse. — Quod ita lingua sacerdotum allegorica et symbolica videmus exprimi, *Tenebras esse primum principium*, vel *Tenebras esse priores luce*, id alii distincte magis et proprie sic extulerunt, ἀρχὴν μὲν εἶναι τὴν ὕλην, uti *Diogenes Laërtius* in Prooem. § 10. Vide et locum *Procli* citatum ad p. 19.

Pag. 22. l. 16. *Valerius Flaccus* Argon. Lib. VII. 520.

— — *quem tanta utinam fiducia nostri*
Sit mihi, nocturnaeque Hecates, *vestrique vigoris.*

Pag. 24. l. 5. *Lunam* cet. Nam regnum eius *nocturnum* est. Sic *Manilius* Astron. Lib. III. 197.

Consule tum Phoeben imitantem lumina fratris
Semper, *et in proprio regnantem tempore noctis.*

Pag. 30. l. 23. *Poëtas Tragicos.* Et certe *Euripides* eamdem plane ſententiam aliis etiam in Tragoediis propoſuit, uti in *Supplicibus* v. 532, Tom. II p. 13 extr. et 14.

"Οθεν δ' ἕκαςον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο,
'Ενταῦθ' ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,
Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν. ——

Pag. 32. l. 17. *Vt anima multo tempore perduret.* Videtur haec fuiſſe ſententia Aegyptiorum, animam, qua corpori coniuncta fuerat, illius ſocietate delectari, et illam quaerere, dum licet. Quamdiu corpori, quod iam animaverat, adhaerere poteſt, ſecundum illos, ab eo ſe non ſeparat; ſed ubi corpus illud prorſus ad cohabitandum inhabile evadit, tum aliud corpus quaerit. Hinc dogma Metempſychoſeos, quod ab Aegyptiis ad Orientales fere omnes tranſiit. De eo ſic diſſerens, in vita *Francisci Xaverii*, introducitur aliquis Iaponum Bonzius vel ſacerdos: *Tu dois donc ſçavoir, que le monde n'a jamais eu de commencement, & que les hommes à proprement parler, ne meurent point. l'Ame ſe dégage ſeulement du corps, ou elle étoit enfermée, & tandis que ce corps pourrit dans la terre, elle en cerche un autre frais & vigoureux, ou nous renaiſſons tantôt avec le ſexe le plus noble, tantôt avec le ſexe imparfait, ſelon les diverſes conſtellations du ciel, & les differens aſpects de la Lune.* Lettre du Père *Bouchet*, dans les *Lettres édifiantes*, Recueil XIII p. 99, 100.

Pag. 32. l. 29. *Porphyrius.* — Poſſunt haec verba illuſtrari ex doctrina Aegyptiorum, quam memoriae prodidit *Plutarchus* de animae procreatione in Timaeo

maeo p. 1886 edit. Steph. (*). *Αἰγύπτιοι μὲν οὖν μυθολογοῦντες, αἰνίττονται, τοῦ Ὥρου δίκην ὄφλοντος, τῷ μὲν πατρὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ αἷμα τῇ δὲ μητρὶ τὴν σάρκα καὶ τὴν πιμελὴν προσνεμηθῆναι.* Illuſtra haec ex doctrina Aſtrologorum apud *Seldenum* de Diis Syris p. 92, et *Salmaſium* de Ann. Climact. p. 125.

Pag. 33. l. 2. *Haec Epicharmi.* — *Epicharmum* imitatur *Lucretius* in his, Lib. II. 1004.

Cedit item retro, de terra quod fuit ante,
In terras: et quod miſſum eſt ex aetheris oris,
Id rurſum coeli rellatum in templa receptant.

Eodem ſpectat locus *Euripidis* allatus ad p. 30. Ad illuſtrandam hanc *Epicharmi* ſententiam, conferendus utique erit *Diogenes Laërtius* Lib. III § 10, et addenda omnino, quae ad verſus *Epicharmi*, illic citatos, *Caſaubonus* obſervat.

Pag. 36. l. 12. Eumdem in ſenſum *Athenagoras*, ſupplicat. pro Chriſtianis p. 133 (edit. Oxon. 1682 in 12mo), *δηλοῦσι μὲν καὶ Αἰγυπτίων οἱ λογιώτατοι, οἱ θεοὺς λέγοντες, αἰθέρα, γῆν, ἥλιον, σελήνην, τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους θνητοὺς νομίζουσι, καὶ ἱερὰ τοὺς τάφους αὐτῶν.* Quod ultimo addit de hominibus mortalibus ad dignitatem divinam evectis, ex recepta Chriſtianorum doctrina hauſit, qui id ipſum ex Graecis quibusdam aevi poſterioris acceperant, novisque rationibus adſtruxerant.

Pag. 41. l. 7. *Thales Mileſius.* Pertinet et huc, quod de eo *Varro* obſervat de Re Ruſtica Lib. II cap.

(*) Monet *Wyttenbachius* V. Cl. tom. v p. 119, non ſatis expeditam eſſe huius loci rationem: forte legendum, *Αἰγ. μὲν τοῦν αἰτ., μυθολ.* Mox putat corrigendum *μόνον* aut *μέρος* pro *μέν.*

cap. 1 § 3. *Sive enim aliquod fuit principium generandi animalium, ut putavit Thales Milesius et Zeno Citticus: sive contra principium horum extitit nullum, ut credidit Pythagoras Samius, et Aristoteles Stagirites.* Adde *Vitruvium* Praefat. Lib. VIII, et *Servium* in *Virgilii* Lib. IV Georg. 364. Ceterum doctrina illa Aegyptiorum, de aqua initio rerum, etiam reperitur apud Brachmanas Indorum, teste *Rogerio* Lib. II cap. I p. 141 edit. Gallic.

Pag. 41. l. 24. Confer cum hac doctrina Orphica *Diogenem Laërtium*, qui rem eamdem, sed verbis propriis, et distincte tradit in Prooem. § 10. Doctrina haec Orphei allegorica de ovo etiamnum reperitur inter traditiones Brachmanum Indorum. Aiunt enim illi, *Ixoreta* (id est, divinitatem) *transmutatum fuisse in ovum, et ex illo mundum prodiisse.* Vide *Baldaeum* in Descriptione Insulae Ceylonis fol. 435. a. b., et *Abr. Rogerii* Portam apertam Lib. II cap. V.

Pag. 42. l. 17. *In se habuisse rationes Naturae totius.* Ita veteres etiam Philosophi loquebantur, teste *Chalcidio*, cuius haec sunt verba Commentariis in Timaeum Platonis cap. XXXIX p. 192 edit. Fabricii: *Cum enim Deus Opifex sit origo numerorum, omnibusque ex se substantiam subministret, rationesque earum tam simplices, quam multiplicatas, ipsa contineat, ceteris numeris, incrementis, imminutionibusque mutatis, sola* Monas *inconcusso iure est, atque in statu suo perseverat; semper eadem, semper immutabilis, et singularitas semper, quemadmodum divina omnia, quae nulla temporis progressione mutantur, suntque semper impatibili felicitate.*

Pag. 45. in not. *Nili filius.* Et sic *Cicero* ipse paulo ante cap. 21, *tertius a Vulcano Nili filio.*

Pag.

Pag. 49. l. 12. *Nempe reliqui Dii.* Applica hic doctrinam Platonicorum de Opifice, quam ex *Chalcidio* descripsi supra ad p. 42.

Pag. 50. l. 8. *Vulcanus*, *Mens.* — Id quoque traditum fuisse in Theologia Assyriorum et ab Orpheo, monet *Simplicius* Lib. iv in *Aristotelis* Physicam auscult. fol. 150. b.

Pag. 62. l. 11. Originem fabulae de olea Minervae sacra narrat *Plutarchus* in Themistoclis vita, p. 221 edit. Steph.

Pag. 63. l. 6. *Natura masculo-foeminina.* Ex Aegyptiorum igitur fontibus manavit, quod *Orpheus*, sive quisquis sub hoc nomine latere voluit, tradit de Minerva, Hymno in hanc Deam [v. 10],

Αρσην μὲν καὶ θῆλυς ἔφυς.

Pag. 75. l. 2. Hinc est, ut videtur, quod etiam Graeci Minervae suae arietem vernalem consecraverint. Ita *Servius* in Lib. xi Aen. v. 259, Adde *Manilium* Lib. ii v. 439, et confer ad istum locum notas *Scaligeri* p. 139.

Pag. 78. l. 22. ⲚⲈⲤⲦ, *decernens.* — Illud hic omnino monendum, analogiam grammaticam requirere, ut a ⲚⲈⲤ fiat ⲚⲎⲤⲦ, et ⲚⲎⲤϤ, sicut ab ⲚⲀⲤ, *misereri*, fit ⲚⲀⲎⲦ, et ⲚⲀⲎϤ, et sic alia huiusmodi derivata formantur, ut a ⲦⲈⲚⲚⲞ, *contero*, fit ⲦⲈⲚⲚⲎⲞⲨⲦ, *contritus*, a ⲤⲞⲨⲂⲈ, *circumcido*, fit ⲤⲞⲨⲂⲎⲦ, *circumcisus.* Sic igitur a ⲚⲈⲤ formatur ⲚⲎⲤⲦ, et ⲚⲎⲤϤ; posterius plane est Νῇθ *Platonis*, prius comparet in compositis illis, de quibus vide § 3.

Pag.

Pag. 82. l. 2. *Aelianus.* Operae pretium est considerare, quae idem scriptor ex traditione Aegyptiorum de Leonibus memoriae prodidit, Lib. v de Animal. cap. 39, et cum his conferre eorumdem doctrinam de *Phtha*, sive *Vulcano.*

Pag. 90. l. 28. *Vox δαίμων — malo sensu accipitur.* Expendere operae pretium est, haec ex Itinerario *Caroli Ponceti* Aethiopico (dans le IV Recueil *des Lettres édifiantes*) p. 135. *On me pria, de voir une personne de qualité, qui étoit malade. Un des assistans me dit à l'oreille* Mich, *c'est-à-dire*, l'Esprit malin la frappé. An vox haec et Aegyptiis et Aethiopibus est communis? Certe ex ⲓϧ, *δαίμων*, formatur ⲁⲓⲓϧ, quod analogice significat *δαιμονιακὸν*, id est, *possessum*, vel *percussum a Daemone.*

Pag. 91. l. 6. *Vocem* ⲓϧ, *quae bonam solet habere significationem.* Pauca tamen exempla in contrarium reperiuntur, v. gr. Matth. VIII. 16, XVII. 18.

Pag. 94. l. 25. *Graeci recentiores, arcanam v. Aeg. doctrinam assecuti non sunt, tria.* — Legendum est: Graeci recentiores, cum arcanam v. Aeg. doctrinam non assecuti essent, tria. —

Pag. 99. l. 5. Ἀγαθὸς δαίμων. Ex Miscellaneis Lipsiensibus Novis Vol. VI p. 644, nota sequens hic apponenda erat, ab operis Lipsiensibus, ut videtur, omissa. *Etiam apud* Manethonem *in Dynastia, vel regno Deorum, fit mentio ἀγαθοῦ δαίμονος. Sed quis ille sit, pluribus disquirere, vix operae pretium esse duxi. Adeo illic pleraque a genio vero Theologiae Aegyptiacae aliena sunt. Sed rei huius culpa potest esse penes interpretem Graecum, qui forte miram confusionem induxit.* Adde, *etsi tamen ego culpam omnem malim in* Manethonem *ipsum reiicere, qui aut rerum Aegyptiacarum ita*

pe-

peritus non fuit, atque videri voluit, aut monumenta antiqua patria studio deditaque opera corrupit, ut Ptolemaeis velificaret.

Pag. 104. l. 28. Παμβώ. In Apophthegmatibus Patrum, Tom. I Monumentorum *Cotelerii* p. 463, τῷ Ἀββᾷ Παμβώ. Vid. etiam p. 491, 526, 637, et alibi.

Pag. 105. l. 23. ϯⲑⲣⲏ ⲙ̀ⲃⲟⲛ. Non multum hinc abit ⲑⲣⲟ ⲙ̀ⲃⲟⲛ, quod legitur Numer. XIV. 11.

Pag. 111. in nota **. Adde le Voyage de *Thevenot* Tom. I Liv. II p. 833, *Pococke's* Observations on Egypt p. 195.

Pag. 113. l. 5. *Ita mala.* — *Suidas* in voce Ἱερὰ νόσος p. 655 scribit: Ἱερὰ νόσος. αὕτη τῇ σελήνῃ ἀνάκειται· ὑπὸ γὰρ ταύτην γίνεσθαί φασι. Vltima verba forte legenda sunt, ὑπὸ γὰρ ταύτης αὐτὴν γ. φ. Observationem de morbo sacro, qui τῇ σελήνῃ ἀνάκειται, sumsit *Suidas* ex *Artemidori* Oneirocriticis Lib. II p. 100, quod et *Rigaltius* monuit. In libris N. T. vocantur epileptici σεληνιαζόμενοι. Consulantur interpretes eruditi ad Matth. IV. 24, XVII. 15, ac loca plura similia.

Pag. 117. l. 23. *Si nomen* — *Aegyptiacum* rel. Ⲉⲣⲙⲟⲩ videtur apud Aegyptios cognomen fuisse *Lunae*, quatenus illa credebatur hominibus certo quodam tempore mala ac ipsam etiam mortem inferre. Inde enim factum esse opinor, ut σεληνιαζόμενος, *Lunaticus*, qui gravia et tristia a Luna patitur, interpretibus Aegyptiacis dicatur ⲙⲡⲉⲣⲙⲟⲩ, Matth. IV. 24, XVII. 15.

Pag. 125. l. 12. *Osiridem sive Solem.* Potest huc referri, quod Indi in lingua sua antiquissima et sacra,

cra, quam *Samſcrit* vocant, paucis tantum intellecta, *Solem* vocent *Suri.* Vide *Rogerii* Portam apertam Lib. I cap. XV, non procul ab init., Lib. II cap. IV fin. et cap. IX p. 207. *Baldaeus* in Deſcriptione Ceylonis p. 194: *Wie dem* Eswara (qui idem eſt cum *Iſuren*) *bey den Malabaar die ſonne iſt.*

Pag. 128. l. 10. *Solinus* cap. XLI ſcribit: Nonnullos affirmare, *omnem exceſſus* (*ἀναβάσεως*) *originem de Sole fieri, primamque exultantiam tumoris concipi, cum per cancrum Sol vehitur.* Confer hic omnino *Dodwell's* Diſcourſe concerning Sanchoniathon p. 106 ſqq. Similia omnino Indorum Brachmanes, diſcipuli Aegyptiorum, fingebant de ſuo *Gange*, fluvio ſibi ſanctiſſimo, quem idcirco etiam *fluvium coeleſtem* nuncupabant. Vide *Abrah. Roger* de la Religion des Bramines Lib. II cap. XIX. Le *P. Bouchet* dans une lettre, qui ſe trouve au XV Recueil des *Lettres édifiantes* p. 12: *La ſource du Gange, ſelon l'opinion des Indiens, eſt toute celeſte. C'eſt, diſent ils, un de leurs Dieux, qui la fit de couler de ſa tête ſur le mont Ima.*

Pag. 129. l. 23. Confer cum hoc Pſaltis loco *Aelianum* de Animal. Lib. V cap. 39.

Pag. 129. l. 34. *In membra diſcerptus. Proclus* in Timaeum *Platonis* Lib. III p. 200: Τὸν Διόνυσον οἱ Θεολόγοι μεριζόμενον, εἰς ἑπτὰ μερισθῆναι λέγουσιν. ἑπτὰ δὲ πανταμέρη χούρου διεμερίσαντο, καὶ τῷ Ἀπόλλωνι τὴν ἑπτάδα ἀνεῖσαν, ὡς συνέχοντι πάσας τὰς συμφωνίας.

Pag. 130. l. 11. *Graecos.* Et hic a Graecis quibusdam ſe in eam induci ſententiam paſſus eſt Celeb. *la Crozius*, ut et ipſe exiſtimaret, Oſiridem eſſe inventorem vitis, Hiſt. du Chriſtianisme des Indes, Liv. VI p. 430.

Pag.

Pag. 133. l. 24. *Indorum Brachmanes.* Conferatur *Baldaeus* in Descriptione Orae Malabaricae et Ceylonis p. 449.

Pag. 138. l. 24. *Cui litera trina.* Nempe ϕρн est nomen trium literarum. Observa haec *Sanchoniathonis* apud *Eusebium* Praepar. Lib. 1 cap. x p. 25 edit. Graec. Rob. Steph. [39]: Ὧν εἷς ἦν Ἴσιρις τῶν τριῶν γραμμάτων εὑρετής. Videtur unique per *tres literas* intellexisse nomen triliterum ϕρн. Et sic nomen Dei sanctissimum Hebraicum יהוה, solet appellari τετραγράμματον, *quadriliterum.* Ita nomen solis ϕρн, quod Aegyptiis sacrosanctum omnino nomen erat, a sapientibus eorum vocari potuit τριγράμματον, *nomen triliterum*, ad quod hic digitus intenditur. Sed quid hoc sibi vult, *Isiridem fuisse inventorem trium literarum, vel nominis triliteri?* Certe *Osiris* id ipsum significat, quod *tres literae* designant, nempe ϕρн, *Solem.* Verum re hac tamen accuratius expensa, sententiam nunc muto.

Pag. 141. l. 22. *Quinque mundorum.* Vide eumdem [*Plutarchum*] libro eodem [de Oraculorum defectu] p. 422, et inprimis pag. eadem lit. F., 423. A., 426. F., 427. A., F., 428. A., 430. B.

Pag. 144. l. 3. In fabulis de Osiride sacerdotum allegoricis illa vel primum locum meretur, quod fingeretur mortuus esse, et renasci. Videndum, an non hac in re ipsi conveniat, cum *Bramma*, magno Indorum Numine. De eo enim Brachmanes fingunt, *quod moriatur quotannis et in vitam quoque toties redeat.* *Baldaeus* in Descriptione peninsulae Indicae et Ceylonis Insulae p. 438. b. Idem tamen de eodem p. 559. a. scribit: *Dasz er nach verlauff vie-*

vieler jahre ſterbe, und hernach wieder lebendig werde.

Pag. 149. l. 21. Obſerva, *pluviam* Coptis dici etiam ⲱⲱϣⲥ, Levit. XXVI. 3, Deut. XI. 14. Eſſet proinde ⲱⲱϣⲥ ⲥⲣⲥ, Oſi-iri, *pluviae auctor*, vel *pluviae largitor.*

Pag. 156. l. 5. *Poſt exitum Israëlitarum ex Aegypto an.* 320. Calculus hic mirifice confirmatur ex *Leonis* Libro *de Diis Aegyptiis* apud *Clementem Alexandr.* Lib. I Stromat. p. 322 [382]. Ait enim *Leo*, *Iſidem fuiſſe tempore Lyncei undecima generatione poſt Moſen.* Si enim, quod veteribus familiare eſt, generationem accipias pro annis 30, *undecim generationes* conficient annos 330. Si igitur Iſis poſt Moſen vixit generatione undecima, vixit anno poſt eum circiter 320. Operae autem pretium eſt, apud *Clementem* etiam conſiderare antecedentia. Quando autem dicitur, *Iſidem fuiſſe tempore Lyncei*, nihil aliud niſi hoc innuitur, tempore Lyncei, Aegyptios Lunam coluiſſe ſub nomine ſymbolico *Iſidis*, quod utique tum factum eſt, cum Sol nomine *Oſiridis* populis propoſitus fuit adorandus. Vtrumque hoc factum eſt eo tempore, quo annus Aegyptiorum, additione 5 dierum *ἐπαγομένων*, ſuum accepit complementum, et Theologia Aegyptiorum antiqua mythica conſtituta fuit.

Pag. 157. l. 21 ſqq. *Artemidorus* Lib. II cap. 13, *Δράκων ὁρώμενος — χρόνον σημαίνει — διὰ τὸ ἀποδιδύσκεσθαι τὸ γῆρας, καὶ πάλιν νεάζειν· τὸ γὰρ αὐτὸ καὶ τῷ χρόνῳ συμβέβηκε, κατὰ τὰς τοῦ ἔτους ὥρας, γηρᾶν τε καὶ νεάζειν.* Vide et *Macrobium* Saturn. Lib. I cap. 20.

Pag. 158. l. 6. *Anticlidem. Plinius* Lib. VII cap. 56: *Anticlides in Aegypto inveniſſe* literas *quendam nomine Menona tradit* XV *annis ante Phoroneum an-*

tiquissimum Graeciae regem. Ἀντικλείδης ἐν δευτέρῳ περὶ Ἀλεξάνδρου laudatur *Diogeni Laërtio* Lib. VIII § 11, ubi vide notas virorum eruditorum, et inprimis *Fabricii* Biblioth. Graecam Vol. II p. 209. Eumdem *Anticlidis* librum laudare videtur *Plutarchus* in vita Alexandri Magni p. 691. A. Citat quoque *Anticlidem Plutarchus* de Isid. et Osir. p. 651 edit. Graec. Steph. Adde *Gerh. Ioh. Vossium* de Histor. Graecis Lib. III p. 160 [tom. IV Op.]. Apud *Plutarchum* in vita Niciae p. 539. B., memoratur Αὐτοκλείδης ἐν ἐξηγητικοῖς, ubi non dubito quin legendum sit Ἀντικλείδης, quod et visum *Valesio*. Vide notas interpretis *Plutarchi* Gallici in loc. cit. Tom. V p. 67, num. 55.

Pag. 159. l. 5. Ad illustranda *Porphyrii* verba, κατὰ Ζώδιον μετασχηματιζόμενον, appositus est locus *Martiani Capellae* Lib. I p. 20, in quo de sole ait: *licet duodecim nonnullis formas* (nempe in Zodiaco) convertere crederetur.

Pag. 160. l. 23. Ἀμοῦν, *Amun, quam vocem Graeci ad terminationem*, cet. Ita vocantur etiam Monachi quidam, nomine Divinitatis illius, uti moris erat Aegyptiis, insigniti. Talis est *Abbas Amun* in monte Nitriae, in Apophthegm. Patrum, apud *Cotelerium* Monument. Eccles. Graec. Tom. I p. 351. Adde p. 392, 393.

Pag. 162. in nota †. Pro *Bibliotheca regia* legendum, *in Bibliotheca Abbatiae S. Germani a Pratis.*

Pag. 165. l. 14. *Tempore etiamnum Theodosii Iunioris.* Item tempore Iustiniani. Vide locum memorabilem in *Procopii* Lib. I Persicorum p. 33 edit. Graecae Hoeschel.

Pag. 166. l. 30. *Fabulam hanc Aegyptiorum symbolicam.* Fabula haec originem suam Aegyptiacam facile prodit. Examussim enim convenit doctri-

nae

nae ipsorum Theologicae, de duobus hemisphaeriis, et sole in hemisphaerio inferiori veluti vincto, pedibusque aegro, (vid. p. 173—176, 268, 269,) de Sole tum temporis dormiente p. 71, quin imo invisibili, p. 237, 238, aut victo et in languorem dato, p. 197, 198, 199, et vero ubi hemisphaerium superius attigit, omnem suam vim, virtutem, potestatemque recipiente, semperque ad Solstitium usque aestivum augente. Hoc significat fabula de ariete per sex menses hybernales sinistro lateri incubante, et per sex alios supra dextrum latus. Tales fabulae deprehenduntur etiam in Theologia Brachmanum. Vide *Rogerii* Portam apertam Lib. II cap. III p. 162, 163 edit. Gallic.

Pag. 170. l. 4. *Per deserta Libyae.* Per Libyam symbolice designatur hemisphaerium inferius, in quo Sol moratur tempore hyemali. Vide p. 197, 199, 200, et quae illic notavi.

Pag. 171. l. 21. *Humiditatis copia.* Ver aquosum. Vide *Senecae* Natur. Quaestiones Lib. v cap. IX.

Pag. 171. in nota (**). Cum his facit e recentioribus *Mailletus*, Description de l'Egypte, Part. I p. m. 63.

Pag. 173. l. 25 et 30. *Ἐρημίᾳ διέτριβεν*, *in solitudine vixisse.* Lege omnino *ἠρεμίᾳ*, id est, *quiete.* Ἠρεμία manifesto opponitur *motui pedum*, sive *gressui*, unde postea Isis Iovi *ἀρτίποδα τὴν πέρειαν παρέσχεν.* Verte, *quieti se dedisse.* Sic idem *Plutarchus* de bono Persarum Deo p. 370, *τὸν δὲ ταῦτα μηχανησάμενον θεὸν ἠρεμεῖν καὶ ἀναπαύεσθαι χρόνῳ.*

Pag. 175. l. 19. *Ignotum esse non potest.* Hinc *Lucretius* de rerum natura Lib. v vs. 682 sqq.

Aut quia Sol idem sub terras atque superne
Imparibus currens amfractibus, aetheris oras
Partit, et in partes non aequas dividit orbem, rel.

Pag. 182. l. 28. *Nam ex nostra hodierna literas illas et vocales*, cet. *Sixtinus Amama* in Antibarbaro Biblico p. m. 538: *Quis nescit, in deducendis ab una lingua in aliam vocibus, nullam pene haberi vocalium rationem, utpote quae promiscue invicem nullo negotio permutentur, sed dumtaxat consonantium, quae sunt magis constantes et immutabiles?* Vide et *Grotium* Lib. I, de verit. Relig. Christ. § 16 p. 65 edit. Clerici, *Cleyton* Introduction à l'Histoire des Juifs, p. 299. Scribit *Tournefort* Voyage de Levant Tom. II p. 199: *La pluspart des Grecs prononcent le* T *comme un* S, *de* Tens *on a fait* Sens.

Pag. 183. l. ult. Hinc idem *Manilius* Astronom. Lib. III vs. 229.

Vix finit luces *Cancer*, *vix* bruma reducit.

et eodem Libro vs. 325, ex correctione Bentleii:

Dum sex submersis vectatur Phoebus in Astris,
Sideribus donec totidem, quot mensibus actis,
Cesserat unde, redit geminasque ascendit ad Arctos,
Adducitque simul luces, tenebrasque relinquit.

Libro IV de Capricorno vs. 252, ex emendatione Bentleii:

Addis et in vestes studium, mercemque fugacem
Frigore, brumalem servans per saecula sortem,
Qua retrahis ductas summa ad fastigia noctes,
Nascentemque foves revocatis lucibus annum.

Iungatur *Lucretius* Lib. V de rerum nat. vs. 700:

Pro-

Propterea noctes hiberno tempore longae
Cessant, dum veniat radiatum insigne diei.

Pag. 197. l. 7. Εἰς Λιβύην. Symbolice designatur hemisphaerium Australe. Vide p. 199, 200, et quae ibi notantur.

Pag. 197. l. 15. Huc sine dubio spectant et illa *Macrobii* Saturnal. Lib. I cap. 20, de Hercule Aegyptiorum: *Ipse creditur et gigantes interemisse, cum coelo propugnaret, quasi virtus Deorum.*

Pag. 198. l. 10. *Quid hic sibi volunt coturnices.* Expendi tamen meretur observatio *Bocharti* in Hierozoici Part. II col. 99, etsi Proverbium Graecum illic allatum ex depravata *Athenaei* lectione ortum trahere potuerit.

Pag. 199. l. 4. *Orygis sacrificio.* Oryx videtur fuisse symbolum Typhonis. Sacrificium itaque illius, inimici sui implacabilis, Herculi non poterat non esse gratissimum.

Pag. 199. l. 17. *Libybus.* Vide pag. seq. et quae ibi notavi. Spectare ad eam rem videtur fabula, sed valde corrupta, quam *Apollodorus* adfert Lib. I cap. VI § 3.

Pag. 200. l. 2. *In haemisphaerio australi.* Hoc per *Libyas* designatur, uti etiam in his *Virgilii* Lib. I Georg. 238.

——— ——— *via secta per ambas,*
Obliquus qua se signorum verteret ordo.
Mundus ut ad Scythiam, Riphaeasque arduus arces
Consurgit, premitur Libyae *devexus in* Austros.

ad quae postrema Poëtae verba, haec commentatur *Servius:* Libyae devexus in Austros, *quoniam Notius circulus totus infra terram est, et premitur, quasi deprimitur.*

Pag. 203. l. 3. Pag. 709. Adde eumdem p. 642, 672.

Pag. 203. in nota **. Adiungantur Apophthegmata Patrum, in *Cotelerii* Monum. Tom. I p. 643 ac feqq.

Pag. 216. l. 16. *In Horo vigorem Solis virilem.* Aliquo modo huc faciunt illa *Ovidii* Lib. XV Metàm. 206.

Tranfit in Aeftatem, poft Ver, robuftior annus:
Fitque valens iuvenis, neque enim robuftior aetas
Vlla, nec uberior: nec, quae magis aeftuet, ulla eft.

Pag. 220. l. 19. *Lucretius* de rerum natura Lib. V vf. 660.

Aut quia conveniunt ignes, et femina multa,
Confluere ardoris confuerunt tempore certo,
Quae faciunt Solis *femper* nova lumina gigni.

Seneca Tragicus in Hippolyto vf. 285.

Quaeque nafcentem *videt ora* Solem,
Quaeque ad Hefperias iacet ora metas.

Pag. 222. l. 24. *Equidem* ΟΥΡΟ, cet. Haec non amplius funt verba *Salmafii.*

Pag. 223. l. 7. *Lacrozio.* Poft mortem *B. La Crozii*, vidi fchedam quamdam eius manu confcriptam, et ab illuftri *Iordano* mecum communicatam, ex qua intellexi, fuiffe, cum vir doctiffimus *Horum* interpretaretur ⲞⲨⲢⲎ, *Vre*, id eft, *Solem.* Verum libenter fateor, mihi originationem ifthanc minime probari.

Pag. 239. in nota l. 7. Σίλουρον. Sic vice verfa apud *Antoninum Liberalem* Fab. XXVIII vitiofe legi-

gitur σίλουρον, cum scribendum fuisset αἴλουρον. Vide notas *Berkelii*, et *Bocharti* Hieroz. Part. II col. 63.

Pag. 243. in nota. In *Montefalconii* Antiq. Expl. Tom. II Tab. CXXIII et Tab. CXXIV conspiciuntur imagines Harpocratis Graecorum.

Pag. 251. in nota *. *Dodwellus* in dissertatione Anglice scripta de Sanchoniathone p. 88, 89.

Pag. 254. l. 9 sqq. Nimium, cum haec scriberem, in veram Theologiam intentus, quaedam in his tribui Gnosticis, quae pro suis utique agnituri non essent. Haec, si forte nova Panthei editio procurari posset, omnino erunt corrigenda.

Pag. 254. l. 28, 29. *Solis in solstitio hyberno denuo exorti*, cet., quia ex tenebris hemisphaerii inferi ad lucem huius nostri hemisphaerii redierat. Sic de Hercule ex inferno iam reduce Amphitryon ait apud *Senecam* in Hercule Furente vs. 621.

Estne ille natus? membra laetitia stupent.
O gnate! certa et sera Thebarum salus!

Festum etiam Brachmanes in India concelebrant, quo die nempe Sol ex hemisphaerio australi ad boreale contendere incipit. Vide *Rogerii* Portam apertam Lib. II cap. XII extr. Adde cap. XIII, ubi videtur scribenti error aliquis obrepsisse, quod lectori cuique satis patebit.

Pag. 259. l. ult., 260. l. 1. *Flori Loti insidens, sculpi*, rel. Fabulam hanc Mysticam, de Harpocrate Loto insidente, tempore iam antiquissimo, a sacerdotibus in Aegypto tradi consuevisse, ex eo etiam non parum fit verosimile, quia illius vestigia satis luculenta in Theologia Brachmanum Indorum deprehendo. In India nascitur aliqua species floris Loti, quam describit *Petrus della Valle*, in Itine-

rarii Tom. IV p. 358. Flos enim, qui ibi describitur, per omnia convenit Loto Aegyptiorum, quem quidam reperiri hodie posse negant. De illo autem flore Indico, haec refert auctor laudatus loc. cit. *Les Indiens les appellent . . . . . . & ils racontent dans une fable de leur Brahma, qu'il a pris naissance d'une de ces fleurs.* Quae ibi adduntur, sunt additamenta Brachmanum, et recentiora, ut auguror. Adde omnino *Ab. Rogerii* Portam apertam Lib. II cap. I p. 141 edit. Gallic.

Pag. 259. l. 21. [*Audiamus Geminum.* Vide tamen etiam, quomodo auctor idem hoc ipsum limitet et explicet, p. 3, 4, 5. *Lucretius* Lib. V de rerum natura vs. 700 scribit:

Propterea noctes hiberno tempore longae
Cessant, dum veniat radiatum insigne diei.

Pag. 277. l. 24. Μένδητα κ. λ. Ita versus hi scripti reperiuntur apud *Bochartum* loc. cit.; sed videndus *Strabo* ipse p. 551 [1174].

Pag. 278. l. 5. *Cornu vocat*, cet. Et *Ovidius* Metam. Lib. IX. 773, *septem digestum in cornua Nilum.*

Pag. 280. in nota *. Similes figuras idem [*R. Pocockius*] observavit in sepulchris regum Thebaeis, p. 98, 99.

Pag. 281. l. 32. Confer hic *Columellam* de re rustica Lib. VII cap. VI § 3.

Pag. 284. l. 22. *Virgilius.* Idem Lib. II Georg. vs. 10.

Namque aliae, nullis hominum cogentibus, ipsae
Sponte sua veniunt.

Et maxime hic apposite eod. Libro vs. 47.

Spon-

Sponte sua quae se tollunt in luminis auras
Infoecunda quidem, sed laeta et fortia surgunt,
Quippe solo natura subest.

Pag. 285. l. 27. De hac Brachmanum Indorum Theologia vide etiam *Baldaei* Descriptionem Indiae et Ceylonis p. 435 et seqq.

Pag. 289. in nota ***. *Lucianus.* Adde eiusdem Dialog. Mortuor. Tom. I p. 292.

Pag. 292. l. 21. *Isis sistro, Harpocrates flagro.* Isidi tamen etiam flagrum tribuere videtur *Horatius* Carmin. Lib. III Od. XXVI.

O quae beatam diva tenes Cyprum et
Memphim carentem Sithonia nive
Regina, sublimi flagello
Tange Chloën semel, arrogantem.

Pag. 296. l. 14. *Graeci Esmunum.* Videtur huc referendus esse sapiens quidam inter Phoenices tempore Hirami regis Tyri, et Salomonis Iudaeorum, quem vocant *Abdemonem. Menandro* et *Dio*, Phoenicum historicis, apud *Iosephum* Antiq. Lib. VIII cap. V p. 434, audit Ἄβδημων, ubi Codex aliquis MS. Gallicus habet Ἀβδήμουνος. Hanc esse veriorem lectionem patet ex eiusdem *Iosephi* Lib. I contra Apion. p. 448, ubi sapiens ex *Dii* historicis vocatur Ἀβδήμονος. Atque ibi rursus Codex MS. Hafniensis legit Ἀβδήμουνος. Credo verum huius viri sapientis nomen scriptum fuisse Ἀβδέσμουνος, id est, עבד השמוני, qualia nomina in Phoenicum historia saepe occurrunt. Nomen hoc, librariis ignotum, a plerisque vitiose descriptum videtur. — In loco *Damascii* inter voces ἐγένοντο παῖδες supplendum ἑπτὰ; et pro Παιᾶνα malim legere Πᾶνα.

 Pag.

Pag. 296. in nota *. Phoenicum facra ab Aegyptiis, coloniae fobolisque inftar, propagata effe, non ignorabat Pythagoras, tefte *Iamblicho* in eius Vita, cap. III p. 11.

Pag. 297. l. 22. *Premere malo, donec*, rel. Adfcripfi ea ad pag. antecedentem.

Pag. 297. l. 28. *Pag.* 37 *fin.* Adde his, quae ibidem fequuntur p. 39. c.: Οἱ ἑπτὰ Σύδεκ παῖδες Κάβειροι, καὶ ὄγδοος αὐτῶν ἀδελφὸς, Ἀσκληπιός.

Pag. 300. l. penult. *Nomen octavi.* De eadem re difputatur etiam in Prolegomenis § XXVI p. LXII, ubi et confuli poffunt Curae fecundae MSS.

Pag. 301. in not. **. Auctoribus hic citatis poteft addi fcriptor aliquis Anonymus, allatus a *Salmafio* de Annis Climacter. p. 595, 596.

Pag. 302. l. 17. *Selino M. P.* XVI. *Weffelingius* fatis probabiliter coniicit, urbem illam dictam fuiffe ab *apio*. Id enim Graece σέλινον dicitur. Verum quid fi hic lateat vox Σελήνης, id eft, Lunae, quod Graeci, praecipue recentiores, pronuntiare folebant *Selinen*, aut *Selinin*. Et obfervatu indignum non eft, ftatuam Panis Panopolitani flagrum intentaffe τῇ Σελήνῃ. Vide hic fupra p. 291.

Pag. 302. l. 21. *Diodoro dicitur Vicus Antaei.* Scribit *Diodorus* p. 18 [lib. I cap. 21, ubi Clar. *Weffelingius* notavit, et in contextum recepit Ἀνταίου κώμης]: Γενέσθαι δὲ τὴν μάχην παρὰ τὸν ποταμὸν, πλησίον τῆς νῦν Ἀνταίας κώμης (lege Ἀνταίου κώμης) καλουμένης· ἣν κεῖσθαι μὲν λέγουσιν ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἀραβίαν μέρει, τὴν προσηγορίαν δ᾽ ἔχειν ἀπὸ τοῦ κολασθέντος ὑφ᾽ Ἡρακλέους Ἀνταίου, τοῦ κατὰ τὴν Ὀσίριδος ἡλικίαν γενομένου.

Pag. 303. l. 4. *Tingi etiam*, cet. Antaei tamen domicilium in alia Africae parte locare videtur *Lucanus* Pharfal. Lib. IV vf. 589 fqq.

PARS

PARS SECVNDA.

Pag. 7. l. 3 ſqq. *Iſidis* cum *Oſiride* connubium celebrat tota Aegyptiorum Theologia et Mythologia. Haec idea eſt permultis gentibus et olim et hodie communis et familiaris. De Incolis regni Congo in Africa haec obſervat *Petrus à Broeck* (dans le Recueil des Voyages aux Indes Orientales Tom. VII p. 409): *Les uns adorent le Soleil & le croient le Mari de la Lune; d'autres adorent la Lune, comme la Femme du Soleil.*

Pag. 15. l. 7. Poſt verbum *didiciſſe.* Sic et *Vlpianus* in Demoſthenis Philippicam primam p. 35 edit. Graecae Pariſ.

Pag. 19. l. 13. *Loquuntur etiam Graeci.* Auctor Sibyllinorum Lib. II p. 119 edit. Pariſ. Opſopaei:

—— —— Ἐπὶ χθονὶ μητέρι λαῶν.

Pag. 20. l. 10. Τὴν σεληνιακὴν σφαῖραν κ. λ. Ita et *Orpheus* apud *Proclum* Lib. III in Timaeum p. 154, et Lib. IV p. 283. Ex *Proclo* locum eumdem adduxit *H. Stephanus* in Poëſi Philoſoph. p. 91. Obſervandus quoque locus *Plutarchi* in Theſeo, uti eum explicat *A. Dacerius*, in notis Gallicis ad eum locum Tom. I p. 83, not. 166. Sed conf. hic omnino *Plutarchum* de defectu Oraculorum p. 416. E., ubi Luna dicitur μικτὸν σῶμα καὶ μίμημα δαιμόνιον, ab aliis appellata ἄστρον γεῶδες, terrenum aſtrum, ab aliis ὀλύμπια γῆ, terra coeleſtis, ab aliis χθόνια ὁμοῦ καὶ οὐράνια κλῆρος

Ἑκά-

Ἑκάτης, Hecatis sors terrestris simul et coelestis.

Pag. 20. in nota ***. Conferatur *Cudworth* in the true Intellectual Systeme p. 13.

Pag. 43. l. 15. *Nova Luna concurreret.* Et hic affinitas inter consuetudines sacerdotum Aegypti, Indorumque Brachmanas apparet. Hi enim annum suum auspicantur a Novilunio in Aprilem mensem incidente. *Rogerius* in Porta aperta Lib. 1 cap. xv init.

Pag. 65. in nota ***. Adde *Fr. Burmannum* Fil., eruditionis pereximiae laude inter Theologos Belgicos nemini secundum, in Harmonia Euangelica p. 104, 105.

Pag. 70. l. 5. Iuno haec, cui victimis humanis litabatur, erat re ipsa Aegyptiorum *Ilithyia* vel *Bubastis*, unde eamdem alii *Dianam* appellant, quod in sequentibus ostenditur. *Athanasius* eam etiam, uti hic ex *Manethone Porphyrius*, Ἥραν, *Iunonem*, vocat, in Orat. contra gentes p. 21. c. edit. Commelini.

Pag. 75. l. 25. *Mihi fuisse videntur Arabes.* In cogitationes hisce meis aliqua ratione similes incidit etiam *Richardus Cumberlandius* in observationibus ad Sanchoniathonis Historiam Phoenicicam p. 190 edit. German. Sed ille genti Phoenicum tribuit, quae ego de Arabibus observari volui.

Pag. 76. l. 26. *Morem istum etiamnum viguisse.* An huc etiam referre licet, quod, regnante Chalipha Rascido, Haranitae Manichaei humanum caput sacrificantes deprehensi fuerint, ut scribunt quidam Orientales apud *Assemanum* Biblioth. Oriental. Vol. IV p. 612, 613, ubi observes, Manichaeos Haranitas dici Sabaeos, p. 614. Vide et *Evagrium* Lib. VI Hist. Eccles. cap. 22.

Pag.

Pag. 78. l. 13. *Referebatur ad Lunam.* Rationem huius rei adfert etiam *Phurnutus* [*Cornutus*] de Nat. Deor. cap. 34 p. 233.

Pag. 100. l. 23. *Ab aliis etiam vocatur*, rel. Vide Lib. I cap. I § 13, ibique not. *.

Pag. 103. l. 2. *Oceanum Sidera pascere.* Confer hic notas ad *Abr. Rogerii* Portam apertam Lib. II cap. 5 p. 283 edit. Gallicae.

Pag. 111. l. 24 sqq. *Diem certe, qua primum conspiciebatur — bonum imperfectum.* Doctrina haec veterum, ac sigillatim Aegyptiorum, de bonitate dierum a phasibus Lunae repetenda, videtur non parum illustrari posse ex praeceptis Brachmanum, de quibus consuli potest *Abr. Rogerii* Porta aperta Lib. II cap. 14 p. 75 edit. Gallicae.

Pag. 132. l. 2, 3. *Planetae unicuique apud Aegyptios tria*, cet. Observa, quod ex *Th. Hydii* Libro de Relig. Vet. Persarum p. 63 disco, idem aliis Orientis populis in usu quoque fuisse; idque meam coniecturam non leviter firmat.

Pag. 140. l. 15. *Poëta*, rel. Verba haec *Propertii* sunt notissima, et a multis citari solent. Eleganter ea illustrari possunt ex *Plinii* Panegyrico cap. 30, 31; cuius locum debeo indicio Gottingensium in Relationum suarum Fascic. III p. 266.

Pag. 152. l. 27. Βυβλίνων ὀρῶν. Significatur his verbis, Nilum prodire ex montibus, iunco et byblo frequenti tectis. Et hoc recentiorum temporum experientia confirmat. In Relatione itinerarii sui Aethiopici (quae legitur dans le IV Recueil des *Lettres édifiantes*) *Carolus Poncetus* haec habet p. 109, 110: *Il y a dans le royaume de* Goyame *une montagne fort elevée, en haut de laquelle sont deux grosses sources d'eau, l'une à l'orient, l'autre à l'occident. Ces deux sources forment deux ruisseaux, qui se precipitent avec une grande impetuo-*

si-

fité vers le milieu de la montagne dans une terre spongieuse & tremblente, qui est couverté de cannes & de joncs.

Pag. 161. l. 13. *Adspiratione.* Legendum *adspirationis gradu.*

Pag. 162. l. 12. *In regno Goiam*, cet. Confer cum his, quae ex *Caroli Ponceti* Itinerario notavi ad p. 152.

Pag. 165. in nota ***. Adde hic *Plutarchum*, ex *Dinone* idem referentem, et cuius verba expendi merentur, in Vita Alexandri Magni p. 1259 edit. Stephani.

Pag. 179. in nota ††. *Dio Cassius*, Lib. LI p. 520 edit. Steph. [647] narrat, noluisse Augustum adire Apim, atque significasse, adorare se Deos, non boves.

Pag. 185. l. 8. *Aelianus de Anim.* rel. Subestne hic mystici quidpiam? Voluitne *Aelianus* id dicere quod p. 224 explicuimus, at sibi minus intellectum?

Pag. 189. l. 21. Συμβόλοις. Scholiastes *Pindari* in Olymp. XII p. 109 edit. Pauli Steph.: Φιλόχορος δὲ τὰς ἐκ Φήμης μαντείας, τουτέςι κληδόνας, καὶ πταρμοὺς, ἢ φωνὰς, ἢ φήμας, ἢ ἀπαντήσεις σύμβολα φησὶ λέγεσθαι, etc.

Pag. 196. l. 6. *Ex B. la Crozio.* Idem observavit etiam *Thomas Eduardus*, Anglus, in Commercio Epistolico cum *Ludovico Picquesio*, quod *Wincklerus* Hildesiensis edidit, p. 289.

Pag. 213. l. 20. Confer hic *Perizonii* Origines Aegypt. p. 54, 55.

Pag. 213. l. 27. *Vtrumque pro lubitu.* Exemplum ex eo cape inprimis memorabile, quod *Iosephus*, qui libros *Manethonis* diligenter et accurate legerat, de eo observet, quod Amenophi, (qui ipsi est in ordine eorum, qui hocce nomen gesserunt, quartus,)

tus,) ſuppoſito quippe et fictitio annos regni certos nullos attribuerit, cum tamen aliorum regum annos ſemper annotaverit, Lib 1 adv. Apion. § 26 p. 460. Verum *Africanus* Amenophi huic annos regni aſſignavit viginti, *Euſebius* autem undecim. Vid. *Marshamus* in Canone Chronico p. 433. Et niſi uterque a *Manethone* tam inſigniter diſcreparet, qui fieri potuiſſet, ut a ſe invicem toties differrent?

Pag. 229. l. 29. *Hebraei, qui forte id menſ. g. ab Aegyptiis acceperunt.* Quod conceptis verbis affirmat *Heſychius*, Οἶφιν appellans *μέτρον τι τετραχοίνικον Αἰγυπτίων.* Dixi plura in MS. Collectione vocum Aegypt., quae vide [tom. 1 Opuſculorum p. 182, 183].

Pag. 249. l. 29. In Nilometrio tamen, quod hodie illic conſpicitur, apparet Inſcriptio Arabica, de qua haec legas in *Fourmontii* Deſcriptione Campeſtrium Mempheos et Heliopoleos, Gallice Pariſiis anno 1755 edita: *On y lit, que ce batiment fut elevé l'an de l'Hegire 247, de Jeſus Chriſt 862. Il n'eſt point fait mention du Prince, qui regnoit alors.* Id non videtur accipiendum eſſe de prima erectione Nilometrii illius, ſed de eius reſtauratione et exornatione. Confirmatur id ex *Elmacino* p. 151.

Pag. 276. l. 10. *Vel Deam.* Id tantum monendum praeterea erat, ſaltem in aliqua nota, Deam non dici πολιέα, ſed πολιάδα et πολιοῦχον, quod ultimum de Diis Deabusque pariter adhiberi poteſt. Frequentius de Diis poſitum fuit hoc epithetum. Minerva autem quoque vocatur πολιοῦχος ab *Ariſtophane* in Nubibus [vſ. 602, in Equit. vſ. 578, ibi Scholia, *Caſaubonus* et *Berglerus*].

PARS

PARS TERTIA.

Pag. 28. l. 18. *Sed in confiniis Aegypti.* Illustrari hoc ex eo poterit, quod Hadrianus Imperator Aegyptum peragraverit, omniaque visu illic digna, et a Sacerdotibus continuo celebrari solita, curiosis oculis inspexerit. Vide Memnonem meum Syntagm. III cap. II § 3, et cap. IV § 7 p. 92, 93.

Pag. 33. l. 28. Aurora de se ita loquitur apud *Ovidium* Metam. Lib. XIII. vs. 591.

Si tamen aspicias, quantum tibi Foemina praestem,
Tum cum luce nova noctis confinia servo.

Pag. 35. l. 26. Spectant huc, quae apud *Varronem* leguntur de Lingua Lat. Lib. VI. p. 78 edit. Dordr.: *Aurora dicitur ante Solis ortum, ab eo quod igne Solis tum aureo aër aurescit.* Indorum Philosophi, in Libro Legis suae, quem *Wedam* appellant, commemorant terram, quam vocant *terram auri*, vel *terram auream.* Vide Relationes Missionariorum Danicorum Contin. XLVI p. 1262, ubi haec additur nota: *Daselbst gehet die Sonne auff, und scheinet daher gülden oder roth in ihren auffgang.*

Pag. 84. l. 32. *Ventum, sed minus benignum.* De ventorum in Aegypto indole ac ratione vide et *Pococke's* Observations on Aegypt, p. 195, 196.

Pag. 91. l. 15. Ventos terrestres noctu vim maxime exserere, praesertim tempore Plenilunii, de interlunio, sive coitu solis et lunae, quo neque luna vetus apparet, neque etiam nova conspicitur, quia ra-

radiis solis superne illustratur, etsi non ab ea parte, quae nostris apparet oculis, affirmant alii veteres. Hinc explicandus *Horatius* Lib. I Carminum Od. xxv. 11.

Thracio bacchante magis sub inter-
lunia vento.

Vide ibidem Scholiasten veterem p. 57. Scribit similiter *Plinius* Hist. Nat. Lib. xvi cap. 30: *Inter omnes convenit, utilissime in coitu Lunae sterni, quem diem alii interlunii, alii silentis Lunae appellant.* Conf. le Voyage de *Dampier* Tom. II p. 110, 112, qui idem illud, quod dixi de tempore Plenilunii, de Typhonibus observat Tom. III p. 43.

Pag. 91. l. 22. *Aegyptum a Libya. Herodotus* Lib. III cap. 26. Addatur *Sulpicius Severus* in Dialogis p. 514, 515.

Pag. 92. l. 9. *Ventum* קדים. Vide *Io. Clericum* ad Genes. XLI. 6, ubi et laudat *Bocharti* Hieroz. Part. II Lib. I cap. xv. Adde eumdem *Clericum* ad Numer. XI. 1, 2, et *Schultensium* in Iobum cap. XXVII. 21, Tom. II p. 757.

Pag. 92. l. 16. *Tempore illo, quod a Paschatis — Pentecosten.* Designatur hisce verbis fere Maius mensis, aut medium veris. Confer hic *Panthei* Part. I p. 209, *Thevenot* Part. II p. 489: *Il s'éleva une tempête de sable, de la même manière qu'il en fait quelques fois en Arabie & en Egypte, principalement au Printems: elle étoit excitée par un vent du midi fort chaud*, etc. Illud igitur tempus videtur fuisse Typhonis regnum, quod XVIII fere dies durare a veteribus Aegyptiis creditum. Vide hanc Part. III p. 63. Eo spectat fabula Sacerdotalis apud *Plutarchum* de Iside p. 365: *Apopin Solis fratrem bellum movisse adversus Iovem.* Iupi-

ter enim, Aegyptiace *Amun*, Sol est vernus, ut suo loco probavimus.

Pag. 92. l. 127. *Vulturnum.* Vide de hoc vento *Livium* Lib. XXII cap. 46, cum quo operae pretium erit conferre *Polybium* Lib. III cap. 113 p. 367, et praefertim *Plutarchum* in Fabio Maximo p. 332 fin. edit. Steph. Adde Scriptoris huius versionem Gallicam Dacerianam Tom. II p. 336, et notas interpretis.

Pag. 93. in nota ***. Vide et eumdem Part. II pag. 489 & suiv.

Pag. 94. l. 10. *Samiel.* Adde hic *Prideaux* Histoire des Juifs Tom. I p. 43. Est autem operae pretium, de eodem vento legere les Voyages de *Tavernier*, Tom. I p. 763 & suiv.

Pag. 96. l. 12. סופה *Supha.* Expendenda, quae de hac voce observare nosque docere voluit *Iacobus Kochius*, in dem beleuchteten Hiob, ad cap. XXI. 18, p. 343, et ad XXVII. 20, p. 464, 465. Possunt et videri, quae hic in secundis curis a me annotata sunt ad p. 118.

Pag. 98. l. 14. *Adversus Iovem.* In hoc *Plutarchi* loco *Iupiter*, id est, *Amun*, secundum Aegyptios, designat *solem vernum.* Vide notata ad p. 92.

Pag. 101. l. ult. *Precationes*, cet. Id ipsum significatur fabula aliqua Brachmanum sacra, quam vide in *A. Rogerii* Porta aperta Lib. I Cap. 16 p. 97 edit. Gallicae.

Pag. 102. in margine. Pro *Seth* legendum *Bebon* vel *Babys.*

Pag. 103. in nota *. Vide et *Ovidium* Lib. VI Metam. vs. 697 sqq.

Pag. 118. l. 13. *Ad sterilitatem huius suae uxoris.* Si vera esset, remque acu tetigisset, coniectura *Iacobi Kochii*, qui terram, quam mare rubrum alluit, dici apud Iobum censet סופה, ad Iobi XXVII. 20,

p. 464,

p. 464, 465, et omnino adde p. 343, itemque 752, ex eo sententiae, quam hic proposui, robur novum et insigne accederet. Sic enim pateret, oram illam Aegypti sterilem, quae ad mare rubrum sita est, olim dictam fuisse תופת, id est, *Typhoniam*. Vnde fieri facile potuit, ut successu temporis sacerdotes, qui res naturales fabulis involvere consueverant, oram eamdem nuncuparent *uxorem Typhonis*, in quam nempe is agit.

Pag. 122. l. 23. *Meridionalis*. Observa hic, Manichaeos luci assignasse partes Orientales, Occidentales, et Septentrionales, tenebris vero *Meridiem*. Ita *Simplicius* in *Epicteti* Enchiridion cap. XXXIV p. 149. Vide et *l'Histoire de Manichée* par Mr. *de Beausobre* Tom. II p. 298. — Vim perniciosam venti meridionalis, etiam in finitima Libya, saepe veteres multis describunt. Vide *Plutarchum* in Vita Alexandri, p. 1247 edit. Gr. Stephani.

Pag. 125. l. 26. *Adscitis in coniurationem viris* LXXII. In sequentibus hos LXXII coniuratos interpretor totidem ventos, quibus Typhon ceu sociis et adiutoribus usus fuerit. Tales etiam sibi esse ad manum, apud *Ovidium* gloriatur Boreas, Metam. Lib. VI vs. 693.

Idem ego, cum Fratres coelo sum nactus aperto,
(Nam mihi campus is est) tanto molimine luctor.

Pag. 126. l. 4. *Septuaginta duas orbis habitati regiones*. In totidem partes LXXII videlicet, Aegyptios nonnunquam divisisse etiam Coelum, docet *Iamblichus* de Myster. Aegyptior. Sect. VIII cap. 3 p. 159.

Pag. 134. l. 19. *Consimiliter Pindarus*, cet. Idem Pythion. Od. II initio Syracusas dicit βαθυπολέμου τέμενος Ἄρεος, ubi Scholiastes p. 201, ὁ δὲ νοῦς

ὦ μεγαλοπόλιες Συράκουσαι, τοῦ μεγαλοπολέμου Ἄρεος τέμενος οὖσαι. Sic etiam *Ariſtides* in Eleuſinio, fol. 68. a. edit. Graec. Florent. Eleuſinem vocat κοινόν τι τῆς γῆς τέμενος.

Pag. 142. l. 10, 11. *Quod m. h. urbis — ad u. Canobum usque.* Comparetur cum his, quae dixi, *Ruinartus* in Actis ſinceris Martyrum p. 245.

Pag. 152. l. 15 ſqq. *Hodie uſum illum ipſum*, rel. Fictiles enim hydriae eius generis etiamnum in Aegypto ad uſum eumdem adhibentur. Vide les Voyages de *Thevenot* Tom. I p. 832, la Relation de *Vansleb* p. 402, le troiſième Voyage de *Lucas* Part. I p. 352, les Nouveaux Mémoires des Miſſions Tom. VII p. 110, Tom. II p. 14, la Deſcription d'Egypte par *Maillet* Tom. I p. 21 fin., le Voyage de *Granger* p. 130, 131. Illas ipſas videtur deſignare voluiſſe illuſtriſſimus Princeps *Radzivilius* in hiſtoria Peregrinationis ſuae p. 152. — Non tantum argilla iſta invenitur prope urbem Canobum, ſed et praeterea in urbe Thebaidos, cui hodie nomen eſt *Cana.* Vide *Pauli Lucae* Itinerarium ultimum Tom. II p. 107.

Pag. 159. in nota ***. *Perizonius* Orig. Aeg. cap. V p. 65 — 71, 75 et illic ſequentia, item p. 78.

Pag. 166. l. 29. *Herculem.* Legendum *Mercurium.*

Pag. 169. l. 10 ſqq. Confer hic *H. Dodwell's* Diſcourſe concerning Sanchoniathon p. 93.

Pag. 172. l. 3. Θείων θεωρίᾳ καὶ θεάσει. Artis Theurgicae initia vidiſſe Aegyptum, mihi ſit probabile. Certe ſatis cito inter Aegyptios innotuit. Vide hiſtoriam Theurgi Aegyptii Romam profecti, ibique cum Plotino contendentis, apud *Porphyrium* in vita Plotini cap. X, in *Fabricii* Biblioth. Graec. Vol. IV p. 111.

Pag. 172. l. 5, 6. Τῇ θείᾳ γνώσει καὶ ἐπιπνοίᾳ. Vox ἐπίπνοια frequenter apud Theologos Theurgicos occur-

currit. De Proclo in vita eius ait *Marinus* cap. XXIII p. 46: Οὐκ ἄνευ θείας ἐπιπνοίας ἐφαίνετο διαγίγνεσθαι, καὶ τὰ ταῖς (Iliad. Γ. 222) νιφάδεσσιν ὄντως ἐοικότα ῥήματα προχέειν τοῦ σωφρονοῦντος ἐκείνου ςόματος, μαρμαρυγῆς γάρ τινος ἔδοκει τὰ ὄμματα αὐτοῦ πληροῦσθαι, καὶ τὸ ἄλλο πρόσωπον ἐλλάμψεως θείας μετέχειν.

Pag. 176. l. 10. *Columnis incisum.* *Proclus* in Timaeum *Platonis* Lib. I p. 31: Ἐν ςηλαῖς ἀπεγράφοντο τὰ παράδοξα, καὶ θαύματος ἄξια τῶν πραγμάτων, εἴτε ἐν πράξεσιν, εἴτε ἐν εὑρέσεσιν. Vide et p. 38.

Pag. 177. l. 10. Πετρώας βίβλους. Hoc est, quod *Martianus Capella*, p. 176 allatus, dixit *Aegyptiorum rupem.* Nam *rupes* illa et πετρῶαι βίβλοι, rem eamdem significant.

Pag. 178. l. 24. ***Terra Syringica.*** **Illam paulo accuratius designavi et descripsi in Syntagm. III de Memnone cap. II § 2, 3.** De originatione vero nominis huius *terra Syringica* coniecturam meam suppeditavi hic p. 181.

Pag. 183. l. 16. *Nomen Armais.* Praeter ea, quae hic observo, adde etiam § 20 p. 189. In *Manethonis* Aegyptiacis, apud *Iosephum* Lib. I adversus Apion. p. 446, occurrit Ἁρμαῒς, et p. 447 alius iterum Ἁρμαὶς, quem Graeci nempe *Danaum* nuncupant. Sic et *Theophilus* adversus Autolyc. Lib. III § 19 p. m. 348. Et hunc ipsum p. 460 videmus vocari Ἑρμαῖον, ubi Cod. MS. Hafniensis habet Ἑρμᾶν. Quod quidem ea, quae dixi, egregie confirmat. *Diodorus* Lib. I p. 59 inter reges Aegypti numerat etiam Ἀρμαῖον, quod quidem nomen, demta terminatione Graeca, ab Ἁρμαῒς non differt. Vide et *Syncellum* p. 73.

Pag. 188. l. 2. *His, nisi fallor, conscripti,* cet. De illis *Lud. Picquesius* in Commercio Epistolico

 cum

cum *Thoma Eduardo*, quod *Wincklerus* edidit, p. 297: *Iohannes Greaves in descriptione secundae Pyramidis: in latere boreali observavit lineam characterum Sacerdotalium, qui non ad perpendiculum descendunt, sed continuo lineam efficiunt, sicut cum nos scribimus, et, si dici potest de characteribus ignoratis, pergunt a dextra versus sinistram.*

Pag. 201. l. 24. *Ab eo nomen inditum.* Forte *Embes* Propheta, cuius in Thesauro Inscriptionum Antiquarum *Gruteriano* p. CCCXIV n. 2 mentio occurrit, a *Besa* nomen quoque suum habuit. Nam Ἐμ-βὴς, ⲙ̀ⲃⲏⲥ, significat *Besiacum*, vel *consecratum Besae* [conf. tom. 1 Opusc. p. 430, 431].

PROLEGOMENA, *parti tertiae subnexa.*

Pag. XV. l. 6, 7. *Id enim apertam imitationem Abrahami — filium suum Ismaëlem.* Ismaëlem sine dubio imitati sunt Arabes, et, qui in circumcidendo eumdem plane servarunt modum, Aegyptii, quod loca a me citata docent. Res ex eo probabilior evadit, quod mater Ismaëlis *Hagar* oriunda fuerit ex Aegypto, Genes. XVI. 1, 3, XXI. 9, et quod eadem filio suo mulierem Aegyptiam in uxorem dederit, Genes. XXI. 21.

Pag. XXIX. l. 10. *At uti diversi erant Aegyptiorum Graecorumque Dii.* Quaedam hic opponi possent. Sed quamvis initio insignis aliquis inter Aegyptiorum et Graecorum Theologiam consensus concedi potest, tractu tamen temporis gentis utriusque Theo-

Theologia mutata et innovata fuit. Etiam *Phurnutus* [Cornutus] de Nat. Deor. cap. XVII, distinguit inter antiquam et recentiorem Graecorum Theologiam. Hinc igitur factum, quod *Athanasius* observat Oratione contra gentes p. 20 edit. Commelini; Καὶ τόγεθαυμαςὸν, ὅτι, ὡς οἱ ἱςορήσαντες ἐξηγοῦνται, παρ' Αἰγυπτίων οἱ Πελασγοὶ μαθόντες τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, οὐκ ἴσασιν οὗτοι τοὺς παρ' Αἰγυπτίων θεοὺς, ἀλλὰ ἄλλους παρ' ἐκείνους θρησκεύουσι, καὶ ὅλως πάντων τῶν ἐν εἰδώλοις μανέντων ἐθνῶν, διάφορός ἐςιν ἡ δόξα καὶ ἡ θρησκεία, καὶ οὐ τὰ αὐτὰ παρὰ τοῖς αὐτοῖς εὑρίσκεται. In animo habet *Herodoti* Lib. II cap. 52, 53.

Pag. XXIX. l. 14. Praeter Patres Ecclesiasticos, id etiam testantur *Isocrates* in Panegyrico p. m. 106, et *Aristides* in Eleusinio fol. 68.

Pag. XXIX. l. 28. *Eos non, sicuti Graeci, sentire, Deos*, cet. Quod aliunde quoque potest confirmari. Vide v. gr. *Epiphanii* Panarium p. 1094.

Pag. XXX. l. 11. *Quodam Leone patefacto.* De hoc *Leone* quaedam notavi ad *Clementem* meum *Alexandrinum* p. 19 edit. Graecae Florent. [vellem, ea potius hic adscripsisset *Iablonskius*].

Pag. XXXI. l. 30. *A Christianis quibusdam illo tempore.* Confer hic *Casauboni* Exercitat. I Sect. X p. 52 ac seqq., et *Ludovici de Four*, Abbatis *de Longuerue*, Dissertat. de tempore haereseos Montani (inter varias eius Dissertationes posthumas edita a *Wincklero*) p. 258.

Pag. XXXIII. l. 15. Colloquia in Aegypto habita de rebus divinis inter Alexandrum Magnum et Psammonem Philosophum, quasi dictum ⲠϢⲈⲀⲘⲰȢⲚ, *cultorem Ammonis*, leguntur apud *Plutarchum* in Alexandro p. 1248. Auctor nobis est *Maximus Tyrius* Dissertat. XXV init. [in editione Davisii, XLI

 p. 481],

p. 481], Alexandrum Macedonem, cum Iovis Ammonis templum adiisset, atque ab eo dictus esset filius Ammonis, credidisse Deo, atque admisso isto oraculo, nihil amplius e patre illo suo quaerere voluisse, quam de Nili fontibus.

Pag. XXXIII. l. ult. *Est de divinationibus*, cet. Si *Plutarchi* verba accurate expendas, facile apparebit, Alexandrum vere et proprie tantum esse locutum de divinationibus et praedictionibus, sibi in templo Iovis Ammonis Lybici factis. Quales autem illae fuerint, coniiciendo assequi poteris ex *Arriani* Lib. VI Exped. Alex. p. 414, 415 [236 edit. Gronov.].

Pag. XXXIV. l. 8. *Omina Apidis*. Ex *Plutarcho* merito colligas Alexandri illam Epistolam egisse tantum de praedictionibus et ominibus Iovis Ammonis Libyci, quod monui ad p. XXXIII. Fieri tamen potuit, ut auctor illius Epistolae, quisquis fuerit, illa occasione loqui etiam voluerit de aliis praedictionibus et ominibus arcanis, qualia sunt illa Apidis. Nam Apidi Alexandrum sacra fecisse, disertis verbis tradit *Arrianus* de Expedit. Alex. M. Lib. III p. 156 [104].

Pag. XXXVIII. l. 7. *Hi genus suum referrent*, rel. Tale stemma Evagorae, Salaminis in Cypro regis, habes apud *Isocratem* in Nicocle p. m. 80.

Pag. XLVII. l. 4. *Illa vetus Aegyptiorum traditio*. Illa etiam a Brachmanibus Indiae conservata est. Edita est epistola Patris *Bouchet* e Soc. Ief., qua veteres Indorum traditiones sacras ex disciplina Mosaica fluxisse docere vult. Reperitur illa dans le IX Recueil des *Lettres édifiantes*, ubi p. 40 illa leguntur: *La première partie de* Vedam, *qu'ils appellent* Irroucouvedam, *traite de la première cause, & de la manière, dont le monde a été creé. Ce qu'ils m'en ont dit de plus singulier, par rapport a nôtre*

nôtre sujet, c'est qu'au commencement il n'y avoit que Dieu & l'eau, & que Dieu étoit porté sur l'eau.

Pag. XLIX. l. 8. *De Pythagora.* De eodem hoc observat *Plutarchus* in vita Numae p 118 edit. Steph.: Ἔςι δὲ καὶ τὰ περὶ τῶν ἀφιδρυμάτων νομοθετήματα (τοῦ Νουμᾶ) παντάπασιν ἀδελφὰ τῶν Πυθαγόρου δογμάτων. Οὔτε γὰρ ἐκεῖνος (Pythagoras) αἰσθητὸν ἢ παθητὸν, ἀόρατον δὲ καὶ ἀκήρατον καὶ νοητὸν ὑπελάμβανεν εἶναι τὸ πρῶτον, κ. τ. λ.

Pag. LII. l. 23. *Plato etiam literis prodit*, cet. Spectat huc, quod *Simplicius* obſervat in *Epicteti* Enchir. cap. XXXVIII p. m. 200, 201: Καὶ ἰςέον, ὅτι οἱ πρῶτον θέντες τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα, τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ περιπολοῦντας, παρὰ τὸ θέειν, τουτέςι τρέχειν, καὶ ὀξέως κινεῖσθαι, οὕτως ὠνόμασαν· χρόνῳ δὲ ὕςερον, καὶ ἐπὶ τὰς ἀσωμάτους καὶ νοητὰς τῶν ὄντων αἰτίας ἀνήγαγον τὸ ὄνομα, καὶ μέχρι τῆς μίας τῶν πάντων ἀρχῆς καὶ αἰτίας. Adde Etymologici Magni auctorem in voce Θεός.

Pag. LIII. l. 5. *Arabum.* Obſerva ex ritibus eorum Myſticis, quod in pactione foederum VII lapides ſanguine ſolerent inungere. Ita docet *Herodotus* Lib. III cap. 8. Quando vero ibidem additur, Arabes ſolos *Vrotalt* [Οὐροτάλ] ſive *Bacchum*, et *Alilat*, ſive *Vraniam*, Deos arbitrari, 1°.) certum eſt, Deos hos duos alios non eſſe, quam *Solem* et *Lunam*, magna Orientalium omnium Numina. 2°.) Sole et Luna ſemper dignitate et potentia inferiores habiti v reliqui Planetae. Ita ſentiebant Aegyptii. Vide ſupra p. LII. Sic et Babylonii apud *Diodorum* Lib. II p. 116, 117, [cap. 30, ibi *Weſſelingius*], et *Pythagoraei*, de quibus p. LII ſeq. Id igitur dicere voluit, Solem et Lunam eſſe praecipua Arabum Numina, et ab omnibus culta, quod de Aegyptiis *Herodotus* pariter obſervat Lib. II [cap. 42].

Pag. LIII. l. 21. *Septem Eunuchorum.* Videntur esse illi ipsi, qui in *Arriani* Historia Alexandri Magni Lib. VI p. 433 [269], vocantur VII *Custodes corporis*, qui nempe regi semper adesse et ministrare tenebantur.

Pag. LIII. l. 27. *Septem amicos suos consiliarios.* De Cyro iuniore legas apud *Xenophontem* Ἀναβάσ. Lib. I p. 153: Συγκαλεῖ εἰς τὴν αὐτοῦ σκηνὴν Περσῶν τοὺς ἀρίστους τῶν περὶ αὐτὸν ἑπτά.

Pag. LIV. l. 10. *A septem Planetis*, cet. Expendi hanc in rem cum primis meretur locus *Herodoti* Lib. II. cap. 82, ubi hac de re loquens, subinnuit, rem hanc aliis etiam cognitam et usitatam esse; verum inventionem tribuit Aegyptiis.

Pag. LV. l. ult. ⲐⲈⲞⲢⲒⲘⲞⲤ. Sic in Liturgia S. *Basilii* MS. p. m. 5 (ubi *Renaudotius* p. 4 vertit *contemplativum*) et p. m. 24 (ubi *Renaudotius* p. 18 vertit *videntem Deum*). Observa utroque in loco cognomine hoc ornari *Marcum*, primum Episcopum Ecclesiae Alexandrinae.

Pag. LVII. l. 6. *Rem hanc*, rel. *Macrobius* Lib. II in Somn. Scip. cap. III: *Ideo canere coelum etiam comprobantes, sonos musicos sacrificiis adhibuerunt; qui apud alios lyra vel cithara, apud nonnullos tibiis aliisve musicis instrumentis fieri solebant.* *Maximus Tyrius* Dissertat. XXI p. 250 [XXXVII p. 438]: Εἰ δὲ Πυθαγόρᾳ πειθόμεθα — καὶ μελῳδεῖ ὁ οὐρανὸς, οὐ κρουόμενος ὥσπερ λύρα — ἀλλ' ἡ περιφορὰ τῶν ἐν αὐτῷ δαιμονίων, καὶ μουσικῶν σωμάτων σύμμετρός τε οὖσα καὶ ἀντίῤῥοπος, ἠχόν τινα ἀποτελεῖ δαιμόνιον· τῆς ᾠδῆς ταύτης τὸ κάλλος θεοῖς μὲν γνώριμον, ἡμῖν δὲ ἀναισθὲς, δι' ὑπερβολὴν μὲν αὐτοῦ, ἔνδειαν δὲ ἡμετέραν. Pythagoraei dicebant, Pythagoram sonum harmonicum Astrorum aliquando audivisse, et Pythagoras ipse id affirmavit. Vide Sim-

Simplicium in *Aristotelis* Lib. II de Coelo cap. 9 fol. 113, 114. Conf. quoque *Phileleutherius Helvetius* de miraculis Pythagorae p. 55 sq. [et *Marklandus* ad *Maximi Tyr.* loc. cit. p. 718, 719].

Pag. LIX. l. 5. *Philopseuden.* Legendum *Eucratem.*

Pag. LXII. l. 29. *Octonarius numerus.* Observa haec *Plutarchi*, quae extant in fine vitae Thesei p. 31 edit. Steph. Disputatur ibi de sanctitate numeri septenarii, illiusque variae adferuntur rationes, sed tandem disputatio illa sic concluditur: Ἡ γὰρ ὀγδοὰς, κύβος ἀπ' ἀρτίου πρῶτος οὖσα, καὶ τοῦ πρώτου τετραγώνου διπλασία, τὸ μόνιμον καὶ δυσκίνητον οἰκεῖον ἔχει τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως, ὃν Ἀσφάλιον καὶ Γαιήοχον προσονομάζομεν. Loquitur de Neptuno.

Pag. LXXIV. l. 18. *Sunt nempe quatuor — Symbola quatuor*, cet. Eamdem ob caussam pars idololatriae antiquissimae fuit, apud Phoenices, Cananaeos Syrosque, quae successu temporis etiam ad Israëlitas transiit, cultus 12 signorum Zodiaci, quippe in quibus Sol mutationes illas annuas peragat. Vide *Panthei* Part. I p. 157 sqq., et quae ibi in secundis curis notavi ad p. 159 [supra p. 322]. De cultu autem 12 signorum Zodiaci vide 2 Reg. XXIII. 5, ibique notas *Clerici* et aliorum.

Pag. LXXIX. l. 33. *Prudentes imaginibus opus non habere.* Aiunt potius Indi, eum, qui Deum colit sine imaginibus, ad summum sapientiae fastigium pervenisse, et super sacrum Legis librum, qui Vedam dicitur, se evexisse. Vide easdem Relationes, Continuat. XLV p. 1184.

Pag. LXXXIII. l. 23. Quaedam μιμήματα τοῦ θείου. Eximia loca huc spectantia tum *Celsi* Epicuraei, tum *Origenis*, apud hunc reperies Lib. III adv. *Celsum* p. 121.

Pag.

Pag. LXXXIV. l. 3. Refert ad *αἰνίγματα*. Ita et *Arnobius* Lib. III p. 109: *Aegyptiorum ridetis aenigmata, quod mutorum animantium formas divinis inseruerint causis.* Non aliter *Origenes* Lib. III adv. *Celsum* p. 121 [458].

Pag. XC. l. 12. *Sacerdotum huiusmodi*, cet. Omnes incolas Aegypti fuisse distinctos in tres hominum classes, milites, agrorum cultores, et sacerdotes, testatur *Strabo* p. 577 [lib. XVII p. 1135]. *Diodorus Siculus* Lib. I p. 66, 67 [cap. 73 et 74] loquitur de quinque Aegyptiorum classibus, sacerdotibus, militibus, pastoribus, agricolis et opificibus. *Plato* in *Timaeo* p. 24 commemorat sex hominum genera, sacerdotes, milites, artifices, pastores, venatores et agricolas. *Herodotus* autem Lib. II cap. 163 auctor est, fuisse Aegyptiorum septem genera, nempe sacerdotum, pugnatorum, bubulcorum, subulcorum, institorum, interpretum et gubernatorum navalium. Quamvis scriptores illi antiqui discrepent in numerandis classibus Aegyptiorum, tamen dubium nullum est de sacerdotibus, in Aegypto non electis ex quocumque hominum genere, sed e certis quibusdam familiis, in quibus erat munus sacerdotale veluti hereditarium. Vide *Diodorum Siculum* p. 66, 78, 79 [lib. I cap. 73 et 88], et *Eusebium* Lib. II de Praepar. Euangel. p. 50.

Pag. XCI. l. 9. *Sacerdotem summum.* Conferri potest locus *Herodoti* Lib. II cap. 37, *ἱρᾶται δὲ οὐκ εἷς ἑκάστου τῶν θεῶν, ἀλλὰ πολλοὶ, τῶν εἷς ἐστι ἀρχιερεὺς* [Ionicum *ἀρχιέρεως* recepit *Wesselingius*], Sacerdos fit non unus cuiusque deorum, sed multi, quorum unus est Sacerdos maximus.

Pag. XCI. l. 27. *Prophetarum.* Satis frequens fit eorum mentio apud scriptores antiquos, ex. gr. *Iamblichum* de myster. Aegypt. p. 2, *Philostratum*

tum in Vita Apollonii Lib. I cap. 2, *Porphyrium* Lib. IV de Abstin. p. 371 [§ 8 p. 321], et plures alios, qui diversos Sacerdotum Aegyptiorum ordines memorarunt, aut etiam Sacerdotes quoscumque uno *Prophetarum* nomine appellarunt, uti factum videtur a *Clemente Alexandrino* Lib. I Stromatum p. 305 [359], et in Nothis sive Appendice ad *Dioscoridem*, ubi saepissime nomina plantarum Aegyptiaca attribuuntur *Prophetis*, vel eorum linguae. Vnus eorum dictus fuit *Propheta primarius*, teste *Apuleio* Lib. II Milef. [p. 158 edit. Oudendorpii]. Talis forte fuit M. Vlpius Apollonius Προφήτης in antiqua inscriptione apud *Gruterum* p. LXXXVI num. 1, in qua sermo est de diis in Aegypto. Iunge inscriptionem aliam ibidem p. CCCXIV num. 2. Talis certe fuit Sonchis, Pythagorae praeceptor, quem *Clemens Alexandrinus* Lib. I Strom. p. 303 [356] vocat Ἀρχιπροφήτην Aegyptium.

Pag. XCI. l. 29. *Quos Graeci nomine τῶν νεωκόρων sive aedituorum complectuntur.* Erant illi quidem in numero Sacerdotum, sed ordinis infimi, et multo minoris auctoritatis, quam reliqui. Quocirca ultimo loco ponuntur a Chaeremone apud *Porphyrium* loc. cit., subiungente τοῖς προφήταις, ἱεροστολισταῖς, ἱερογραμματεῦσιν et ὡρολόγοις, duos Sacerdotum ordines, nempe παστοφόρων καὶ νεωκόρων. Inscriptiones antiquae haud raram faciunt mentionem τῶν Νεωκόρων, *Aedituorum* Aegyptiacorum. *Isidis Aedituus* est in *Reinesii* Syntagmate, Classe I num. 204, Νεωκόρος τοῦ μεγάλου Σαράπιδος, ibid. num. 99, et apud *Sponium* in Miscell. Erud. Antiquit. p. 10. *Neocori* illi in Aegypto non erant eiusdem dignitatis, ut colligo ex inscriptione apud *Gruterum* p. CCCXIV num. 1, in qua Marcus Aurelius Asclepiades dicitur ὁ πρεσβύτατος τῶν Νεωκόρων τοῦ μεγά-

γάλου Σαράπιδος. Non videntur *Neocori* fuisse diversi a *Zacoris*, quos cum *Comastis* et *Prophetis*, sed veluti his minores, coniungit *Synesius* de Providentia p. 65. In eadem inscriptione apud *Gruterum* p. LXXXV num. 5, commemorantur Σάραπιδ et Ζάκορος. [Comparentur notae ad *Thomam M.* p. 404, 405].

Pag. XCII. l. 12. *Illud Sapientum*, cet. Si audimus *Iac. Kochium*, nuperum Hiobi interpretem, sed plerumque nimis ingeniosum, nomine *Sapientum* etiam ab Hiobo designantur Sacerdotes et Magi Aegyptiorum, cap. XII. 16, 17, 19.

Pag. XCII. l. 22, 23. *Sapiens* — ⲤⲀⲂⲈ. Aliam nominis *Sabiorum* originem habes apud *Assemanum* Biblioth. Orient. Vol. IV. fol. DCXI. Ex eo loco apparet, obiectionem adversus etymologiam meam, in Relat. Gotting. Fascic. III p. 272 propositam, parum habere ponderis [conf. Glossarium, tom. I p. 234, 235].

Pag. XCIV. l. 6. ⲤⲀϦ, *Sach*. Hinc nomen *Zachlas*, cuius meminit *Apuleius* Lib. II Miles. [p. 158 edit. novae], et qui ab eo appellatur *Aegyptius* atque *propheta primarius*, explicandum esse, monui pluribus in Collectione mea MS. vocum Aegyptiacarum v. *Zachlas* [tom. I Opusc. p. 74—76].

Pag. XCIV. l. 13. *Arpenodaptes*. Non me poenitet huius observationis. Conf. Collectio eadem [tom. I Opusc. p. 38].

Pag. XCV. l. 27. Νοήματα. *Simplicius* in *Aristotelis* Lib. IV de Auscult. Physica p. 266: Μεταβατικῶς ἀπὸ νοήματος εἰς νόημα πρῶτον, καὶ δύο ἅμα νοήματα κατὰ ταυτὸν μὴ καταδεχόμενος, κ. τ. λ.

Pag. XCVII. l. 26. *Pastophoros*. Eorum meminisse *Chaeremonem* apud *Porphyrium*, supra ad p. XCI animadvertebam. Non tamen ille solus, sed quo-

que

que alii, *Horapollo* Lib. I Hierogl. cap. 39, *Diodorus Siculus* Lib. I p. 25 [cap. 29], *Clemens Alexandrinus* Lib. VI Strom. p. 269 [758]. Eorumdem *Pastophororum* ipsorumque *Collegii* mentio fit ab *Apuleio* loc. cit., quem etiam locum non neglexit *Cuperus*, de hoc hominum genere plura monens in Harpocrate p. 130 et seqq.

Pag. XCVII. l. 27. *Qui alicui Sacerdotum ordini erant proprii.* Et hoc retinuerunt Brachmanes, apud quos nemo totam Legem sacrorum, dictam Vedam sive Wedam edifcit, sed tantum partem, a patribus et maioribus acceptam. Vide Relationes Missionariorum Danicorum Continuat. XLVI p. 1256.

Pag. XCVII. l. 34. *Tantum memoriae*, rel. Ita etiam Numa Sacerdotes suos volebat institui. Vid. *Plutarchus* in Vita Numae p. 236 edit. Stephani, et ad hunc locum notae *Dacerii* Gallicae tom. I p. 388, ubi Sacerdotes Aegyptios allegat, sed auctore non indicato, qui hoc referat. De Pythagoraeis idem illud observat *Plutarchus* loc. cit.

Pag. XCVIII. l. 6. *Memoriae Sacerdotum unice credunt.* Vide praeter ea, quae ex relationibus Missionariorum Danicorum citata sunt in nota *, etiam Continuat. XLV p. 418 not. c. et p. 1184, ubi etiam ad auctoritatem *Megasthenis* vetusti Scriptoris provocatur. Testimonium vero *Megasthenis*, ad quod illic respici auguror, *Strabo* adhibet, his verbis conceptum Lib. XV p. 487 [1035]: Οὐδὲ γὰρ γράμματα εἰδέναι αὐτοὺς, ἀλλ' ἀπὸ μνήμης ἕκαστα διοικεῖσθαι. Haec tamen verba, quod vel antecedentia clare docent, proprie non ad Sacra Indorum, aut ad Legem Sacrorum spectant, sed possunt tamen ad Sacra etiam transferri, et ad Legem Sacrorum, dummodo, quod sane certo mihi persuadeo, aliunde probari posset, Indos legem illam tempore

Me-

Megasthenis iam habuisse. Habuisse nullus dubito; sed an certis argumentis demonstrari possit, nescio. Ad Aegyptios ut redeam, dignum observatione est, Lycurgum noluisse, ut cives sui legibus uterentur scriptis. Malebat enim, ut quae erant sancita, animis civium inhaererent, quam libris scriptis. Testatur hoc *Plutarchus* in Vita Lycurgi p. 85 edit. Gr. Steph. Verosimile autem est, eum id traxisse ab Aegyptiis. Nam et hos adiisse, historia eorum perhibet. Vide eumdem *Plutarchum* p. 76.

Pag. c. l. 16. *Ad Indorum Brachmanas.* Illos olim scientiam Astronomicam felici cum successu excoluisse, etsi eorum posteri eamdem negligentius tractent, observat etiam *P. de la Lane* dans le x Recueil de *Lettres édifiantes* p. 36, 37 cet.

Pag. cviii. l. 25. *Qui ipsi dicuntur νεώτατοι τῶν ἱερολόγων.* Adde iis, quae hic observo, *H. Dodwell's* Discourse concerning Sanchoniathon § xx p. 41—43.

Pag. cxii. l. 3. *Dictione aenigmatica*, cet. Tangit hoc etiam *Maximus Tyrius*, scribens Dissert. xxi, non procul ab init. p. m. 245 [in edit. Davisii xxxvii p. 433]: Ἀλλὰ γὰρ τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας ὁ τρόπος οὗτος ἦν, ἐοικὼς τοῖς χρησμοῖς. Haec explica ex nostris hisce Prolegomenis p. cxxviii.

Pag. cxx. l. 13. *Notas illas non esse elementa*, rel. Sic satis bene explicatur doctrina Pythagoraeorum de numeris, quam multi non satis bene ceperunt. Vide les notes de Mr. *Dacier* sur les vies de *Plutarque* Tom. 1 p. 106, 107 num. 205, ubi et provocat ad Commentarium suum in *Hieroclem*, in quo argumentum hoc copiosius fuerit pertractatum. De numeris Pythagoraeorum operae quoque pretium est adire *Simplicium* Lib. 1 in Aristotelem de Anima fol. 6. a. et fol. 10. b.

Pag.

Pag. cxx. l. 23. *Vnitatem appellarent Apollinem.* Vide et *Porphyrium* Lib. II de Abftin. § 36 p. 79 edit. Cantabr. [167].

Pag. cxxi. l. 20. *Ex figuris Geometricis.* Confer hic *Simplicium* in *Ariftotelem* de Anima Lib. I fol. 6. a, et fol. 10. a, b.

Pag. cxxvii. l. penult. *Qui Poëtam hunc genere Aegyptium.* Auctoribus hic fub lit. *c.* a me adductis iunge *Olympiodorum* apud *Photium* in Biblioth. Cod. LXXX p. 192, ubi legitur: Φασὶ δὲ καὶ Ὅμηρον ἐκ τῆς πρὸς ταύτῃ (Oafi) Θηβαΐδος ἕλκειν τὸ γένος.

Pag. cxxxviii. l. 8. *Faba Aegyptia optima effet.* De faba hac vide, quae veteres et recentiores eruditi obfervant de *Ciborio.* Tefte *Arriano* de Expedit. Alexandri Lib. VI p. 378 [235], Fabae ad ripas Acefinis in India crefcunt, quales fert Aegyptus. Vide et *Strabonem* Lib. XV p. 479, Lib. XVII p. 550 et 566, *Theophraftum* de Plantis p. 87 [conf. tom. I horum Opufc. p. 108—110].

Pag. cxxx. l. 12, 13. *Dialectum Sacram vel Sacerdotalem.* Qualis fuerit illa dialectus in Aegypto, exempla hic allata fatis declarant. Ceterum in India quoque Sacerdotes dialecto ufi funt peculiari, et a vulgari penitus diftincta. *Lingua Brachmanica* ex relationibus Miffionariorum Danicorum fatis nota eft. Apud Siammenfes memoratur etiam *Lingua Sacerdotum*, quae a lingua reliquorum Siammenfium differt. Vide *Baldaei* defcriptionem Ceylonis p. 147. b.

Pag. cxxxiii. l. 19. Ἄυαριν. Nomen urbis huius corrupte effertur in editionibus *Tatiani.* Vide eius Orationem ad Graecos cap LIX p. 130 edit. Oxon., et adde omnino notam *Frontonis Ducaei.* Quae *Manetho* tradit, fi vera funt, uti fane nihil repugnat, patet utique luculenter, etymologias Hebrai-

cas spernendas merito esse. Sic *Rich. Cumberlandius*, in Originibus gentium antiquissimis p. 44, 45 edit. German., *Abarim* interpretatur עבר, *locum transitus*.

Pag. CXXXIX. l. 16, 17. *Omnia plena sunt aenigmatum*, cet. Cum hoc loco *Maximi Tyrii* alius similis eiusdem locus comparetur Differt. XVI p. 189 [XXXII p. 379] et Differt. XXI p. 245 [XXXVII p. 439].

Pag. CXLI. l. 1. *Nemo admittebatur, nisi Sacerdos.* Id etiam a Brachmanibus Indorum semper in hodiernum usque diem observatum fuit. Vide quae de Lege ipsorum Sacra, *Wedam*, observantur in Relationibus Missionariorum Danicis, Continuat. XLVI. Adde *Abr. Rogerii* Portam apertam Lib. I cap. V, XVI init.

Pag. CXLIII. l. 6. *Totos* XXII *annos*, cet. Verosimile est, initiationis vetustae Aegyptiae tempus tantopere extractum fuisse, quod initiatis libri Mercuriales, qui scientiam arcanam omnem continebant, memoriter essent ediscendi. Similia de Galliae Druidibus memorat *Iulius Caesar* de Bello Gall. Lib. VI cap. I: *Magnum numerum versuum ediscere dicuntur; itaque nonnulli annos vicenos in disciplina permanent; neque fas esse existimant ea literis mandare.* Et forsan haec ipsa causa est, quod Pythagoras ipse librum nullum edidisse perhibeatur.

Pag. CXLIII. in nota l. 2. coll. p. CXLII. l. ult. *Aqua — in ignem.* Ergo in Persarum sacris, initiandus purgandus erat per *aquam* et per *ignem*. Et certe omnis purificatio mystica apud veteres fiebat per *aquam* et per *ignem*, ac sigillatim apud Aegyptios, quod conceptis verbis testatur *Horapollo* Lib. I cap. 43. Adde omnino *Epiphanium* adversus Haereses p. 1093.

DISPV-

DISPVTATIONES,

QVIBVS SACRI CODICIS LOCI DIFFI-
CILIORES ILLVSTRANTVR;

AB AVCTORE PLERAEQVE EMENDATAE
ET LOCVPLETATAE.

DISSERTATIO

DE

REDEMTORE STANTE SVPER PVLVEREM,

AD LOCVM IOBI XIX. 25 ILLVSTRANDVM.

§ I.

Celeberrimum Iobi Vaticinium, quod is cap. XIX Libri ſui, comm. 25 et 26, ſcriptum reliquit, explicaturi, campum ingredimur ampliſſimum, in quo etſi permultae difficultates illico ſe nobis offerant, omnem tamen hanc moleſtiam, fructus, quem ex ſuperato labore ſperamus haud ſpernendum, abunde compenſat. Agitur de patientia et conſtantia piiſſimi confesſoris, quam, quoniam poſt hominum memoriam vix parem reperiit, in clariſſima luce collocare, intereſt fidelium omnium. Agitur de palladio, quod ſanctiſſimae noſtrae Religioni, et quidem illi ſoli, a Deo omnis veritatis fonte conceſſum fuit, de certitudine nimirum conſervationis et defenſionis carnis noſtrae etiam in ſepulchro, etiam inter vermes et in ipſa corruptione, hancque ſecuturae glorioſiſſimae eiusdem reſurrectionis; quod palladium nec antiquiſſimae Eccleſiae, nec ipſi Iobo, quantum in nobis eſt, eripi pa-

tiemur. Quam ob rem et tenebras, quibus nonnulli magnificum hoc Iobi solatium obfuscare conati sunt, sensum ei humilem et felicitatem mundi huius caducam redolentem affingendo, dispellamus pro virili, licet brevibus, et lucis nonnihil, qua indigere videbatur, eidem afferamus, ut plenius perspecta Iobi mente, de vaticinio ipso, indicium aliquod firmum feramus.

§ II.

Haberi autem in illis verbis Iobi ἐπινίκιον, *Carmen Triumphale*, quod malis maximis undique pressus, et tantum non oppressus, vir Sanctus, spe gloriosae liberationis, et victoriae de hostibus suis omnibus reportandae fretus, sibi ipsi canit, uno ore confitentur omnes, idque res ipsa non obscure loquitur. Quae tamen vera sit Iobi mens, quos hic inimicos cogitet, quam victoriam sibi promittat, de qua felicitate laetabundus gratuletur sibi, ambigunt interpretes. Iudaeorum veteres magistri concedunt quidem, sermonem hic esse de vita quadam futura, neque tamen (*a*) resurrectionem corporis innui volunt. Quorum sententia confutatione non eget. Si enim de vita futura loquitur Iobus, certe etiam de resurrectione loquitur. Recentiores quidam spem omnem Iobi, vaticinio hoc pathetico expressam, limitibus vitae huius terrenae circumscribunt, existimantes, virum patientia sua celebratissimum, calamitatum omnium, et quas expertus iam erat, et quibus etiamnum immersus iacebat, finem imminentem Spiritu Prophetico praevidisse, recuperatio-

(*a*) *Pearsonus* in Artic. XI Symboli Apostol. p. 577 edit. Anglic.: *Vetustiores Iudaei volunt eum loqui de felicitate alterius vitae, sed tamen sine respectu ad resurrectionem.*

tionem quoque pristinae sanitatis, pristinae felicitatis, bonorum uno verbo, quae amiserat, omnium spe et mente futuri praescia sibi pollicitum esse. Superest ultima, eaque, nisi me fallit mea opinio, verissima sententia eorum, quibus Vaticinii tam excellentis consignator Θεόπνευστος videtur, mundi omnisque felicitatis mundanae plane oblitus, unicam suam spem in Redemtore illo collocasse, qui et corporis demortui in sepulchro curam acturus, illudque aliquando ex cinere ad vitam prorsus beatam et aeternam exsuscitaturus sit. Qui enim fieri poterat, ut mens tot tantisque malis fracta, et ad incitas fere redacta, quae vanitatem huius mundi et fortunae etiam maxime secundae vicissitudines singulari modo experta fuerat, illius tamen recuperandae spe adeo caperetur, ut, extra se quasi rapta et plena sancto furore, illas, quae restabant adhuc, vires colligeret, et tam magnifica de re nullius pretii verba profundo ore faceret. Maiora hic latent sine dubio, quae in pectore suo tum sensit Iobus, et verbis protulit, quibus spem suam ille erexit; fuerunt sublimia, augusta et Divina. Hunc verborum Iobi sensum perspexerunt piissimi Ecclesiae nostrae primitivae Doctores, qui, ad probandam et explicandam carnis resurrectionem, haud raro dicto hoc uti solent. Illis praeivit *Clemens Romanus* (*b*), primus post Apostolos inter scriptores Ecclesiasticos, et hunc magno numero secuti sunt alii, ita quidem, ut hodie non quorumdam; sed communis Ecclesiae explicatio dici merito haec possit.

§ III.

(*b*) Verba eius exstant in 1 Ep. ad Corinth. Sect. xxvi. Consulendus est autem totus rerum nexus, ut pateat, *Clementem* ea verba ad probandam resurrectionem attulisse.

§ III.

Etiamsi autem nonnulli (*c*) eo nomine *Clementem Romanum* fugillent, nos tamen ut cum eo et cum sequacibus eius faciamus, his inprimis commovemur rationibus: 1°.) non videmus, Iobum aliis in locis se spe quadam vitae felicioris hac in terra lactare. Liber eius argumento potius invicto est, ipsum de rebus temporis et vitae huius plane desperasse. Vide cap. VI. 8, 9, 11, VII. 20, 21, XVI. 22, XVII. 1, 15. Quod videmus ab *Hermanno Witsio*, summo Theologo, iam dudum observatum fuisse Exercit. XXVI in Symb. § 7. Quod quidem, uti ex locis citatis apertissime probatur, ita 2°.) nec minus certum est, spem Iobi ultra fines brevis huiusce vitae processisse. Quousque vivebat, malis et calamitatibus se obnoxium esse sciebat: haec enim est conditio mortalium omnium, quam emphatice exprimit cap. XIV. 1; eamque duraturam esse, saepe testatur et scire se confitetur, usque ad finem huius vitae. Simulac vero corpus tumulo redditum fuerit, manum Dei saevam et ultricem cessaturam esse, confidit cap. XXX. 24. Id vero multo clarius exprimit cap. XIII. 15, ubi optime Vulgatus sensum hunc in modum est interpretatus: *Etiamsi occiderit me* (Deus), *in ipso sperabo.* Quam versionem interpretes optimi quique probant, et versus sequens egregie confirmat. 3°.) Si praeterea scopum, quem Iobus, haec locutus, sibi propositum habuit, ipsam adhuc orationis seriem, uno verbo, vaticinii huius occasionem, quae ad indagandum sensum valet plurimum,

(*c*) *Paulus Colomesius* in notis ad eum locum p. 48 edit. Ittigianae: *Hunc Iobi locum ad resurrectionem primus traxit* B. Clemens, *quem alii postea sunt secuti. Sed quis a primis illis Christianis, seculo maioribus, omnium Scripturae locorum germanam explanationem expostulet?* etc.

mum, in consilium adhibeamus, ea omnia pro nobis egregie militare, facile concedet attentus et aequus rerum aestimator. Dixerat Iobus cap. XVI in fin. et cap. XVII, (inde enim connexio repetenda est) finem dierum suorum appropinquare, imminere sibi sepulchrum, spemque vitae huius omnem se prorsus deposuisse. Bildadus ea contra cap. XVIII insultare ipsi pergit, ex calamitosa conditione Iobi iniquam de impietate eius coniecturam faciendo. Quam ergo spem habebat sibi relictam? Nullam in vita ulteriori et felici, illam plane abiecerat, cap. XVII, nullam quoque in blandis amicorum consolationibus, unico forsitan in hac vita afflictionum suarum lenimento. Nam de illorum et iniuria et inhumanitate queritur hoc nostro cap. XIX. Ne tamen ceu impius spe prorsus omni in aeternum excidisse videatur, solatii sui veri et nunquam intermorituri fundamentum ostendit, Redemtorem viventem atque potentem corporis sui post obitum curam acturum, idque suo tempore eidem quidem, sed augustiori formae restituturum. Et 4°.) nisi rem plane singularem, et omnium seculorum memoria dignissimam, eloqui in animo habuisset, prooemio tam notabili, tamque pathetico, quod vel homini inertissimo, sensu omni et intellectu destituto, attentionem extorquere posset, usus certe non fuisset. Magna promittit Apollo in Oraculo quodam apud *Eusebium* Euang. Praepar. Lib. IV p. 87 edit. Rob. Steph. hisce verbis:

Ἀείσω, δέλτοις δὲ χαράσσετε χρησμὸν ἐμοῖο.

Canam, vos vero tabulis inscribite oraculum meum.

Quid vero haec, si comparentur cum voto Iobi. Optat, ut (*d*) plumbo inscribantur verba, quae erat di-

(*d*) Verba Hebraica habent vs. 24: בעט ברזל ועפרת. *In* (vel *cum*) *stylo ferri et plumbi*; potest intelligi et stylus plum-

dicturus; et forsitan tum temporis hoc aut simili metallo (*e*) utebantur in condendis Monumentis. Verum corrigit se mox, et cum igne dissolvatur facillime plumbum, lapides poscit, neque illos communes, sed ipsas rupes, quo ipsam totius mundi durationem exaequet spei suae monumentum, et ex illo discant, donec sint, qui doceri possint, quique doceri velint.

§ IV.

Haec erant praemittenda, ut de scopo Iobi essemus certiores, antequam ipsa verba nobis sumeremus examinanda. Alioquin ex illis ipsis abunde nobis suppetit, unde sententiae nostrae praesidium acquiramus. Cum enim singula illic seorsim posita spem resurrectionis clare videantur indicare, tum multo magis coniuncta, adeo ut de explicatione illa plane dubitandum non sit. Ac ut primo aliquid de גאל sive Redemtore dicamus, quoniam ille fundamentum est totius huius sententiae, eo nomine quidem venire potest Liberator et Redemtor omnis, qui sive ex hostium potestate, seu ex alio quopiam malo, seu vi, seu quocumque tandem modo aliquem liberat, et pristinae libertati ac prosperitati restituit, unde et hoc loco LXX Interpretes vocem illam per τὸν ἐκλύειν μέλλοντα, alibi etiam per τὸν ῥυσόμενον, aut simili aliquo modo, reddere solent; sed singulari tamen emphasi iis tribuitur, qui iure proximae cognationis ad partes alicuius tuendum sunt

plumbeus, et plumbum, cui quid inscribatur. *Iarchius* exponit *incisuras*, *quae fiant in marmore stylo ferreo*, *et postea plumbo expleantur*.

(*e*) *Hesiodi* vetustissimum exemplar laminis plumbeis inscriptum memorat *Pausanias* in Boeoticis p. 306 edit. Gr. Wechel. [p. 771]. Aeri monumenta publica incisa fuisse, pervulgatum est. Vid. Maccab. Lib. 1 cap. VIII. 22.

ſunt obſtricti, ὁ ἀγχιςεύων vel ἀγχιςεὺς Graece, ut ſaepe transferunt LXX. Vide Levit. XXV. 25, 26, Ruth. III. 12. Cumque plurima iſtiusmodi cognatorum fuerint officia, tum non poſtremum illud habebatur Goëlis munus, ut cognatorum ſuorum vi peremtorum cauſam ageret, eorumque caedem in homicida ulciſceretur Num. XXXV. 19, 21. Et hoc fundamentum eſt eius ſolatii, quo ſe, in his auguſtiis conſtitutum, ſuſtentat et refocillat illud patientiae illuſtrisſimum exemplum, quaſi diceret: *Mihi quidem eſt moriendum: inſtat conſtituta mihi hora. At habeo Goëlem, cuius eſt me protegere, meam cauſam agere, et ſanguinem meum vindicare. Licet ergo mortalis ſim ego, ille tamen vivet, et meo bono ſemper vivet.* Quodnam poteſt eſſe maius ſolatium homini, mortem ſuam proſpicienti, quam ſimul cogitare et fide amplecti vindicem mortis eumque aeternum? Quantum vero ſolatii argumentum illa de Redemtore vivente perſuaſio potuerit Iobo praebere, ea quae nunc ſequuntur verba, ואחרון על עפר יקום *et poſtremus ſtabit ſuper pulverem*, et eleganter et emphatice declarant, quorum vim, cum hactenus aut non ſatis perſpexerint, aut non dilucide expoſuerint interpretes, nos illis accurate explicandis hanc noſtram potiſſimum conſecrabimus operam.

§ V.

Verba ſic ſimpliciter vertenda eſſe putamus, ut verſiones multae recentiores exprimunt: *Et ultimus ſtabit ſuper pulverem*, nempe גאל ille, ſeu Redemtor vivens, in quo omnem ſalutis futurae ſpem collocaverat. In verbis nulla occurrit difficultas, ſunt enim plana, ſenſus vero difficilior viſus eſt interpretibus, multisque eorum crucem fixit. Satis hoc apparet, ſi prae-

praecipuas et celebriores veterum cumprimis interpretationes consulimus. Targum ita sensum expressit: *Et ego scio, quod Redemtor meus vivit, et quod postea redemtio eius in pulvere stabit;* unde non exacte colligi potest, quidnam auctor eius sibi voluerit. LXX Interpretes haec cum sequentibus coniungunt, adeoque sic reddunt: *Novi enim aeternum esse (f) Redemturum me, ut in terra,* (vel super terram) *resuscitet cutem meam, quae haec perpessa fuerat.* Verba Graeca ita habent: Οἶδα γὰρ, ὅτι ἀένναός ἐϛιν ὁ ἐκλύειν με μέλλων ἐπὶ γῆς ἀναϛῆσαι τὸ δέρμα μου τὸ ἀναντλοῦν ταῦτα. Non ipsa haec verba citat, sed sensum tantummodo voluit exprimere *Clemens Romanus*, cum loco supra iam citato ait: Καὶ πάλιν Ἰώβ λέγει, καὶ ἀναϛήσεις τὴν σάρκα μου ταύτην, τὴν ἀναντλήσασαν ταῦτα, *et rursus Iob dicit: Et carnem meam hanc resuscitabis, quae omnia haec passa est.* Aliter eadem verba a *Theodotione* translata sunt, indicante id *Chrysostomo:* Ὁ μὲν Θεοδοτίων ἐκδοὺς, ὁ ἀγχιϛεύς μου ζῇ, καὶ ἔσχατον ἐπὶ χώματος ἀναϛήσει, πείθει συνάπτειν τοὺς δύο ϛίχους, καὶ οὕτως ἀναγινώσκειν; οἶδα γὰρ, ὅτι ἀέννaός ἐϛιν ὁ ἐκλύειν με μέλλων ἐπὶ γῆς ἀναϛῆσαι τὸ δέρμα μου τὸ ἀναντλοῦν ταῦτα, *Theodotion, cum in versione sua sic expresserit: Redemtor* (propinquus) *meus vivit et ultimum super tumulum exsuscitabit, suadet, ut duos versus coniungamus, hunc in modum legendo: novi aeternum esse Redemturum me super terram, ut exsuscitet cutem meam, quae perpessa haec fuerat.* Alias interpretationes, inprimis vero recentiorum, lubens praetereo, ne fastidium creem lectoribus. Ea, quae dedimus, satis ostendunt, quantopere hic fluctuarint, et quantopere, ut commodum aliquem,

(f) Potest et sic verti, immutata nonnihil distinctione: *Redemturum me in terra, ut resuscitet cutem meam.*

quem ſenſum elicerent, allaborarint. Neque negari etiam poteſt, locutionem hanc, *Stabit ultimus ſuper pulverem*, inſolentem videri, et lectoribus haud unum impedimentum afferre. Singulae voces aliquid habent difficultatis, cum ſint metaphoricae, atque ex genio et ritibus illorum antiquiſſimorum temporum illuſtrandae veniant. Eam ob cauſam, ut munere mihi impoſito recte fungar, tria erunt explicanda. 1°.) Quid per *pulverem* intelligat Iobus. 2°.) Quid ſibi velit, *ſtare ſuper pulverem.* 3°.) Quid ſit, *ſuper pulverem ſtare ultimum.*

§ VI.

Per עפר *pulverem*, video communiter intelligi aut terram in genere, aut ſpecialius pulverem ſepulchri. Priori modo cepit LXXviralis verſio, nam in illa legitur ἐπὶ γῆς, *in terra*, vel *ſuper terram*, poſteriori modo *Theodotion*, qui vertit ἐπὶ χώματος, *ſuper tumulum* (terrae aggeſtionem): uterque ſententiae ſuae aſſeclas reperiit. Et certe non incongruum ſenſum fundit illa interpretatio, quae Chriſtum verum et aeternum Redemtorem, ſive in terra, ſive etiam in ſepulchro Iobi, pede victrice ultimo mundi huius tempore conſiſtentem, repraeſentat. Concinnior tamen, niſi mea me fallat opinio, eſt illa, quam mox ſubnectam, expoſitio, affectum Iobi exprimit vividiorem, et ritui cuidam veteri, ad quem reſpicere in his Iobum perſuaſus ſum, prorſus eſt accommodata. Non deſunt, qui עפר humilem et contemtum Iobi ſtatum interpretentur, cum familiare ſit et ſacris et aliis ſcriptoribus, ut eum dicant *humi iacere et in pulvere*, qui propter egeſtatem aut miſeriam contemtui aliorum, vel certe neglectui, expoſitus eſt. Quibus haec interpretatio allubeſcit, Iobum de calamitate ſua, in qua tum temporis verſabatur, et ſimul de felicitate terrena, quam ſi-

ſibi redditum iri opinabatur, loqui exiſtimant. Oſtendimus autem antea brevibus, cur illa ſententia haudquaquam nobis probaretur; quae aut repetere, aut exaggerare, ſupervacaneum eſſet. Illud tamen monere non pigebit, ſenſum, qui, utpote metaphoricus, per ſe obſcurus iam eſt, ſi עפר accipias pro *ſtatu humili et abiecto*, multo etiam effici duriorem, quod linguarum peritis diiudicandum relinquo.

§ VII.

Ne diutius aliorum interpretationibus inhaerendo tempus teram, *pulverem* hic non intelligimus terrae, neque ſepulchri, neque campi aut curriculi, ut quidam, nec humilitatis; ſed ipſum Iobi corpus, quod ex terra et limo formatum, poſt mortem in cinerem et pulverem reſolvendum quoque erat. Homo etiam quamdiu in vivis ſuperſtes eſt, *pulvis* merito nuncupari meretur, ſi originem eius ſpectes, quae eſt ex terra et limo, quamque non Scriptura Sacra modo docet, ſed et ſapientia profana Gentilium agnoſcit, ex quorum ſcholis illa *Ovidii* fluxerunt Metamorph. Lib. I Fab. II:

Sive recens tellus, ſeductaque nuper ab alto
Aethere, cognati retinebat ſemina coeli,
Quam ſatus Iapeto, miſtam fluvialibus undis,
Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum.

ubi origo hominum ex terra et aqua, de qua mox nonnihil dicetur, traditur non obſcure. Hinc quoque illa *Iuvenalis* Sat. XIV. 34, 35:

—— —— *quibus arte benigna*
Et meliori luto finxit praecordia Titan.

de

de quo luto Promethei multa commemorant scriptores veteres, quae lubens praetereo, quaeque illi per traditionem ab Hebraeis accepisse videntur. Abrahamus, sanctissimus ille Patriarcha, etiam de corpore suo virenti neutiquam affirmare erubescit, illud nil esse, nisi cinerem et pulverem, אנכי עפר ואפר Genes. XVIII. 27. Et ille, cuius verba iam ponderamus, Iobus, mortales nobis eleganter et emphatice depingit ceu habitantes in tuguriolis ex limo coactis Iob. IV. 9. Per tuguria autem illa πηλινὰ, corpus terreum nostrum non inepte intelligitur; vide totum ordinem rerum, et conf. cap. X. 9, XXXIII. 6, quemadmodum Philosophi Pythagoraei et Platonici corpus nonnunquam solent appellare γήϊνον ἄνθρωπον *hominem terreum*, quo ipsum id distinguunt a parte hominis meliori, sive animo, cuius illud ceu tunicam et ut tabernaculum considerant. Eodem modo quidam, interque illos, quod miror, viri summi, *Drusius* et *Grotius*, sed male, explicant τὴν ἐπίγειον ἡμῶν οἰκίαν τοῦ σκήνους, 2 Cor. V. 1. Quam enim patiebatur locus Iobi, phraseos huius certe energicae explicationem, huius dicti Paulini respuit συνάφεια. Σκῆνος quidem, id est, *tabernaculum* dicitur corpus nostrum, sed ἐπίγειος οἰκία τοῦ σκήνους, significat aut vitam corporis, ut voluit *Methodius* (g), aut habitaculum eius

(g) *Methodius* apud *Photium* in Biblioth. Cod. CCXXXIV p. 486 edit. Hoeschel. [919]: Ἐπίγειον οἰκίαν τὴν ἐνταῦθα βραχύβιον ζωὴν καταχρηστικῶς ληπτέον, καὶ οὐ τὸ σκῆνος τοῦτο· εἰ γὰρ ἐπίγειον οἰκίαν καταλυομένην τὸ σῶμα τίθεσθαι αὐτὸν νομίζετε; Φράσατε τὸ σκῆνος τί ἐστιν, οὗ ἡ οἰκία καταλύεται, cet. id est, *Terrenum habitaculum, hic per catachresin intelligenda venit brevis, quae hic vivitur, vita, neque confundendum cum Tabernaculo* (quod statim sequitur) *nam si terrenum habitaculum, quod dissolutum iri dixit, pro corpore posuit, scire velim, quidnam sit Tabernaculum, cuius demoliendum sit habitaculum.* Vide plura apud ipsum *Photium.*

§ VIII.

Quodsi vero Iobus, cum originem suam ultimam memoria repeteret, pulverem cogitabat merito, seque et corpus suum nihil aliud esse fatebatur, ipsa veritate adactus, multo magis id licebat ei, ubi, quid post mortem futurus esset, animo suo volutabat. Ex terra proprie non efformantur omnes homines, quantumvis inde communis eorum origo derivetur, at omnes in terram redeunt, haec omnibus mortalibus lex inevitabilis posita est. Antequam aliorum exemplo discere id homo posset, noverat tamen nihilominus ab ipso Deo edoctus, Gen. III. 19: *In sudore vultus tui, pane vesceris, donec ad terram reverteris, quoniam ex illa sumtus es*, כי עפר אתה ואל עפר תשוב, *quia pulvis es, et ad pulverem reverteris*, ubi non modo eamdem habemus sententiam, sed etiam iisdem verbis expressam, quibus hic Iobus usus est. Id vero est, quod vates sacer et Θεόπνευστος dicit *coniicere in pulverem mortis*, Ps. XXII. 9. Cumque eo sensu, vere et sine ullo tropo aut figura, homo pulvis dicatur, haec causa est, cur distingui videamus inter corpus et pulverem, tanquam corpus vivum nondum revera pulvis sit, sed talis demum evadat post obitum et corruptionem. Sic regius Psaltes distinguit Ps. XXX. 10: *Quidnam lucri ex sanguine meo sperare potes, ubi in foveam demissus fuero*, היודך עפר *numquid pulvis confitebitur tibi, numquid veritatem tuam annuntiabit?* Pulverem opponit corpori viventi et florenti. In illo laudare Dominum, integrum erat sibi, non item, postquam semel illud in pulverem concidisset. Sic Tobias quoque de se loquitur cap. III. 6 in precatione sua: *Iube, ut recipiatur spiritus meus, ut dimittar, καὶ γένωμαι γῆ, et terra fiam.* Et iam hoc experientia magistra tenent omnes indubie. Quam videmus

aliorum fuisse fortem, eam nos effugituros non esse, certo scimus. Non obscurum igitur poterat esse cuiquam, quid sibi vellet Menelaus, cum popularibus suis ob socordiam male cupiens, precatur apud *Homerum* Iliad. H. 99,

Ἀλλ᾽ ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε·

Sed vos quidem omnes aqua et terra fiatis,

id est, *in pulverem redigamini*; neque opus est, ad intelligendam *Homeri* sententiam, Philosophorum dogmatibus, quae vetus interpres ad eum locum adferre non neglexit: Καὶ Ξενοφάνης·

Πάντες γὰρ γαίης τε καὶ ὕδατος ἐκγενόμεσθα.

ἐκ γῆς γὰρ πάντα, καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ, simili modo Xenophanes dixit: „ omnes ex terra et aqua „ procreati sumus," nam omnia sunt ex terra, et in eamdem omnia desinunt. Vide et *Eustathium* p. 668 fin. Iis alia quoque similia huc pertinentia legi possunt apud *Gatakerum* de Stylo Novi Test. cap. VI col. 48; et in Cinno Miscellan. Lib. II cap. X col. 327. Etsi autem forsitan *Homerus* aliud voluerit dicere, quam putant eius interpretes, id nos tamen nunc non morabitur. Alia vero ex scriptoribus profanis, quae extant permulta, adferre supersedeo, praecipue, quoniam saepenumero, ubi pulveris mentio fit et cineris, cineres corporis, pro more illorum temporum combusti, intelligere oportet. Obscurum iam nemini esse potest, quam apposite Iobus, corpus mortuum menti suae praesens quasi sistens, et corruptionis memor, se pulverem vocet. Certe cum de se, ut mortuo, cogitabat, non poterat, quin de pulvere cogitaret. Hanc autem veram esse Iobi sententiam,

tiam, ex dicendis paulo poſt intelligetur apertius. Et non parum profecimus in noſtra cauſa, ſi pulverem, de quo loquitur Iobus, ipſum eius corpus eſſe, evicimus. Quocunque enim modo locutiones, quae nunc ſequuntur, explices, poſito ſemel illo fundamento, quod iam iecimus, ſalva eſt ſpes, quam teſtatur, futurae ſuae reſurrectionis. Quidnam enim de pulvere ſollicitus fuiſſet, niſi pulverem illum ſuo tempore in corpus mutandum rurſus eſſe, credidiſſet? Vix parem, ne dicam maiorem corporis ſui curam geſſit, dum viveret ac ſentiret, quam cum exanimatum illud oculis mentis ſuae ſubiicit.

§ IX.

Ordo nunc requirit, quo tela coepta pertexatur, ut quaenam ſit *de ſtatione Redemtoris ſuper pulverem* noſtra ſententia, exponamus. Ne tamen videamur de induſtria diſſimulaſſe, quid aliorum coniecturae habeant roboris, illae quidem, at brevibus, recenſebuntur. Ad duas autem claſſes non incommode omnes hae interpretationes aliorum redigi poſſunt. Altera eſt claſſis eorum, qui קוּם in coniugatione *Kal*, id eſt, ſignificatione *Standi* accipiunt, eo ſenſu, quem vulgo exhibent Latinae interpretationes: *et ille ſtabit ſuper pulverem;* altera eorum eſt, qui קוּם, in coniugatione *Kal* poſitum, ſignificationem nihilo ſecus *Hiphil*, id eſt, *tranſitivam* hic obtinere autumant, quorum proinde ſi ſequamur mentem, verba ita erunt vertenda: *Et ille conſtituet, eriget* (me) *ſuper pulverem.* Qui priorem amplectuntur interpretationem, in reddenda particula על rurſum diſſentiunt, cum eorum nonnulli *contra pulverem* vertant, reliqui *ſuper pulverem.* Adeo hic in diverſa abeunt interpretes. Omnes vero pulverem aut ſepulchri aut terrae intelli-

gunt. Celeberrimus *Cocceius*, et qui cum eo faciunt, Redemtorem a Iobo considerari volunt, ceu stantem *contra pulverem sepulchri*, et potestatem eius imminuentem, suum autem corpus ex captivitate tam tetra aliquando liberaturum. *Supra terrae pulverem*, aut *supra Iobi sepulchrum stantem* Redemtorem alii repraesentant, tanquam victorem, qui, contra mortis truculentiam et hostium omnium insultus, pro fidelibus ad ultimum usque iudicium excubias agere velit. Sunt, qui de resurrectione Christi haec prolata a Iobo esse dicant, quorum hariolationem iam pluribus non tangimus. Docet ipsa huius loci inspectio, Iobum de se loqui, Redemtorem autem, non tanquam resurrecturum, sed tanquam viventem, sibi ob oculos ponere. Videamus quoque, quid sentiant, et quibus argumentis sententiam suam propugnent, qui voci קום *Hiphilicam* significationem tribuunt, quasi יקום positum esset pro יקים aut potius pro יקימי *et constituet me super pulverem.* De resurrectione corporis sui verba facere Iobum, non pauci iudicant. Eo inclinant interpretes Graeci, quorum verba § v fuerunt adducta. Eum sensum expressit *B. Lutherus* in versione Germanica: *Er wird mich von der Erden auferwecken*, ut alios brevitatis causa praeteream. Et certe, si *Hiphilica* significatio locum omnino habere debet, non video, quid contra hanc explicationem iure obiici possit. Omnia potius illam adiuvant. Frustra a viris nonnullis eruditis obtenditur, aliud esse קום מעפר *suscitare ex pulvere*, quod de mortuis praedicari recte possit, aliud rursum קום על עפר *suscitare super pulverem.* Nam si pulvis in genere significat pulverem sepulchri aut terrae, ut volunt illi, quibus haec explicatio placet, elegans profecto est sensus: *Etsi terram subire cogor, vivit tamen Redemtor meus*, is

is vero aliquando super pulverem me constituet, ut eum, qui mihi nunc dominari videtur, pedibus tum conculcem. Novis argumentis non utuntur, qui restitutionem hic sibi fingunt temporalem, nam cum pulverem intelligant statum humilem, abiectum, constitutionem et erectionem super pulverem interpretantur, ut quivis facile videt, commutationem fortis miserae in statum honestum et gloriosum, qua ratione S. Scriptura alias dicit, Deum humiles protrahere ex pulvere, Ps. CXIII. 7, et 1 Sam. II. 8, ubi tamen differentiam aliquam inter illas et nostri loci φράσιν haud immerito observamus.

§ X.

Res ipsa postulat, ut, cum superiores explicationes reiecerimus, causas etiam, quae nos ad id impulerunt, lectoribus declaremus. De priori interpretum genere, qui verbo קום significationem nativam *Kal* h. l., uti fere semper, concedunt, aliud quod dicam, non habeo, nisi explicationem nostram, quam dabimus illico, sensum efficere elegantiorem, statum quoque Iobi magis afficere, connexionem reddere concinnam et facilem, ac denique moribus illorum, id est, antiquissimorum, temporum inniti, uno verbo, toto huic Iobi vaticinio vitam quasi et robur addere. Quod ad posterius interpretum genus attinet, qui קום in significatione *Hiphil* accipiunt, negare nolumus, illorum interpretationem non una de causa nobis displicere. Perpendat quis, seposito, uti par est, omni partium studio, verba Hebraica, et dicat, an non duriter tractanda, et contorquenda admodum sint, ut talem inde elicias sensum. Quod ne frustra dixisse arguamur, operae pretium erit annotare 1°.) consimiles permutationes coniugationum non quidem plane esse inusitatas,

 sed

ſed in iis effingendis caute tamen eſſe verſandum, et inprimis, quod Criticorum cordatiſſimi bene monuerunt, uſum omnino attendi debere. Quid enim? Si ubique pro lubitu has coniugationum diverſas ſignificationes ſecum invicem permiſcere licet, an non ubique incertus dimittitur lector? An non finis, propter quem diſtinctio inter coniugationes inſtituta eſt, plane perit? Exemplum afferunt pro ſententia ſua ſtabilienda: aequum proinde eſt, ut illud penſitemus. Legimus Amoſ. VII. 2, 5, מי יקום יעקב (*h*), *quis ſuſcitabit vel eriget Iacobum?* Itaque, exemplum habemus, ubi קום in coniugatione *Kal* poſitum, ſignificationem tamen *Hiphil* habet. Verum a.) quam raro ea vox hac ſignificatione occurrat, vel exinde clare ſatis colligitur, quod unicum hoc, quantum memini, eius rei exemplum in medium fuerit allatum. b.) Leviſſima hic contigit mutatio τοῦ י in ו, cum notum ſit, literas אהוי ſaepiſſime inter ſe permutari. c.) Quod ante omnia attendi meretur, ipſa totius orationis ſeries hunc ſenſum ſua ſponte legentibus offert, quoniam alius vix locum habet. Et certe, ſi regula communis, ad augendum affectum, aut varietatis, aut denique elegantiae cauſa infringenda eſt, fieri id ſic oportet, ut ab omnibus non obeſae naris hominibus intelligi illico poſſit, alioquin ſenſus non robur accipit atque vires, verum debilitatur. 2°.) illud negligendum minime eſt, verba iſtiusmodi *Hiphilica*, quae ac-

(*h*) Nolui hoc argumentum aliis plane adimere. Alioquin non deſunt, qui alio modo hunc locum vertant. Celeb. *Cocceius* in Lexico: *Quis (vel qualis aut quomodo) ſtabit Iacobo?* in voce קום col. 742. *Tremellius*, interpres ſolidiſſimus: *Quis ſtabit (ſuperſtes erit) Iacobo?* In eamdem ſententiam abeunt *Kimchius*, *Calvinus*, *Mercerus*, *Druſius*, *Liveleus*, aliique.

accurate et ex analogia fenfus refpondent coniugationi *Kal*, aut nomen aut faltem fuffixum fibi depofcere aliquod, per quod fignificatio eorum determinetur. In exemplo, quod nobis obiicitur, clare id videmus expreffum. Non ibi fimpliciter ponitur קוּם, utpote quod in fignificatione *Hiphil*, per fe, fine fubiecto, cui tribuitur, fenfum diftinctum non conficit, fed additur יָקִים, *Quis fufcitabit Iacobum?* Sic itidem in aliis exemplis, quae iam fupra pro eadem fententia habuimus prolata, Pf. CXIII. 7, מְקִימִי מֵעָפָר *qui me erigit ex pulvere*, et 1 Sam. II, 8, מֵקִים מֵעָפָר דָּל *qui erigit ex pulvere egenum.* Sine illo fubiecto, quod exprimitur, fententia hiulca effet, et nonnifi divinanda. Eodem modo fe res habet in controverfis Iobi verbis. Nam fi קוּם fignificatione *Hiphil* accipias, ita proprie vertendus eft locus: *Et conftituet fupra pulverem.* Nemo non videt fententiam effe mancam, et ex coniectura fupplendam, cum totus locus, et ipfum hoc verbum per fe iam obfcurum fit. His de caufis mirum nemini videbitur, fi קוּם ea coniugatione, qua expreffum eft, et eius coniugationis quoque fignificatione, hic fumendam effe, contendamus.

§ XI.

Stare igitur, in quo fitu corporis Iobus fibi repraefentat Redemtorem fuum, opponitur *cafui* et *ruinae*, Ierem. VIII. 4, הֲיִפְּלוּ וְלֹא יָקוּמוּ *An cadent, et non amplius furgent.* Elegans hic eft oppofitio. Sibi mortuo adiungit Redemtorem viventem, fibi in pulverem mortis coniecto, et πεπτωκότι, comitem adfcifcit ftantem, qui igitur, quod fibi deeffe intelligit, fupplere poffit. Verum tota vis huius locutio-

nis ex prioribus petenda est. Nam cum עפר ipsum Iobi corpus hic intelligendum esse dixerimus, indicandum est, quid inde sibi promittat auxilii et solatii, quod Redemtorem supra corpus suum in pulverem redactum stare persuasus sit. Pedibus ceteroquin conculcare solent corpora aliorum, qui eis sive vivis, seu mortuis insultare cupiunt. Hinc me tacente planum est, singulare aliquid animo suo concepisse, et verbis his exprimere voluisse Iobum. Apud Graecos, et eorum quidem antiquissimum *Homerum*, qui aetatem Iobi, adeoque mores illius temporis, inter omnes scriptores profanos, proxime attingit, similes reperio locutiones satis frequentes, ἐπιβαίνειν, περιβαίνειν et ἀμφιβαίνειν τῶν νεκρῶν, quae omnes etsi vix aliter, quam *mortuos protegere*, Latine verti possint, in nativo tamen suo sermone vim habent singularem, et ad mentem non minus, quam ad verba Iobi accedere videntur. Vide imprimis locum *Eustathii* § 14 adductum. Quae res cum vix ac ne vix quidem aliorum industria fuerit illustrata, et tamen ad indagandum Iobi sensum conferat plurimum, distinctius paulo a me explicabitur. Non inficias eo, ἀμφιβαίνειν et περιβαίνειν in genere de defensione quacumque usurpari solita fuisse. Celeberrimus est, et a veterum permultis saepe, etiam in alia causa, citatus hic versus *Homeri* Iliad. A. non procul ab init. [27],

Κλῦθί μευ ἀργυρότοξ', ὃς Χρύσην ἀμφιβέβηκας.

Audi me argenteo arcu insignis (Apollo), *qui Chrysen protegis.*

Eodem modo *Aeschylus* in VII contra Thebas vs. 180, 181,

Ἰὼ φίλοι δαίμονες
Λυτήριοι, ἀμφιβάντες πόλιν.

Heu

Heu dilecti dii
Liberatores, civitatem propugnantes.

ubi Scholiastes vetus ἀμφιβαίνειν interpretatur per *circumire*, quod est custodum, quamquam mox, veluti se corrigens, ad illum *Homeri* locum paulo ante productum, et quidem recte, respici auguretur. Alia nunc praetermitto. Si quis autem *Homerum* eiusque doctissimos interpretes cum attentione consulat, dubium vix ei erit, quin initio illa locutio propria quasi fuerit curae, quam gesserunt mortuorum, et horum protectioni. Id satis ex *Homero* observari potest. Et sic ad eumdem *Moschopulus* in Iliad. A. 37. Optime id ab *Hesychio* observatum fuit. Sic enim is scribit: Ἀμφίβασις, ὑπὲρ νεκροῦ μάχη· περιβάντες γὰρ τὸν νεκρὸν, ἐμάχοντο περὶ τοῦ σώματος, ἵνα μὴ σκυλευθῇ· ἀπὸ δὲ τῶν ἀλόγων ζώων ἡ μεταφορά, Ἀμφίβασις *dicitur pugna pro mortuo. Certabant enim de cadavere, illud circumstantes, ne spoliaretur. Metaphora autem a brutis tracta est* (*). Duo hic occurrunt notatu digna, unum, quod ait ἀμφίβασιν proprie dici pugnam pro mortuorum corporibus, quam breviter describit, et de qua nos mox plura, alterum, quod id loquendi genus ab animalibus tractum esse addat, quod postremum non plane intactum praeteribimus.

§ XII.

Ab animalibus translatam fuisse hanc dictionem ἀμφιβαίνειν νεκρῶν, animadvertit *Hesychius*. Nec hoc *Eustathium* latuit, doctissimum *Homeri* interpretem, qui in Commentariis suis p. 588, eadem fere tradit, λέ-

(*) Conf. *Apollonii* Lex. Hom. p. 106, 107, 547. ed. Tollii.

λέξιν nempe desumtam esse a quadrupedibus, ἅπερ ἀμφιβαίνουσιν, ἤγουν ἀμφὶ τὰ σκυμνία βαίνουσιν ὑπερμαχοῦντα ἐκείνων, quae ἀμφιβαίνουσιν, id est, *catulos suos circumsistunt et pro iis pugnant.* Vide eumdem ad Iliad. A. 37. Duplex autem celebratur apud veteres in brutis ἀμφίβασις, ἀμφίβασις nempe propriorum catulorum, ad quam respicit *Eustathius*, et ἀμφίβασις quoque hominum, et hominum quidem, quod non negligendum, demortuorum. Prioris ἀμφιβάσεως illustre exemplum habemus apud *Homerum*, ex quo, si quid recte iudico, illa Grammaticorum observatio defluxit. Nam ubi certamen Graecorum et Troianorum super mortuum Patrocli corpus, fertili calamo depingit, hanc comparationem instituit Iliad. P. vs. 132 ac seqq.,

Αἴας δ' ἀμφὶ Μενοιτιάδῃ σάκος εὐρὺ καλύψας
Ἑστήκει ὥς τίς τε λέων περὶ οἷσι τέκεσσιν,
Ὧι ῥά τε νήπι' ἄγοντι συναντήσονται ἐν ὕλῃ
Ἄνδρες ἐπακτῆρες, ὁ δέ τε σθένεϊ βλεμεαίνει,
Πᾶν δέ τ' ἐπισκύνιον κάτω ἕλκεται ὄσσε καλύπτων·
Ὣς Αἴας περὶ Πατρόκλῳ ἥρωϊ βεβήκει.

Aiax vero Menoetiadae (Patroclo) *scutum latum obtendens*
Adstitit tanquam aliquis leo circumeundo defensans suos natos,
Cui catulos ducenti occurrerint in sylva
Viri venatores, hic autem prae robore truces oculos volvit,
Totumque supercilium deorsum trahit, oculos tegens:
Sic Aiax Patroclum heroëm circumiens protegebat.

Verum mortuorum non solum suorum catulorum, sed et hominum gessisse curam animalia, et ab iis omnem iniuriam avertisse, narrant simul et mirantur rerum naturalium scriptores. De Calvo Romano commemorat

rat *Aelianus* Hist. Animal. Lib. VII cap. X, eum bello civili implicitum in acie cecidisse, hostes vero non prius caput amputare illi, aut alio modo illudere potuisse, quam canem, *παρεςῶτά οἱ καὶ ὑπερμαχοῦντα τοῦ κειμένου*, *prope ipsum constitutum, et prostratum cadaver pro viribus protegentem*, occidissent. Eodem capite refert, Pyrrhum Epirotam, cum iter aliquando faceret, incidisse in canem *παρεςῶτα νεκρῷ πεφονευμένῳ καὶ φρουροῦντα τὸν δεσπότην*, *cadaveri domini sui interemti adstantem idque custodientem*, ne, postquam occisus iam esset, caedi quoque violatio corporis adderetur, quale quid etiam refertur 1 Reg. XIII. 24, 28. Haud vero dissimile est, hanc ob causam in monumentis veterum canem aut simile quod animal bellicosum positum fuisse, in signum veluti protectionis, qua et post mortem suos frui cupiebant. De Diogene Cynico memorat *Diogenes Laërtius* Lib. VI, in vita eius sub finem, *ἐπέςησάν τε ἐπ᾽ αὐτῷ κίονα, καὶ ἐπ᾽ αὐτῷ λίθου Παρίου κύνα*, *erexerunt super illius tumulum columnam, et super columnam canem ex lapide* (marmore) *Pario*. Epigramma huic columnae additum erat, quod, cum in Graecia versaretur, vidit *Sponius*, uti testatur in Itinerario p. 94 edit. German. Exstat quoque in Anthologia, ubi legi potest Lib. III p. 419 [tom. III p 292]. Est et aliud Epigramma *Antipatri* in Anthologia Graecorum manu exarata, quod magis scopo nostro inservit, quod vocem *ἀμφιβαίνειν* retinet, quodque nescio, an editum (*) hactenus fuerit:

α. Εἰπὲ

(*) Epigramma hoc, cum quadam lectionis varietate ac sua interpretatione Latina, edidit *Leichius* in Epigrammatibus Sepulchralibus (Lipsiae 1745) p. 12, unde retulit *Reiskius* in Anthologia *Constantini Cephalae* Num. 618, et *Brunckius* in Analect. vol. II p. 31 inter Epigrammata *Antipatri* Sidonii Num. XCI; quod me docuit Cl. *Wyttenbachius*.

α. Εἰπὲ λέον, φθιμένοιο τί πρὸς τάφον ἀμφιβέβηκας
Βούφαγε, τίς τᾶς σᾶς ἄξιος ἦν ἀρετᾶς;
β. Υἱὸς Θευδώροιο τελευτιᾷ, ὅς μέγα πάντων
Φέρτερος ἦν, θηρῶν ὅσσον ἐγὼ κέκριμαι.
Οὐχὶ μάταν ἕςακα· φέρω δ' ἔτι σύμβολον ἀλκᾶς
Ἀνέρος· ἦν γὰρ δὴ δυσμενέεσσι λέων.

A. Dic Leo, quid tumulum mortui circumstas?
Bovium devorator, quis dignus erat fortitudine tua?
B. Filius Theodori hic post obitum recumbit, qui inter homines
Tantum excellebat fortitudine, quantum ego animalia superare iudicor.
Non frustra hic constitutus sum. Symbola etiamnum praefero
Virtutis illius viri. Nam et is inimicis leonem se praestabat.

Haec de ἀμφιβάσει animalium dicta sufficiant. Redeamus ad illam περίβασιν et ἀμφίβασιν, quam esse pugnam super mortuum corpus, ex *Hesychii* verbis supra indicatum iam fuit.

§ XIII.

Prolixius est hoc argumentum, quam ut brevi dissertatione pertractari queat; aperienda enim eius origo, pandendae causae, describendus quoque modus esset. Verum nihilominus, quoniam eo Iobum respicere puto, et sic eo more tota vis effati huius nititur, quae dixi, in breve sunt contrahenda. *Origo* eius mo-

moris non uni alicui genti propria fuit, sed ex communi potius omnium populorum consensu derivata. Nulla enim gens tam barbara fuit, tam immanis, quae non mortuorum suorum eximiam curam gerendam esse putaret. In piis, qui veram Religionem, et cum Religione spem futurae vitae, traditam a Deo, mente imbiberunt, hoc mirandum non est. Mirari vero subit, cur caeci gentiles, qui de resurrectione corporum non modo nihil habebant cognitum, sed qui praeterea (*i*) eam ne potentia quidem Divina effici posse credebant, in curandis et cum honore tractandis defunctorum corporibus adeo operosi fuerint. Quis nescit, Graecos et Romanos honestam et, si fieri id posset, magnificam sepulturam aliis rebus omnibus praeposuisse? Barbarorum hac in parte περιεργείαν miratur *Tullius* Tusculan. Lib. 1 cap. 45: *Condiunt Aegyptii mortuos, et eos domi servant: Persae etiam cera circumlitos condunt.* Verbo, tam late patet haec mortuorum cura, ut ea lex habenda sit, non apud aliquos scripta, sed nata apud omnes, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sint, quam ipsa naturae vox, et per hanc id quoque ipsis vel invitis, vel imprudentibus dictitarit, non esse cessatura etiam post mortem et post resolutionem in cinerem, condita corpora, quod quidem, licet verbis pernegatum, rerum testimonio confitebantur. *Causam* vero instituti huius aliam adferre non poterant, quam honesta sepultura nihil esse (*k*) religiosius, nihil (*l*) honorifi-

(*i*) Vide *Pearsonum* in Symbolum p. 272, et locum *Aeschyli* ex Eumenidibus productum. In qua Tragoedia ipsa rerum connexio inspicienda erit a vs. 643 et seqq.

(*k*) Nota sunt haec et pervulgata. Vide tamen inprimis *Servium* in VI Aen. 176, ubi ait: *Eos, qui de pietatis generibus scripserunt, primum locum in sepultura esse, voluisse*, etc.

(*l*) Hinc locutiones illae frequentes τιμᾷν τάφῳ, *sepulchro*

ficentios, quemadmodum e contrario ultimum reputabatur dedecus, relinqui insepultum, canibus et feris expositum iacere, quod toties *Homerus*, Tragici, et Poëtae omnes inculcant, adeo quidem, ut Atreus Ennianus apud *Ciceronem* Lib. 1 Tuscul. cap. 44, fratri suo mala omnia imprecatus, vitam miserrimam, et mortem longe crudelissimam, hanc quasi malis omnibus coronidem imponeret:

Neque sepulchrum, quo recipiatur, habeat, portum corporis:
Vbi, remissa humana vita, corpus requiescat a malis.

§ XIV.

Haec de origine et caussis istius moris, quae locutionem Iobi non proxime illustrant. Aliam enim illi homines habebant ἀμφιβάσεως suae τῶν νεκρῶν caussam, aliam spectabat Iobus, cum eamdem rem sibi exoptaret, aut potius certo promitteret. Plura nobis subministrabit ipse ἀμφιβάσεως, de qua loquimur, modus, quem spirant Iobi verba. Itaque, licet ἀμφίβασις, de qua nunc sermo est, curam mortuorum pro fundamento haberet, et ex illa dimanaverit, tamen non curam mortuorum omnem, sed eam subinnuit, quae mortuis sic praestabatur in bello, ut ipsorum corpora ab omni ulteriori iniuria hostium sarta tectaque manerent. Idcirco ἀμφίβασις exponitur μάχη ὑπὲρ νεκρῶν, *pugna pro mortuis*. Vide *Hesychii* verba § 11 allata. Idem auctor alibi: Περιβῆναι, πεπτωκότος ὑπερασπίσαι, ὑπερμαχῆσαι, Περιβαίνειν *pro-stra-*

chrò aliquem honorare. Vide *Homerum* Iliad. Π. 456, *Aeschylum* in VII c. Theb. vs. 1054. Qualia imprimis saepe in Inscriptionibus sepulchralibus apud *Gruterum* et *Reinesium* occurrunt.

ſtratum illi dicuntur, *qui eumdem protegunt et pro illo pugnant.* Sic vetus *Homeri* interpres paſſim loquitur. Tota res ita ſe habet. In acie fortiter pro patria pugnantem occumbere, uti hodie, ita nec tum inglorium putabatur. Illa potius ſententia fortium virorum animis inſederat, quam *Horatius* exprimit Carm. Lib. III Od. 2. 13,

Dulce et decorum eſt, pro patria mori.

At poſt mortem, hoſtium cedere poteſtati et victorum ludibrio patere, ignominiae erat ſummum faſtigium. Nihil ſeu victoriam ſuperantis, ſeu contumeliam victi et eius amicorum, adeo reddebat inſignem, quam ſi occiſus, nequicquam prohibentibus ſuis, a parte victrice raperetur, armis et inſignibus omnibus ſpoliaretur, et ad ultimum denique honeſta ſepultura privaretur. Inde atrox illa contentio de corpore Sarpedonis apud *Homerum* Iliad. Π, et inprimis de corpore Patrocli ab Hectore interfecti, quam toto libro P. Iliados idem Poëta deſcripſit. Qui ſic mortuorum corpora protegebant, *νεκρῶν περιβαίνειν* dicebantur. Tale exemplum habes etiam in Aphareo, Meſſeniorum rege. Vide *Pauſaniam* Meſſen. p. 120, 121 [283]. Adde *Herodotum* Lib. IX cap. 22, 23, 27. Egregie quoque res haec illuſtratur exemplo Epaminondae, corpus Pelopidae mortuum, ut credebat, circumſiſtentis et defendentis, apud *Plutarchum* in Pelopida p. 516 edit. Steph., qui locus eſt inſignis, ubi de Epaminonda, corpus Pelopidae, qui mortuus credebatur, defendente: *Ὑπὲρ τοῦ σώματος καὶ τῶν ὅπλων ἔστη προελθὼν, καὶ διεκινδύνευσεν πρὸς πολλοὺς μόνος, κ. τ. λ.* Quantum ad verba perquam ſimilis eſt verbis Iobi. Adde eiusdem vitam Lyſandri p. 822. Et hae erant quidem partes totius exercitus, operam dare, ut interemti, ex campo et proelio vindicati, cogna

gnatis et amicis suis redderentur; verum tamen praecipue id exigebatur ab amicis, qui, in hoc casu, mutuum sibi praestare auxilium, per sanctissimas amicitiae leges, tenebantur. Ea causa fuit, cur in vetustis historicorum monumentis, duos plerumque amicos et fidissimos comites, una in proelium euntes, cernamus, qui cum alias suppetias sibi ferebant, tum vero inprimis, si alteruter cecidisset, pro virili annitebantur, ut corpus sodalis sui, ex hostium potestate redemtum, honestae sepulturae mandarent. Tales fuerunt apud *Homerum* Achilles et Patroclus, Diomedes et Sthenelus, Aeneas et Pandarus, apud *Virgilium* Nisus et Euryalus, Aetolus et Arcas apud *Statium* Lib. x Theb. Ab his iure exspectare et promittere sibi poterant ἀμφίβασιν, eo usque, ut qui officio huic piissimo defuisset, nullo postea loco haberetur. Tacere itaque *Homerus* hoc dedecus non potuit in Idaeo, qui, interfecto fratre, fuga inhonesta saluti suae potius, quam honori et fratris et suo, fortiter resistendo, et corpus mortuum protegendo, consulere voluit, Iliad. E. 21,

Οὐδ' ἔτλη περιβῆναι ἀδελφειοῦ κταμένοιο·

Neque sustinuit protegere fratrem suum interemtum.

Vide et de Hectore et Sarpedone Iliad. Π. 538 seqq. Perquam eleganter sane illa mortuorum protectio Graecis vocatur ἀμφίβασις, περίβασις, et quod magis ad locutionem Iobi accedit ἐπίβασις. Priores duae voces ex dictis hucusque satis illustrantur. Nam qui mortuos defendere volunt, prope ipsorum cadavera consistant, oportet, donec in locum aliquem tutum transferantur, et id ipsum est ἀμφιβαίνειν et περιβαίνειν, cadavera circumire, et periculum, ubi imminet, propulsare. Sed nec ratione sua caret, quod eamdem

rem

rem vocarent ἐπιβαίνειν, quemadmodum *Homerus* de Menelao Patrocli corpus defendente Iliad. P. 574,

Βῆ δ' ἐπὶ Πατρόκλῳ καὶ ἀκόντισε δουρὶ φαεινῷ·

quasi dicas,

Et ſtetit ſuper Patroclum, et iaculatus eſt haſta fulgenti.

Vnde, quod oppido memorabile eſt, *Euſtathius* in Iliad. E. p. 516 ἐπίβασιν, aut περίβασιν ita circumſcribit: ἔςι δὲ περιβῆναι τὸ ἐπάνω τοῦ νεκροῦ ςάντα, ὑπερμαχῆσαι, *eſt autem* περιβῆναι, *cum quis ſuper mortuum ſtans, corpus eius protegit.* Quae quantam habeant ſimilitudinem cum verbis Iobi, non poteſt non illico patefcere. Ita et ſcriptores Iudaici loquuntur, Iudaeos impios in inferno poſt menſes duodecim igne plane abſumi, tum vero iuſtos ſtare ſuper pulverem ipſorum, הצדיקים ועומדין על אפרן של פשעים. Ita Ialkut *Schimoni* fol. 88. col. 3. Adde eumd. in Zach. fol. 86. col. 4, *Eiſenmengeri* Iudaism. reteƈt. Tom. II cap VI, p. 355. Etſi autem pedibus proprie in cadavere mortui non conſiſtebant proteƈtores eius, reƈtiſſime tamen dici poterant, ſuper mortuum ſtare, quoniam prope eum conſtituti, clypeo ſuo quoque illum, adeoque aliqua ſaltem corporis ſui parte, obtegerent. Explicat ergo hunc ritum *Homerus*, quando Iliad. Θ. 331. canit,

Ἀλλὰ θέων περίβη καί οἱ σάκος ἀμφεκάλυψε·

Sed accurrens protexit, et ei ſcutum praetendit.

Neque raro accidebat, ut, qui mortuum protegentes, ipſi quoque in hac ſua ſtatione occiderentur,

ſuper corpus aliquamdiu protectum caderent. *Homerus* Iliad. Π. 661.

——— ——— πολέες γὰρ ἐπ' ἀυτῷ
κάππεσον. ——— ———

Multi enim ſuper ipſum ceciderunt.

Virgil. Lib. IX. Aen. 444, 445.

Tum ſuper exanimem ſeſe proiecit amicum
Confoſſus, placidaque ibi demum morte quievit.

Ex his iam liquere arbitror, *quid ſit* קוּם עַל עָפָר *ſtare ſuper pulverem*, vel *corpus mortuum in pulverem redactum.*

§ XV.

Contra haec vero id primo loco obiici poſſe videtur, quod ritus ille τῆς ἀμφιβάσεως, de quo hactenus verba feci, ex Graecis ſcriptoribus tractus et explicatus fuerit, cum ille Iobo potuerit eſſe plane ignotus. Huic iam obiectioni, licet ſpeciem prae ſe ferat aliquam, non difficulter ſatisfaciemus. Nam 1°.) cum diverſa tempora gignant diverſos mores, diverſi mores vero diverſos animi ſenſa exprimendi modos procudant, non obſcurum eſt, quasdam apud *Homerum* phraſes, cum illis, quae Sacris ſcriptoribus ſunt familiares, haud levem habere (*m*) convenientiam, quoniam, uti tem-

(*m*) Alia exempla occurrunt, quae hoc illuſtrant. Sic *pangere foedus* vetuſtiſſimi ſcriptores dicunt *ſecare foedus*, Hebraei כרת ברית, Graeci ὅρκια τάμνειν, vel τέμνειν. Phra-

tempore, ita vivendi, agendi, adeoque cogitandi modo, semet attingunt proxime. Et possumus observare, *Homerum* ritum hunc non solis Graecis adscribere, verum et Troianis, et tot diversis gentibus, ex quibus exercitum eorum constitisse, ipse testatur. Nec est, quod quis dicat, apud Hebraeos vix ac ne vix quidem simile prostare exemplum, apud Graecos vero frequenter occurrere. Nisi enim *Homerus* bella cruenta literis mandasset tam accurate, ubi saepe res postulabat, ut moris tam notabilis fieret mentio, forsitan omnis eius memoria intercidisset. Quae enim rarissima exstant huius phraseos apud sequiores scriptores exempla, unice ex *Homero*, ut observant vetusti interpretes, explicantur. Et profecto, etiamsi *Homerus* non fuisset, res ipsa tamen olim fuit. 2°.) Dictio haec ad naturam ipsius rei adeo est accommodata, eamque exprimit, ut mirum non sit, si in pluribus linguis occurat. Idem volunt Hebraei, cum protectorem vocant מגן, quam vocem, explicationis causa, *οι* LXX plerumque reddunt, non *ἀσπίδα*, clypeum, verum *ὑπερασπιςὴν*, hominem, qui clypeo alium tegit, et super illum clypeum suum extendit. Vide Ps. XVIII. 2, LXXXIV. 9. Scutum vero alicui obtendere et *ἀμφιβαίνειν τινὸς*, synonyma esse, § superiori annotavimus. 3°.) Et ipsa quoque Sacra Scriptura non obscure testatur, morem istiusmodi Iudaeis fuisse non minus, quam aliis gentibus, usitatum.

Phrases hae explicandae sunt ex ritu, quo veteres in pangendo foedere utebantur, et quem multi exposuerunt. Voces ipsae et phrases occurrunt in Scriptura Sacra et in *Homero*. Nec scio nunc et memini, utrum eadem locutio apud Scriptores alios occurrat. *Homeri* in multis non levem cum dictionibus Scripturae Sacrae convenientiam plures iam animadverterunt et exposuerunt. Vide *Basnage* Histoire des Juifs Liv. III chap. XX § 4.

tum. Legimus itaque, Saule Israëlitarum rege interemto, Iabesitas non ante quievisse, quam corpora Saulis et filiorum eius, ignominiae a Philistaeis exposita, in libertatem vindicassent, et honestae sepulturae mandassent, Lib. 1 Sam. XXXI. 11, 12. Quid hoc aliud est, quam ἀμφίβασις? Vt taceam Ritzpae exemplum 2 Sam. XXI. 10., et alia quae afferri possent. Nihil vero clarius hanc ipsam ἀμφίβασιν ex Iudaeorum traditionibus declarat, quam quod Iudas Apostolus vs. 9. de certamine Michaëlis et Satanae super corpus Mosis refert, de quo iamiam plura. Obiicere praeterea quis posset, differentiam esse inter περιβαίνειν νεκροῦ, et *stare super pulverem*, νεκροὶ enim in priori phrasi intelliguntur corpora recens mortua, et sepulturae adhuc mandanda, cum *pulvis* in phrasi posteriori, non corpus humandum, sed corruptum iam et in pulverem redactum, subinnuere videatur. At quis nescit, locutiones ex publico et domestico usu depromtas, ad res spirituales translatas fuisse oppido frequenter a Sacris scriptoribus? Exemplo sit elegantissima illa πανοπλίας Christianae descriptio, quam habemus in epist. ad Eph. cap. VI, cui exponendae viri eruditissimi utilem adhibuerunt operam. Loquens igitur Iobus de mortuo suo corpore, et spem ostendens, qua erat fretus, fore, ut illud ab omnibus hostium suorum aggressibus, omnipotenti Dei cura, tutum conservaretur, phrasi usus fuit ad rem hanc perquam accommodata, nisi quod protectionem sui corporis ulterius extenderet, quam usus communis sensu et ex illo nata phrasis postulabat. Communiter ἀμφίβασις νεκροῦ opponebatur inimicis, qui corpus modo mortuum ignominia afficere, et in primis tumulo, portu quietis, arcere vellent. At Iobus ἀμφίβασιν, quam pollicetur sibi a Goële, non opponit hostibus corporeis, quos potius post exantlatas tot aerumnas contemtui habet, verum hostibus spiritualibus, qui exuvias corporis sui etiam in sepulchro laedere possent.

ſent. Inter illos hoſtes eminebat ipſa mors, quam ſibi appropinquantem cernebat, cap. XVII. Huius tamen victoriam, quam de corporibus ſuis reportabit, brevem et aliquando convertendam eſſe confidunt homines pii ac fideles, et ex certamine, quod pro ſe ſuſcipit potentiſſimus Servator, ſciunt certiſſime. Conf. 1 Cor. XV. 25, 26, 55. Hoſtibus illis annumeranda venit corruptio, quae pulcherrimum Dei opus non modo exanimat, verum et diſpergit, ut de eius reſtitutione deſperandum eſſet, niſi etiam ille pulvis diſperſus iaceret ſub ἀμφιβάσει et cuſtodia Omnipotentis Dei, qui, ut ſe quoque conſolatur David, *oſſa omnia cuſtodit, ne vel* (n) *unum deperdatur*, Pſ. XXXIV. 21. Quam emphatice Iobus reſpectu huius corruptionis, quam memoria ſua repetit cap. XIII. 28, XVII. 3, 14, de Goële ſuo dixerit, *ſtabit ſuper pulverem*, non opus eſt, ut perſequar pluribus. Tandem metuendus mortuis eſt Diabolus, fidelium accuſator, qualis commemoratur in hoc libro Iobi cap. I. 6, 9, II. 3, 4, qui iuſtos nocteque dieque criminum reos peragere tentat, Apoc. XII. 10, qui imperium in eos iam mortuos ſibi arrogat, unde Iudae vſ. 9 legimus, Michaëlem Archangelum contendiſſe cum Diabolo *περὶ τοῦ σώματος Μωσέως, de corpore Moſis*, ubi habemus corpus mortuum hominis pii, contentionem ſuper eo corpore inimici ſpiritualis, et Goëlem corpus hoc vindicantem; nam per Michaëlem doctiſſimi Theologi ipſum Servatorem intelligunt. En igitur exemplum prorſus ſimile illi, quam explicamus, rei, et qui-

(n) Iudaei ſic interpretantur, unum remanere in ſpina dorſi os aliquod duriſſimum, לוז appellatum, quod nunquam putreſcat, ex quo oſſiculo integrum corpus aliquando reſtaurandum ſit; de qua illorum opinione videri poteſt Clariſſ. *Daſſovius*, de Reſurrect. Mort. cap. III § 3, 4.

quidem ex antiquissimis Iudeorum traditionibus derivatum. De auctore traditionis huius, deque libro, qui eam contineat, post commentatores in Iudae epistolam, dicere nihil attinet. Haud invitus vero in *Hugonis Grotii* concedo sententiam, qui librum Constantinopoli, Venetiis, post a *Gaulminio*, et nuper a doctissimo *I. A. Fabricio*, editum sub titulo דברי הימים של משה, eum non esse iudicat, ad quem respexerit illo loco Iudas. Nec est negligendum, quod idem vir illustris observat, in *Origenis* Homil. XXXV *in Lucam* [tom. III p. 973], *commemorari quoque certamen inter Angelos bonos et malos de salute Abrahae.* Hoc enim et rem nostram et traditionem Iudaeorum illustrat. Cum hos cogitabat Iobus inimicos, et cogitabat certissime, quod satis superque liber eius testatur, solatio ipsi erat ingenti, quod nosset, *Goëlem sibi adstare, et corpus suum protegere.*

§ XVI.

Superest, ut dicamus, quamobrem Iobus Goëlem dicat staturum esse super pulverem, *ultimum.* Quam rem, quoniam parum habet difficultatis, paucis verbis expediemus. Illos praetereo, qui ad ipsum Iobum vocem אחרון *ultimus* referendam esse volunt, quasi Iobus dicat, eum, qui iam sit ultimus et vilissimus omnium hominum, aliquando super pulverem constitutum iri. Paucos enim assertores haec sententia nacta est. Tantum non omnes de Goële intelligunt, quod res ipsa suadere videtur. An tamen eo sensu hic Goël ille dicatur ultimus, quo nuncupatur apud Es. XLIX. 6, et Apoc. I. 18, *primus* et *ultimus*, recte a viris eruditissimis in dubium vocatur, cum vis illius dictionis, in coniunctione utriusque epitheti *primi* et *ultimi*, consistat. Melius rem se tetigisse exi-

existimant, qui אחרון non ad personam, sed ad tempus referunt, quasi adverbialem hic significationem illa vox possideret, *stabit ultimo vel postremo super pulverem*, idque de die ultimo, die nimirum iudicii, interpretantur, utpote quem Petrus 1 Ep. 1. 5, nomine *temporis ultimi* insigniat, quemque ipse Servator *ultimum diem* appellet, Ioh. VI. 29. Omissis aliis ambagibus, vocem אחרון cum illa mox sequenti יקום coniungendam esse puto, ita ut *ultimus* non referatur ad Redemtorem, sed ad τὴν ςάσιν. *Stare* est hostibus resistere, et pro aliquo pugnare. *Stare ultimum* victoriae indicium est, cum quis pugnando hostes omnes devicit, eosque cedere solo coëgit, verbo, cum quis in campo pulsis hostibus ultimus remanet. Egregie hoc exprimitur ab Apostolo Eph. VI. 13: *Idcirco assumite universam armaturam Dei, ut possitis resistere*, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιςῆναι, (quod est *stare* simpliciter) *tempore adverso, et profligatis omnibus, stare* (quod est *ultimum stare*). Eleganter haec expositio et priora illustrat, et vicissim ab ipsis lucem accipit. De corpore suo erat sollicitus Iobus, hostes eius iam demortui mente sua perlustrat, hostibus vero suis videt simul oppositum ἀμφιβαίνοντα, protectorem corporis, eumque in hoc munere felici successu gaudentem, non modo hostibus non occumbentem, sed viventem, aeternumque victorem, et in campo certaminis, pulsis et fugatis illis, ultimum remanentem. Potest igitur haec phrasis intelligi ratione temporis, ut sibi promittat Iobus Redemtoris sui praesentiam et validissimam protectionem, quoad sunt hostes, qui sibi periculum aliquod portendant, ut quantumvis hostis unus alteri succedat, eos omnes tamen exspectaturus et fortiter excepturus sit Goël suus. Spectant huc verba Pauli 1 Cor. XV. 24, 25: *Oportet* ipsum (Christum) *imperio potiri, donec inimicos omnes sibi subiecerit, ultimus*

mus vero hostis, qui debellatur, mors est. Eadem autem phrasis de victoria, ab omnibus hostibus reportata, intelligenda est. Non modo sperat Iobus, Redemtorem suum hostes omnes operturum, verum et de iis ad ultimum usque devictis triumphaturum esse. Qui campum obtinet, et in eo ultimus consistit, fugatis aut recedentibus adversariis, illi victoriam adiudicare omnes solent. Vide ea de re historiam memorabilem apud *Plutarchum* in Parallelis Graecorum et Romanorum p. 291 edit. Froben, et *Stobaeum* Sermon. VII de Fortitudine p. 92. Sed haec multo sunt notiora, quam ut ulla explicatione porro indigeant.

§ XVII.

Et hunc quidem sensum, quem hactenus interpretati sumus, posse verbis Iobi tribui, nemo, ut puto, erit, qui diffiteri velit. Spes vero me tenet, fore quosdam, qui, rite perpensa conditione miseranda Iobi, examinatis omnibus iis, quae verbis expositis praebuere occasionem, et denique consultis illorum temporum moribus, prorsus mecum sint illud agnituri, eum sensum ex verbis Iobi sua sponte fluere. Quod, ubi admissum semel est, concedi pariter oportet, totius huius vaticinii summam continere spem futurae resurrectionis certissimam (*).

(*) Interpretationem hanc minus probari *Hufnagelio*, *Dathio*, *Doederleinio*, *Eichhornio*, *Moro*, *H. A. Schultensio*, in annot ad versionem Iobi Batavam p. 72—80, quis prudens aegre ferat? Nollem vero, expositio verborum Iobi, de spe vitae melioris post mortem felicitatisque sempiternae, dicta esset a quopiam intoleranda et plane indigna interpretibus eruditioribus, in quibus tamen suum semper locum facile tuebuntur *Pearsonus*, *Witsius*, *A. Schultensius*, *I. D. Michaëlis*, viri itidem pereximii et omni doctrinarum genere perpoliti.

EXER-

EXERCITATIO

DE

GENVINA ET PROPRIA SIGNIFICATIONE ΤΗ͂Σ ΔΙΑΘΗ΄ΚΗΣ IN SCRIPTIS NOVI TESTAMENTI.

§ I.

Operae pretium est, in veram significationem vocis Διαθήκη inquirere.

Cum scriptoribus Novi Testamenti Sacris placuerit, voluntatem illam Dei, gratiae et amoris plenissimam, qua credentibus, in Christo Filio suo, vitam aeternam in communione sui possidendam decrevit, nobis sub notione inprimis Διαθήκης depingere ac repraesentare, facere illi operae pretium mihi videntur, qui in genuinam atque propriam huius notionis significationem paulo curatius inquirunt. Neque enim citra graves causas factum esse, quivis haud invitus fatebitur, ut scriptores Sacri hanc Διαθήκης notionem aliis praetulerint, eaque frequentissime usi fuerint: neque etiam causas illas perspicuas esse cuiquam posse, facile intelligitur, nisi qui veram vocis huius, Apostolis adeo familiaris, significationem, ex usu linguae Graecae, ex stylo scriptorum Novi Testamenti, et ex mente ac scopo virorum Θεοπνεύςων, sollicite expiscatus fuerit.

§ II.

Διαθήκη in communi Graecorum usu Testamentum significat tantum.

Equidem, si ex solo linguae Graecae usu communi ferendum esset iudicium, res haec omnis facillimo negotio componi posset. Etsi enim verbi Διατίθεσθαι, a quo formatur Διαθήκη, paulo latius pateat significatio, et, ut verbis utar *Hugonis Grotii*, Annotatione in principium Matthaei, *dispositionem* quamcunque, sive fiat *lege*, sive *sponsione*, sive *Testamento*, *comprehendat*, Διαθήκης tamen significatio, ex constanti Graecorum usu, paulo angustior est et adstrictior. Significat enim Graecis Διαθήκη eam speciatim dispositionem, quae fit Testamento, qua testator heredibus certis sua bona legat, post mortem suam possidenda. Sic igitur optimae ac vetustae Glossae Latino-Graecae exponunt, *Testamentum*, Διαθήκη, in Glossariis *Vulcanii* col. 212 et 345, et Glossae Graeco-Latinae, Διαθήκη, *Testamentum*, *Testatio*; Διαθήκη ἄγραφος, *Nuncupatio* (id est, Testamentum (*a*) non scriptum), Διαθηκόγραφος, *Testamentarius*, ibid. col. 426. In iisdem porro Glossis col. 624, et alibi, *Pactio*, *Sponsio*, *Pactum*, *Foedus* redditur non Διαθήκη, sed Συνθήκη. Eodem modo *Theophilus* in sua Institutionum Iustiniani interpretatione Graeca, *Testamentum* semper reddit Διαθήκην. Qua de re, ne in producendis locis singulis

(*a*) Qualia erant antiquissima Romanorum Testamenta, cum primis Militaria, de quibus in Institutionibus. Exemplum occurrit apud *Plutarchum* in vita Coriolani p. 395 edit. Steph.: Ἦν δὲ τότε τοῖς Ῥωμαίοις ἔθος εἰς τάξιν καθισαμένοις, καὶ μέλλουσι τοὺς θυρεοὺς ἀναλαμβάνειν, καὶ περιζώννυσθαι τὴν τήβεννον, ἅμα καὶ Διαθήκας ἀγράφους γίνεσθαι, τριῶν ἢ τεττάρων ἐπακουόντων ὀνομάζοντας τὸν κληρονόμον. Adde *Theophili* versionem Institutionum Lib. II Tit. XI.

lis prolixior sim, videri possunt titulus: *Qui Testamento dari possint tutores, vel non*, itemque titulus *de Testamentis ordinandis*, porro *de militari Testamento*, et sequentibus. Ex quibus unicum hunc locum, qui Διαθήκης definitionem subministrat, adscribam ex titulo *de Testamentis ordinandis*, ubi Graeca ex editione Tornaesii ita concepta leguntur: Ἡ δὲ Διαθήκη παρὰ Ῥωμαίοις λέγεται *Testamentum*, ἐντεῦθεν δεξαμένη τὴν ἐτυμολογίαν, quod testatio mentis sit, ἐπειδὴ μαρτυρία διανοίας ἐςί· καὶ γὰρ μαρτυρίαν ἔχει τῆς τοῦ τελευτήσαντος διανοίας. Textus originalis ita habet: *Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis est.* Ideoque *Guil. Budaeus*, in Commentariis linguae Graecae, non, ut quidam memoriae prodiderunt, Διαθήκην utrumque et *Foedus* et *Testamentum* significare scribit, sed voci huic *Testamenti* significationem tantum tribuit: Διαθήκη, inquit, *et pluraliter* Διαθῆκαι *pro Testamento ponitur, et pro hereditate, quae ex Testamento obvenit*, p. 506, 507 edit. Rob. Steph. Neque aliud, nisi hoc, probant loca, ab eodem, in sequentibus, ex *Isocrate* et *Isaeo*, Oratoribus Graecis, in medium allata, quae apud ipsum auctorem legi et expendi possunt. Vestigia *Budaei* legit *H. Stephanus* in Thesauro, eiusque Epitomator, *Iohannes Scapula*, ut qui Διαθήκην accipi etiam pro Foedere et quovis pacto largiuntur quidem, sed hanc significationem nonnisi ex versione τῶν LXX et ex scriptis Novi Testamenti eruere laborant.

§ III.

Exceptionibus quorumdam, inprimis Hugonis Grotii, satisfit.

At enim obstat auctoritas viri magni *Hugonis Grotii*, cuius iudicium, quod causae meae inimicum depre-

prehendo, non parum quidem mihi metuendum, sed non silentio tamen involvendum esse, duco. Si illum audimus, significatio τῆς Διαθήκης non minus late patet, quam τοῦ Διατίθεσθαι. Nam cum in Annotationibus super initium Matthaei de usu vocis Διατίθεσθαι quaedam disseruisset, de quibus nulla nos inter dissensio est, ista subiungit: *Cui consequens est nomen* Διαθήκη, *aeque late patens; nam et* Testamentum *frequentissime designat, et pro* sponsione *ponitur apud* Aristophanem, *et pro* legibus *usurpatum est ab Orphicis et Pythagoristis. Nam hi praescriptas suo gregi vivendi normas* Διαθήκας *vocabant;* in cuius iudicii rationes, antequam progredimur, paulo attentius inquirendum nobis est. Ait vir summus, Διαθήκην Graecis *dispositionem* quamcunque significare, etiam quae fit *sponsione* (in pactis nempe et foederibus) et *lege*, ut nimirum in hunc sensum loca Novi Testamenti pleraque, in quibus Διαθήκης vox occurrit, exponi possint. Provocat hanc in rem ad *Aristophanem*, qui Διαθήκην posuerit pro *sponsione*, vel pactione. Locus ille *Aristophanis*, quem *Grotius* designat, si mentem eius percipio, extat in Avibus p. 561, 562 edit. Genev., hunc in modum conceptus [vs. 439 sq.].

— — μὰ τὸν Ἀπόλλω 'γὼ μὲν οὔ·
Ἢν μὴ διάθωνταί γ' οἵδε διαθήκην ἐμοί,
Ἥνπερ ὁ πίθηκος τῇ γυναικὶ διέθετο.

quae ita Latine reddidit *Andreas Divus*:

— — *Per Apollinem, ego quidem non,*
Si non disponant hi testamentum mihi,
Quod Pithecus uxori disposuit.

non commode, fateor, nec ad mentem Poëtae Comici apposite. Si enim, quae sequuntur apud Poëtam, rite

re pensitentur, dubium superesse nemini potest, quia sermo sit de pactione, quae rata est tantum inter vivos. Recte Scholiastes Διατίθεσθαι explicat per Συντίθεσθαι, *spondere* et *pacisci*. Sed quis nescit, Poëtas, praecipue Comicos, in cudendis vocibus, aut vocum significationibus semper fuisse liberiores? Ex eo, quod semel et forte iterum apud Poëtam Comicum invenitur, communem Graeci sermonis usum aestimare velle, res foret non optimi exempli. Paulo maiorem soliditatis speciem prae se fert, quod *Grotius* addit, Διαθήκην ab Orphicis usurpatam esse pro *Lege*. Certe inter libros, *Orpheo* Poëtae vetustissimo tribui solitos, fuisse etiam Διαθήκας (*b*), partem operis maioris, quod sub nomine ἱερῶν λόγων veteribus innotuit, fidem facit *Iustinus Martyr*, in Libro de Monarchia Dei p. 104. Versus, quos ex illo opere adducit *Iustinus Martyr*, et alii (*c*) ex primitivae Ecclesiae Doctoribus plures, huiusmodi quidem argumentum persequuntur, ut nomen *Legis*, genuinis nempe Orphei discipulis praescriptae, quod volebat *Grotius*, non male ipsis convenire videatur. Verum enim vero, cum praeter illa Fragmenta, nihil ad manus nostras pervenerit, ex quo de Poëmatis illius indole (*d*) iudicare liceat, res ad meras coniecturas redit, nec, quae vera fuerit ratio, ob quam *Orpheus* versus hos inscripserit Διαθήκας, certo pronuntiare possumus. Quodsi autem verus Poëmatis istius auctor aut Iudaeus quispiam fuit, aut Christianus, ut viri eruditissimi

(*b*) Ita *Eschenbachius* censet in Epigene Orphico p. 138.
(*c*) Vid. *Fabricii* Bibl. Graec. Lib. I cap. XIX p. 121.
(*d*) *Ralph Cudworth* true intellectual Systeme cap. IV p. 300 sqq. *Eschenbachius* in Epigene Orphico, qui in detegendis impostoris huius vestigiis admodum prolixus est, p. 140, 143 sqq. *Fabricius* Bibl. Graec. Tom. I p. 121.

mi (e) non temere suspicantur, quippe qui *Abrahamum*, *Mosen*, *veterum Legem* (nempe Mosaicam) et similia commemoret, et satis luculenter designet, mirum non est, si, exemplo LXX Interpretum, significationem τῆς Διαθήκης paulo latius extenderit, quam scriptores alii communiter facere solent. Quando autem *Grotius* etiam Pythagoraeorum Διαθήκας (quasi nempe dicas, *praescripta*, *leges*) inculcat, vereor, ne virum, tenacis alioquin memoriae, hic tamen memoria fefellerit. Pythagoraeorum ὑποθήκας veteribus commemorari ignarus non sum. Vide *Iamblichum* in vita Pythagorae p. 23. Earum meminit etiam *Simplicius*, non ignobilis *Epicteti* Commentator, in Prooemio Commentarii in *Epicteti* Enchiridion p. 3 edit. Londin., κομματικοὶ δέ εἰσιν οἱ λόγοι καὶ γνωμονικοὶ κατὰ τὸ τῶν ὑποθήκων καλουμένων παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις εἶδος, *dictio concisa est et sententiosa, qualis Praeceptionum, quas* ὑποθήκας *Pythagoraei dicunt, esse consuevit.* Earumdem mentio occurrit apud *Hieroclem* in aurea Carmina p. 6, Διὸ καὶ ἐν ταῖς Πυθαγορικαῖς ὑποθήκαις τὰ τῶν ἀρετῶν παραγγέλματα πρῶτα παραδίδωσιν ἐν τοῖς ἔπεσιν ὁ λόγος. Quae sic reddidit *Curterius: Ideo in Pythagoricis Praeceptis ea praemittuntur, quae de virtutibus praecipiunt.* Mihi dubium non est, quin has Pythagoraeorum ὑποθήκας in animo habuerit *Grotius*, etsi errore μνημονικῷ sibi persuaserit, nuncupatas illas fuisse Διαθήκας, quemadmodum simili, et facile condonando lapsu, vir eruditissimus, et de bonis literis praeclare meritus, *Io. Alb. Fabricius*, easdem Συνθήκας appellatas fuisse scripsit, Biblioth. Graecae Lib. II cap. XII, Vol. I p. 469.

(e) *Ios. Scaliger* ad Fragmenta Veterum, in calce Operis de Emendat. Temp. p. 48. *Cudworthus* et *Eschenbachius*, ubi supra.

p. 469 (*f*). Solet etiam in subsidium vocari *Hesychius*, cuius haec (*g*) est interpretatio: Διαθήκη, συνωμοσία, qui proinde nos docet, Διαθήκην Graecis etiam dici *coniurationem*, vel *Foederis consociationem*. Verum illius, etsi doctissimi et utilissimi, Lexicographi rationem hic quidem habere non possumus, siquidem eruditiorum neminem latet, ipsum versionem τῶν LXX diligenter trivisse, et ex illa in Lexicon suum permulta transtulisse, quibus cur illa Διαθήκης interpretatio annumeranda non sit, causam nullam video. Manet igitur hactenus certum, Διαθήκην in communi scriptorum Graecorum (*) usu significare, non generatim *dispositionem quamcumque*, sed sigillatim *dispositionem Testamentariam*.

§ IV.

(*f*) Ἰησοῦ ὑποθήκας habes apud *Origenem* adversus Celsum Lib. II p. 128, 130. Extat *Galeni* liber, τῷ ἐπιλήπτῳ παιδὶ ὑποθήκη, quod vertitur, *consilium puero, qui comitiali morbo laborat*. Vid. *Fabricius* Bibl. Graec. Vol. III p. 533. *Diogenes Laërtius* Lib. I § 61 Solone, γέγραφε — εἰς ἑαυτὸν ὑποθήκας. Ὑποθήκας τῶν ποιητῶν habes apud *Isocratem* ad Nicoclem p. m. 32 et 52. Νόμους ὑποθέσθαι est *leges praescribere*, apud *Scymnum* Chium in descriptione Orbis vs. 313, 314. Extat quidem inter libros *Galeni* Διαθήκη περὶ τῆς τοῦ ἀνθρωπείου σώματος κατασκευῆς, id est, *Praeceptum de humani corporis constitutione*, vide *Fabricii* Biblioth. Graec. Vol. III p. 531; sed est exemplum hoc dubiae auctoritatis, ut norunt eruditi.

(*g*) Male editum est, Διαθήκη, συνομωσία. Videatur ipse *Hesychius* infra v. Συνωμοσία.

(*) Exempla cumulavit *Albertius* Observat. ad Luc. XXIII. 49, p. 199, 200. Iunge *Marklandi* Coniecturas in *Lysiam* p. 580, apud quem haec verba, ὁ γὰρ Κόνωνος θάνατος καὶ αἱ διαθῆκαι, ἃς διέθετο, κ. τ. λ. p. 345.

§ IV.

Apud LXX *Interpretes ſignificatio vocis* Διαθήκη *latius extenditur, quod etiam in ſcriptoribus Novi Teſtamenti locum habere, quidam putant.*

Negari tamen non poteſt, ab uſu illo communi Graecorum recedere LXX Interpretes, apud quos, cum vocabulum Hebraicum ברית commode. (*h*) per Διαθήκην verti poſſe exiſtimaverint, ſignificatio τῆς Διαθήκης tam late patet, quam vocis Hebraicae ברית, quare fieri non poteſt, quin Διαθήκη ipſis plura, quam *Teſtamentum*, *pactionem nempe et conventionem quamcumque*, ſignificet. Exempla ſunt innumera, ex quibus paucula haec decerpam. Gen. XXI. 27 de Abimelecho et Abrahamo legimus, καὶ διέθεντο ἀμφότεροι Διαθήκην, *et pepigerunt ambo Foedus*, 2 Sam. III. 13 David ſic ad Abnerem fatur, καλῶς· ἐγὼ διαθήσομαι πρός σε Διαθήκην, *bene*, *ego tecum Foedus paciſcar*. Apud auctorem Eccleſiaſtici XXXVIII. 37 Διαθήκη κρίματος, ut recte *Grotius* obſervat, nihil aliud eſt, quam *ius iudiciarium*. Abunde iam ex his, ne prolixior ſim, intelligitur, LXX Interpretes et Iudaeos Alexandrinos Διαθήκην ponere non pro *Teſtamento* ſingulatim, ſed pro quavis *diſpoſitione* et *pactione* generatim. Hoc ipſum vero difficultatem non levem peperit, viroſque eruditos in eam induxit opinionem, ſcriptoribus Novi Teſtamenti, ut qui eidem Dialecto Alexandrinae aſſueti eſſent, qua uſi ſunt interpretes Graeci Veteri Teſtamenti, quique horum interpretationem aſſidue lectitarunt, et in ſcribendo ſaepiuſcule re-

(*h*) Illius rei cauſam ingenioſe profert *Grotius* in init. Annotationum in Matthaeum.

retinuerunt, Διαθήκην pariter proprie non dici *Testamentum*, sed aliud quodcumque *pactum*. Quae eruditorum plurimorum opinio, quia non omnes inter se in omnibus conspirant, paulo distinctius iam exponetur.

§ V.

Illorum, qui Διαθήκην *in Novo Testamento, proprie, pactum significare contendunt, sententiae distincte proponuntur.*

Sunt autem, qui lingua Alexandrinorum, quae Iudaeis, Graece loquentibus, vel scribentibus, LXX Interpretibus ac Novi Testamenti scriptoribus, peculiaris fuit, Διαθήκην idem plane significasse velint, quod aliis Graecis communiter Συνθήκη designat, non *Testamentum*, sed *Foedus*. In his princeps quodam suo iure censeri potest *Claud. Salmasius*, qui verba institutionis Eucharisticae Domini, *hic calix Novum Testamentum est in sanguine meo*, illustraturus, *Testamentum* explicat per *Foedus*, hanc rationem subdens: Διαθήκη *lingua Alexandrinorum, qua scripta sunt Euangelia et Apostolicae Epistolae, idem est quod* Συνθήκη, *pactum*, *Foedus*. Ita ille in Epistola de Transsubstantiatione adversus Grotium p. 541. Idque ex genio illius Dialecti Alexandrinae, alio loco, sic illustrat: *Quod Hellenisticum esse contendunt, nos alibi Alexandrinum probamus. Tale est et* Διαθήκη *pro Foedere, quae aliis Graecis* Συνθήκη *dicitur, ut* διαβούλιον *iisdem Alexandrinis dicitur pro* συμβουλίῳ, Dedicat. commentarii de Lingua Hellenistica p. 49. *Salmasio* praeivit doctissimus aevi sui Theologus, *Theod. Beza*, qui in versione Novi Testamenti Latina Διαθήκην semper reddit *Foedus*, *pactionem* et *pactum*, excepto loco Hebr. IX. 16, 17, huiusque suae interpretationis rationem reddit in Annotat. ad Matth.

XXVI. 28, Gal. III. 15. Commentatorum horum Criticorum iudicium vehementer probant quidam e ICtis, idque novis argumentis, a Foro petitis, communire satagunt. Vnus instar omnium sit vir magni in orbe literato nominis, *Sam. Pufendorfius*, qui in Iure Feciali Divino § 47, postquam scripsisset, vocem Διαθήκη in unico loco Hebr. IX. 16, 17, pro *Testamento* accipi, et in aliis omnibus locis reddendam esse *pactionem* ac *Foedus*, non *Testamentum*, has rationes lectoribus offert: *Sane*, inquit, *uti ex elementis iuris cuilibet constat, inter Foedus et Testamentum ingens discrimen est; cum hoc sit actus μονόπλευρος, illud δίπλευρος, seu ad Testamentum condendum unius voluntas sufficiat, ad Foedus ineundum duarum voluntatum concursus requiratur. Foedus quoque inter duos existentes subsistit, et alterutro mortuo expirat: Testamentum autem non valet, nisi mortem obierit, qui id fecit. In Testamento bonum, circa quod disponitur, tunc demum ad alterum transit, quando testatoris dominium per mortem desiit: in foedere autem inter utrinque vivos, bona conventa communicantur. Si quis Testamentum repudiet, ac non adeat, testatori non videtur iniuriam facere, idque impune habet. Sed a foedere altera pars resilire citra iniuriam non potest. Atque isthaec, et forte plura alia, quae in Testamentum cadunt, in id vinculum, quod Deus cum hominibus iniit, adplicari non possunt.* Addit, interiectis quibusdam, Paulum ad Hebr. IX. 16, 17, *non ad ἀκρίβειαν disciplinae iuris loqui, sed laxiore vocis significatione ludere.* Quamobrem in antecedentibus, de auctore versionis Vulgatae Latinae, et de Teutonica Lutheri, ita iudicat: *Sensus longe clarior futurus fuisse videtur, retento Foederis vocabulo.* Hi igitur Testamenti significationem in scriptis Novi Testamenti, ubi vox Διαθήκη legitur, excludunt, excepto unico loco in Epist. ad Hebr. IX. 16, 17, in quo ipso

ipſo tamen nonniſi aliquem vocabuli luſum agnoſcunt. Sunt, qui media quadam via incedere malint, exiſtimantes, Διαθήκην, ſicuti vox illa a ſcriptoribus Novi Teſtamenti adhiberi ſolet, involvere quidem etiam *Teſtamenti* notionem, ſed ita tamen, ut proprie et primario *pactum* ac *Foedus* deſignet. Ita *Grotius*, qui, in Annotationibus ad initium Matthaei, prolixe, et, ut ſolet, erudite, ea de re diſputat, tandem tamen aliquanto propius ad noſtram ſententiam accedere videtur, omnia ſic concludens: *Apparet hinc, Latine hunc Librum Novum Teſtamentum dici non poſſe, niſi laxiore illa et recentiore vocis acceptione: non quod non proprie Teſtamentum ſit, quod eo continetur, (eſt enim voluntas Chriſti, morte eius confirmata) ſed quod eo ſenſu Vetus ei opponi non poſſit: quare aut* Foedus *dicendum, aut* Teſtamenti *vox extra uſus veteris et communis terminos producenda eſt.* Verum ita *Grotius* cenſet, Διαθήκην a ſcriptoribus Novi Teſtamenti vere et proprie poni pro *Foedere* et *pactione*, etſi aliquo ſenſu et vocis luſu ad *Teſtamentorum* rationem quoque nonnunquam reſpiciat. Eamdem ſententiam placuiſſe haud paucis ex noſtrae Eccleſiae Doctoribus, Commentarii ipſorum in Sacram Scripturam et Syſtemata Theologica luculenter teſtantur. Ex quibus unicum nunc nominabo, Academiae huius nuper Theologum meritiſſimum, *B. Holtzfuſium*, ex cuius Diſſertatione de Foedere Gratiae cap. 1 § 2, haec adſcribere non pigebit: *Graece appellatur* Συνθήκη, *quod Foedus et pactum, et* Διαθήκη, *quod* Teſtamentum *quidem, ſaepius autem in Novo Teſtamento* Foedus *ſignificat, ut* Luc. I. 72, Act. III. 25, VII. 8, Rom. IX. 4, Gal. III. 15, IV. 24, Hebr. IX. 16, VIII. 10. *Hinc quia Foedus hoc morte Chriſti confirmatum eſt, atque aliquid ex Teſtamento et Foedere mixtum habet, non male* Teſtamento-Foedus, *ſive* Teſtamentarium *vocatur; in quo tamen maior ratio Foederis,*

 quam

quam Testamenti habetur, quia hic mutua fit conventio inter partes, conditiones utrinque ponuntur, ac Mediator datur. His plura ex aliis decerpta addere, supervacaneum foret.

§ VI.

Adstruitur, Διαθήκην, in Novo Testamento, proprie significare Testamentum, I. ex usu linguae Graecae.

Quantumvis vero in universum inficias ire nolim, scriptores Novi Testamenti nonnunquam, ubi vocem Διαθήκη adhibent, *Foederis* notionem, cui ex usu LXX Interpretum, aliorumque Iudaeorum Graece loquentium, assueverant, potius in mente habuisse, quam *Testamenti*, quo v. c. trahi possent loca Act. VII. 8, Hebr. IX. 4, illis tamen Theologis non possum non calculum adiicere, qui Apostolos, et caeteros scriptores Novi Testamenti Θεοπνεύςους, per Διαθήκην communiter, praesertim, si ipsis sermo fit de voluntate Dei, qua credentibus communionem regni sui in Christo decrevit, ac omnium maxime, ubi de eadem voluntate Dei loquuntur, quatenus morte Mediatoris confirmata iam est, quae vocatur *Novum Testamentum*, intelligere, non *Foedus* et *pactum quodcumque*, sed *Testamentum* proprie sic dictum, illiusque ideam auditoribus et lectoribus suis primario ingerere voluisse. Ne hic quidem *Foederis* notionem plane excludi cupio. Est enim *Foedus* cum *Testamento* coniunctum. Et *Testamentum* quidem intelligimus *gratiosam illam dispositionem Dei de bonis suis, ab heredibus suis, sub certis conditionibus, citra alienationis periculum possidendis. Foedus* vero, quod nititur *Testamento*, illique superstruitur, nobis dicitur *revelatio huius Divinae voluntatis, conditionum expositio, invitatio denique*

que hominum ad conditiones Testamenti adimplendum, sub certa spe adeundorum bonorum Testamenti. Est itaque *Testamentum*, de quo loquimur, *Foederale*, et, ut in sequentibus ostendemus, ad Foederum conditionem accedit quam proxime. Sed id volumus, scriptores Novi Testamenti Sacros, cum de illa voluntate Dei loquuntur, eamque Διαθήκην nuncupant, primario et proprie non *pactum quodcumque* aliud, sed sigillatim *Testamentum* designare et ob oculos habere. Quod ut idoneis argumentis adstruamus I. *primo loco* memoria repeti velim, quod prolixe ostensum est § III, Graecos communiter hanc Διαθήκην inter et Συνθήκην posuisse differentiam, ut vox prior, non pactum quodvis, sed *Testamentum*, posterior non Testamentum, sed *Foedus*, seu *pactum* generatim designaverit. Quae differentia vocum cum scriptoribus Novi Testamenti ignota esse non potuerit, vero non est dissimile, ipsos receptum hunc Graecae linguae usum sequi etiam voluisse. Alia quodammodo ratio erat LXX Interpretum, qui cum Alexandriae viverent, et urbis huius Dialectum imbibissent, id ex dialecti huius indole, praesertim si *Salmasium* audimus, trahere potuerunt, ut vocem Διαθήκης adhiberent in sensu laxiori, quam reliqui Graeci solerent. At de scriptoribus Novi Testamenti dici hoc neutiquam potest, qui, uti nec inter Alexandrinos fuerunt educati, nec Alexandriae vixerunt, aut scripserunt, si unicum Marcum excipias, ita nec habuerunt causam, quamobrem hic a communi Graecorum usu, sibi non ignoto, discederent. Quinimo Lucam sermone Graecorum comtiore fuisse imbutum, et scripta loquuntur, et apud omnes in confesso est (*i*). Paulum vero Apostolum, quo nemo saepius voce Δια-θή-

(*i*) Exemplo sint Prooemium Euangelii, I. 1—4, et loci complures in Actis Apostolicis.

θήκης utitur, protulit Cilicia, ſcriptorum Graecorum plurimorum, et eorum quidem diſertiſſimorum ac politiſſimorum ferax, in quorum lectione et ipſum operam poſuiſſe non indiligentem, certius eſt, quam ut quis facile inficias iverit. Praeterea LXX Interpretes, Iudaeis ſcribebant, ac potiſſimum Graece loquentibus Alexandrinis. Verum Novi Teſtamenti ſcriptores maiorem rationem habebant Graecorum, i. e. eorum, qui e Gentium turba ad Eccleſiam Chriſti tranſiverant, et tranſituri etiamnum erant, eorumque ingenio, quantum quidem fieri poterat, ſcriptionem ſuam attemperabant. Et certe Graecos, ſive converſos ex Ethnicis, per Διαθήκην, de qua in ſcriptis Novi Teſtamenti ſermo eſt, *Teſtamentum* proprie ſic dictum intellexiſſe, mox palam faciemus.

§ VII.

II. *Ex indole illius conſilii et voluntatis Dei, quae Διαθήκη appellatur.*

Tanto vero minus II. a communi Graecorum uſu hic diſcedendum eſſe cenſeo, quod, ſi rem recte putemus, Sacri ſcriptores, ad commode exprimendam verbis nobisque repraeſentandam illam gratioſiſſimam Dei voluntatem, de qua loquuntur, vix aptiorem ac rei accommodatam magis notionem, quam illam *Teſtamenti*, qua utuntur, adinvenire potuiſſe videantur; quod *ſecundi argumenti* loco obſervari velim. Non equidem exiſtimo, ſcriptores Sacros, quando in hoc negotio notionem *Teſtamenti* aliis praetulerunt, ad omnia ICtorum praecepta, ac quae legibus circa diſpoſitiones Teſtamentarias cauta ſunt, digitum intendiſſe, ad quae proinde ea, quae ipſi de *Teſtamento* Divino tradunt, non moroſe nimis ac ſevere exigenda ſunt. Negari tamen non poteſt, omnia, quae communiter in

in *Teſtamento* ſpectantnr, quaeque *Teſtamenti* vocabulum unicuique illico ſuggerit, in illo Dei conſilio, quod Διαθήκην appellant ſcriptores Sacri, occurrere, et contemplationi noſtrae obiici. Eſt enim 1. *Teſtator* aliquis, qui heredes inſtituit, inque illorum gratiam de bonis ſuis ampliſſimis ac luculentiſſimis diſponit, *Deus*, et quidem certo reſpectu *Pater*, ex cuius *conſilio*, quod *ipſum inter et Filium* (*) *agitatum fuit*, Zach. VI. 13, tota illa diſpoſitio Teſtamentaria pendet; certo etiam reſpectu *Filius*, utpote quem tabulae Teſtamenti nobis repraeſentant, ceu ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας, illum *a quo proprie omnis ſalus* heredum Dei *derivatur*, Hebr. II. 10, vel ceu αἴτιον τῆς σωτηρίας, *cauſam ſalutis* illius, quam hereditate conſequuntur credentes, Hebr. V, 9, quippe cuius morte omnis illa Dei voluntas confirmata ac corroborata eſt. Quamobrem et ipſe, cum ſolemne *Teſtamenti* huius, iamiam confirmandi, Sacramentum inſtituiſſet, pro *Teſtatore* a diſcipulis haberi agnoſcique voluit, Κἀγὼ, inquit, διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ Πατήρ μου βασίλειαν, *Et ego vobis diſpono* (Teſtamento), *ſicut Pater mihi diſpoſuit*, *regnum*, Luc. XXII. 29. Adſunt 2. *Bona* locupletiſſima, tanto Teſtatore digna, quorum poſſeſſio illos certo manet, quos quidem Teſtator in Teſtamenti tabulis heredes ſcripſit; quae bona, ſi amplitudinem ſpectes, dicuntur *omnia*, Rom. VIII. 32, 1 Cor. III. 21, 22, ſi gloriae et ſplendoris, quo coruſcant, rationem habeas, *regni* nomine veniunt, Matth. XXV. 34, Luc. XXII. 29, ac paſſim. Commodiſſime autem a regio Vate diſpeſcuntur in *Gratiam* et *Gloriam*, Pſ. LXXXIV. 12, ubi nomine *Gratiae* ſignificatur bonum

(*) Interpretationem hanc verborum Zachariae *Venema* et alii dubiam fecere.

num quodcumque, praecipue spirituale, ac cum salute aeterna cohaerens, quod filii Dei, ceu heredes eius designati, iure hereditatis illius, in hac vita percipiunt; *Gloria* vero ipsum hereditatis coelestis immensum pondus designat. Occurrunt 3. *Heredes*, et quidem certi, in tabulis Testamenti a Deo scripti, illi nempe, qui *per fidem filii Dei evaserunt*, Gal. III. 26, *qui Deo cogniti sunt*, Ioh. x. 27, 2 Tim. II. 19, quorumque *nomina in libro vitae consignata extant*, ut mox videbimus. Illosque Deus ipse, haud infrequenter, splendido nomine *heredum suorum*, vel *heredum regni sui* dignatur. Porro, cum 4. dentur Testamenta conditionata, in quibus cavet Testator, ne heres ad fruitionem bonorum legatorum admittatur, nisi sub certa aliqua conditione praerequisita, cuius respectu ad naturam Foederum accedunt, hanc indolem quoque esse Testamenti Divini, ipsae tabulae Testamentariae testantur, qua de re infra aliquid adiiciemus. Neque 5. tacendum est, illas dispositiones proprie dici Testamentarias, in quibus bona heredibus, nonnisi post mortem Testatoris, possidenda permittuntur, quaeque adeo per mortem Testatoris confirmantur, atque sic demum ratae ac validae censentur. Quod quando in Testamento Divino pariter nos observare iubent scriptores Θεόπνευστοι, vel ex hoc luculentissime conficitur, eos per Διαθήκην intelligi velle Testamentum proprie sic dictum. Ita autem Gentium Apostolus de hac Διαθήκῃ Divina disserit: *Itaque ob id Novi Testamenti Mediator est, ut morte ad redemtionem earum transgressionum intercedente, quae fuerant sub priore Testamento, qui vocati erant, promissam aeternam hereditatem acciperent. Nam ubi* Testamentum *est*, mors intercedat Testatoris, *necesse est.* Testamentum *enim* in mortuis ratum est: *quandoquidem nondum valet, quum vivit Testator*, Hebr. IX. 15, 16, 17. Cumque 6. ex modo dictis per se consequatur,

tur, dispositionibus Testamentariis, si ad ius respicias, nihil esse certius et stabilius, easque, post mortem Testatoris, prorsus esse irrevocabiles et immutabiles, quando is, qui solus de bonis suis ex animi voluntate disponere potuit, esse desiit, adeoque voluntas eius, quam solemniter testatam fecit, nulli amplius mutationi obnoxia est. Paulus etiam animum nos appellere vult ad considerandum *τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, immutabilitatem* huius *consilii et voluntatis Dei*, Hebr. VI. 17, 18. Ob has sine dubio aliasque consimiles rationes, scriptores Sacri, qui, quando de rebus coelestibus disserunt, sermonem suum moribus rebusque humanis et nostris loquendi modis attemperant, consilium gratiae Dei sub imagine *Testamenti* nobis repraesentare, adque illius rationes frequenter alludere, non inconsultum duxerunt.

§ VIII.

III. *Ex istiusmodi locis Novi Testamenti, ubi Διαθήκη aliam significationem plane non admittit.*

Illud vero III. cumprimis urgendum esse existimo, id quod *tertium* nobis suppeditat argumentum, quod in nonnullis locis librorum Novi Testamenti, vox Διαθήκη nullam aliam, quam *Testamenti* significationem, admittere omnino possit. Quid enim in loco § superiori iam laudato, Hebr. IX. 15, 16, ubi Apostolus ait, Testamentum in mortuis ratum esse, nec valere, nisi mors Testatoris intercedat, Διαθήκη significabit, nisi *Testamentum* proprie sic dictum? Nam soli illi convenit, quod Apostolus hic de Διαθήκῃ praedicat. Quare *Theod. Beza*, qui Διαθήκην in sua Novi Testamenti versione constanter, non *testamentum*, sed *pactum* reddit, et quod mira-

ris (*k*), etiam com. 15 huius capitis, commate tamen 16 et 17 *Testamenti* vocabulum ex Vulgata retinet, nec enim res ipsa aliud quid patiebatur. Merito id agnoscit *Grotius*, ad initium Matthaei scribens: *Cum Graeca vox Διαθήκη usitate admodum Testamentum denotet, non mirum est, ad hunc quoque vocis usum alludi a Scriptore Epistolae ad Hebraeos* IX. 17. Adde eumdem ad Hebr. IX. 15, 16, 17, ubi tamen se ita censere declarat, hoc unico sensu et respectu Διαθήκην Divinam, quae ceteroquin pactum generatim subinnuat, Testamentum dici posse, quod morte Christi, sicut in Testamentis fieri solet, voluntas Dei confirmata fuit. In hoc unico loco Testamenti acceptionem admittit *Pufendorfius*, cuius verba adiicere, a re non alienum erit. Sic autem ille in Iure Feciali Divino § 47: *Monendum est, in solo* Hebr. IX. 16, 17, 18, *quantum ego memini, id vocabulum Διαθήκης, Testamenti seu ultimae voluntatis significationem obtinere. Nam* Gal. III. 15, *non necessum est, ut vocabulum Διαθήκης per Testamentum vertatur.* Intellexit nempe vir Illustris, in hoc postremo loco Galat. III. 15, vocabulum Διαθήκης, communissime accipi pro Testamento proprie sic dicto. Et vix aliter censere poterit, quisquis sine aliqua praeconcepta hypothesi, verba illius loci accurate expenderit. Sic enim habent, Κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην Διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται, id est, *Humana loquor, Testamentum quamvis hominis, ubi semel vim accepit, nemo irritum facit, aut aliquid ei superaddit.* Quod sane, si quicquam video, non de alia, quam Testamentaria dispositione, capi commode potest. *Beza* tamen et *Hammondus* etiam h. l. vertunt

(*k*) Rem ipsam hanc probat, et rationibus tuetur *Henricus Hammondus*, in lumine Annotation. in N. Testament.

tunt *pactum*. *Grotius*, Διαθήκη, inquit, *hic significat promissum*. Cui non refragabor, si tale intelligatur promissum, quale in Testamentis locum habet. *Pufendorfius* hanc suae opinionis etiam addit rationem: *Cum* (h. l. Διαθήκη) *etiam solenne pactum audire possit, quod rite perfectum, mutationi non est obnoxium*. Verum profecto, uti dixi, vix verba Pauli aliter, quam de Testamento capi possunt. Respicit enim luculenter Apostolus ad τὸ ἀμετάθετον, uti Testamentorum, ita huius etiam voluntatis Divinae, quam eamdem ob rem Testamentum vocat. Lex potest abrogari, mutari, accessionibus quibusdam auctior fieri. Foedera a contrahentibus mutuo consensu tolli, aut aliquam in conditionibus, utrimque acceptis, mutationem subire possunt. At Testamentum, quando Testator, qui de suis rebus disponere solus potest, et voluntatem suam testatam fecit, iam ut esse, ita velle desiit, nulli amplius mutationi obnoxium est. Quare *Grotius*, in notis ad Hebr. IX, 15, observat, inter *Pacta*, Testamenta *esse perfectiora et nobiliora, quia morte testatoris secuta, nullam iam mutationem recipiunt*. Locis hisce, modo expensis, quid vetat addere verba, quibus ipse Sanctissimus Servator S. Coenam instituit? ut illa a tribus Euangelistis, et Paulo 1 Corinth. XI. 25, referuntur. Porrigens enim discipulis populum benedictum, sic fatus est, Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ Διαθήκη ἐςὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι, *Poculum hoc est Novum Testamentum in sanguine meo*. Nam quis dubitet, quin verbis hisce Dominus discipulis suis significaverit, Testamentum novum, cuius iam instituebatur Sacramentum, morte et sanguine Christi sancitum et confirmatum fuisse. Non equidem me latet, in Foederum sanctione sanguinem etiam victimarum adhiberi quondam consuevisse, cuius antiquissimi moris vestigia servat phrasis Hebraica כרת ברית, *pangere foedus*, vel proprie *secare foedus*,

dus, ac passim in Scriptura occurrunt, praesertim Gen. xv. 10, et Ierem. xxxiv. 18, ad quae loca Commentatores Critici multa ex profanarum gentium institutis, huc spectantibus, congerunt, sed quae iam praetermitto. Et ex hoc ipso ritu veterum Foederali, *Hugo Grotius* verba institutionis Dominicae explicanda esse voluit, in Annotat. ad Matth. xxvi. 28. At cui potest esse obscurum, Christum Dominum, in institutione S. Coenae *de Sanguine Testamenti* loquentem, sanguinem suum in cruce, in morte, fundendum, adeoque mortem ipsam subinnuisse, quo voluntas Dei Testamentaria confirmata est? 1 Cor. xi. 26. Quamobrem verba illa Domini, cum loco, cuius mentionem iam feci, Hebr. ix. 15, 16, 17, conferenda et ex eo explicanda sunt. Et ne prolixior in his sim, docet unus ille Pauli locus, qui merito primarius nuncupari potest, quo sensu Paulus ipse Διαθήκην, cum in Epistola ad Hebraeos, in qua frequentissime legitur, tum alibi, accipi velit, et quomodo semper in isthoc negotio intelligenda veniat.

§ IX.

IV. *Ex notione hereditatis, sub qua rem eamdem Scriptura frequentissime designat.*

Nec vero IV. in solo Διαθήκης vocabulo, eiusque in scriptis Novi Testamenti usu, omne causae nostrae praesidium collocamus. Observamus enim, ex quo argumentum nobis subnascitur *quartum*, id, quod illa Διαθήκης vox, uti a scriptoribus Novi Testamenti eam adhiberi videmus, per se iam satis subindicat, ab iisdem scriptoribus etiam aliis locutionibus confirmari, ac egregie illustrari. Quemadmodum igitur ipsum illud consilium Gratiae, illa voluntas Dei, de qua loquimur, frequenter sub notione *Testamenti* depingitur,

tur, ita effectus huius voluntatis, salus, qua fruituri sunt credentes, appellatur saepiuscule *Hereditas*. Testamentum hunc in finem condi, novimus, ut hereditas testatoris certo ad certos heredes perveniat, eoque necessario heredes et hereditatem involvit, sicuti vicissim hereditas, in iis, qui non ab intestato succedunt, Testamentum requirit. Adeo autem in Scripturis frequens est hereditatis illius Divinae notio et nuncupatio, ut facile appareat, eam Spiritui S. cumprimus placuisse, ceu ad negotium isthoc, de quo loqui vult, exprimendum, singulariter accommodatam. Vocantur nempe credentes, qui salutem consequuntur, *heredes Dei*, Rom. VIII. 17, *heredes vitae*, Tit. III. 7, *heredes regni*, Iac. II. 5. Bonum illud, quod salutem et beatitudinem ipsorum constituet aliquando, nuncupari solet *hereditas incorruptibilis, et incontaminata, et immarcescibilis, servata in coelis*, 1 Pet. I. 4, *hereditas gloriosa*, Ephes. I. 18, *aeterna hereditas*, Hebr. IX. 15, *hereditas cum sanctificatis omnibus*, Act. XX. 32, cuius *hereditatis arrhabonem* accipiunt heredes, iam in hac vita, Spiritum S., Ephes. I. 14. Ipse vero actus, quo bonis his fruentur, ac salutem possidebunt, qui a Deo scripti sunt heredes, appellatur κληρονομεῖν, *hereditate consequi*, *hereditario iure possidere*, Hebr. I. 14, Matth. XXV. 34. etc. Quinimo, ne quicquam desit, accedit etiam *adoptio*, qua Deus, pro immensa sua misericordia, eos, qui natura filii non sunt, nec familiae Patris Coelestis partem faciunt, ut liberos adoptat, iis iura filiorum largitur, ac hereditatem regni sui destinat, Ioh. I. 12, Eph. I. 5, Gal. III. 26, Rom. VIII. 14, 15, 1 Ioh. III. 1, 2; ex qua adoptione certitudinem hereditatis merito derivat Paulus Rom. VIII. 16, 17, *Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod simus filii Dei: si autem filii*, sumus etiam *heredes, heredes quidem Dei, coheredes autem Christi.*

Pos-

Posset quis, occasione capta, ex iis, quae de adoptione modo monuimus, nobis quidem obiicere, hereditatem esse ex adoptione, adeoque Testamento opus non esse. Verum uti adoptio et Testamentum amice conspirare possunt, ita, cum Tabulis, quae Divinum de salute nostra consilium exhibent, et Testamenti, et heredum, et adoptionis mentio frequens occurrat, facile perspicitur, haec se mutuo respicere, hasque locutiones se invicem explicare et illustrare, praesertim, cum has *Testamenti* et *hereditatis* notiones nonnunquam coniungi videamus, uti Gal. III. 15, 16, 18, 29, Hebr. IX. 15, ex quibus locis recte colligi posse putem, Διαθήκην illam esse Dei dispositionem, qua quidam heredes constituuntur, et illorum hereditatem esse ex Διαθήκῃ, i. e. *Testamento*. Nec etiam vero dissimile mihi videtur, Scripturam eodem alludere, quando mentionem facit *scriptionis in libro vitae*, qui *liber vitae*, a *libro Providentiae* et a *libro iudicii* distinctus, continens quippe nomina heredum Dei, a Theologis vocatur *liber Electionis*, eodemque iure *liber Testamenti* nuncupari poterit. Paulus hunc designat, Philipp. IV. 3, *una cum Clemente et reliquis adiutoribus meis*, *quorum nomina sunt in libro vitae.* Sic et Apoc. XVII. 8, *quorum nomina scripta non sunt in libro vitae.* Vocatur alias idem liber, quod hic observatu indignum non est, *liber vitae agni.* Apoc. XXI. 27, et quidem *liber agni mactati*, Apoc. XIII. 8, cuius nempe sanguis, mactatio atque mors, fundamentum est, uti dispositionis Testamentariae, Matth. XXVI. 28, ita et scriptionis in libro Testamenti. Equidem haud spernendam putem eorum explicationem, qui hanc locutionem desumtam esse censeant a consuetudine magistratuum urbanorum, qui eorum nomina, qui ius civitatis adepti sunt, certo alicui libro vel catalogo inscribi curant. Ita *Polycarpus Lyserus* in Harmonia Euangelica, cap. CIV. fol. 1112,

Gro-

Grotius et *Hammondus* in Phil. IV. 3, itemque alii. Verum, quia cives Reipublicae coeleſtis ſunt heredes Dei, liber, qui nomina civium complectitur, idem eſt, in quo ſcripta ſunt nomina heredum a iacto inde mundi fundamento, Apoc. XIII. 8, XVII. 8, quem librum Teſtamenti dicere licet. Vnde ipſe *Grotius* ad mentem noſtram perquam appoſite, in Luc. X. 20, ita commentatur: *Scribi in coelo, aut in libro agni, aut vitae aeternae, eſt cenſeri Dei filium, ac proinde heredem*, Hebr. XII. 23. Scriptio autem illa in libro vitae potiſſimum nobis repraeſentat τὸ ἀμετάθετον, *immutabilitatem* huius conſilii Dei de heredibus ſuis, quodque nomen heredis, quod ſemel libro illi inſcriptum eſt, deleri iam non poſſit. Conſuli hic poſſunt *Ioh. Gerhardus*, in Loco Theol. de Electione § 39, 40, Tomo II edit. primae p. 192, *I. Franc. Buddeus* in Inſtitut. Theol. Dogmaticae p. 1176.

§ X.

V. *Ex conſenſu Antiquitatis, quae vocem Διαθήκη etiam ſic accepit.*

Praeter haec, quae hucusque diſſeruimus, V. adducere pro noſtra ſententia licebit conſenſum Antiquitatis, quae vocem Διαθήκη, in ſcriptis Apoſtolorum, non alio ſenſu cepit, quam quo nos capiendam eſſe oſtendimus, ex quo *quintum* conſtruimus argumentum. De Eccleſia Latina dubium nullum eſt, cuius auctoritatem, ſi qua eſt, adverſus ſe militare, *Grotius* ingenue profeſſus eſt, Annotat. ad principium Matthaei. Certe *Tertullianus*, primus omnium inter ſcriptores Eccleſiaſticos Occidentis, vocem Διαθήκης, ſive ex Vet. ſive ex Novo Teſtamento loca Scripturae citet, continuo per illam *Teſtamenti* reddere ſolet. Magiſtri huius ſui veſtigia premit *Cyprianus*, hoſque ſequuntur reliqui omnes.

omnes. Vide et *Victorini Petavionensis* Commentar. in Apocalypsin, Tom. I. Biblioth. Patrum Parisinae Magnae, col. 575. Quamobrem, non adeo suam, quam totius potius Ecclesiae sententiam, expressit auctor interpretationis Vulgatae, qui eumdem ubique morem servavit, ac utrique Canoni, priori quidem *Testamenti Veteris*, posteriori autem *Testamenti Novi* titulum praefixit. Neque a reliqua Doctorum Ecclesiae Occidentalis turba secedere censendus est *Augustinus*, etsi titulum hunc *Testamenti*, Libris Sacris praepositum, improbare videatur. Sic enim adversus Pelagianos Lib. III ad Bonifacium cap. IV (Operum Tomo VII) scribit: *Aliter itaque dicitur, iam obtinente linguae consuetudine, Vetus Testamentum, quod distinctius Vetus Instrumentum appellatur, quam Testamentum.* Et Epist. LXXXVI (vel iuxta edit. Benedictin. XXXVI) ad Casulanum: *Totoque Instrumento, quod appellatur Testamentum Novum.* Verum ille tantum distinxit Testamentum a Testamenti tabulis, ut et (*l*) nostri Theologi distinguere solent. Testamenti tabulas vocat Instrumentum, sicut ante ipsum *Tertullianus* (*m*), *Rufinus* (*n*) aliique fecerunt. Cum itaque haec fuerit recepta in Ecclesia Occidentali sententia, coniicere pronum est, Graecos ab

(*l*) Vide *Iusti Wess. Rumpaei* Commentat. Criticam ad Libros Novi Testamenti p. 2, 3.

(*m*) Adv. Marcion. L. V c. I: *Dum non probantur, nisi de Instrumento Creatoris*, i. e. Vet. Testamento. Adversus Hermog. c. 19: *sed et ad originale Instrumentum Moysis provocabo.* Ibid. c. 20, *Euangelium* vocat *supplementum Instrumenti Veteris*, etsi *Tertullianus* in hoc instrumenti vocabulo variis modis ludat.

(*n*) Exposit. in Symb. Apost., inter Opera *Cypriano* adscripta, edit. Oxon. p. 26 b. dicit: *Veteris Instrumenti primo omnium, Moysi quinque libri sunt traditi.*

ab illa non ita alienos fuisse, qui in communi linguae suae usu aliam Διαθήκης significationem non noverant, quam *Testamenti*, ut supra monui. Quamvis enim ex assidua τῶν LXX lectione id traxissent, ut vocem Διαθήκης in sensu laxiori nonnunquam adhiberent (o), quam alii Graeciae cives, quando tamen de illa voluntate Dei loquuntur, quae Διαθήκη, ac speciatim ἡ καινὴ Διαθήκη, in scriptis Novi Testamenti audit, eam non aliter quam de Testamento proprie sic dicto accipiunt. Exemplo sit *Iustinus Martyr*, qui in Dialogo cum Tryphone, adversus illum ac Iudaeos hunc in modum disputat, p. 218: *At nunc, legi enim o Trypho, futuram fuisse legem posteriorem, ac testamentum multo omnium firmissimae auctoritatis* (Διαθήκη κυριωτάτη πασῶν) *id ipsum* Testamentum, *inquam, nunc servare oportet mortales omnes, quicumque ad* hereditatem *Dei* capessendam *adspirant.* Videnda ibi sunt et sequentia. Addatur *Irenaeus*, qui adversus Haeres. Lib. v c. 33 § 1 edit. Massueti, hunc in modum disserit: *Propter hoc autem ad Passionem veniens, ut euangelizaret Abrahae, et iis, qui cum eo*, apertionem hereditatis, *cum gratias egisset, tenens calicem, et bibisset ab eo, et dedisset discipulis, dicebat eis, bibite ex eo omnes. Hic est sanguis meus* Novi Testamenti *etc. Vtique* hereditatem terrae *ipse novabit.* Quin imo hic ne heretici quidem veteris Ecclesiae excipiendi sunt, qui in hoc saltem a sententia Ecclesiae Catholicae secessionem non fecerunt, et quorum consensum

(o) *Irenaeus* adv. Haeres. L. II c. XIV § 5 edit. Massueti: *Cum sint* Valentiniani *cum Cynicis eiusdem Testamenti.* Vbi Grabius in notis ex *Hesychio* observat, *Testamentum* hic accipi pro *coniuratione* et *sodalitio.* Adde *Fabricii* Bibl. Gr. Vol. III p. 125.

ſum adferre pariter poſſem, niſi intelligerem, vela paulatim contrahenda eſſe.

§ XI.

Reſpondetur ad exceptiones. deſumtas ex uſu vocis Διαθήκη.

Supereſt, ut eorum, quibus noſtra ſententia diſplicet, exceptiones, adverſus ea, quae hactenus diſputavimus, breviter expendamus. Solent autem illorum quidam adverſus noſtram ſententiam pugnare argumentis, ex ipſo Διαθήκης vocabulo eiusque indubio uſu deſumtis. Et I. quidem omnium communiſſime et frequentiſſime obiici nobis videmus, LXX Interpretes vocem Διαθήκης in laxiori acceptione adhibere, ut quibus Διαθήκη, non Teſtamentum, ſed *Foedus* vel *pactum* audit. Neque id negamus, ſed aliam tamen rationem LXX Interpretum fuiſſe putamus, quam ſcriptorum Novi Teſtamenti, qua de re aliquid iam monuimus § VI. Certe α.) quia vox Hebraica ברית ambitu ſuo plura complectitur, atque latiſſimae ſignificationis eſt, inde factum eſt, ut LXX Interpretes, in communi Graecorum uſu vocem aliquam, Hebraicae reſpondentem, non invenientes, voci Διαθήκη eamdem ſignificationem indiderint, eamque, ratione magis habita etymologiae, quam uſus, adhibuerint, ad diſpoſitionem quamcumque deſignandam, ſive fiat lège, ſive ſponſione, ſive Teſtamento. Quod β.) tanto proclivius erat, ſi verum eſt, quod *Salmaſium* ex indole dialecti Alexandrinae obſervaſſe diximus, Alexandrinos ſpeciatim Διαθήκην dixiſſe, quod reliqui Graeci Συνθήκην vocant. Ceterum, uti Hebraica vox ברית primario quidem *Foedus* notat, ſed *Teſtamenti* ſignificationem tamen non excludit, quod Celeberr. *Cocceius* in Lexico, col.

col. 115, ac passim Theologi animadvertere iubent, ita et Διαθήκη, ex usu LXX Interpretum, notionem *Testamenti* nonnunquam comprehendit. Et ad hanc postremam Testamenti notionem cumprimis respexisse Novi Testamenti scriptores, quoties voce Διαθήκης usi sunt, ex iis, quae supra hac de re disputavimus, abunde licet colligere. Verum id II. inprimis adversus nostram sententiam urgent *Hugo Grotius*, et, qui eum sequitur, *Henr. Hammondus*, in initio Annotat. in Matthaeum, voluntatem Dei, in Christo et morte eius confirmatam, non tantum vocari Διαθήκην, sed et καινὴν Διαθήκην, *Novum Testamentum*, eoque opponi τῇ παλαιᾷ Διαθήκῃ, dispositioni Sinaiticae sive Mosaicae, quae non Testamenti proprie sic dicti rationem habuerit, sed Foederis, unde consequatur, etiam καινὴν Διαθήκην eamdem rationem habere, neque aliter considerari (*) posse. Dare hic aliquid *Grotio* possumus, idque citra ullum causae nostrae dispendium. α.) Nihil enim certe iis, quae hactenus adstruximus, decedet, si fateamur, scriptores Novi Testamenti, quando utramque Oeconomiam, et Veterem Mosaicam et Novam Christi, Διαθήκην appellant, in eo sensu, quem iis familiarem esse probavimus, non adeo Novam Oeco-

(*) In eamdem fere sententiam disputavit *Tanaq. Faber* notis ad *Lucianum* de morte Peregrini § 4, tom. III p. 362. Post enim, quam monuisset, Διαθήκας illic significare *praecepta*, non *testamenta*, haec adiunxit: „ Alludit ad Pythagoraeos, a quibus sua praecepta ita vocitabantur. At fortasse, dixerit quispiam, alluserit ad καινὴν Διαθήκην Christianorum *Lucianus*, ut est semper derisor. Et si id concederem, non tamen inde sequeretur, vocem hanc verti per *testamentum* debere. Nam ἡ καινὴ Διαθήκη significat novum foedus, quemadmodum ἡ παλαιὰ Διαθήκη vetus foedus. Quis enim ibi mortuus est, cuius ea lex dici queat testamentum?"

conomiam vocare Διαθήκην ex analogia Veteris, quam Veterem potius Διαθήκην nuncupare ex analogia Novae. Quae, nisi fallor, mens etiam fuit *Ioh. Gerhardi* in Harmon. Euang. cap. CLXXI fol. 1113. b, quando ita scripsit: *Novum vocatur Testamentum, quia sancitum et confirmatum est sanguine et morte ipsius Filii Dei; Vetus quadam similitudine sic vocatur, quia sanguine iuvencorum, sanguinis Christi typo, fuit confirmatum.* Nec tamen idcirco rationes *Grotii* in universum nobis probantur. Nam β.) nihil profecto impedit, quo minus etiam Oeconomia Vetus sub notione Testamenti concipi, ac *Testamenti* nomine designari recte queat. Populus enim Israëliticus erat *heres* Dei, et bona, quibus ille fruebatur, in terra promissionis, testante id toties Scriptura, ad modum hereditatis possidebat. Quare non possum non assentiri Theologo magni nominis *Iohanni Gerhardo*, loco citato, in caussa nostra hoc iudicium ferenti: *Haec argumenta tanti non sunt ponderis ac roboris, ut propter ea a propria significatione vocis Διαθήκης sive* Testamenti *velimus discedere. Quamvis enim Vetus Testamentum non fuerit morte Testatoris confirmatum, cum Deus ἄσαρκος Testamenti illius auctor mori non potuerit, vere tamen ac proprie vocatur* Testamentum, *tum quia typico sacrificiorum sanguine confirmatum fuit, atque eo ipso praefiguratum, Novum Testamentum ipsius Mesiae sanguine et morte confirmatum iri, tum quia est donatio hereditatis.* Adde *Io. Coccei* Lexicon Hebr. in voce ברית col. 115, 116, et eiusdem Summam Doctrinae de Foedere et Testamento Dei, cap. XI § 330, p. m. 228, 229, qui rem istam in luce tam clara collocavit, ut opus non habeam aliquid addere.

§ XII.

§ XII.

Respondetur ad exceptiones, desumtas ex natura Testamentorum et Foederum.

Non desunt alii, qui ex ipsa negotii illius, quod Διαθήκην scriptores Novi Testamenti appellant, natura et circumstantiis contra nos arguant, Διαθήκην illam non ut Testamentum proprie sic dictum concipi posse, unde videatur colligendum esse, scriptores Sacros voce illa non tam ad naturam Testamentorum, quam potius aliorum pactorum respexisse. I. Magno praesertim conatu hoc egit ICtus inclyti nominis, *Sam. Pufendorfius*, qui ex eo, quod voluntas illa Dei nobis haud raro proponatur ut Foedus, iudicari posse et debere contendit, illam non esse Testamentum, cum Foedus et Testamentum toto coelo a se invicem discrepent. Verba *Pufendorfii* a nobis relata videbis § v. Erunt forte, qui putabunt, rationes illas, quas nobis opposuit vir eruditus, aliquid habere ponderis. Sed non obstante tamen illa inter Testamentum et Foedus differentia, voluntatem hanc Dei, de qua loquimur, quaeque Foedus omnino includit, merito etiam dici posse Testamentum, nobiscum censent ex ICtis alii, iique non infimi meriti. Ad *Huberi* Dissertationes Iuridico-Theologicas, de Testamentis et Foederibus, provocat *Io. Franc. Buddeus*, eximium quondam Academiae Ienensis decus, in Institut. Theol. Dogmat. p. 671, ut qui *agnoverit*, *dari eiusmodi actus mixtos*, *seu compositos*, ex Foedere et Testamento, qui *Foedera Testamentaria*, ac *Testamenta Foederalia salutari* possint ac *soleant*. A quo iudicio alienus non est *Hugo Grotius*, cuius haec sunt verba in principio Annotationum in Matthaeum: *Non mirum est*, *ad hunc quoque vocis usum alludi a Scriptore Epistolae*

ad Hebraeos IX. 17, *praesertim cum Testamentum, inprimis, ubi heres sub conditione instituitur, aut fidei eius aliquid committitur, ad Foederum ac pactionum naturam quam proxime accedat.* Est nempe Testamento Divino, uti conditio adiecta, ita Foedus superstructum, ut proinde ad rationem Foederis proxime Testamentum illud accedat. *Ex Testamento*, inquit *Cocceius*, *oritur Foedus*, *et νομοθεσία*, *dum proponitur Testamentum*, *et Salvator nominatur*, *et Fides exigitur ad iustitiam*, in Lexico loc. cit. Quod *Gerhardus*, loco antea laudato, ita explicat: *Vtrumque Testamentum*, *cuius in Sacris Literis sit mentio*, *recte vocatur et* Testamentum *et* Foedus. Testamentum, *quia est donatio hereditatis;* Foedus, *quia adiunctam habet conditionem servandi Foederis.* Haudquaquam igitur pugnantia adstruunt Theologi, quando unam eamdemque rem, modo sub notione Testamenti, modo vero sub notione Foederis, concipiendam esse, dictitant. II. Aliquid praeterea in hac Διαθήκῃ Divina reperiunt nonnulli, quod a ratione Testamentorum alienum esse putant, cum ad conditionem Foederum quam maxime spectet. Scriptura enim huius Διαθήκης aliquem Mediatorem memorat, Hebr. VIII. 6, IX. 15, XII. 24, quod non Testamento, sed pacto convenire opinantur *Holtzfusius* in Dissertat. de Foed. Grat. cap. I § 2, vide Differt. huius § V, *Hammondus* in principio annotat. in Matthaeum, ac alii. Licebit hic nobis esse brevioribus, nam sublata difficultate, quam modo tetigimus, haec etiam corruit. Si enim Διαθήκη Divina est etiam Foedus, quod utique concedimus ac urgemus, illius naturae non repugnat, requiri et adesse Mediatorem. Nempe noluit Deus ex hominibus, filiis irae et peccati servis, heredes adsciscere, nisi praecederet *redemtio*, *quam habemus in sanguine Christi*, Filii Dei, Coloss. I. 14. Vt itaque Testamen-

mentum confici, et in illo heredes scribi possent, effecit mediatio Filii Dei, qui *redemtionem spopondit* ab aeterno, Iobi XXXIII. 24, quique promissum sponsionis adimpleturus, tempore praestituto, *se ipsum dedit redemtionis pretium pro quibusvis*, 1 Tim. II. 6. Quae causa est, cur sanguis et mors Christi fundamentum sit huius Testamenti. Cum igitur interveniente Mediatore, Christo Iesu, Testamentum Dei ratihabitum fuerit, inque illo iam heredibus salus certissima promittatur, beatos merito praedicamus, quorum nomina in illo vitae libro exarata sunt. *Benedictus vero esto Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi, qui, pro immensa sua misericordia, regenuit nos in spem vivam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis, ad hereditatem, quae nec corrumpi potest, nec contaminari, nec marcescere, nobis in coelis servatam*, 1 Petr. I. 3, 4.

EXERCITATIO THEOLOGICO-EXEGETICA

DE

VERBO OTIOSO, CVIVS RATIO IN IVDICIO DIVINO REDDENDA EST, AD MATTH. XII. 36.

§ I.

Interpretes non consentiunt inter se, quidnam sit ῥῆμα ἀργὸν, Matth. XII. 36.

Versatur in omnium ore, crebrisque non modo Oratorum Ecclesiasticorum, verum etiam quorumcumque aliorum sermonibus usurpari solet, memorabilis illa sanctissimi Servatoris sententia, quam adversus Pharisaeos disputans, ipsisque blasphemiam in Spiritum S. exprobrans, auditoribus suis commendatam et alta mente repositam esse voluit, Matth. XII. 36, *Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως*, i. e. *Theod. Beza* Interprete: *Sed dico vobis, quodcumque verbum otiosum loquuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicii.* Ex quibus gravissimis Christi Domini verbis, quantumvis Theologi certissima et evidentissima ratione colligant, 1.) hominum

non

non tantum facta, sed et verba, quae a sanctitate legis Divinae recedunt, examini severo novissimi iudicii expositum iri, quod versu sequenti 37 etiam luculentius hunc in modum declaratur: *Ex sermonibus enim tuis iustificaberis, et ex sermonibus tuis condemnaberis.* 2.) Nec tantum impia quaevis dicteria, scelesto ore prolata, censurae iudicis subiectum iri, sed etiam *πᾶν ῥῆμα ἀργὸν*, *otiosum quodvis verbum;* Interpretum tamen doctiorum, in explicando *τῷ ἀργῷ ῥήματι*, inter se dissensus effecit hucusque, ut non satis certo constare videri possit, quaenam sint illa *otiosa verba*, quae in iudicio eaxminatum iri Servator hic asseverat. Non parum forte studium et diligentiam Criticorum excitavit, superiori seculo, *Daniel Heinsius* iudicio illo suo, quod paulo confidentius in hac causa tulit, quando, *plures*, inquit, *reperiri arbitror*, *qui locum illum praeclarum* Matth. XII. 36 *legant*, *quam qui intelligant*. *aut*, *quo respexerit Dominus*, *examinent*. *Postquam verum doctorem eiusque in docendo munus*, *graphice ac efficaciter*, *supremus Doctor descripsit*, *addit*, *quod nemo*, *nisi qui fastum et arrogantiam eorum*, *qui se doctores dicebant*, *ex ipsorum scriptis didicit*, *satis assequitur*, *qui pronuntiare audebant*, *ὅτι καὶ ἐξ ἀργοῦ λόγου τοῦ διδασκάλου ὠφεληθήσεται ὁ μαθητεύων*, *etiam ex otioso doctoris sermone profectus facturum esse discipulum*. *Quem ἀργὸν λόγον*, שיחה בטלה, *ad verbum*, *ἀδολεσχίαν ἀργὴν dicebant* etc., Exercit. Sacr. in Matth. Cap. VIII p. 48. Equidem *Heinsius* interpretationis huius, quae ab occasione Servatori subministrata, et a scopo dicentis, longius remota omnibus merito videbitur, fautores aut paucos, aut omnino nullos nactus est, neque ego operae pretium existimo, illi posthaec diutius immorari. Videtur tamen indicio illo *Heinsius* non paucos pupugisse, eosque ad diligentius et accuratius in genuinum verborum Domini sensum inquirendum exstimulasse.

Certe ab illo tempore (*a*) complures in eo diligenter ac multum laborarunt, ut, quidnam Servator per *ῥῆμα ἀργὸν*, quemadmodum Matthaeus rem Graece expressit, vere intellectum velit, ex usu Graeci pariter et Hebraici sarmonis eruerent, ac multis modis illustratum in aprico ponerent. Quos omnes, loquor autem de iis, quorum observationibus mihi uti licuit, ita in hoc argumento versatos esse deprehendi, ut quamvis multa praeclara dixerint, quae nec sine voluptate, nec sine fructu leguntur, rem omnem tamen non ita exhauserint, quin spicilegio nostro locum reliquerint.

§ II.

Exponitur, quam significationem vox ἀργὸς in communi Graecorum sermone habeat.

Quoniam totus quaestionis nostrae ac disputationis cardo in eo vertitur, ut recte intelligatur, 1.) quid ex usu aut sermonis Graeci, aut Graeco-Hebraici, qui scriptoribus Novi Testamenti familiaris est, quemque multi, *Heinsium* secure nimis secuti, Hellenisticum nuncupant, ἀργὸς et quidem in hac constructione ἀργὸν

(*a*) Praeter Commentatores Criticos, qui noti sunt, aliosque, qui locum illum, occasione sibi data, nonnunquam etiam prolixe illustrarunt, fuerunt etiam, qui eumdem integris Dissertationibus interpretari allaborarent. Extat *Andr. Glauchii* Diss. *de verbo otioso*, Martisburgi 1678, *Sam. Schelguigii otiosi verbi rigidum examen*, Gedan. 1686, postea etiam recusum, *Amelii* Dissertatio *de verbo otioso*, Kilon. 1710. Neque omittendus est auctor Dissertationis Epistolicae, quae legitur in *Bibliotheca Germanica*, Gallice scripta, Part. III Artic. III p. 98 etc., quaeque *B. Lenfantio* tribuitur. Vide Celeb. *Wolfii* Curas Philol. ad Matthaei XII. 36 [et *Koecheri* Analecta ad easdem].

γὸν ῥῆμα significet, ac 2.) quo speciatim sensu Servator locutionem illam adhibuerit, quidque de eo circumstantiae illius loci, quem excutimus, et consilium dicentis, nos cogitare iubeant. A significatu, quem, ἀργὸς, et ἀργὸν ῥῆμα communiter apud Graecos obtinere reperitur, initium faciamus. Est autem (*b*) ἀργὸς, id est, uti (*c*) Grammaticorum filii observant, ἄεργος, *otiosus*, *nihil operans*. Passim adhibetur, etiam a scriptoribus Sacris, de homine nihil agente, inertiae ac otio turpi indulgente, Matth. xx. 3, 6, 1 Tim. v. 13, 2 Petr. 1. 8. Neque vero apud scriptores exoticos vox illa usurpari tantum solet de homine, qui laborare, adeoque laborem, quem subire debet, etiam detrectare potest, quemadmodum *Ioh. Vorstius* existimat, Philol. l. c. 3, qui eam ob rem ῥῆμα ἀργὸν Hebraismis immerito annumerat, sed promiscue aliis rebus tribuitur. Sic, ut paucis exemplis id confirmemus, apud *Plutarchum* in Aristid. p. 601 fin. edit. Stephani, ἡμέρα ἀργὴ est *dies otiosus*, quo nihil actum fuit; γῆ ἀργὸς dicitur *terra*, *quae non colitur*, *otiosa*, quae fructum non fert, unde ἀργὸν saepe dicitur id, quod fructu caret, uti ἀργὸν et ἄκαρπον coniungi videmus, 2 Petr. 1. 8; ἄργυρος ἀργὸς *argentum* significat *infectum*, quod adhuc sterile iacet; ἀργὸν ἔτος a scribentibus Graece vocatur *annus septimus* vel *Sabbathicus* Iudaeorum, quo terram non laborabant, quasi dicas *feriatum*. Quarum locutionum exempla adduxit *Budaeus* in Comment. Graecae Linguae p. 275 edit. R. Steph. Sic pariter λόγος ἀργὸς, quod idem

(*b*) Ἀργὸς etiam alias significationes habet, nempe *albi* et *velocis*, de quibus Lexicographi consuli possunt, sed quibus ego nunc, utpote ad rem nostram non spectantibus, inhaerere pluribus nolui.

(*c*) Sic Etymologici Magni auctor in art. ἀργὸς. ὁ. νωθρός, *Budaeus* in Commentar. Ling. Graec. p. 275, et alii.

idem plane eſt cum *ῥήματι ἀργῷ* a Graecis dicitur. *ſermo iners*, uſu omni deſtitutus. Neque hoc monere *Budaeus* neglexit l. c. ita ſcribens: *Ἀργὸς λόγος inde dictus, quam ignavam rationem Cicero vocat. Sermo etiam iners dici poteſt: eorum eſt enim, qui omnia fato fieri contendunt.* „ Nec nos impediet, *inquit Cicero*, illa ignava ratio, quae dicitur; appellatur „ enim a Philoſophis *ἀργὸς λόγος*, cui ſi pareamus, „ nihil eſt omnino, quod agamus in vita. *Idem*, recte „ genus hoc interrogationis ignavum atque iners nominatum eſt, quod eadem ratione omnis e vita tollatur actio". Haec *Budaeus*, *Ciceronem* hic paulo ſecurius ſecutus, uti *Budaeum* multi alii, qui obſervationem eius transſcribere conſueverunt, nec veram rationem, quamobrem *ἀργὸς λόγος* a Philoſophis ſic diceretur, perſpicientes, quam nos infra uberius explicabimus. Ceterum communiter *λογὸς ἀργὸς*, vel *ῥῆμα ἀργὸν*, Graecis *ſermonem* quemcumque *otioſum*, *inutilem*, *omnique fructu deſtitutum*, ſignificat, ut in illo Pythagorae, quod *Stobaeus* affert Sermone XXXIV p. 215, accipi videtur, *αἱρετώτερόν σοι ἔςω, λίθον εἰκῆ βάλλειν, ἢ λόγον ἀργόν*, *Optabilius ſit tibi, lapidem temere proiicere, quam ſermonem otioſum.* Et certe Pythagoras gravitatem in ſermone quovis diſcipulis ſuis vehementer commendabat, eosque omnem in dicendo levitatem et garrulitatem averſari iubebat. Reſpondent *ῥήμασι* vel *λόγοις ἀργοῖς*, in ſcriptis Hebraeorum דברים בטלים *verba otioſa*, uti etiam LXX Interpretes verbum בטל Graece reddiderunt *ἀργεῖν*, *otiari*, Eccleſ. XII. 3, ubi in Hebraeo textu legitur ובטלו הטחנות, quod LXX verterunt, *καὶ ἤργησαν αἱ ἀλήθουσαι*, *et ceſſant* vel otiantur *molitrices*, dentes nempe molares. Quam ob rem Syrus, in loco noſtro, quem nunc excutimus, *ῥῆμα ἀργὸν* tranſtulit ܡܠܐ ܒܛܠܐ.

§ III.

§ III.

Communem vocis usum spectantes, plurimi interpretes ῥῆμα ἀργὸν exponunt verbum otiosum.

Satis ex his iam perspicitur, ῥῆμα ἀργὸν, si vocis huius apud scriptores quoscumque proprium et communem usum spectes, esse verbum omne vanum, sermonem otiosum, inutilem, ex quo fructus omnino nullus proficisci potest. Huic igitur significationi, etiam hic, interpretum plerique et veteres et recentiores inhaerent, existimantes, Servatori nostro id propositum esse, ut doceret, verba quaecumque etiam in se non mala, sed quae tamen fructu et utilitate carent, quae nec ad gloriam Dei, nec ad aedificationem, sive propriam, sive aliorum diriguntur, severo Dei examini in futuro iudicio subiectum ac condemnatum iri. Ita ex veteribus *Basilius* (*d*) ait: *Verbum otiosum est, quod etsi bonum sit, ad aedificationem tamen fidei non aptatur. Et illa verba in celeberrimo illo totius orbis terrae conventu examinabuntur. Quid scurrilibus, et detrahentibus, et obscoenis verbis fiet?* Et *Chrysostomus* in Catena Graecorum Patrum in Matthaeum, edit. Corderii p. 177, Τουτέςιν, εὐθύνας ὑποςησόμεθα ὑπὲρ τοῦ ἀργοῦ λόγου, καὶ μὴ ὠφελοῦντος τὴν ψυχὴν, συκοφαντικὸς καὶ λόγος, καὶ μιμητικὸς, καὶ γελοιώδης οὐ μόνον οὐδὲν ὠφελήσει τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἴσως καὶ βλάψει τὰ μέγιςα, *hoc est, de verbo otioso, et ad utilitatem animae non conferente, reddemus rationem, vel accusationem et discrimen iudicii subibimus. Otiosum non est calumniosum,*

(*d*) Adductus a *Clario* in notis ad Matth. XII. 36. Adde *Nicetae* Catenam Graecorum Patrum in Matthaeum p. 444.

ſum, aut mimice petulans, ac ſcurriliter ridiculum. Haec enim non ſolum animae non proſunt, ſed etiam nocent quam maxime. Quibus unum nunc tantum iungimus *Hieronymum*, qui in Comment. in Matth. XII, *Otioſum*, inquit, *verbum eſt, quod ſine utilitate loquentis dicitur et audientis; ſi, omiſſis ſeriis, de frivolis rebus loquamur, et fabulas narremus antiquas. Ceterum, qui ſcurrilia explicat, et cachinnis ora diſſolvit, et aliquid profert turpitudinis, hic non otioſi verbi, ſed criminoſi tenebitur reus.* Diſtinguunt hi inter ſermonem aperte malum, vel, ut loquitur *Hieronymus*, criminoſum, et otioſum, ſive inutilem, et hunc poſteriorem a Servatore innui contendunt. Sequuntur illos magno numero recentiores, quorum praecipui, ne in recenſendis eorum nominibus, aut etiam adducendis ipſorum verbis, prolixior ſim, indicantur a *Schelguigio*, in *Examine rigido verbi otioſi* p. 23, 24, qui et ipſe pedibus in eorum ſententiam ivit, et Vener. *Wolfio* in *Curis Philol.* ad Matth. XII. 36. Et illi quidem, ut huic ſuae interpretationi maiorem ſpeciem concilient, eamque cum ſcopo orationis Chriſti bene convenire oſtendant, ita cenſent, Servatorem argumentari a minori ad maius. Nempe Phariſaei, miracula Chriſti, a Spiritu Sancto per ipſum edita, Satanae principi impurorum ſpirituum attribuendo, blaſphemiam evomuerant in Spiritum Sanctum, cuius criminis atrocitatem et tremendum iudicium Chriſtus auditoribus ſuis ob oculos ponit v. 31, 32. Aequitatem autem et iuſtitiam Divini huius iudicii oſtenſurus, Chriſtus Dominus, ſi interpretes illos audimus, quorum ſententiam nunc referimus, argumentum adhibet a minori: *Sed*, (vel, quinimo) *dico vobis, quodcumque verbum otioſum locuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicii.* Quod ſic *Theod. Beza* in Annotat. explicat: *Argumentatur Chriſtus a comparatis, comparans peccatorum maxima*

ma cum minimis: quae tamen tam parva esse non possint, quin reddenda sit eorum ratio. Adde Harmoniam *Chemnitio-Gerhardianam* cap. LIX fol. 617.

§ IV.

Communior illa interpretatio illustratur.

Possunt, quibus haec interpretatio arridet, eamdem hoc quoque argumento illustrare, quod ista Christi Domini doctrina, de ratione reddenda verborum, non tantum malorum et impiorum, sed etiam otiosorum, non plane nova, ac Iudaeis incognita fuerit. Praeclara profecto sunt, quae Iudaeorum magistri de verbis levibus et otiosis solent discipulis suis praecipere, et cum sententia Servatoris nostri tam egregie consonantia, ut videri possit, hunc ad eorum doctrinam, in scholis publice propositam, vulgoque notam, digitum intendisse. Plura huc spectantia loca ex Hebraeorum scriptis collegerunt viri in hoc studiorum genere magna cum laude versati, *Drusius* et *Lud. Capellus* in notis, *Schoettgenius* in Horis Hebraicis ad Matth. XII. 36, *Triglandius* de Karaeis p. 168, ex quibus pauca haec decerpemus. In *Chagiga*, Tractatu Talmudico, haec leguntur: *Respondit Raf. Etiam* שיחה יתירה, *verbum superfluum, quod est inter maritum et uxorem, in memoriam ipsi revocabitur die mortis.* Et in Sepher Rasiel haggadol: *Qui amat Deum, non attendit mulieribus, non loquitur* טיולים (vagationes, εὐτραπελίαν, Eph. v. 4, ita Clariss. *Schoettgenius*) *verba oblectantia,* ודברים בטלים *et verba vana.* Scholiastes Libri Aboth: *De verbo levi, quod inter virum et uxorem, homo iudicabitur.* R. Ionah, in libro Timoris: *Cavebit vir, ne cum uxore loquatur turpia, quia etiam* על שיחה *propter sermo-*

monem levem viri cum uxore, adducetur ille in iudicium. Neque profecto mirandum est, Iudaeos, perfectissimae et absolutissimae sanctitati Legis Divinae adsuetos, tam rigidos fuisse verborum, etiam otiosorum, censores, cum similia fere praeceperint multi ex Graecorum Philosophis, qui doctrinam, quae de officiis tradit, studiose excoluerunt. Argumento esse potest, vel unus *Plutarchi* de Garrulitate liber, egregiis hanc in rem sententiis refertus, ex quibus unicam hanc, quae circa finem legitur p. 913 ed. Stephani, adferam: *εἰ δὲ μήτε τῷ λέγοντι χρήσιμον, οὔτε ἀναγκαῖον τοῖς ἀκούουσι τὸ λεγόμενον, ἡδονὴ τε καὶ χάρις οὐ πρόσεςι, διά τι λέγεται; τὸ γὰρ μάτην καὶ διακενῆς, οὐχ ἧττον ἐν τοῖς λόγοις, ἢ τοῖς ἔργοις ἐςίν· Si vero id, quod dicitur, nec dicenti utile, nec audientibus necessarium est, voluptatem praeterea ac gratiam nullam habet, quare dicitur? Non minus enim in verbis inest vanum et inane, quam in operibus.* Praesertim doctrinam hanc de vitandis sedulo verbis otiosis et ipse sollicite servavit, et discipulis suis serio inculcavit *Pythagoras*, cuius egregium praeceptum, quod ad argumentum nostrum cumprimis spectat, *αἱρετώτερόν σοι ἔςω, λίθον εἰκῇ βάλλειν ἢ λόγον ἀργόν*, iam § 11 retulimus. Et de ipso quidem Pythagora memoriae prodidit *Diogenes Laertius* Lib. VIII § 20, *ἀπείχετο καταγέλωτος καὶ πάσης ἀρεσκείας, οἷον σκωμμάτων καὶ διηγημάτων φορτικῶν*, quae in versione Latina ita sonant: *Irrisione abstinebat, et facetiis et iocis, odiosisque narrationibus.* Quinimo, sicuti *Iamblichus* in vita Pythagorae cap. XX p. 79 scriptum reliquit, *ἐποιεῖτο πλείονα σπουδὴν τοῦ σιωπᾷν, ἤπερ τοῦ λαλεῖν, maiorem tacendi, quam loquendi curam agebat.* Quo pertinet etiam elegans eius dictum, cuius meminit *Stobaeus* Serm. XXXIV p. 215, *Χρὴ σιγᾷν, ἢ κρείσσονα σιγῆς λέγειν, aut silere oportet, aut adferre meliora silentio.* Vtque discipulos suos ab omni otio-

otioſo et ſuperfluo ſermone tanto facilius arceret, iis, ſimulatque ſe diſciplinae ſuae crediderant, celebratisſimum illud ſilentium quinquennale imperabat. Nam illius ſilentii, iniuncti Pythagorae diſcipulis, hanc etiam inter alias rationem fuiſſe, *Iamblichus* diſertis verbis tradit p. 56. Alia, ne modum Diſſertationis excedamus, nunc haud inviti omittimus.

§ V.

Sed communi tamen interpretationi plurimae rationes obſtant, quae proferuntur.

Receptiori huic interpretationi, cui communis vocis *ἀργὸς* uſus favet, quaeque ad commendandam et demonſtrandam eximiam ſanctitatem praeceptorum Chriſti conferre vel maxime multis videbitur, et ego lubens calculum adiicerem, niſi graviſſimae rationes aliud ſuaderent. Etenim I. ipſa orationis Chriſti ſeries, a Matthaeo exhibita, aperte indicat, Servatorem non loqui, niſi de ſermone impio et blaſphemo, in quo ineſt crimen, quique et gloriae Dei et ſaluti hominum inimicus deprehenditur. Diſſeruerat Dominus de blaſphemia in Spiritum Sanctum, cuius Phariſaeos reos eſſe aſſeverat, eiusque ſummam atrocitatem luci expoſuerat. Hanc igitur ſceleſtam Phariſaeorum blaſphemiam in mente habebat, ad illam reſpiciebat, cum auditores ſuos moneret, omnia *ῥήματα ἀργὰ* in iudicium a Deo adductum iri. Praeterea, verſibus immediate antecedentibus 34 et 35, Servator diſerte locutus fuerat de verbis *οὐκ ἀγαθοῖς*, et vere *πονηροῖς*. Sic enim Servator illic diſſerit: *Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν, πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ ςόμα λαλεῖ. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθὰ, καὶ ὁ πόνηρος ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.* Et iam ſubdit: *Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πᾶν*

ῥῆμα ἀργὸν etc. Apparet certe, ῥήματα ἀργὰ hic esse ea, quae paulo ante πονηρὰ nuncupaverat, et ῥήματα illa πονηρὰ esse aut ipsam blasphemiam in Spiritum Sanctum, aut eiusmodi sermones, qui cum blasphemia illa aliquam convenientiam et affinitatem habent, quique non nude otiosi et inutiles censeri possunt. II. Haec sine dubio est ratio, cur veteres quidam librarii, cum verba, de quorum sensu disputamus, describerent, versuum antecedentium et connexionis memores, pro ῥῆμα ἀργὸν, scripserint ῥῆμα πονηρόν. Ita certe *Beza* in quodam Codice MS. scriptum invenit, et ita *Chrysostomum* in suis quoque exemplaribus legisse, suspicatur *Vatablus* in notis, quamvis coniectura illa viri eruditi mihi quidem parum firma videatur. *Chrysostomus* namqne τὸ ἀργὸν interpretatur, verumque eius sensum ostendere laborat. Sed illa ipsa ratio, quae librariis quibusdam suasisse videtur, ut in describendo τὸ ἀργὸν mutarent in πονηρὸν, effecit etiam, ut *Chrysostomus*, locum illum expositurus, ἀργὸν et πονηρὸν, ceu idem significantia, aliquando inter se permutet. Praeter Codicem illum, cuius *Beza* mentionem fecit, alii plures (*e*) suppetunt, eamdem scripturam prae se ferentes. Equidem cum *Beza* lectionem vulgatam, quam tuentur Codicum MSS. longe plurimi, ac praeterea versiones antiquae, et patres, qui ad illum locum provocant, sine cunctatione praeferendam puto. Sed apparet tamen ex illa scripturae discrepantia, veteres ex συναφείᾳ verborum Christi idem iudicasse, quod doctis quibusdam ex nostris interpretibus in mentem venit. III. Tanto minus vero vulgata lectio sollicitanda, eique alia substituenda erat, quandoquidem ipsa Graeca vox ἀργὸς, de cuius ve-

(*e*) Vide notas *Vatabli*, ac inprimis varias Lectiones a *Ioh. Millio* [*Wetstenio* aliisque] collectas in h. l.

vero sensu interpretes disceptant, nostrae sententiae non modo non obstat, sed eamdem etiam insigniter illustrat atque confirmat, quod sequentia planum manifestumque facient. IV. Nec vero librariis solis, cum in describendo Euangelio Matthaei occupati essent, in mentem venit, alium subesse verbis Domini sensum, quam qui communiter illis tribuatur, verum ita censuerunt etiam quidam ex veteribus, et certe non infimi nominis interpretes. Tametsi enim plerisque, attendentibus nempe ad frequentiorem et communius receptum usum vocis ἀργὸς, vulgatior interpretatio placeat, a quibus eam accepere recentiores, videbimus tamen infra, *Irenaeum*, *Chrysostomum*, *Theophylactum*, aliosque diversum ab iis sensisse, nostrasque meditationes suo iam suffragio comprobasse. V. Illud denique hic non praetermittendum esse censeo, quod inprimis urfit auctor ingeniosae (*f*) *Dissertationis Epistolicae super* Matth. XII. 36, doctrinam illam, quam recepta interpretatio cogitationi nostrae obiicit, non omnino consentaneam esse illi benignitati, lenitati et mansuetudini Dei, quae in Euangelio Christi nobis revelata est. Non equidem negaverim, perfectissimum sanctitatis studium, quod ne cogitatione quidem satis assequi possumus, in omni opere neque minus in omni verbo nobis commendari et graviter inculcari in Euangelio. Quid enim doctrina illa Christi et Apostolorum luculentius et apertius est? Vid. Eph. IV. 29, V. 4, Phil. IV. 8, Coloss. III. 23, IV. 6, Iacobi I. 19, 26, III. 2, 5, 6, etc. Neque negaverim, Christiano, si ad normam doctrinae Euangelicae vitam suam componere velit, operam omni nisu dandam esse, ut non modo ab omni sermone impio, profano, obscoeno, et qui aperta vitii macula infectus est, serio

(*f*) Bibliothèque German. Tom. III p. 102, 103.

rio et diligenter ſibi caveat, ſed etiam ne ſermonem otioſum et fructu vacuum temere effutiat. Lubens adhaec et ultro largior, finem vel directum, vel indirectum, omnis et dicti et facti ſemper Chriſtiano propoſitum eſſe debere gloriam Dei et aedificationem proximi; item, quicquid ab hoc fine aberrat, adverſari verae pietati atque perfectioni illi, ad quam omnes veri Chriſti diſcipuli pro virili enituntur Verum aliud tamen eſt, hanc perfectionem vitae Chriſtianae commendare, et magno cum zelo inculcare, quod ſane Euangelium facere non ambigitur; aliud eſt, docere, omnia atque ſingula verba, quae ceteroquin non mala quidem ſunt, ſed tamen otioſa et utilitate vacua, in Divino iudicio examini rigido expoſitum, et tremenda cenſura notatum iri. Haec doctrina, quae et olim et hodie (g) ſtudium vitae ſolitariae ac Monaſticae maiorem in modum commendaſſe ac promoviſſe videtur, ita comparata eſſe exiſtimari poſſit, ut conſcientiam angoribus et terroribus frangat, quinimo conſolationibus Euangelicis ianuam occludat. Accedit VI. quod argumento modo indicato robur maius addit, non ſemper adeo facile confici aut definiri poſſe, quisnam ſit ſermo penitus otioſus, et omni fructu plane deſtitutus. Equidem uti lubens concedo, quosdam ſermones adeo inſignes τῆς ἀργείας, otioſitatis et inutilitatis, characteres ſecum vehere, ut de illis nemini ſanae mentis dubium poſſit oboriri, ita tamen et hoc fatendum eſt, alios ita eſſe compoſitos, ut huic quidem plane inutiles ac otioſi, alii vero nonnihil utilitatis adferre videri

pos-

(g) Vide *Iohan. Caſſianum* Inſtitut. Coenob. Lib. 11 cap. 15, *Palladium* in Hiſt. Lauſ. cap. 48, 50, 84, p. 176, ex edit. et verſione Gent. Herveti. Adde Vitam Euthymii Sect. 58, 59, in *Cotelerii* Monum. Eccleſ. Graec. tom. 1. p. 248. Plura dabunt Hiſtoriae et Regulae Monachorum.

possint. Quod unico tantum, sed evidentissimo exemplo declarabo. Non citra rationem *Sam. Schelguigius*, in Dissertatione iam laudata, in numerum sermonu n otiosorum refert etiam disputationes de rebus Theologicis inanes et vanas, tum ratione obiecti, tum ratione finis. Vide, si placet, illam Dissert. p. 25 usque ad p. 30, quo ultimo loco verba mihi occurrunt, quae hic etiam legi merentur: *Huc referimus in Theologico foro disputationes, quibus ingenium potius ostentare, quam veram promovere pietatem studemus, de quibus imcomparabilis Theologus, B. Chemnitius monet* „ quod semper cogitandum sit, Filium Dei „ non eam ob causam prodiisse ex arcana sede aeterni „ Patris, et revelasse doctrinam coelestem, ut semina „ spargeret disputationum, quibus ostentandi ingenii „ causa luderetur; sed potius, ut homines de vera „ Dei agnitione, et omnibus iis, quae ad salutem „ necessaria sunt, erudirentur." En regulam certissimam, et suffragiis omnium dignissimam! Sed quot non sunt Theologi, qui, posita hac regula, otiosi vaniloquii coargui posse, multis videbuntur, qui ipsi tamen huiusmodi iudicium omni opere deprecabuntur, ac iniquitatis accusabunt? Ita hominum iudicia, de utilitate vel inutilitate sermonis, a se invicem continuo discrepare, certum est. Discrepantia illa incertitudinem parit atque alit, incertitudo angores conscientiae auget. Quare cum haec doctrina unicum in interpretatione communi verborum Christi, de quibus disserimus, fundamentum habeat, cum interpretatio illa a scopo dicentis recedat, nisi ad tacitam argumentationem a minori ad maius, de qua § 111 diximus, recurras, quod sane gratis dicitur, non male faciunt, qui aliam interpretationem commodiorem, dummodo illa regulis bonae Hermeneuticae non adversetur, priori anteponunt.

§ VI.

Ad argumentum, pro recepta interpretatione allatum, respondetur.

Si quis adversus ea, quae hactenus in medium protulimus, communiorem vocis ἀργὸς significatum et usum urgendum esse putaret, ei, ut spero, in sequentibus satisfaciemus. Sed aliud praeterea. pro receptiori interpretatione, argumentum attulit *Schelguigius*, quod ne forte quempiam moretur, sine responsione dimittere non possumus. Ita autem ille in Dissertat. saepius cit. p. 22 scribit: *Verum enim vero, si scopum Christi attendamus, novi aliquid, neque proletarii, adferre volebat, ut auditores ad rigorem extremi iudicii tanto diligentius pensitandum excitaret. Non igitur de verbis blasphemis, perniciosis, calumniosis, et obtrectatoriis locutus est. Nam quis non novit, rationem de iis reddendam esse? Sed ad talia verba respexit, quae alioquin ab hominibus non creduntur in iudicium vocatum iri.* Ego ambabus manibus viro erudito largior, Christum illo loco, cui illustrando hanc operam impendimus, talia protulisse, quae Pharisaei eorumque discipuli ignorabant, ad quae non serio attendebant, aut quae propter opiniones praeiudicatas, quae altas nimium in animis ipsorum radices egerant, cognitioni eorum subtracta tunc erant. Nam Euangelista primum observat, Dominum perspexisse cogitationes et ratiocinationes Pharisaeorum v. 25, εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν. Adversus has Pharisaeorum ἐνθυμήσεις, quas illi etiam, blasphemis verbis conceptas, populo propinabant, Servator oratione sua disputat. Illis etiam haec opponit v. 36, Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν etc. Qua ratione etiam Servatorem adversus Pharisaeos disputantem videmus, Matth. v. 22, 28, 32, 34, 39, 44.

44. Sed quodnam erat novum illud et singulare, quod Pharisaeis non observatum est, Dominus vero discipulos suos docere voluit? An id docere voluit, hominibus etiam pro verbis tantum otiosis Deo reddituros esse rationem? Non videtur. Nam doctrina huiusmodi Iudaeis nova esse non poterat, quippe quam in scholis Magistri ipsorum publice profiterentur, uti exempla, § IV allata, unumquemque docere possunt; ut iam taceam obstare sententiae huic plurima alia, quae § V prolixe exposita sunt. Sed regeri mihi audio, de blasphemia et sermonibus aperte impiis dubium nemini fuisse, de his itaque Christum Dominum locutum non esse, sed de huiusmodi sermonibus, quorum discrimen et severum iudicium non usque adeo omnibus erat perspectum. Et hoc accipio, et quam maxime probo. Et ego ita iudico, Servatorem hic proprie non loqui de blasphemia, quatenus blasphemia est, et ut talis consideratur. Pharisaei certe, quod in dubium venire minime potest, neque sciebant, neque credebant se blasphemare. Fuerint a vera ac salutari Dei cognitione, fuerint a vera pietate quam longissime repulsi, fuerint in sensum improbum traditi, non tamen eo usque impietatis erant progressi, ut scientes volentes blasphemiam committerent. Neque etiam populo perspectum erat, Pharisaeos blasphemia proprie sic dicta os suum polluisse. Nam sic ab omnibus, pro impiis, sacrilegis ac morte dignis habiti fuissent. Sed praeter blasphemiam, de qua Pharisaei non cogitabant, etsi vere blasphemarent, alius quoque inerat in sermone illo, quem adversus miracula Christi effutierant, character pessimae indolis, cuius non poterant non sibi magis esse conscii, etsi illius tam grave et tremendum iudicium non pertimescerent; Sophistica nempe et fraudulenta sui ipsorum, uti nec minus aliorum deceptio, et a veritate salutari alienatio. Nempe per evidentissima testimonia, de divinitate et

veritate doctrinae Christi, miracula intelligo, eaque et numero plura, et indole excellentiora, et virtute maiora, quam hactenus unquam in mundo visa fuerant, quae erant omni exceptiore potiora, Pharisaei tamen, solo Christi et doctrinae ab ipso traditae odio, convinci omnibus modis renuebant. Itaque cum splendidissimis veritatis in Christo relucentis characteribus nihil veri ac solidi opponere possent, Sophistarum instar, ratiunculas quasdam conquirebant, inanes quidem ac vanas, sed aliquo tamen colore, aliqua specie ornatas ac vestitas; qua inani specie, primum se ipsos, quibus veritas curae cordique non erat, quamvis conscientia reluctante, irretiri sinebant, ac mox alios fascinabant, istaque sophistica deceptione a veritatis Divinae salutari agnitione avertebant. Hoc esse ῥῆμα ἀργὸν, de quo Christus loquitur, et huic quidem tremendum iudicium Servatorem denunciare, existimo; quod suo loco argumentis quibusdam confirmare annitar.

§ VII.

Multi interpretes, per ῥῆμα ἀργὸν, intelligunt verbum impium ac penitus malum.

Id hactenus potissimum egi, ut ostenderem, ῥῆμα ἀργὸν, quod Christus testatur in iudicium esse adducendum, significare non verbum pure *otiosum*, sed impium, criminis et impietatis indicia secum vehens. Ea iam est interpretatio *Chrysostomi*, sicuti verba eius (*) leguntur in *Nicetae* Catena Graecorum Patrum in Matthaeum, edente *Corderio* p. 443, ἀρ-

(*) Eadem legas tom. VII Operum *Chrysostomi* p. 453 edit. Montfauconii.

ἀργὸν ῥῆμα ἐςὶν, τὸ μὴ κατὰ πράγματος κείμενον, τὸ ψευδὲς, τὸ συκοφαντίαν ἔχον. Τινὲς δέ φασιν, ὅτι καὶ τὸ μάταιον, οἷον, τὸ γέλωτα κινοῦν ἄτακτον, ἢ τὸ αἰσχρὸν, ἢ ἀναίσχυντον καὶ ἀνελεύθερον, i. e. *Corderio* interprete: *Otiosum autem verbum est, quod nulli rei prodest, quod falsum, quod calumniam adiunctam habet: quidam vero aiunt, etiam id quod vanum est, ut, quod inordinatum movet risum, quod turpe, pudendum, illiberale. Chrysostomum* hic, uti in multis aliis, sequitur *Theopylactus*, in cuius Commentario haec leguntur ex interpretatione *Oecolampadii: Terret nos hic, quoniam et pro otioso verbo rationem daturi sumus, hoc est, pro mendacio, calumnia, inordinatis, et ridiculis.* Haec interpretatio, quam certe ipsa orationis Christi, recte expensae, series sponte suppeditat, non immerito se commendavit eruditis quibusdam inter recentiores nostros interpretes. Prolixe eam adstruit atque illustrat *Hammondus* in annotationibus, lectu omnino dignis, sed prolixioribus, quam ut hic locum inveniant. Aliorum quorumdam, quibus idem videtur, nomina dabit Vener. *Wolfius* in Curis Philol. in Matth. p. 218, ubi postquam nomina illa recitasset, sententiam eorum hisce complectitur: *Plerique eo tendunt, ut, per μειότητα* (*h*), *otiosus et vanus sermo de pessimo quoque, atque adeo non solum vano, aut inutili, sed noxio, impio, iniurio et blasphemo accipiant, unde et in Scholiis nonnullorum Codicum marginalibus per πονηρὸν explicatur. Atque in horum mente acquiescimus.*

§ VIII.

(*h*) Vid. de hac Figura, quae Latine *dimunitio* vocatur, *Glassii* Philol. S. Lib. v Tractat. 1 cap. xix col. 1917 et seqq., *Hammondi* Annotationes, *Al. Mori* ad quaedam loca N. Foederis notas p. 62.

§ VIII.

Et quidem ſpeciatim mendacium et calumniam.

Cum vero ſapientiſſimus Servator, ſeverum illud iudicium, non adverſus impios ſermones quoſcumque, ſed, uti ordo orationis indicat, adverſus quosdam ſpecialius, quos nempe in Phariſaeis reprehendit, videatur pronuntiaſſe, quidam ex illis interpretibus, quos § ſuperiori deſignavi, id etiam ſibi datum eſſe negotii crediderunt, ut, cuiusnam generis ſit illud ῥῆμα ἀργὸν, de quo ſigillatim Dominus verba ſua intelligi vult, accuratius declararent et definirent. Et hic ex veteribus rurſum facem aliis praetulit *Chryſoſtomus*, qui ῥῆμα ἀργὸν interpretatur *mendacium*, *calumniam*. Verba eius, ex quibus haec eius ſententia perſpicitur, exhibui iam § VII. Placet haec interpretatio *Grotio*, qui eamdem ex genio linguae Hebraicae illuſtrat. Annotationem eius, pauculis verbis conceptam, et huc tranſcribere non gravabor: κενὸν λόγον, inquit, *Paulus appellat* Eph. v. 6. *Latine* ſermonem vanum *dixerim. Puto autem, non eum ſermonem hic notari, qui quoquo modo ſit inutilis, ſed eum, qui veri ſoliditate careat, quomodo* שוא *Hebraeorum uſurpari ſupra diximus. Grotii* veſtigiis inſiſtit etiam *Hammondus.* Nec abeunt ab hac interpretatione *Maldonatus*, *Alexander Morus*, et alii, quorum nomina recenſere taedioſum eſt. Opportune, ut puto, interpretes hi monuerunt, vocem ἀργὸς, qua uſus eſt Matthaeus, reſpondere voci Hebraicae שוא eiusque vim exprimere. Norunt vero, qui aliquam cum ſermone Hebraeo familiaritatem contraxere, vocem illam שוא pariter et *vanitatem* et *mendacium* deſignare, uti inter res ipſas etiam cognatio quaedam intercedit, quae proinde in Scriptura S. coniungi ſatis frequenter ſolent, Proverb. xxx. 8, Pſalm. iv. 3, Ion. ii. 8. LXX igitur Interpre-

pretes vocem שוא, modo κενὸν, modo μάταιον, modo ψευδὲς transferre videas. Et has omnes notiones complectitur etiam vox Graeca ἀργὸν; quare ἀργὸν ῥῆμα non minus sermonem *mendacem*, *calumniosum*, quam *otiosum* subindicat. Mendacii vero significationem hic praecipue spectandam esse, ex scopo orationis Christi illico intelligitur. Pharisaei enim, ut miraculis Christi apud populum detraherent, audacter mentiebantur, Servatorem communionem colere cum Satana, spiritu immundo, et huius ope, cum alia miracula edere, tum etiam daemonia eiicere. Hoc atrox mendacium, blasphemam hanc calumniam, oratione sua Dominus insectatur, de eius iudicio severo testatur. Alibi autem apertius Iudaeorum hoc ῥῆμα ἀργὸν appellat *mendacium*, Ioh. VIII. 44.

§ IX.

Alii specialius per ἀργὸν ῥῆμα blasphemiam indicari volunt, quod non nisi cum limitatione admittitur.

Sed ne hoc quidem ab omni parte mihi satisfacere videtur. Nam non generatim Christus mendacium quodvis tanto cum zelo hic perstringit, sed singularem aliquam mendacii speciem, quae cum mendacio Pharisaeorum, in quo praeterea blasphemiam observare iubemur, ad commune aliquod genus referri possit. Ita interpretor verba Christi Domini, Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν, etc., *Dico vobis, omnia huiusmodi vana et mendacia verba, etc.* Quare hic discedere cogor ab *Hugone Grotio*, qui verba haec de omni qualicumque mendacio capienda esse censet, quique in illis argumentationem a minori ad maius sibi cernere visus est. Ita enim commentatur: *Puto autem, non eum sermonem hic notari, qui quoquo modo sit inutilis, sed eum, qui*

qui veri soliditate careat. Inest autem tacita a maiori argumentatio: si quodvis mendacium in iudicium deducetur, quanto magis calumnia. Sed profecto, ne verba Christi de mendaciis cuiuscumque generis, etiam levissimis, interpretemur, prohibent rationes non spernendae, quae, ne actum agam, § v legi possunt. Pleraque enim illa argumenta, quae mihi persuaserunt, Servatorem haudquaquam loqui de verbis mere otiosis, militant pariter adversus leviora mendacia, ad quae, etsi profecto sint peccata, haec tamen Christi oratio, quam Matthaeus refert, non extenditur. Certe tota Christi oratio, aequa et exacta lance expensa, ubique prodit, Dominum intra limites argumenti, de quo disputat, sese continuisse, nec ab illo ad alia declinasse, adeoque ῥῆμα ἀργὸν ad illud speciatim mendacii genus esse referendum, quod in Pharisaeis atro calculo notatum fuerat. Ad hoc sine dubio quidam attendentes, iudicarunt, ῥῆμα ἀργὸν, de quo Christus loquitur, esse ipsum blasphemiae crimen. Ita *Simon Episcopius*, nomine (*i*) Remonstrantium, et auctor acutus Dissertationis Epistolicae (*k*) iam memoratae, qui postremus significationem τοῦ ῥήματος ἀργοῦ latius extendit, ut blasphemiam quidem etiam comprehendat, sed tamen alios impios sermones non excludat. Et cum hac limitatione sententiam illam non inviti admittimus. Nempe ῥῆμα ἀργὸν est genus, ad quod blasphemia, ac sigillatim illa Pharisaeorum in Spiritum S., ceu species referri debet. Blasphemia igitur Pharisaeorum vere erat ῥῆμα ἀργὸν, quamvis non concedamus, omne ῥῆμα ἀργὸν, etiam de quo Servator disserit, esse blasphemiam. Si enim ῥῆμα ἀργὸν

(*i*) Apolog. Remonstrant. c. VII p. 90, et in Variis Operibus Theologicis *Episcopii*. Part. II p. 154. b.
(*k*) Biblioth. German. Tom. III p. 105.

γὸν speciatim blasphemiam hic designaret, locum omnino haberet, quod *Schelguigium* contra hanc et similes interpretationes obiecisse, vidimus § VII.

§ X.

Characteres τοῦ ἀργοῦ ῥήματος, *ex nostra sententia, distinctius proponuntur.*

In his igitur virorum doctorum interpretationibus, quas ordine commemoravimus, id omnino probamus et libenter amplectimur, quod contendant, designari a Servatore per ῥῆμα ἀργὸν 1.) sermonem vere malum et impium, 2.) cum mendaci vaniloquio coniunctum, et 3.) quidem tali, quod cum blasphemo Pharisaeorum mendacio, quo Servatorem impetierant, affinitatem aliquam habeat. Quae cum adhucdum sint generaliora, unicum hoc superest, ut proprium characterem mendacis illius vaniloquii, quod Dominus ῥῆμα ἀργὸν nuncupat, paulo distinctius evolvamus. Rem ipsam § VII iam indicavi, quae nunc dilucidius explicanda, et idoneis argumentis adstruenda est. Per illud igitur ῥῆμα ἀργὸν, quod severo iudicio Dei expositum iri Servator asseverat, designari opinor, *vanam Sophisticam ratiocinationem, quam quis sibi effingit atque excogitat, et excogitatam veritati salutari, splendidissima sua luce radianti, opponit, ut, sub aliqua rationis umbra et specie, se ipsum et alios a veritate, quam odio habet, avertat, sicque se ipsum et alios decipiat.* Ex his per se facile colligitur, ῥήματος ἀργοῦ, quale Christus intelligi vult, istos a me poni et constitui characteres: 1.) Vt opponatur veritati certae. 2.) Et quidem ab ipso Deo revelatae. 3.) Quae praeterea luculentis veritatis characteribus sit vestita, et ut talem se commendet conscientiis omnium recte attendentium. 4.) Quae adhaec sit veritas maximi pon-

ponderis et momenti, ad Deum in Christo recte cognoscendum et colendum aut omnino necessaria, aut maximopere conducens. 5.) Vt ratiocinatio, huic veritati opposita, sit manifesto falsa, quaeque ex apertis indiciis, ab homine prudente, mendacii facile et certo coargui possit. 6.) Quae tamen habeat aliquam speciem, affectibus horum, praeiudiciis illorum blandientem. 7.) Aut involuta sit obscuris atque tenebricosis difficultatibus, ex quibus omnes non ita facile se expedire possint. 8.) Quamobrem comparata est ad decipiendos et illaqueandos homines. 9.) Quinimo ad excaecandum et indurandum illum ipsum, qui sophisticae illius ratiocinationis auctor est, postquam a sincero veritatis amore se ipsum avertit. 10.) Qui igitur falsas illas et inanes ratiocinationes veritati evidentissimae opponit, unice ex pervicacia et obstinatione mentis, ex odio veritatis, atque ex contentionis infelici studio. Hanc esse indolem illius *ῥήματος ἀργοῦ*, quod Servator designat, nunc argumentis quibusdam, prout illa sese offerent, manifestum facere conabor.

§ XI.

Interpretatio nostra probatur I. *ex usu vocis ἀργὸς apud Graecos.*

Et primo quidem ipse sermonis Graeci usus, qui adversari nobis videbatur, hanc nostram interpretationem non mediocriter confirmat. Nam in Philosophorum Graecorum scholis, aut Sophismata in genere dici consuevisse *λόγους ἀργοὺς*, aut certe cuidam Sophismatum speciei hoc peculiare nomen fuisse, testimoniis indubiis demonstrari potest. Testem habemus *Ciceronem*, scriptorem quidem Romanum, sed Graecae et Linguae et Philosophiae inprimis peritum, qui in Lib. *de Fato* cap. XII haec memoriae prodidit: *Nec nos impe-*

pediet illa ignava ratio, *quae dicitur. Appellatur enim quidam a Philosophis* ἀργὸς λόγος, *cui si pareamus, nihil omnino agamus in vita. Sic enim interrogant: Si fatum tibi est, ex hoc morbo convalescere; sive medicum adhibueris, sive non* [*adhibueris*], *convalesces. Item, si fatum tibi est, ex hoc morbo non convalescere; sive tu medicum adhibueris, sive non* [*adhibueris*], *non convalesces; et alterutrum fatum est. Medicum ergo adhibere nihil attinet. Recte genus hoc interrogationis* ignavum *atque* iners *nominatum est, quod eadem ratione omnis e vita tolletur actio.* Equidem, si audimus *Ciceronem*, λόγος ille Philosophorum ἀργὸς, de quo loquitur, non ab eo nomen traxit, quod ipsi inesset vana et mendax ratiocinatio, quodque ad decipiendum et irretiendum alios esset compositus, sed ab effectu, quod nempe homines otiosos reddat, et a debita sui suaeque valetudinis cura abstrahat. Sed forte *Cicero*, hoc in loco, oratorem potius egit, quam Philosophum, neque tam dixit, quod ipsi rei veritati consentaneum, quam quod argumento illi, in quo illustrando occupatus erat, appositum et accommodatum esset. Nota ceteroquin vulgo sunt Sophismata Stoicorum, qui vestigiis Eristicorum et Dialecticorum, ex *Euclidis* Megarensis schola, insistentes, Dialecticam sic excolebant, ut artem hanc quotidie locupletarent novis sophismatum speciebus, et λόγοις ἀπόροις, i. e., ut *Gellius*, Noct. Attic. L. IX c. 15, verti posse putat, *inexplicabilibus*, quibus audientes modo inextricabili illaquearentur. Plura, si cui volupe est, ea de re videri possunt apud *Diogenem Laërtium* in vitis *Euclidis* Eristici, et *Chrysippi* Stoici, cui iungendae erunt doctissimae *Menagii* observationes p. 121 ac seqq., itemque p. 295, 296. Quo respiciens, ipse *Cicero*, de Oratore Lib. I c. X, *Stoici nostri*, inquit, *disputationum suarum atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent.* Recte de illis

illis inexplicabilibus Stoicorum ſermonibus, *Themiſtius* Philoſophus ita iudicat Orat. II, eſſe σόφισματα δυσμήχανα, καὶ κακοῦργα, καὶ ὧν χαλεπὴ μὲν ἡ ξύνεσις, ἄχρειος δὲ ἡ ἐπιςήμη, *moleſta ac improba ſophismata, quorum et intelligentia difficilis, et* inutilis *notitia eſt.* Vides Philoſophum, λόγους illos Stoicorum, quos ipſi vocabant ἀπόρους, nuncupaſſe ἀχρείους, quod idem plane eſt, ac ἀργοὺς, *inutiles et otioſos.* Recte itaque nomen hoc λόγος ἀργὸς omnibus illis tribuetur Stoicorum ſophismatibus, etſi uſu invaluerit, ut uni alicui ſpeciei proprium dicatumque eſſet, ſicut et reliquae ſpecies ſua peculiaria nomina habuerunt, de quibus *Laërtius* et *Menagius* loc. cit. conſuli poſſunt. Nomen autem hoc ſophismati illi ab ipſa re inditum eſſe putem, quod eſſet vere λόγος ἀργὸς, *ratiocinatio* omni veri ſoliditate vacua, inutilis, tantum ad decipiendum et irretiendum conſtructa. Ita cepiſſe videtur *Origenes* contra Celſum Lib. II p. 73 [t. I. p. 406, 407], Καὶ ὁ καλούμενός γε παρὰ τοῖς διαλεκτικοῖς ἀργὸς λόγος, σόφισμα τυγχάνων, οὐκ ἔςαι μὲν σόφισμα, ὅσον ἐπὶ τῷ Κέλσῳ, κατὰ δὲ τὸν ὑγιῆ λόγον σόφισμά ἐςιν, *Alioquin Sophisma illud, quod Dialectici* ἀργὸν λόγον *nominant, non erit ſophisma, Celſo iudice, cum revera ſophiſma ſit.* Idem ibidem, pluſculis interiectis, Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀργὸς καλούμενος λόγος, σόφισμα ὢν, τοιοῦτός ἐςι, λεγόμενος ἐπὶ ὑποθέσεως πρὸς τὸν νοσοῦντα, καὶ ὡς σόφισμα ἀποτρέπων αὐτὸν χρῆσθαι τῷ ἰατρῷ πρὸς ὑγίειαν, καὶ ἔχει γε οὕτως ὁ λόγος· εἰ εἵμαρταί σοι ἀναςῆναι ἐκ τῆς νόσου, etc. Quae ita ſunt vertenda. *Huiusmodi eſt et ſophisma illud, vocatum* ἀργὸς λόγος, *dici ſolitum ad aegrotum ex ſuppoſitione, ut is ſophiſtica hac ratiocinatione impeditus avertatur, quo minus ad recuperandam valetudinem medico utatur, et ita ſe habet: ſi tibi fatum eſt, ex hoc morbo convaleſcere, etc.* Vide quae ſupra iam ex *Cicerone* adduximus, cum hiſce *Origenis* plane conſonantia.

Men-

Mentionem huius Sophismatis reperio etiam apud *Plutarchum* in libro de Fato p. 1019. ed. Steph. *Ἀργοὶ δὲ καὶ (l) θερίζοντες λόγοι, καὶ ὁ παρὰ τὴν εἱμαρμένην ὀνομαζόμενος, σοφίσματα ὡς ἀληθῶς κατὰ τοῦτον τὸν λόγον τυγχάνει ὄντα*, i. e. *Xylandro* interprete, *Nam istae argutiunculae, quae ignava oratio et metens, et is, qui de fato appellatur, re vera sunt sophismata, vel* fallaces conclusiunculae, *e disputatione de Fato tractae.* In quibus *Plutarchi* verbis illud obseruatu dignum est, *λόγον ἀργὸν* Stoicorum distingui ab alio Sophismate eorum, quod a Fato nomen habet. Constat igitur ex his, Philosophos *ἀργοὺς λόγους* speciatim appellasse *Sophismata* ad fallendum et illaqueandum excogitata, veri autem soliditate vacua. Et ita forte accipienda erit vox eadem in praecepto Pythagorico, cuius iam plus semel mentionem fecimus, *αἱρετώτερόν σοι ἔςω, λίθον εἰκῆ βάλλειν, ἢ λόγον ἀργόν*. Pythagoraeos enim a Dialecticorum argutiis et subtilibus nugis plane abhorruisse, in historia Philosophica testatum et pervulgatum est. Nec spernenda sunt, quae *Hammondus*, postquam eamdem Pythagorae sententiam protulisset, observat (m): *Evidens est*, inquit, *λόγον ἀργὸν hic ad minimum significare sermonem temere et praecipitanter prolatum, aptum natum, non secus, ac lapidem temere proiectum, ad laedendum vel illum ipsum, qui verbum protulit; vel alios.* Hic igitur usus satis tritus et communis τοῦ λόγου ἀργοῦ inter Graecos fuit, qui, si Matthaeo, Graece scribenti, notus fuit; uti sane nihil credere ve-

(l) *Θερίζων*, vel *metens*, erat etiam nomen peculiare sophismatis alicuius Stoici. Vide *Menagium* in *Diog. Laërt.* p. 123. b.

(m) In annot. ad Matth. xii. 36. Vtor autem editione Anglica, quae Operibus eius est inserta, ex qua, quia versio *Clerici* Latina ad manus non est, haec utcumque transtulit

vetat, quid impedit, quo minus dicamus, Euangelistam eo respexisse?

§ XII.

II. *Ex usu et significatu vocum cognatarum apud scriptores Sacros.*

Aliud, et longe firmius quidem, argumentum subministrat nobis sermo ille Graecus, quo scriptores Sacros usos esse novimus. Vbi extra dubitationis aleam positum esse opinor, voces has, μάταιος, κενὸς, ἀργὸς, inter se convenire, et saepe rem eamdem subindicare, quae causa est, quare vacabulum Hebraicum, שָׁוְא, modo per μάταιον, modo per κενὸν, a Graecis Interpretibus redditum fuerit, cum quibus, si spectes significationem, ἀργὸν penitus consonare, a *Grotio*, *Hammondo* aliisque eruditis commentatoribus iam pridem observatum est. Frequenti autem usu apud scriptores Sacros invaluit, ut λόγοι μάταιοι et κενοὶ tales cumprimis sermones designent, qui non tantum sunt nugaces, vani et stulti, sed etiam ad decipiendum, ad illaqueandum, ad abducendum a veritate compositi. Ita Paulus Apostolus videtur adhibuisse τὸ μάταιον Rom. I. 21, de Ethnicis sic pronuncians, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς λογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Μάταιον hic vocat Apostolus, quod scriptores Veteris Testamenti, loquentes de idololatria Gentilium, שָׁוְא dicere consueverunt. Ea autem voce Apostolus, uti ex verborum nexu facile colligitur, hic speciatim indicare voluit ratiocinationes fallaces, Sophisticas, quibus fascinati Gentiles etiam in cultu suo idololatrico fascinati fuere. Bene *Grotius* ad illum locum ita scribit: *Evanuerunt in cogitationibus suis, ut Academici, qui pro omnibus et contra omnia disputabant. Sic*

NI-

Nimium altercando veritas amittitur.

Vide Ciceronis Disputationes de Natura Deorum. Et interiectis quibusdam, locum Pauli conferens cum Ierem. II. 5, utrumque hac Paraphrasi illustrat: *Magno conatu maximas egere nugas, non inutiles tantum, sed et damnosas ipsis et aliis.* Non aliud eidem Apostolo significat ματαιολόγος Tit. I. 10, εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, *sunt enim multi vaniloqui et seductores*, ubi vis prioris vocis, ex mente Apostoli, voce sequenti explicatur. Addit illico Paulus: *Quibus oportet os obturare, qui totas domus subvertunt, docentes, quae non oportet, turpis lucri gratia.* Ex quibus etiam clarius perspicitur, cuiusnam generis sit λόγος ille μάταιος, quem Apostolus describere vult. Alia exempla, ne sim longior, omitto. Eamdem plane significationem esse vocis κενὸς, quam cum voce ἀργὸς conferre inprimis solent eruditi Scripturae interpretes, paucis etiam manifestum faciam. Nihil sane luculentius adferri potest illis Pauli verbis, Eph. V. 6, Μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις· διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας, *Nemo vos seducat inanibus sermonibus: propter haec enim venit ira Dei in homines contumaces.* Ecce, Paulus per κενοὺς λόγους intelligit sermones Sophisticos, qui homines blanda, sed mendaci ac falsa ratiocinatione, a veritate salutari abducunt, eoque ipso illos iudicio Divino exponunt. Substitue modo voci κενὸς, quam hic adhibet Apostolus, vocem ἀργὸς, qua utitur Servator, uti te ipsa duas has voces inter se convenire largiuntur docti Interpretes, et reperies profecto insignem convenientiam inter hanc Pauli, atque Christi Domini sententiam. Nom minus argumentum hoc illustrat alius eiusdem Apostoli locus egregius, Coloss. II. 8, Βλέπετε, μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παρά-

δοσιν τῶν ἀνθρώπων, *Videte, ne quis sit, qui vos depraedetur per Philosophiam et inanem seductionem, secundum traditionem hominum.* Non hic Apostolus ipsam Philosophiam damnat, sed Philosophiam inter Graecos receptam, illiusque κενοὺς, vel ἀργοὺς λόγους, sive, uti Paulus adhuc clarius et distinctius rem exprimit, κενὴν ἀπάτην, sophisticas et fraudulentas ratiocinationes, quibus homines irretiti, a veritatis Christianae salutari cognitione retrahebantur. Ex quo existimare licet, quonam Apostolus intelligat per κενοφωνίαν, cuius mentionem facit 1 Tim. VI. 20, 2 Tim. II, 16, quamque apposite ad eius mentem ἀργὸν λόγον, vel ἀργοφωνίαν appellare possemus. Sed vela paulatim contrahenda esse memini.

§ XIII.

III. *Ex nexu et scopo orationis Christi.*

Et sapientissimum quidem Servatorum, quando ῥῆμα ἀργὸν nominat, nihil aliud intelligere, quam talem κενοφωνίαν, vel κενὴν ἀπάτην, non melius atque certius, quam ex ipsa Domini disputatione adversus Pharisaeos, eiusque scopo primario evinci potest. Pharisaei Miraculis Christi, ad quae ipse, ceu ad irrefragabile testimonium missionis suae Divinae provocare solebat, Matth. XI. 4, 5, Ioh. V. 36, X. 25, XV. 24, unicum hoc Sophisma, hanc κενὴν ἀπάτην, hanc κενοφωνίαν opponebant: *Iste non eiicit daemonia, nisi per Beëlzebulem, principem daemoniorum.* Hoc Sophisma Servator primo vocat blasphemiam in Spiritum Sanctum, quia profecto argumentationi huic inest blasphemia et contumeliosa maledictio, adversus potentissimum illum et sanctissimum Divinitatis Spiritum, qui in Christo Domino habitabat, et per illum operabatur. Idem illud Sophisma Servator etiam vocat ἀργὸν

γὸν ῥῆμα, quatenus eſt κενοφωνία, et κενὴ ἀπάτη, mendax et deceptrix ratiocinatio, ad homines a veritate ſalutari abducendos. Quare characteres illos ipſos omnes, quos § XI λόγῳ ἀργῷ aſſignavimus, in hoc Sophismate Phariſaeorum deprehendere poſſumus. Etenim frivola illa et vana Phariſaeorum ratiocinatio, 1.) opponebatur veritati certae, opera Chriſti eſſe opera vere Divina, et teſtari indubie de ipſius miſſione Divina. 2.) Quae veritas ab ipſo Deo quondam per Prophetas Veteris Teſtamenti, et tunc per ipſum Dei Spiritum, maxima cum efficacia, virtute et claritate operantem per Chriſtum, revelata erat. 3.) Eaque veritas luculentis et non inficiandis characteribus ſeſe prodebat, atque ut talem ſe commendabat conſcientiis hominum, quinimo pro tali vulgo etiam agnoſcebatur, Ioh. III. 2, IV. 42, VI. 14, VII. 26, 31, Luc. VII. 16. 4.) Et erat iſta veritas maximi ponderis, eum in finem hominibus revelata, ut, quemadmodum Dominus, adverſus Phariſaeos diſſerens, obſervare Iudaeos iubet, *regnum Dei ad ipſos perveniret*, Matth. XII. 28. Quinimo veritate hac non agnita, ne quidem Iſraëlis Deus recte cognoſci poterat, Ioh. VIII. 19, XVI. 3, XVII. 3. 5.) Ratiocinatio Phariſaeorum, huic veritati oppoſita, erat manifeſto falſa, et a Servatore argumentis perſpicuis ac certiſſimis mendacii et fraudulentae deceptionis arguebatur, Matth. XII. 24 usque ad comma 30. 6.) Attamen habebat illa aliquam ſpeciem, affectibus et praeiudiciis Phariſaeorum, veritati adverſantium, adblandientem. Nam ex Scriptura, veluti certum, et plane indubium, hoc admitti poſtulabant: α. Spiritus immundos, ac praeſertim Satanam, principem eorum, inſigni valere potentia. β.) Intercedere poſſe hominibus cum ſpiritu impuro aliquam communionem, quinimo Satanam eſſe principem huius mundi, et potenter operari in impiis ac incredulis. γ.) Proinde etiam Pſeudoprophetam poſſe perficere in-

credibilia, quaeque vires hominum superent, iisque ad decipiendum alios posse abuti, Exod. VII. 11, 22, VIII. 7; Deuter. XIII. 1, 2, 3. confer. Matth. XXIV. 24, 2 Thessal. II. 9. Haec fundamenta argumentationis Pharisaeorum, Servator ipse, in disputatione ipsis opposita, ut vera concedit; unde consequitur, Sophisticam fallaciam constitisse in fraudulenta istorum principiorum applicatione ad opera Christi. 7.) Ita tamen Sophistica illa argumentatio a Pharisaeis proponebatur, ut speciem blande fallacem ab ipsa rei veritate omnes non illico dignoscere, neque ex tricis Pharisaeorum se expedire possent. 8.) Quare factum est, ut mendacio hoc Iudaei illaqueati, et a fide in Servatorem abducti fuerint, uti profecto (*n*) hoc ipsum, aut saltem similia mendacia, miraculis Christi Domini constanter in scriptis suis oppofuerunt. 9.) Neque dubium est, quin Pharisaei, Sophisticae huius argumentationis fabricatores, se ipsos non minus, quam alios, etsi primo invita et reluctante conscientia, deceperint et irretierint, avide hauriendo et in intimos animorum recessus admittendo, quae praeiudiciis suis, odioque in Christum concepto vehementissimo, blande patrocinari videbantur. Quae sine dubio ratio est, ob quam Pharisaei, proprio suo mendacio vere credentes, ex ignorantia peccasse dicantur, Ioh. XVI. 3, Rom. X. 2, 3, 1 Cor. II. 8, Luc. XXIII. 34.
10.) Quae

(*n*) Vid. *Hug. Grotium* de Verit. Relig. Christ. Lib. V §. 3, *Huldricum* in notis ad blasphemam Iudaei anonymi *historiam Iesu* p. 13, 19 sqq., *Salom. Tillium* in Commentar. ad Matthaeum p. 489, Eoque studio miraculis Christi contradicendi, in haec tandem praecipitia abrepti sunt Iudaei recentiores, ut nulla, ne ipsa quidem Mosis miracula, agnoscant pro certis indiciis veritatis et missionis Divinae; quod testimoniis *Mosis Maimonidae* et *Iosephi Albo* probat *Camp. Vitringa* Observat. Sacr. Lib. II cap. XVI, § 7.

10.) Quae ignorantia tamen blaſphemiam et peccatum graviſſimum Phariſaeorum nulla ratione excuſat, ſiquidem certiſſimis rationibus oſtendi poteſt, ipſos veritati Divinae ac ſalutari, quam ceteroquin amplexuri fuisſent, tunc ſolo Chriſti odio, ut invidiae et praeiudicatis ſuis opinionibus litare poſſent, pertinaciter reſtitiſſe, ac mendacia, quibus veritati huic atra caligo obduceretur, cupide excogitaſſe et conquiſiviſſe, adeoque ſua culpa, ultro et ſponte, in hoc mendacii et deceptionis barathrum ſe immerſiſſe. Et ſic iam ratio facile reddi poteſt, quamobrem Sanctiſſimus Servator, poſtquam adverſus Sophisma Phariſaeorum graviter diſſeruiſſet, cum aſſeveratione quadam affirmet, omnes huiusmodi ſermones a Deo in iudicium adductum iri, tanquam ea de re dubium oboriri cuipiam poſſet. Nam cum Phariſaei odio Servatoris usque adeo faſcinati eſſent, ut mendacio, in propria ſua officina confiсto, fidem adhiberent, non ſecus ac ſi veritas eſſet certa et teſtata, quid quaeſo mirum eſt, quod gravitatem huius facinoris non usque quaque perſpicerent, quodque a Servatore rei ſibi non obſervatae admonendi eſſent?

§ XIV.

Accedit IV, *conſenſus veterum quorumdam, ac ſpeciatim Irenaei.*

Reſtat unum, quod plane intactum praetermittere nolim. Eſt namque illa, quam Lectori hactenus obtuli, interpretatio non in univerſum nova, mihique propria. Quinimo deprehendi, iam veteres quosdam verba Chriſti non aliter, atque ego explicanda ea eſſe cenſui, accepiſſe. Sufficiat nunc unicum attuliſſe *Irenaeum*, qui adverſus delira Valentinianorum ſomnia, magnam partem ex Philoſophia Platonicorum illius temporis delibata, diſputans, in haec verba ſcribit,

Lib. II cap. XIX § 2, ed. Masfueti: *Post deinde, quod dicant, ignorasse Fabricatorem eam, quae fuit seminis in eum demissio, et iterum eam, quae facta est per eum in hominem seminatio; futile verbum (o) et vanum, quod nullo modo ostendi possit.* Et postquam futilem illam ac vanam Valentinianorum doctrinam, apertis indiciis, mendacii insulsi convicisset, haec ibidem addit: *Et propter hoc mihi videtur etiam Dominus dixisse:* Omnis sermo otiosus, quem locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die iudicii. *Omnes enim quicumque tales sunt, otiosos sermones in aures hominum immittentes, adsistent in iudicio, rationem reddituri de his, quae* vane coniecerunt et mentiti sunt *adversus Deum.* Quae postrema verba satis perspicue testantur, *Irenaeum* de verbis Domini nobiscum idem prorsus sensisse et iudicasse.

§ XV.

Epilogus subindicans usum huius interpretationis.

Postquam fundamenta interpretationis nostrae indicavimus, operae pretium foret, usum illius doctrinae, quam interpretatio nostra illico legentibus offert, ostendere, et luculentius explicare. Et magna cum voluptate, argumentum hoc uberius persequerer, nisi limites mihi praescriptos propemodum iam excessissem. Meminerimus interim 1. purum et simplex veritatis studium, hac oratione Domini, magnopere commendari, ut quae est pars rectitudinis, in qua Deus hominem creavit, a qua abeunt artes et ratiocinationes, quas sibi homines fingunt, Eccles. VII. 29. 2. Illudque veritatis studium tanto debere esse contentius et diligentius, quan-

(o) In Graeco videtur fuisse ῥῆμα ἀργὸν καὶ κενόν.

quanto magis homines ab erroribus, ad quos per se nimium proclives sunt, undique circumdantur et urgentur. 3. Veritati coelitus revelatae, ac fulgore suo conscientias hominum irradianti, non sine praesentissimo periculo obniti posse homines, quocumque etiam praetextu id fiat. 4. Eum in finem, animum a praeiudiciis cuiuscumque generis sedulo purgandum, et adversus illa omni industria muniendum esse. 5. Cavendum inprimis maximopere esse, ne quis, ad eludendam veritatem, cuius vim in conscientia persensit, sed quam veram esse nollet, argutas ratiunculas sibi ipse excogitet, ac nisu omni propugnet, eoque, uti personam seductoris suscipiat, ita criminis eiusdem reus evadat. 6. Itaque in omnibus rebus magni momenti sibi ipsi et propriis suis opinionibus et placitis diffidendum, omnia potius, ad normam Verbi Dei et conscientiae, serio et sollicite, sine aliquo partium et contentionis studio, expendenda esse. 7. Omnium vero maxime, precibus ad Deum veritatis confugiendum semper, ipsiusque auxilium humili et pura mente implorandum esse. Illum igitur et nos veneramur, ut per Spiritum veritatis nos ducat in omnem veritatem, nosque in veritate Verbi sui sanctificet.

EXERCITATIO THEOLOGICA

DE

SALSVRA IGNIS AETERNI,

AD MARCI IX. 49.

---

§ I.

Causae Dissertationis huius conscribendae.

Bonam illi ab aequis lectoribus gratiam merito suo ineunt, qui locis S. Scripturae paulo obscurioribus et intellectu difficilioribus lucem pro virili affundere nituntur, dummodo id pio animi instinctu faciant, debitamque simul et diligentiam et modestiam adhibeant. Quodsi enim ne vel sic quidem semper ipsis eveniat, ut rem acu tangant, quod persaepe fortunae magis debetur, quam ingenio et industriae, aliis tamen plerumque novam meditationis materiam, aut occasionem in verum Scripturae sensum altius penetrandi, subministrare solent. Qua spe et ego fretus, ad illustrandum Scripturae locum, qui multorum ingenia vehementer torsit, symbolam quoque meam nunc conferam. Occurrit ille *Marci* cap. IX v. 49, atque in codicibus nostris Graecis ita legitur: Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται, καὶ πᾶ-

πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. Quod *Vulgatus Interpres* ita Latine reddidit: *Omnis enim igne salietur, et omnis victima sale salietur.* *Erasmus* et post hunc *Beza* ita verterunt: *Omnis homo igne salietur, et omnis oblatio sale salietur.* Posterior vero in notis observat, *Syrum interpretem videri particulam* כל *accepisse pro re omni, quasi Graece* πᾶν *neutro genere sit scribendum.* In eumdem quoque sensum *Lutherus* verba haec transtulit: *Es musz alles mit Feuer gesaltzen werden, und alles Opfer wird mit Saltz gesaltzet.* Alias versiones in linguas vernaculas, quae fere ad aliquam illarum, quas iam attulimus, accedere solent, nunc libenter omittimus.

§ II.

Locus Marc. IX. 49 *interpretibus difficilis visus est.*

Verba haec, sive illa ita ut iacent considerentur, et ab omni parte excutiantur, sive etiam cum antecedentibus coniungantur, interpretum plerisque crucem fixere; ita intellectu et explicatu difficilia ipsis visa sunt. Quid de loco isthoc senserint *Cornelius Iansenius*, celebratissimus Iprensis Episcopus, *Frid. Spanhemius* Pater, et *Th. Dassovius*, viri in interpretando Scripturae sensu non parum exercitati, *G. Wernsdorffius* in peculiari super controversum nostrum locum Dissertatione exposuit. Quorum iudicium non improbat vir ingenii perspicacissimi *S. Werenfelsius*, qui eidem loco novam lucem illaturus, ita orditur (*a*): *Hic locus adeo obscurus et difficilis est, ut magnus Scaliger certum existimarit, textum corruptum esse, et ad eius emendationem hic necessario esse confugiendum.* Idque diversissimae virorum eruditorum explicationes et meditationes abunde confirmant. § III.

(*a*) In *Cogitationibus ad Loca N. Testamenti*, in Opusculis p. 307. fin.

§ III.

Quidam eousque processerunt, ut putarent, Textum egere emendatione.

Fuerunt, qui nodum huncce Gordium non solvendum, sed secandum esse putarent. Quos inter princeps est vir ceteroquin sine controversia summus, *Iosephus Scaliger*, qui ad *Iohannem de Laet* scribens, locum nostrum ita emendandum esse (*b*) censuit: *Verba illa* Euangelistae *sunt ex Levit.* II. 13, Omne holocaustum sale salietur. *Ait igitur Dominus: Scitis scriptum esse: omne igniarium sacrificium sale salietur: item, omne holocaustum sale salietur. Ecquodnam sal putatis esse illud? Vos estis ipsum sal. Vos estis sal terrae. Ita igitur scripsit Euangelista:* Πᾶσα πυρία ἁλισθήσεται καὶ πᾶσα θυσία ἁλισθήσεται. *Utrumque testimonium, uti dixi, ex* II. *Levitici, in quo* אשה *felicissime ab Euangelista redditum est* πυρία. *Nam, ut scis,* אש *est* πῦρ, *quasi dicas igniariam oblationem.* Sed coniecturam hanc *Scaligeri*, quam ipse putavit esse certissimam, interpretes secuti summo consensu reiecerunt, idque merito. Etenim 1. lectio illa textui Sacro obtruditur, invitis Codicibus omnibus. Quam tamen 2. res ipsa non certo et evidenter efflagitat. Potius 3. vox illa, quam vir doctissimus in textum intrudere cupit, ab ipso omnium primo est conficta, quae neque in scriptis N. Testamenti, neque in Versione LXX virali, neque in alio quoquam scriptore Graeco uspiam hactenus reperiri potuit. Si porro 4. con-

(*b*) In Epistolis *Scaligeri* num. CCCCXLII. p. 307. edit. Lugduni Bat. a. 1627. Vide et notas *Scaligeri* in Marci IX, 49, in Bibliis Criticis.

coniectura *Scaligeri* esset admittenda, non una tantum vox in textu, sed gemina corrigenda, et pro πᾶς πυρὶ legendum esset πᾶσα πυρία. Qui conatus videtur paulo audacior. Et praeterea 5. in loco illo Levit. II. 13, quem a Marco ad verbum translatum esse, *Scaliger* sibi persuasit, אשה, cui Graecum πυρία responderet, non occurrit, verum קרבן & מנחה. Quo ipso fulcrum et praesidium coniecturae *Scaligerianae* omne corruit. Aliam coniecturam in mentem venisse Cl. *Wolfburgio* ex Venerandi *Wolfii* Curis Philologicis disco. Sed praestat ipsius viri eruditissimi verba apponere, quibus quod ego addam, non habeo: *Hoc consilio*, inquit, *Cl. Wolfburgius pro πυρὶ mavult legere πυρᾷ, quae vox non sit insolens, et rogum infernalem hic indicare queat. Sed facile apparet, hanc quoque lectionis mutationem, ut cetera taceam, universali Codicum consensui, non minus ac Scaligerianam illam, repugnare, nec temere recipiendam esse. Video nunc*, ita pergit, *Curcellaeum de eadem hac lectione, tanquam nonnullis placente, monuisse.*

§ IV.

Tale quid et mihi olim in mentem venit.

Non dissimulabo, et mihi olim, locum nostrum studiose expendenti, et ad eruendum genuinum eius sensum omnem mentis aciem pro viribus adhibenti, difficultates, quas vulgata lectio secum vehit, tales tantasque visas fuisse, ut anceps diu haesitaverim, utrum non, librariorum incuria, mendum aliquod in textum furtim se insinuasset. Putabam autem fieri posse, ut mutatione unius literulae, dummodo Codices quidam antiqui, aut vetustorum Patrum citationes coniecturam meam adiuvarent, dubium omne penitus tollatur, et sensus verborum Christi, ex obscuro et intricato valde, pla-

planiſſimus atque obvius cuique reddatur. Optabam nempe, ut pro vocula πᾶς, quam praeferunt omnia noſtra exemplaria, in uno vel altero bonae notae libro ſcriptum reperiretur πῶς, quod mihi ſenſum elegantem et ſcopo Servatoris noſtri apprime congruentem effecturum eſſe videbatur. Locum itaque ſic conſtituiſſem: πῶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται; καὶ γὰρ (*c*) πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. Quae ita vertenda forent: *Quomodo enim igne ſalietur? Nam certe victima omnis* (Deo grata) *ſale conditur.* Quod ut rectius intelligatur, ad vſ. 38. adſcendendum, et ex eo connexio cum noſtro, de quo diſſerimus, loco repetenda erit. Ibi enim diſcipulos audimus Dominum ſic alloquentes: *Praeceptor, vidimus quemdam per nomen tuum eiicientem daemonia, qui non ſequitur nos: et prohibuimus eum, quia non ſequitur nos.* Non incredibile eſt, diſcipulos, dum haec apud Dominum commemorarent, zelo quodam non ita conſiderato et affectu animi iracundo plus iuſto inflammatos fuiſſe. Tale quid certe bonis hiſce, ſed nondum ſatis illuminatis, Domini diſcipulis tribuitur Lucae IX. 49, 50, 54, 55. Ignes hos animi non recte incaleſcentis, cui non purus Dei amor, ſed quaedam affectuum humanorum carnalium intemperies initia et alimenta ſubminiſtraverat, ſapientiſſimus Servator in diſcipulis ſuis aut reſtinguere, aut bono adhibito temperamento ſanctificare aggreditur, idque duplici ipſis argumento perſuadere allaborat. *Primo* enim docet, non conſiſtere cum officio diſcipuli Chriſti, ut aliis offendiculum praebeat, nedum ut credenti iam, et in fide ulterius progreſſuro, obſtacula et impedimenta obiiciat. Hortatur eos itaque, ut omnes mentis ſuae af-

(*c*) In communibus noſtris editionibus ſolum καὶ legitur. Sed in quibuſdam libris manu exaratis, teſte *Millio*, additur γάρ.

affectus et impetus eo tendentes sollicite observent, et observatos ex animis suis radicitus evellant, a versu 42 ad 48. *Secundo* discipulos suos considerare iubet indolem muneris sanctissimi et dignissimi, sibi ut Apostolis a Deo concrediti. Debebant esse *Sal terrae*, atque doctrina sua homines a vitiis intellectus et voluntatis perpurgare, a corruptione praeservare, et gratas Deo victimas reddere. Eo delabitur versu 49: *Quomodo* putatis *igne homines saliri posse*? *Quis* quaeso *cibos igne condiverit*? Pergit Servator. *Enim vero omnis victima Deo grata sale conditur*. Omnia autem v. 50 ita concludit: *Bonum*, quin imo necessarium, *est Sal*. Et vos estis Sal illud. Conf. Matth. v. 13. *Si vero Sal insulsus fuerit*, non salis, sed ignis naturam prae se tulerit, *quonam ipsum condietis? Habete salem in vobis ipsis, et pacem cum aliis mutuam colite*. Ita mihi quondam inani specie blandiebar. Sed illico tamen hariolationi huic meae diffidere coepi, ubi eam a Codicibus MSS. subsidium nullum sperare posse intellexi. Et postea certo deprehendi, nulla omnino mutatione textum hunc opus habere.

§ V.

Transitur ad interpretationes Textus nostri, et primo illorum examinatur sententia, qui putant, agi de salitione spirituali in hac vita.

Antequam autem meam de vero sensu textus nostri opinionem in medium proferam, res ipsa postulare videtur, ut quaenam sint celebriorum S. Scripturae interpretum de eodem loco iudicia, paucis exponam, atque inter diversas sententias optionem lectoris arbitrio permittam. Veteres per τὸν πάντα, ut plurimum *omnes homines* intelligi volunt, per *ignem* subinnui putant omnia illa media, quae Deus adhibet ad homines puri-

fi-

ficandos, explorandos, convincendos et probandos; per *Salituram* vero, ipsum probationis et explorationis actum. Praestabit, hanc ipsorum interpretationem, verbis *Theophylacti* ex Commentario ad locum nostrum desumtis, quia pauca sunt, hic exhibere. Ita autem ille: *omnis enim homo igne salietur, hoc est, probabitur; id quod Paulus etiam dicit, quod in igne probabuntur omnia.* Et ab horum quidem sententia, plerique interpretum recentiorum discedere religioni sibi ducunt. Itaque et illi vocem πᾶς de *omnibus* sine discrimine *hominibus* accipiendam esse censent. *Recte igtur*, inquit eorum nomine Celeberr. *Wernsdorffius* (*d*), *τὸ πᾶς h. l. redditur per omnis, quod particularitatem tollit, et universalitatem ponit. Quam tamen nonnulli restringere audent interpretes. Pontificii enim cum Iansenio locum hunc fere ad damnatos et in Gehennam mittendos, alii ad pios et fideles restringunt.* Iidem salsuram igneam de probatione spirituali capiunt. Audiamus iterum (*e*) *Wernsdorffium*, qui hic nobis erit instar omnium. *De improprio autem igne*, ita scribit, *saniores fere omnes, sed alio alioque sensu, interpretantnr. Alii enim per eumdem Spiritum Doctoris Euangelicum, cum* Erasmo; *alii Spiritum Sanctum, cum* Capello; *alii fervorem Divinae tum gratiae tum irae, cum* L. de Dieu; *alii poenitentiam et macerationem corporis, cum* Spanhemio; *alii crucem et tribulationem cum* Osiandro, Glassio et Vatablo; *alii Sapientiam coelestem cum* Friedlibio; *alii conscientiam et memoriam actorum, quae unicuique inest, cum* Theophylacto; *alii verbum, Spiritum et crucem coniunctim, cum* Lysero *intelligunt. Quin et*

(*d*) *Wernsdorffius* in Dissertatione de *Salsura spirituali* pag. 12.

(*e*) in Diss. cit. p. 13.

quo casu Latine vox πυρὶ sumi debeat, liticula est. Grunenbergius (*f*) *in casu tertio accipit, redditque* ad ignem; *malumus autem casu sexto accipere, et reddere* igne, *vel* per ignem. Verba haec tanto libentius hic extare voluimus, quod, licet non nimis prolixa, praecipuas tamen interpretationes virorum eruditorum, qui hic de *salsura spirituali omnium hominum* cogitant, complectantur, mentique nostrae obiiciant. Video viros eruditione magnisque meritis conspicuos permultos in hac interpretatione acquiescere. Sed ego tamen, diligenter omnibus, quae hic dicuntur, expensis, perspicere plane nequeo, quomodo verba haec, *omnes enim homines saliendi sunt*, cum antecedentibus ulla ratione commoda connecti possint. Multo minus probabile mihi fit, *ignem* absolute positum, nullis adiectis vocibus, quae lectorem ad agnoscendam talem metaphoricam significationem veluti manu ducunt, hic designare virtutem Spiritus Sancti, aut Verbi Divini, aut afflictionum, aut aliorum quorumcumque mediorum, quibus Deus ad erudiendum et purificandum spiritum nostrum utitur. Videmus igitur, eos, qui hanc viam ingrediuntur, portam aperuisse innumeris et infinitis coniecturis, quarum una non maiori certitudinis specie se commendat, quam altera.

§ VI.

Iudicium de illorum interpretatione, qui putant, agi de salitione ignis infernalis.

Vt igitur, quod sentio, libere edisseram, non dubito, quin illi a vero multo propius absint, qui per *ignem*,

(*f*) Eamdem interpretationem ingeniose, ut solet, adstruit Doctiss. *Werenfelsius* in Opusculis p. 309 sqq.

ignem, de cuius falfura agit locus noſter, illum ipſum ignem intelligunt, cuius in antecedentibus verſibus 43, 44, 45, 46, 47, 48, faepius facta erat mentio, *ignem* nempe *infernalem*. Verſu itaque immediate antecedente optimus Servator de cruciatu damnatorum infernali dixerat, ὅπου .... τὸ πῦρ οὐ σβέννυται, *ubi ignis non extinguitur*. Et iam addit: *Etenim omnis igne falietur*. An igitur de alio alioque igne in duobus hiſce verſibus locutus erat, quos copula cauſali γάρ connectit? Verſu praeterea 48 Servator de *igne* illo dixerat, eum *non extingui*, verſu vero 49 noſtro ait, *per ignem ſaliri*, id eſt, res ab interitu, a corruptione, *ab extinctione praeſervari*. An non igitur ipſe Servator filum Ariadneum nobis uppeditat, et an dubium adhuc ſupereſſe poteſt ullum? Negare tamen non poſſum, eruditos illos interpretes, qui verbis Servatoris noſtri hunc, quem dixi, ſenſum tribuunt, in eo explicando ita verſari, ut ſcrupulos nonnullos menti meae infixos necdum ſublatos relinquant. Equidem eorum omnium, qui huic viae inſiſtunt, commentationes perluſtrare mihi, dum haec ſcribo, nec licet, nec conducibile puto. Ex virorum tamen celeberrimi nominis, *Werenfelſii* et *Wolfii*, ſuper locum noſtrum diſſertationibus et obſervationibus liquido ſatis colligi poteſt, in quonam interpretes illi omnes inter ſe conſentiant, uti nec minus, quae ſit inter illorum meditationes diſcrepantia. *Maldonatus*, Theologus e ſocietate Ieſu non ignobilis, in commentario ad hunc locum, huncce illius eſſe ſenſum exiſtimat: *Omnem e damnatis, ceu victimam Satanae, faliendum eſſe, ſed pro ſale futurum illis ignem, cuius perpetuis cruciatibus torqueantur*. Non male, ut ego quidem iudico, ſi rei ſummam et ſcopum Servatoris ſpectemus. *Maldonatum*, qui interpretationem illam, quam verbis eius deſcripſimus, ſibi propriam eſſe fatetur, ſequi videtur *Cornelius Ianſenius*,

ver-

verba Christi ita (*g*) exponens: *Omnis enim scilicet, qui mittitur in Gehennam, igne salietur, i. e., ignis quasi sale condietur, ut crucietur semper et incorruptus maneat.* Horum interpretatio longe plurimis Theologis Ecclesiae Romano-Catholicae perplacet. Illos autem, qui ignem purgatorium hic somniant, plane non moramur. *Io. Pet. Grunenbergius*, Theologus quondam Rostochiensis clarissimus, ab illa *Maldonati* et *Iansenii* explicatione ita alienus non est, nisi quod postremam versus nostri partem (*h*) paulo aliter ac fieri vulgo solet acceperit. Hac enim παραφράσει, verba Servatoris illustrari quam optime credidit: *Vnusquisque eorum, quorum vermis non moritur, ad ignem salietur in iudicio irae, et omnis victima, ad Gehennam damnata, salietur sale correctionis et emendationis, olim spreto, nunc sentiendo cum aeterno dolore.* Ante omnes alios vero nominandus hic erat *Hugo Grotius*, quo nemo hanc de igne infernali interpretationem maiori cum ingenii acumine et eruditionis apparatu ornandam aggressus est. Sed ego prolixas ipsius observationes in pauca contraham: *Primum*, inquit, πᾶς *hic est* quivis. *Deinde vero subintelligendum* αὐτῶν, illorum, *ut significetur quilibet eorum, de quibus egit hactenus, qui scilicet pravis affectibus indulgentiam praestant. Iam vero* ἁλίζεσθαι, saliri, *hic est* consumi. *Respondet enim Hebraeo* נמלח, *ut Esa.* LI. 6, כי שמים כעשן נמלחו, *quoniam coeli sicut fumus salientur, id est, tabescent. Impios igitur* Chri-

(*g*) In Tetrateucho apud *Wernsdorffium* in Differt. cit. pag. 18.

(*h*) Verba *Grunenbergii* ex Dissertatione ipsius *de salitura ad ignem aeternum*, adducit Celeb. *Wolfius* in Curis Philologicis p. 492.

Christus comparat cum holocaustis, qui coniiciuntur in ignem inextinguibilem, uti etiam ignis holocaustorum erat inexstinctus, qui pecora usta consumebat. In hisce omnibus interpretationibus id desidero, quod primo quidem nondum appareat, quomodo vocula πᾶς cum antecedentibus commode construi et connecti possit. Mihi certe explicationes illae ultra modum durae et vix ac ne vix quidem digerendae visae sunt. Deinde vero visus mihi etiam sum luculentiorem rationem, atque hactenus factum est, indicare posse, cur Christus igni infernali salis indolem attribuere voluerit. Nam quod *Grotius* existimavit, *salire* idem hic esse, quod *consumere*, in eo assensum praebere viro maximo non possum.

§ VII.

Accuratius nunc inquiritur in sensum vocis πᾶς, quae vertenda est **totus.**

Hactenus aliorum interpretationes lectorum oculis subieci. Tempus iam est, ut etiam meam qualemcumque proferam, et aequorum iudicum arbitrio permittam. Qua in re ut tanto felicius procedere possim, singulas primo voces sub examen vocabo, et ex illis deinde rite explicatis, genuinum verborum Domini sensum constituam. Vt igitur initium a prima vocula πᾶς faciam, illa satis diu non parum negotii mihi facessivit, quoad aliorum vestigiis hic insistere perrexi. Sed re ipsa diligenter et meditate expensa, primo quidem cum permultis in ea sum sententia, voculam πᾶς cum versu immediate praecedente connecti debere. Sed cum ne sic quidem constructio plana et expedita mihi videatur, existimo, πᾶς non vertendum esse, uti omnes interpretes mihi visi vertunt, *omnis*, sed potius *totus* ac *integer*. Nempe verba versus antecedentis 48 ita

Ita sonant: *Vermis eorum non interit, et ignis non extinguitur.* Nunc in versu, cuius sensum indagamus, Servator pergit, et rationem addit: *Toti enim, quanti quanti sunt, igne illo infernali saliuntur et condiuntur.* Hoc eleganter Graeci eo modo, uti in textu legitur, exprimere solent, πᾶς (nempe ὁ ἄνθρωπος) πυρὶ ἁλισθήσεται Afferemus elegantiae huius Graecae aliquot ex vetustis scriptoribus exempla. *Herodotus* de Ibide ave Aegyptia loquens L. II c. 76 ait, μέλαινα δεινῶς πᾶσα, *Nigra vehementer est tota.* Ibidem sic pergit, ψιλὴ τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν δειρὴν πᾶσαν, *Gracile* (vel glabrum) *caput habet, et totum collum. Sophocles* in Aiace Flagellifero vs. 739, 740, ὡς οὐκ ἀρκέσον τὸ μὴ οὐ πέτροισι πᾶς καταξανθεὶς θανεῖν. *Aelianus* Lib. VII Var. Histor. cap. 6, πᾶς μέτωπόν εἰμι, totus, quantus quantus, frons sum. *Aelianus* de Animal. Lib X cap. 26, hoc in lupo observat, Εἰ δὲ βούλοιτό ποτε εἰς τοὐπίσω θεάσασθαι, πᾶς ἐπιστρέφεται, *quod si retro respicere velit, totum corporis truncum retorqueat necesse est.* Apud *Theocritum* Idyll. III v. 18, pastor virginem sic alloquitur, τὸ πᾶν λίθος, *o tota saxea*, ubi *Casauboni* notae a rerum harum studiosis consuli poterunt. Nobis vero haec, quae attulimus, nunc sufficiant. Hoc unicum tantum monebo, scriptores Latinos huius elegantiae expertes (*) etiam non esse. Exemplum a re, quam tractamus, non valde alienum in istis *Horatii* (*i*) occurrit:

Non

(*i*) Carmin. Lib. III Od. XXX.

(*) Comparentur *Schraderus* ad *Musaeum* v. 254 p. 335, *Cortius* ad *Sallustii* Iugurtham c 13, *Drakenborchius* ad *Livium* V 42. 1, iunge *Thiemii* et *Sturzii* Lexicon Xenophonteum, vol. III pag. 465.

Non omnis *moriar; multaque pars mei*
Vitabit Libitinam.

Facile iam ex his intelligere quivis poterit, quidnam me iudice verba haec fibi velint: πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται, totus *vel* omnis *igne falietur.*

§ VIII.

Oftenditur, hanc interpretationem optime conciliari cum nexu orationis Domini.

Sed videndum nunc inprimis nobis eft, an interpretatio haec conftructionem atque nexum horum verborum cum antecedentibus faciliorem reddat, et apertius oftendat. Videtur nempe obiici mihi poffe, interpretatione mea connexionem verfus noftri cum praecedentibus plane non commodiorem et dilucidiorem effici. Πᾶς in numero fingulari ponitur. Praecedit, *Vermis* eorum *non interit, et ignis non extinguitur.* Conftruitur itaque nomen fingularis numeri cum alio pluralis numeri, quod, cum praefertim tota fententia verbis fymbolicis et aenigmaticis contexta fit, fenfum non ita facilem atque obvium reddit. Fateor hoc, adeoque enallagen numeri me hic neceffario concedere oportet. Sed enallage tamen haec neminem turbare merito debet. Nam, 1. ut viri eruditi (*k*) obfervarunt, non raro videmus, figuram hancce in Codice S. a fcriptoribus tam Hebraeis, quam Graecis adhiberi. Exemplo fint ifta Pauli Galat. VI. 1, Ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον . . . , σκοπῶν σεαυτόν. Quae ad verbum

(*k*) *Gatakerus* in Cinno L. II cap. XV, *Glaffius* Philol. Sac. Lib. III Tract. III Can. LII p. 907, *Stolbergius* de Soloecismis N. Foederis Cap. VII p. 52 fqq.

bum ita sonant: *Vos spirituales reconcinnate huiusmodi hominem .... considerans te ipsum.* 2. Enallage autem haec in loco nostro tanto facilius deprehendi poterat, quia in praecedentibus numeri continuo permutantur, ut igitur aequali iure et singularis et pluralis locum habeat. Servator enim sermonem suum direxerat ad unam singularem personam: *si manus* tua *scandalum* tibi *praebet*, *abscinde eam* v. 43, et sic v. 45 et 47, rationem vero hanc addiderat: *ne abeundum sit* tibi *in Gehennam*, *in ignem inextinctum*, *ubi vermis* eorum *non moritur*, *et ignis non extinguitur*. Itaque Servator in versu nostro loqui poterat et de eo, qui in ignem abiturus est, numero singulari, et de iis, quorum vermis non moritur, numero plurali, eos totos igne condiri. 3. Monuimus autem, vocem πᾶς eo sensu, quem indicavimus, Graecis elegantem censeri, et singularem vim habere. Sed vis illa tota residet in singulari numero, uti ex allatis exemplis, et omnibus aliis huiusmodi perspici potest. In plurali significatio illa periisset. Hisce iam observatis, non modo sensus ille textus nostri, quem aperuimus, facilis est, sed et scopo totius orationis Christi egregie accommodatus. Nimirum Dominus comparationem instituit inter unum aliquod corporis membrum et totum hominem. Si manum, si pedem, si oculum evellis, ne scandalo tibi sit, si, affectui tuo nervos praescindens, uno forte membro in hac vita carebis. At si affectibus tuis omnibus vis obsecundare, usum membrorum omnium ad peccandum in hac vita conservare, totus aliquando igne inextincto salieris. Ita Servator ipse totam orationis suae summam alibi in pauciora haec contrahit: *Quod si oculus tuus dexter scandalum tibi praebet*, *erue eum et abiice abs te*; *expedit enim tibi*, *ut pereat unum ex membris tuis*, *ac non* totum corpus (ὅλον τὸ σῶμα) tuum *coniiciatur in Gehennam*, Matth. v. 29. adde v. 30. Quod hic

Servator ait, ὅλον τὸ σῶμα βληθῇ εἰς γέενναν, id Marcus sic effert, πᾶς ἁλισθήσεται πυρί.

§ IX.

Obiectioni occurritur.

Dum in Dissertationem celeberrimi *Wernsdorffii*, aliquoties iam citatam, oculos iterum nunc coniicio, aliquid illic occurrit, quod animum meum percellit. Si enim verba eius recte capio, intelligo, eum et interpretationis illius, quam lectori modo obtuli, meminisse, et eamdem refellere. Nam ita scribit: τὸ πᾶς *equidem nonnunquam* τῷ כל *Hebraeorum respondet, idemque est, quod* totus. *Verum, ut pridem observavit* B. Grunenbergius, *nullum in toto Novo Testamento exemplum est, ubi πᾶς in casu recto simpliciter, sine addito substantivo positum, hanc significationem ferat.* Equidem Dissertationem *Grunenbergianam* nunquam vidi, nec nunc inspicere mihi licet, adeoque certum de illa observatione iudicium ferre non possum. Forte enim illorum hic respicitur sententia, qui, cum *Syro interprete* et *B. Luthero*, masculinum πᾶς pro neutro πᾶν accipi volunt, qua de re dictum iam est § 1. Si vero viri illi eruditi interpretationem, quam ego in superioribus commendavi, eo argumento oppugnare volunt, quod πᾶς eo, quem suggessi, sensu in Novo Testamento non reperiatur, id nonnisi cum aliqua conditione et cautela concedi potest. Nunc exemplum non succurrit, ubi πᾶς, ut aiunt viri eruditi, *in casu recto simpliciter, sine addito substantivo positum, hanc significationem ferat.* Verum quid in eo situm est, dummodo ceteroquin ostendi liquido possit, τὸ πᾶς non infrequenter scriptoribus sacris id ipsum, quod volumus, nempe *totum* significare? Il-

lius

lius vero significationis exempla passim occurrunt. Sic v. g. *πᾶς ὁ οἶκός σου*, *Domus tua tota*, Act. XI. 14, *πᾶσα ἡ γερουσία* *Senatus totus*, Act. v. 21, et quod maxime in rem nostram facit, *πᾶν τὸ σῶμα*, non *omne corpus*, sed *corpus totum*, Eph. IV. 16, Coloss. II. 19, ut taceam, quae toties occurrunt, *πᾶς ὁ κόσμος*, *Mundus totus*, *πᾶσα ἡ Ἰουδαία*, *Iudaea tota*, *πᾶσα Ἱεροσόλυμα*, *Hierosolyma tota*, et quae alia huiusmodi centies occurrunt.

§ X.

Quaeritur, quid sit salsura ignis.

Pergimus nunc ad alia, quae in illa Christi Domini oratione illustrationis indigere videntur, id praecipue, quod Criticos tantopere excruciavit, quidnam sibi velit *πυρὶ ἁλίζεσθαι*. Per *τὸ πῦρ* igitur *ignem* nullum alium, ut supra iam monuimus, putamus a Servatore innui, quam de quo hactenus egerat, ignem inextinctum tormenti infernalis. Hoc igne ait eum salitum iri, qui in Gehennam coniicietur. Qua egregia metaphora sapientissimus Servator auditoribus suis indolem et usum ignis illius infernalis, de quo hactenus fuerat locutus, depingit. Ignis illa est natura, ut res, quas contingit, corrumpat atque absumat. Talem quoque re ipsa ignem infernalem mente sua fingunt *Socini* gregales. Ipse *Socinus* disertis verbis (*l*) scripsit, impios *plane desituros et igne infernali semel omnes absumtum iri*, quem plerique discipuli sequuntur. Parum ab ista sententia discrepat *Iudaeorum* illorum doctri-

(*l*) *Socini* ipsius aliorumque Socinianorum hac de re loca et iudicia collecta videbis in *Schertzeri* Collegio Anti-Sociniano p. 1298 et seqq.

doctrina, qui, ficuti ex vetustioribus eorum (*m*) monumentis viri eruditi obfervarunt, perfuafum habent, Iudaeos impios nonnifi annum unum in Gehenna cruciatum, poftea vero et corpus eorum et animam igne infernali abfumtum, et tum eosdem ad beatitudinem coeleftem renovatum iri. Hi igitur ignem infernalem concipiunt ut corrumpentem, abfumentem et abolentem damnatos. Omnes hos et cognatos errores Christus ex animis auditorum fuorum evellere cupiens, docet eos, ignem infernalem effe inextinctum, et ineffe ei naturam falis, quo corpora defricata a corruptione et putredine praefervantur. Vnde *Philo* Iudaeus (*n*) *Salem* dixit *corporum cuftodiam.* Nam, ut idem alio loco fcribit, *Sales corporibus adfperguntur, ne facile corrumpantur.* Et quid in re trita omnibusque nota diutius moramur?

§ XI.

Rationem huius locutionis plerique interpretes petunt a falfura victimarum.

Enim vero quantumvis ea, quae modo ad explicandam orationem Servatoris attulimus, non tantum veritati confonent, fed fcopo etiam Domini valde fint attemperata, tamen nondum fatisfacere poffe videntur. Cur enim fapientiffimus Servator, cum de perpetua continuatione tormenti infernalis auditores fuos edocere vellet, ufus eft metaphora paulo obfcuriori ignis falarii, vel falis igniti, cum rem hanc multo clarius et

(*m*) Vide *Lent* Theologiam Iudaic. cap. ult. p. 633 feqq., *Eifenmengeri* Iudaismum retectum Part. II cap. VI p. 355.

(*n*) Illius loca adduxit *Grotius* in notis ad Marci IX. 49.

et apertius, verbis ab unoquoque illico intelligendis, exprimere potuisset? Nam interpretum longe plurimos metaphoram hanc vehementer torsisse et male habuisse, commentarii ipsorum abunde testantur. Rationem itaque oportet fuisse praegnantem, quae Christum Dominum permoverit, ut locutionibus aliis obviis metaphoricam illam, quam exposuimus, praeferret. Et rationem illam indagare operae pretium puto. Equidem dubium hoc omne ipsa Servatoris verba in textu nostro tollere videntur, quae integra ita sonant, πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται, καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. Cum putent interpretes particulam καὶ hic, ut (o) alias saepe, vertendum esse *sicuti*, *quemadmodum*, totum locum itaque sic reddunt aut exponunt: *Etenim omnis salietur igne* (homo Gehennae destinatus), *quemadmodum pariter victima omnis sale salietur.* Observant hoc interpretum plerique, qui simul cum *Glassio* hic similitudinem inversam, cuius ἀπόδοσις simul metaphora exornata sit, agnoscunt, ut verus et naturalis verborum nostrorum sensus hicce (p) sit: *Sicut omnis victima*, *quemadmodum lege praescribitur*, *sale salietur*, *ita omnis damnatus* (vel secundum meam interpretationem *damnatus totus*) *salietur igne.* Itaque ex opinione horum interpretum, Servator fundamenti loco hoc ponit, ex praecepto et institutione ipsius Dei, omnem victimam saliendam et condiendam esse: et victimas quidem Deo offerendas condiendas esse sale, sicuti legitur Levit. 1. 13. *Grotius* (q) legem hanc Dei non ad victimas quascumque et holocausta etiam extendere, sed ad sola ferta restringere videtur. Sed sine

(o) Vide *Glassii* Philol. S. Lib. IV Tract. 1 p. 1193 et Lib. V. Tract. 1 p. 1686 fin. Adde *Maldonati* Comment. in Marci IX. 49, col. 783.

(p) Ita *Maldonatus* loc. cit.

(q) Notis ad Marc. IX. 49.

sine dubio victimae omnes, cuiuscumque generis, etiam holocausta, sale erant condiendae, quod ex diserto Dei praecepto intelligimus, Ezech. XLIII. 24, quodque perpetuo observatum fuisse, Iudaeorum magistri uno ore omnes tradunt. Iidem distincte (*r*) observant, in clivo quidem altaris partibus sacrificiorum ex animalibus salem adspersum fuisse, sed in ipso summo altari fertis demum salem admoveri consuevisse. Ita se res habebat cum victimis Deo offerendis. Hic vero Servator noster homines, a iusto Iudice ad supplicium infernale condemnatos, pariter considerat ut victimas, non quidem Deo offerendas illique gratas futuras, sed principi tenebrarum consecratas, aut, ut loquebatur *Horatius* (*s*), *victimas nil miserantis Orci.* Et sane esse hanc metaphoram in Scriptura usitatam et admodum frequentem, diu iam eruditi interpretes (*t*) monuerunt. Ita Ieremiae XII. 3, *avellito istos, ut oves trahendas ad mactationem, et praeparando eos ad diem interfectionis*, et Psalmo XLIX. 15, *Tanquam pecudes in sepulchro dispositos mors depascet eos, donec dominentur eis recti illo mane, et formam eorum consumat infernus.* Sicuti autem victimas altari Dei destinatas sale inspergi oportebat, ita victimas quoque inferni salitum iri docet Servator, sed igne, qui ipsos praeservaturus et simul continuo cruciaturus sit.

§ XII.

(*r*) *Gemara Menachoth* fol. 21. 2. Locum hunc integrum adfert *Schoettgenius* in Horis Hebraicis in Matthaeum p. 22. Adde *Relandi* Antiq. Sacr. Part. III cap. I § 31, sed inprimis Cl. *J. G. Carpzovii* Apparatum Historico-Criticum Antiquitatum S. Codicis et Gentis Hebraeae pag. 716 ac seqq.

(*s*) Carmin. Lib. II, Od. III.

(*t*) Vide *Maldonati* et *Grotii* Commentarios in nostrum locum.

§ XII.

Alia ratio ostenditur, quare Dominus salis *notionem hic adhibuerit.*

Haec non incommode, nec fine magna veritatis specie, a viris doctis observata sunt. Quo attentius tamen ego cogitatione mea orationem Christi Domini persequor, eo magis in ea confirmor sententia, similitudinem hic neutiquam esse inversam, sed recto et naturali ordine verba Domini procedere. Primo auditores suos docet, eos, qui cruciatus inferni perferunt, saliri igne, et deinde ad consuetudinem saliendi victimas Deo sacras transit. Aut, ut clarius mentem meam evolvam, Servator ubi damnatos salitum iri ait, non ita in animo habuit legem illam Divinam de condiendis sale victimis, ut ab illa metaphoram desumeret, eique locutionem, de cuius vero sensu quaerimus, accommodaret. Sed dum hac metaphora potissimum nunc uti voluit, primo quidem ad longe aliud quid respexit, deinde vero ad salem sacrificiorum sermonem aptissime inflexit, ut discipulos suos moneret, quidnam audita hac sua doctrina observandum ipsis esset. Rationem igitur, cur Dominus igni infernali vim saliendi tribuat, unice ex eo petendam esse existimaverim, quod illum in verbis immediate praecedentibus et aliquoties antea dixisset οὐ σβεννύμενον, *inextinctum.* Ignis ille inextinctus, qui impios et depascet et ab extinctione praeservabit, in eos nonnisi post hanc vitam, demortuos, vim suam exercebit. Id igitur ignis ille praestat in animis demortuorum, quod sal in corporibus peragit, quodque Iudaeis illo tempore non poterat non esse notissimum. De illo Salis usu *Sallustius* (*u*) ait Lib. III Historiarum: *Parte con-*

(*u*) Apud *Priscianum* Lib. X circa fin. col. 909 edit. *Putschii.*

consumta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus fallerent. i. e. *salirent.* Diceres *Sallustium* loqui de conditura Aegyptiorum, quos constat operam dedisse, ut corpora non modo hominum, sed etiam animalium sacrorum, a corruptione et putredine praeservata, quam fieri posset, diutissime conservarent. Et in ea quidem re ita versabantur, ut, quemadmodum loquitur *Sallustius*, *parte aliqua*, quae conservari non poterat, *consumta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus fallerentur.* Notum est, talia cadavera bestiarum non minus, quam humana, in conditoriis Aegyptiorum in hunc usque diem reperiri, quorum nonnulla haud dubie per tria annorum millia integra perseverarunt, et diutius porro perseveratura fuissent. In illa autem Aegyptiorum conditura, inter omnia, quae adhiberi solerent, salem fuisse omnium maxime necessarium et praecipuum, satis liquere arbitror. Inde enim certe est, quod ipsa conditura ταρίχευσις, *salsura*, isque qui negotium istud in se suscepit, ταριχευτὴς, *salsarius*, constanter appellari soleat a Graecis (*v*). Hebraeis vero hunc condiendi cadavera morem ignotum minime, quinimo usitatum quoque fuisse, ex historia Iacobi Patriarchae Genes. L. 3, et ex historia sepulturae Domini, tot virorum eruditorum observationibus illustrata, colligi abunde potest. Inter illa autem aromata, quibus corpus Domini condiendum erat, Marci XVI. 1, Lucae XXIII. 56, XXIV. 1, Iohannis XIX. 40, Iudaeos quoque adhibuisse *Salem*, et quidem Salem Asphaltiticum, quem Iudaei *Salem Sodomiticum* nuncupare solent, non difficulter mihi persuadeo. Iudaeos certe salem hunc aromatibus accensere, ex Codice Talmudico *Kerithuth* opportune monuit

(*v*) Vide *Herodotum* Lib. II cap. 85, 86, alibi, *Diodorum* Lib. I p. 82 [102], *Strabonem* Geograph. Lib. XVII p. 526 [1145], et alios.

nuit (*w*) nosque docuit doctissimus *Schoettgenius*. Et hoc ipso quoque Sale in condiendis corporibus suis usos fuisse Aegyptios, discimus ex hoc *Strabonis* (*x*) testimonio: Χρῶνται δ' Αἰγύπτιοι τῇ ἀσφάλτῳ πρὸς τὰς ταριχείας τῶν νεκρῶν, *Aegyptii bitumine* (i. e. sale Sodomitico) *utuntur ad saliendos mortuos*. Servatorem autem nostrum hic ad Salem Sodomiticum quoque respicere, tum ea loquuntur, quae viri docti (*y*) de salis huius usu apud Iudaeos annotarunt, tum a celeberrimo *Hardtio* (*z*) monitum iam esse video.

§ XIII.

Servator hic loquitur de Sale Sodomitico, et ad terribile Dei in Sodomitas iudicium alludit.

Quia igitur observandum esse dixi, Servatorem nostrum hic respicere ad Salem Sodomiticum, cuius in saliendis et condiendis corporibus usus tum erat omnibus notissimus, id nobis viam sternet ad aliam observationem, quae locutionem Domini inprimis illustrabit. Nam si id tenuerimus, Servatorem loqui de Sale Sodomitico, eoque ipso ad supplicium Sodomiticum digitum intendere, ratio nunc facillima dari poterit, et cuivis obvia, cur ignem illum salientem appellare, eoque aeternitatem supplicii infernalis adumbrare voluerit. Et Scripturam quidem, ubi de cruciatibus damnatorum in futura vita loquitur, eosque sub imagine *ignis* metaphorice nobis depingit, ad supplicium ter-

(*w*) In Horis Hebraicis in Euangelium Matthaei p. 22.
(*x*) Lib. XVII Geogr. p. 526 [1145].
(*y*) Vide eruditam ea de re Dissertationem *Schoettgenii* in Horis Hebraicis in Matthaeum p. 18 sqq.
(*z*) Id intelligo ex Dissertatione *Wernsdorffii* iam citata p. 14, et *Wolfii* Curis Philol. p. 492.

terribile Sodomitarum frequenter alludere, nemini in lectione Verbi Dei exercitato obscurum esse potest. Non inutile tamen duco adscribere, quae eam in rem annotavit doctus et acutus Scripturae interpres *Ios. Medus*, ita (z) scribens: *Tantum non omnes illae locutiones, quibus Scriptura nobis locum cruciatus aeterni repraesentat, ad huiusmodi alludunt aut loca aut acta, quae nobis exempla tremendae vindictae Divinae in impios peccatores, prae aliis notatu digna obiiciunt, eorumque memoriam refricant. Talis est denominatio* Gehennae, *respiciens ad illustre illud iudicium Dei, quod in idololatras et blasphemos in valle Hinnom exercuit. Illa porro appellatio* stagni ignis ardentis sulphure, *in Apocalypsi toties repetita, desumta utique est a lacu Asphaltite, monumento illo aeterno pluviae sulphureo-igneae, qua Deus Sodomitarum, Gomorrhaeorum, reliquorumque accolarum execrabiles libidines ultus est.* Ad hoc igitur Sodomitarum supplicium Servatorem quoque in textu nostro alludere, plurimis indiciis probari facile potest. Namque 1. Supplicium illud, de quo Servator loquitur, nobis depingitur sub emblemate *ignis*. Quemadmodum autem 2. de stagno illo ignis ardentis sulphure dicitur Apoc. XIX. 20, ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός, *coniecti sunt in stagnum ignis*, adde XX. 10, 14, 15, ita hic etiam Servator ait, damnatos *coniectum iri in ignem inextinctum*. 3. Ignis, quo Deus in Sodomitas animadvertit, ignis erat coelestis, fulmineus, sulphureus, quem credidere veteres corpora a corruptione tueri, et immortalia praestare, uti mox ostendemus pluribus. An forte ideo etiam Servator ignem illum, de quo loquitur, ait esse inexstinctum?

4.

(z) Diatribae on divers Texts of Scripture, Part. I. p. 140.

4. Ignem illum, de quo Servator differit, comparat cum Sale, eidemque Salis indolem et naturam tribuit. Et vero notum omnibus est, effectum ignis Sodomitici coelestis fuisse asphaltum, sive, ut loquebantur Iudaei, Salem Sodomiticum, a quo et Lacus Asphaltites Hebraeis dicitur ים המלח *mare Salis.* Et Salis huius Sodomitici, vel bituminis, frequentissimus ac praecipuus usus fuit inter Iudaeos, praesertim in sacrificiis, ut vel ex eo colligere recte queamus, Servatorem hic eum in animo habuisse. 5. Sal ille, de quo Servator hic loquitur, ea sine dubio indole praeditus est, ut carnes et corpora ab exstinctione praeservet. Id vero singulari prorsus ratione convenire Sali Asphaltitico, vel Sodomitico, ex superioribus, ut opinor, satis liquere potest. Quando autem de illo sale ignito 6. Servator affirmat, eo damnatum hominem totum salitum iri, quis non de Lothi uxore cogitet, quae re ipsa igne Sodomitico tota obducta et salita fuit, in columnam quippe salis conversa? Gen. XIX. 26. Quod cum egregia argumentum nostrum luce perfundat, verbis celeberrimi *Schoettgenii* (*b*) exponere non gravabor. Ita autem ille: *Deus enim super illa loca sulphur et ignem pluit, quae materia asphaltum genuit.... Neque incredibile est, uxorem Lothi a pluvia illa bituminosa deprehensam, et asphalto quasi obductam fuisse. Adeoque* נציב מלח *notabit acervum sive cumulum bituminosum, qui tunc conspicuus fuit, quum illa mulier a pluvia sulphuris et bituminis deprehensa, et bitumine oblita, mori coacta est.* Annon haec omnia satis demonstrant, Servatorem oratione sua ad iudicium Sodomitarum cogitationes auditorum suorum dirigere voluisse?

§ XIV.

(*b*) Horis Hebraeis in Euangel. Matthaei p. 20.

§ XIV.

Obſervatio illa ulterius illuſtratur.

Dum igitur Servator, loquens de cruciatibus damnatorum, ad ignem Sodomitarum aperte alludit, cogitare diſcipulos ſuos iubet ignem coelitus delapſum vel fulmineum, qui Sodomam et vicinas civitates evertit. Ex quo novam haud immerito colligimus rationem, quare Servator igni huic eamdem virtutem tribuat, quam Sali ineſſe ſciebant Iudaei, ut corpora a corruptione praeſervaret. Hanc enim eſſe ignis fulminei indolem, hunc eius effectum, veteres ſibi perſuaſerunt. Audiamus *Plutarchum* ea de re ſic (*c*) diſſerentem: *Id omnium maxime mirum eſt, quod omnes fere compertum habemus, corpora de coelo tactorum* (vel qui fulminis ictu perierunt) *putredinis expertia perdurare. Multi enim ea neque cremant neque defodiunt, ſed ſepimento circumdata relinquunt, ut videantur perpetuo putredinis vacua.* Notabilis praeſertim eſt alius eiusdem auctoris (*d*) locus, in quo *Salis* et Fulminis, vel *ignis coeleſtis* mentionem coniungit, ac eamdem utrique virtutem attribuit. Ita autem verba habent: *Verum enim vero id quoque conſidera, an non* Sali *id etiam divinum contigerit, quod cadavera putredinis ſecura et per longum tempus durabilia adſervans morti reſiſtit, neque patitur, id quod mortuum eſt, penitus aboleri ..... Neque neſcis* ignem fulminis *quoque ſacrum dici et divinum, quod corpora de coelo tactorum per multum temporis putrefactioni reſiſtere videmus. Quid ergo mirum eſt, ſi et* Salem *priſci divinum ſuſpicati ſunt, quando* eiusdem *eſt* cum divino igne

(*c*) Sympoſiac. Lib. IV. cap. II. p. 665.
(*d*) Sympoſ. Lib. V cap. X p. 685.

igne (i. e. fulmine) *naturae.* Vix putem quicquam ad illuſtrandum verum ſenſum literalem verborum Domini opportunius adferri poſſe. Ex illa perſuaſione, alia ſine dubio veterum (*e*) propullulavit opinio, eos nempe, qui fulmine coelitus tacti, et immortales effecti eſſent, ut Deorum amicos ſummopere venerabiles, quinimo adorandos eſſe. Quod etiam ea, quae de mortibus Herculis, Zoroaſtris, et Romuli memoriae a veteribus prodita ſunt, ſatis confirmant.

§ XV.

Senſus totius orationis Domini explicatur.

Hiſce iam ſic adſtructis et communitis, difficile non erit, mentem Domini perſpicere, et ſententiae totius, quam exhibet textus noſter, genuinum ſenſum explanare. Nimirum diſcipulos ſuos monet optimus Servator, ut ſibi a pravis cupiditatibus, et ab omni corrupto animi incaleſcentis affectu, omni ope, pie et prudenter temperent. Affectus illos vitioſos, quos ex animis diſcipulorum ſuorum evelli cupit, metaphorice deſignat ſub notionibus membrorum corporis, tum oculi, cupidiſſime in rem quampiam intuentis, tum manus, magna cum aviditate, ad aliquid comprehendendum exporrectae, tum pedis denique, omni niſu ad locum aliquem contendentis. Homines plerumque ita comparati ſunt, ut inſtinctui affectus ſui, vitioſi licet et cum vero amore Dei et genuina pietate haud convenientis, magno cum ardore obſecundent, atque ad ſatisfaciendum deſiderio ſuo, membris etiam corporis, ceu voluntatis ſuae

(*e*) Vide Pſeudo *Clementis* Recognitiones Lib. IV cap. 28, ibique notas *Cotelerii*, et *Homilias Clementinas* IX. 5. Vide et *Plutarchum* in Lycurgo p. 59.

fuae adminiftris, abutantur. Quinimo impetum animi, igne impuro inflammati, fequuntur toti, ab eo totos fe abripi finunt, neque moribus five mentis five membrorum corporis fui, quantumvis legi Divinae et ftudio pietatis e diametro repugnantibus, frenum ullum iniici patiuntur. Hos vero, qui toti in hac vita fibi, fuo genio, fuae concupifcentiae vivere ac in omnibus morem gerere obfirmato animo pergunt, docet Servator aliquando etiam totos igne illo infernali cruciatum iri, qui damnatos non confumit, fed Salis ad inftar Sodomitici, aut ignis coelitus delapfi, a corruptione praefervat, et ad tormenta non defitura vivide perfentiendum quafi continuo renovat. *Totus*, inquit Servator, *homo ille in ignem coniicietur inexftinctum, et totus igne illo ad exitium falietur.* Dehinc orationem fuam ad difcipulos deflectit, eosque fic alloquitur: *Et vos faliendi eftis. Eftis enim victimae Deo offerendae acceptaeque futurae. Et vero victimam omnem, quae Deo offertur, fale infpergere oportet.* Sal ille eft Sal prudentiae et pietatis, qui animum hominis a vitiis affectus depravati perpurgat, qui ingenio eius et moribus bonum fuaveque condimentum conciliat, qui eum Deo gratum efficit, et ad beatam aeternitatem praeparat. *A vobis*, ita pergit Servator, *Sal ille exfpectabitur, quinimo vos eftis ipfe Sal terrae. Habete igitur falem illum in vobis, et cum aliis ftudium pacis colite.*

§ XVI.

Eiusdem fcopus oftenditur.

Eo igitur tota oratio Chrifti Domini praecipue fpectat, ut difcamus in vita hac caduca continuo cogitare vitam aeternam, ad quam tendimus omnes, eoque omnia dirigere. Vita haec innumeras hominibus illecebras ubique offert, fenfibus atque affectibus eorum mi-

mirum in modum blandientes, sed et verae atque duraturae in aeternum felicitati ipsorum vehementer inimicas. Nam qui, illecebris his inescati, carni serunt, et prave cogitatis secure indulgent, adeoque a via illa, quae spectantibus et anhelantibus communionem Dei iugiter calcanda est, se immane quantum abduci patiuntur, illos equidem aeternitas post hanc vitam utique etiam manet, sed miseranda et luctuosissima, in qua dignum satione sua fructum metent, igne inexstincto et nunquam remittente condiendi. Vt igitur horrendum illud immensumque aeternum supplicium vitetur, affectus, qui sunt nervi animae, hominemque in omnibus, quae agit, gubernant, mature coërcendi, prudenter dirigendi, et adhibito Sale pietatis et sapientiae, debito modo temperandi sunt. Hoc quidem fieri non potest sine abnegatione sui, quam Servator cum evulsione membrorum corporis comparat, et sine crucifixione carnis. Sed o vere beatum illum, qui, amore Dei pio et spe viva futurae aeternitatis ductus, momentaneam voluptatem, quae cum neglectu officii coniuncta est, sibi denegat, et ea, quae sensibus molesta sunt, dummodo benevolentiam Dei concilient, libenter perfert. Qui enim sale hoc conditus est, eo ipso intelligere potest, se a Deo designatum esse candidatum aeternitatis beatae.

INDICES.

Loci Literarum Divinarum, quibus lux affertur.

XXI.

* * *

Scriptores veteres Graeci ac Latini, qui illustrantur, emendantur, vindicantur.

Col.

Voces Hebraicae, Graecae, vel peregrinae apud scriptores Graecos, quae explicantur.

Οἰ-

• • •

Res praecipuae, de quibus dictum.

Menda operarum sic corrigenda.

Pag. 103. *l.* 26.	Ps. LXXXVIII	*lege*	LXXVIII.
240. *l.* 7.	exidere	—	excidere
—	(*) explanatur	—	explanantur
396. *l.* 5.	Διατίθεθαι	—	Διατίθεσθαι
417. *l.* 26.	heretici	—	haeretici
434. *l.* 15.	namqne	—	namque

Reliqua, aut eiusdem generis, aut etiam graviora, quae forte occurrant, Lector attentus ac benevolus emendet. — Cum iis autem, quae de צען sive Tani p. 20, 101 — 104, 189, dicta sunt, comparetur annotatio viri eruditissimi in Commentariis Societatis Literariae Asiaticae Bengalensis (Récherches Asiatiques) tom. 1 p. 267, 268, nuper admodum in urbe Parisiensi editis.